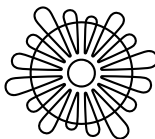

SVEUČILIŠTE U ZADRU

KREATIVNI PRISTUPI NAKLADNIŠTVU I BAŠTINI

(ne)vidljiva Nives Tomašević

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

• **KREATIVNI PRISTUPI NAKLADNIŠTVU I BAŠTINI**
• *(ne)vidljiva Nives Tomašević*

• **Nakladnik**
• Sveučilište u Zadru

• **Za nakladnika**
• Dijana Vican, rektorica

• **Predsjednik Povjerenstva za izdavačku
djelatnost Sveučilišta u Zadru**
• Josip Faričić

• **Odjel za informacijske znanosti**
• **Studije iz knjižnične i informacijske znanosti**
• Knjiga 5

• **Urednice**
• Ivana Hebrang Grgić
• Marijana Tomić

• **Recenzenti**
• Ivanka Stričević
• Vlatka Lemić

• **Lektura**
• Eda Šarić

• **Izrada naslovnice**
• Ana Pojatina

• **Grafičko oblikovanje i prijelom**
• Sveučilište u Zadru

• ISBN 978-953-331-390-0 (tisak)
• ISBN 978-953-331-402-0 (online)

• CIP zapis dostupan u računalnom
katalogu Znanstvene knjižnice u
Zadru pod brojem 161224034

• Objavljivanje zbornika financijski je
potpomoglo Ministarstvo znanosti i
obrazovanja Republike Hrvatske

• Fotografija na naslovnici je preuzeta s mrežne stranice:
• https://unsplash.com/photos/w_qTfiPbjbg

Urednice

Ivana Hebrang Grgić • Marijana Tomić

KREATIVNI PRISTUPI NAKLADNIŠTVU I BAŠTINI

(ne)vidljiva Nives Tomašević

Sveučilište u Zadru
Zadar, 2023.

(Ne)vidljivoj Nives	9
----------------------------	---

NEZAUSTAVLJIVA UREDNICA – SPONA IZMEĐU PISCA, NAKLADNIKA I ČITATELJA

Dubravka Oraić Tolić. Kreativna urednica	15
Jasna Horvat. Oulipovska urednica: poklonica potencijalne književnosti	25
Helena Sablić Tomić. Rukoljub	39
Anita Peti Stantić. Vrijednost nevidljivoga poziva	47
Sandra Križić Roban. To će Nives (ili kako nam čitanje transformira život)	50
Sanja Knežević. Nives Tomašević: urednica kapitalnih izdanja u povijesti hrvatske književnosti	58
Ana Barbarić. Izradba bibliografije knjiga hrvatskih iseljenika: od konceptualnoga okvira do praktičnih rješenja	67
Ana Pojatina. Oblikovanje knjige: nakladnik, autor, urednik, dizajner	74
Ivona Despot. Od nevidljivoga oblikovanja do vidljivoga antidizajna	79
Mirko Duić. Zapisi o knjigama i čitanju u Dnevniku zaboravljene mladosti Irene Vrkljan	90

INSPIRACIJA ZA UMJETNIČKA DJELA – PJESME, PRIČE, PORTRETI...

Andrijana Kos-Lajtman. Pjesma vode	107
Kristijan Vujičić. Ispovijesti nevidljivoga uma	111

SADRŽAJ

Ivana Šojat. Sama: ulomak iz romana	116
Ante Mihić. Nives ili Moj osmijeh i ja	121
Jasna Horvat. Tri portreta: Nives	122
Mirjam Tišljar Vukelić. Portret: sve što Nives voli	125
VRIJEDNA I KREATIVNA SURADNICA	
Srećko Jelušić. Intervju s Nives Tomašević	129
Miha Kovač. Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim	143
Nebojša Lujanović. Veliko pospremanje (ili o znanstvenome radu Nives Tomašević)	151
Ivana Buljubašić Srb i Josipa Mijoč. Događaji u kreativnoj industriji: odrednice književnih događaja	155
Tatjana Aparac-Jelušić. Dva desetljeća djelovanja na stvaranju pretpostavki za razvoj hrvatske digitalne knjižnice	181
Martina Dragija Ivanović, Drahomira Cupar i Zrinka Džoić. Modeli uključivanja problematike knjige i čitanja u studentske programe informacijskih znanosti	211
ENTUZIJAZAM U ZNANOSTI – INFORMACIJSKE ZNANOSTI, NAKLADNIŠTVO, KNJIŽEVNOST...	
Mirna Willer. Objavljivanje standarda za organizaciju bibliografskih informacija: od tiskanoga teksta do ontologije	237
Marijana Tomić, Drahomira Cupar i Laura Grzunov. Digitalna transformacija glagoljske baštine: od digitalizacije do digitalnoga laboratorija	250

Lejla Kodrić Zaimović. Urbane knjižnice i urbano knjižničarstvo: tautologija ili nova strukovna perspektiva?	266
Zoran Velagić i Marijana Đurčević. Čitateljske navike studenata u vrijeme pandemije bolesti COVID-19	277
Matea Bakmaz. Suradnja narodnih knjižnica i nakladnika u svrhu promicanja čitanja	291
Jasna Kovačević. Narodna knjižnica: središte kulturnoga i društvenoga života ili društveni svjetionik u vremenu bolesti COVID-19?	300
Monika Batur. Fenomen nostalgije u zavičajnoj i popularnoj kulturi	311
Hrvoje Mesić. Zarobljeni duh i molitva ljubavi: aspekti religiozne lirike Miroslava Slavka Mađera	326
Lidija Bajuk. Hrvatske čestitarske kolede kao odjeci praslavenskih obrednih tekstova	337

SVE NIVESINE BIBLIOGRAFIJE I BIOGRAFIJA

Bibliografija radova	355
I. Objavljene knjige i radovi	355
II. Mentorski rad	359
III. Urednički rad	364
IV. Nagrade dodijeljene za uredene knjige	382
Biografija	385

(Ne)vidljivoj Nives

U svojem bogatom radnom životu Nives stvara nepregledan krug suradnika i prijatelja. Od rada u nakladničkim kućama, u kojima je uređivala (i uređuje) brojne knjige, do njezine akademske karijere koja traje. Ni jedan autor, ni jedan lektor, grafički urednik, ni jedan student, nitko se uz Nives ne osjeća zapostavljenim. Svaki kotačić u proizvodnome procesu knjiga, svaki korak u izradi diplomskih i doktorskih radova, svaku pojedinost u svakome predavanju, sve to Nives razrađuje do najsitnijih detalja, sve shvaća s iznimnom ozbiljnošću i odgovornošću.

Svoje je poslove Nives oduvijek obavljala nenametljivo. Ona je nevidljiva da bi tom svojom samozatajnošću postala itekako vidljiva kroz rezultate svojega rada – u knjigama koje uređuje, u doktoratima koje mentorira, u tekstovima koje piše. I u prijateljstvima koja stvara.

Nives je kao dobra vila svojim čarobnim štapićem dotaknula sve nas koji smo sudjelovali u izradi ovoga zbornika. Životni i profesionalni put svakoga od nas susreo se s onim Nives Tomašević. Katkad baš u pravome trenutku za čaroliju, za prijateljstvo, za uspješne znanstvene, poslovne, ali i privatne poduhvate. Jer nije moguće surađivati s Nives, nije moguće pripremati knjige, planirati zajednička predavanja, promocije... a ne upoznati privatnu Nives – uvijek vedru i nasmijanu, uvijek spremnu za akciju.

Stoga smo svi mi, dvije urednice, 36 autora i izdavač, odlučili na jednome mjestu pokušati okupiti i prikazati barem dio Nivesina znanstvenog, nastavnog i uredničkog rada. Vjerujemo da će prikupljeni prilozi biti vrijedan doprinos razvoju hrvatskoga nakladništva, informacijskih znanosti, kulturalnih studija i drugih područja kojih se Nives dotaknula i kojima se još uvijek bavi.

Zbornik je podijeljen u pet poglavlja nazvanih na način da prva slova naziva poglavlja čine ime NIVES, ocrtavajući pri tome neke od njezinih odlika: Nives kao nezaustavljiva urednica koja finim nitima spaja pisce, nakladnike i čitatelje i tkâ tekstove koji ulaze u lektire i kanone i u sadržajnome i u oblikovnome smislu; Nives kao inspiracija umjetničkih djela; Nives kao vrijedna i kreativna suradnica u području nakladništva, kreativnih industrija, digitalizacije kulturne baštine, znanstvenih i nastavnih pristupa; Nives čiji se znanstveni entuzijizam širi i na njezine suradnike koji istražuju i objavljuju u području nakladništva, bibliografske organizacije informacija, digitalne transformacije, kulturne baštine, narodnih knjižnica, književnosti i kulturalnih studija. Autori su znanstvenici i stručnjaci koje je na

ovaj ili onaj način Nives kroz svoj rad dotaknula, potaknula, čije je radove poticala, objavljivala, inicirala... O kreativnosti u pristupima koje je činila u nakladništvu i baštini najrječitije govore teme koje su ovdje, Nives u čast, zastupljene, a protežu se od kreativnosti u uredništvu (D. Oraić Tolić), oulipovskoga književnog izričaja (J. Horvat), biblioteka i njihova značenja, kao i vrijednosti znanstveno uređenih knjiga (H. Sablić Tomić, S. Knežević), bibliografije knjiga hrvatskih iseljenika (A. Barbarić), oblikovanja knjige (A. Pojatina, I. Despot), osobnoga izričaja u književnosti koji je promovirala (M. Duić), znanstvenoga pristupa nakladništvu (M. Kovač, N. Lujanović), kreativnih industrija (I. Buljubašić Srb, J. Mijoč), digitalizacije i digitalne transformacije (T. Aparac-Jelušić, M. Tomić, D. Cupar, L. Grzunov), istraživanja čitanja (M. Dragija Ivanović, D. Cupar, Z. Džoić, Z. Velagić, M. Đurčević), urbanoga knjižničarstva i narodnih knjižnica (L. Kodrić Zaimović, J. Kovačević, M. Bakmaz), do popularne kulture (M. Batur), književnosti (H. Mesić, L. Bajuk) itd.

U posljednjemu su poglavlju obuhvaćene sve Nivesine bibliografije i životopis, uključujući popise nagrada koje je primila za osobne doprinose kulturi i znanosti, ali i one koje su primili autori knjiga koje je uredila. Dio poglavlja koji obuhvaća radove posvećene Nives kao suradnici je i intervju koji je s njom vodio prof. dr. sc. Srećko Jelušić, a kojim smo i samoj slavljenci ove monografije dali glas kako bi poslala svoje poruke i podijelila s nama svoje stavove. Nives je uvijek stala korak iza svojih autora i dala glas njima, ovdje smo mi pokušali ujediniti glasove koji su joj dragi, koje je stvarala i uzdizala, te joj tekstem i slikom uzvratiti za sve radosti njezinih tekstova kojima je obogaćivala naš kulturni prostor. Trideset i šest autora i dvije urednice ovim su zbornikom nastojali prikazati dijelove Nivesina bogatog znanstvenog, nastavnog i uredničkog rada, a Sveučilište u Zadru kao nakladnik, odnosno Odjel za informacijske znanosti u čijemu nakladničkom nizu *Studije iz knjižnične i informacijske znanosti* ovo djelo izlazi, ovime iskazuje zahvalnost na godinama Nivesina rada na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru. U svojoj je znanstvenoj karijeri Nives otvarala, poticala i razvijala mnoge znanstvene teme koje je često prepoznavala prije drugih, poticala je na istraživanje i pisanje mnoge autore koje je prepoznavala u fazama ranih karijera, nepogrešivo je prepoznavala područja koja se trebaju dublje istraživati, aktivno se uključila u izradu studijskih programa na svim studijskim razinama u koje je ugrađivala nakladničke i kulturološke teme, bila je mentorica mnogobrojnim studentima na svim razinama studija. Na sebi svojstven, nenametljiv, ali uvjerljiv i konstruktivan način, Nives povezuje stručnu i znanstvenu zajednicu na dublju suradnju i time neprestano unaprjeđuje i struku i pripadajuće znanstveno područje. Ovim zbornikom pokušali smo učiniti onako kako smatramo najpravednijim: staviti Nives u prvi plan. A kako

to učiniti bolje nego tekstovima?

Osobito je težak bio zadatak izraditi bibliografije. Zahvaljujemo Drahomiri Cupar na izradi bibliografije koja je raspoređena u tri velike skupine. Prva skupina obuhvaća objavljene knjige, članke i poglavlja u knjigama, znanstvene uredničke knjige te popis izlaganja. Drugu skupinu obuhvaćaju popisi mentoriranih studentskih radova (završni, diplomski i doktorski). Posljednja skupina je najveća, a obuhvaća popise knjiga koje je Nives Tomašević uredila u svojoj dugogodišnjoj uredničkoj karijeri. Popisi su razvrstani prema nakladničkim kućama u kojima je radila (Naklada Slon, Mozaik knjiga te Naklada Ljevak). Unutar svake nakladničke kuće navedene su biblioteke koje je uređivala te unutar svake biblioteke kronološki su navedene sve knjige koje im pripadaju. Neke su biblioteke, poput Biblioteke Ručkoljub, mijenjale nakladnika kako se urednica selila u drugu nakladničku kuću. Na kraju su popisane sve nagrade koje su osvojile knjige ili autori knjiga koje je Nives Tomašević uredila, a nakon životopisa popisane su i nagrade koje je Nives osobno primila.

Zahvaljujemo recenzenticama, prof. dr. sc. Ivanki Stričević i doc. dr. sc. Vlatki Lemić, koje su temeljitim čitanjem i savjetima pridonijele kvaliteti i značaju ove monografije.

Svi mi koji smo radili na ovoj knjizi zahvalni smo Nives što je u nekome trenutku svojega radnog vijeka svoj čarobni štapić okrenula prema nekome od nas. Sve nas je začarala svojom vedrinom, pomagala nam kad nam je bilo potrebno, ohrabrivala nas kada smo posustajali, savjetovala nas kad smo bili u nedoumici... Bila je tu i kad smo se radovali, dijelila je iskreno s nama naše uspjehe, i stvarala nove, ne samo poslovne nego i privatne. Zato, draga naša Nives, ostani i dalje naša dobra vila, dijeli s nama svoju životnu radost! Veselimo se unaprijed svim našim novim uspjesima!

Tvoje urednice, autorice, kolegice i prijateljice Ivana i Marijana

Nezaustavljiva urednica

I – spona između pisca,
V – spona između pisca,
E – spona između pisca,
S – spona između pisca,
– spona između pisca,
nakladnika i čitatelja

Kreativna urednica

Dubravka Oraić Tolić

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

U najužemu krugu prijatelja i prijateljica nazvala sam jednom prigodom našu zajedničku urednicu Nives Tomašević – „savršenom urednicom“. Sinta-gma ljubavi i zahvalnosti prema Nives i blage samoironije prema svima nama i našim knjigama, odmah je bila prihvaćena, pa se uvriježila kao prisna po-štapalica kojom smo se često služili u stvarnim i virtualnim susretima. Ovaj mali esej, laudacija ili paljetak (pabirak nakon žetve ili berbe) po Nivesinu uredničkome polju prigoda je da ta intimna odmilica dobije svoju racionalnu boju i argumentacijski haljetak.

Urednički put Nives Tomašević

Nives Tomašević počela je svoj urednički put početkom 90-ih godina 20. stoljeća, u prvim godinama samostalne Hrvatske i tranzicije. U najširem smislu tranzicija znači prijelaz iz moderne kulture u postmoderanu, globalnu i virtualnu kulturu. Postojale su zapravo dvije tranzicije: prva, od početka 70-ih godina i druga, od početka 90-tih. Prva je tranzicija bila zapadna, medijska, estetska, semiotička, laka, a druga je bila istočna, gospodarska, politička, semantička, teška. U prvoj tranziciji moderna je kultura polagano umirala. Dogodilo se to u studentskoj revoluciji 1968., u Praškome i Hrvatskome pro-ljeću, u teorijama „kraja“ povijesti, ideologije, „čovjeka“, znanosti, umjetnosti i svim drugim „krajevima“, u nizovima „obrata“ (od djela prema tekstu, od autora prema čitatelju, od elitne prema popularnoj kulturi, od označenoga prema označitelju). Druga tranzicija počinje nakon pokopa moderne kulture pod ruševinama Berlinskoga zida 1989. To je doba novoga virtualnog pisma i digitalne kulture, doba izgradnje novih država i naddržave Europske unije, doba novoga hiperkapitalizma, često divljega i simulakralnoga, doba prokla-miranih novih vrijednosti, dijaloga i poštovanja Drugih, ali i doba terorizma,

novih ratova, novih ideologija, brisanja identiteta, migracija i klimatskih promjena, jednom riječju, koja možda ujedinjuje sve smislove, „postčinjenično“ i „postistinsko doba“.

Obje tranzicije posebno su jasno vidljive na jednome od kulturnih područja – u nakladništvu. Simbol hrvatskoga nakladništva u prvoj tranziciji legendarni je urednik Biblioteke HIT u izdavačkome poduzeću Znanje – Zlatko Crnković. On je utjelovljenje urednika u doba kasne moderne i kasnoga socijalizma koji priprema put u novo postmodernno, tržišno nakladništvo. Zlatko Crnković prvi je primjer kreativne industrije prije nego što su postojali i termin i fenomen. Stvarao je autore i uspijevaio spajati elitni kanon i popularnu kulturu. Njegova su izdanja brojila naklade i više od 25 000 primjeraka, a kućni autori poput Ivana Aralice, Alojza Majetića, Zvonimira Majdaka, Pavla Pavličića, Ivana Raosa, Antuna Šoljana, Gorana Tribusona prve su medijske zvijezde u hrvatskoj književnosti. Na modernistička djela Ranka Marinkovića i Slobodana Novaka trebalo je čekati godinama; autori Biblioteke HIT pišu brzo i lako, a ideja popularne biblioteke i njezin urednik dovode ih do šire publike kakvu nikada nije imao najveći moderni pisac Miroslav Krleža.

No s raspadom Jugoslavije, propašću socijalizma i naletom privatizacije Biblioteka HIT gubi svoju društvenu podlogu. Sudbina se poigrala: Zlatko Crnković doživio je kraj svoje popularne biblioteke u času kada je ona postala nedostižni uzor novih urednika i novih nakladnika. Kao urednik i kao društvena osoba Zlatko Crnković bio je jedan i neponovljiv. S bujanjem privatizacije u sektoru nakladništva pojavljuju se mnogi vrsni urednici i urednice kojima on postaje ideal. Među njima je bila i Nives Tomašević. Njezin ideal postaje spojiti dva teško spojiva kapitala: simbolični, kulturni i stvarni, ekonomski.

Vidi se to u cjelokupnome uredničkom putu Nives Tomašević. Novo doba i velike turbulencije u nakladništvu Nives je dočekala kao pomoćnica direktora za prodaju u izdavačko-knjižarskome poduzeću Mladost. Predosjetivši srh velikih promjena i nestanak Mladosti u lošoj pretvorbi, Nives već 1992. osniva vlastitu nakladničku kuću duhovita naziva Slon, u kojoj pokreće zapaženu Biblioteku Rukoljub i Slon za mladež. Tu se prvi put vidjelo da je raspon njezinih uredničkih interesa širi od književnosti u užemu smislu riječi, jer osim poznatih autora u Biblioteci Rukoljub poput Pavla Pavličića i Višnje Stahuljak te dječjih autora poput Sunčane Škrinjarić, Zvonimira Baloga i Josipa Cvenića objavljuje 1996. i zbornik književnoznanstvenih radova s projekta *Ludizam: Zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća*, koji su priredili sveučilišna profesorica Živa Benčić i profesor Aleksandar Flaker. Iz vlastite tvrtke

Nives odlazi na mjesto glavne urednice u Mozaik, sestrinsku tvrtku Mladinske knjige iz Ljubljane, prenoseći svoje biblioteke Rukoljub i Slon za mladež. Kao afirmirana nakladnica i urednica prelazi u milenijskoj godini u Nakladu Ljevak, kojoj ostaje vjerna i u vrijeme svoje sveučilišne karijere.

Autorica ovih redaka u Nivesinu je Slonu prvi put upoznala svoju buduću urednicu, no suradnja će biti ostvarena tek 2000-ih kada je Nives glavna urednica u Nakladi Ljevak. Od tada pa do trenutka pisanja ovih redaka, više od petnaest godina, traje suradnja ovjerena nepisanim ugovorom uzajamnoga poštovanja i prijateljstva. Takvo iznimno iskustvo daje mi pravo da pokušam ukratko prikazati dvije najuglednije Nivesine biblioteke u Nakladi Ljevak, u kojima sam i sama sudjelovala, te četiri autorice koje se s pravom prepoznaju kao Nivesine. Biblioteke su Razotkrivanja i Academica, a autorice su Irena Vrkljan, Helena Sablić Tomić, Jasna Horvat i ova zapisivačica.

Razotkrivanja

Biblioteka Razotkrivanja pokrenuta je u Nakladi Ljevak 2002. godine kao autorski projekt urednice Nives Tomašević. U deset godina života biblioteke objavljen je trideset i jedan naslov. Ideja je projekta bila da se u doba kraja klasične i stvaranja nove humanistike u svjetskoj teorijskoj misli predstavi hrvatska humanistika na svim kulturnim područjima u sklopu jedinstvenoga nakladničkog niza. Projekt je zamišljen kao generacijski širok, rodno korektan, tematski intrigantan, autorski oblikovan, esejistički impostiran i vizualno atraktivan.

Program Biblioteke Razotkrivanja sadržan je u njezinu naslovu. Tu su prvi put na jednome mjestu u jednome bibliotečnom nizu *razotkriveni* poznati autori u nepoznatome ruhu, manje poznati i posve nepoznati autori i autorice, nove teme i novi tip diskursa. U Nivesinoj biblioteci našli su se autori i autorice svih generacija, od najstarijih do najmlađih, od Tina Ujevića, Veselka Tenžere, Miroslava Šicela i Milivoja Solara preko Luka Paljetka, Krešimira Nemeca, Helene Sablić Tomić, Andreje Zlatar, Dunje Detoni Dujmić i Žive Benčić do Ane Lederer, Julijane Matanović, Andrijane Kos Lajtman, Danijele Lugarić Vukas i Lovre Škopljanca. Urednica biblioteke pomno je pazila na rodnu pripadnost svojih odabranika i odabranica, pa se može reći da je to prva hrvatska biblioteka u kojoj su žene stekle pravo autorskoga glasa u području esejističkoga diskursa. U biblioteci su zastupljene sve humanističke

grane: povijest i teorija književnosti, hrvatska književnost i komparatistika, teatrologija, likovne umjetnosti i teorija kulture.

Iz vizure obrađenih tema Biblioteka Razotkrivanja prva je promišljeno uređena riznica duha u kojoj se jasno prepoznaje razlika između stare i nove humanistike. Dok je klasična *humanistika* bila esencijalistička, monološka, po tipu autora muška, orijentirana na elitnu publiku i filološki pedantna, nova je humanistika konstruktivistička, dijaloška, rodno pravedna, orijentirana na čitatelja i esejistički razigrana. U novoj humanistici nove su i teme: autobiografski diskurs i žensko pismo, književnost i mediji, virtualnost i intertekstualnost, pamćenje i sjećanje, revolucija i nostalgija, identiteti i razlike, kulturni stereotipi, tijelo i trauma.

Pristupi su temama ne samo novi nego i izrazito osobni – autorski. Tu orijentaciju na autorski rukopis, pa i na teme autobiografije i tjelesnosti, izražava i likovna oprema knjiga. Preko cijelih naslovnica nalaze se fotografije autora i autorica kao marketinška strategija, ali i kao znak autorskih pristupa. U svojih deset godina postojanja i trideset knjiga Nivesina Biblioteka Razotkrivanja razotkrila je (ogoljela) na području humanistike duboku kulturnu mijenu na prijelazu 20. i 21. stoljeća. Bila je to mijena od moderne prema postmodernoj i globalnoj kulturi, od dominacije muških autora prema pravednijoj rodnoj raspodjeli autorstva, od označenoga prema označitelju, od utopije prema nostalgiji, od elitne prema popularnoj kulturi, od Gutenbergova tiska prema virtualnomu pismu. Dominantni je tip mišljenja u Razotkrivanjima kritičko mišljenje, pa su neke knjige iz biblioteke postale ishodištem novih promišljanja pitanja i problema s kojima se susreću kultura i humanistika 21. stoljeća.

Inovativnost i vrijednost Biblioteke Razotkrivanja urednice Nives Tomašević bile su uočene i javno priznate. Cijela je biblioteka odlikovana 2004. nagradom *Josip Juraj Strossmayer* Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za najbolji nakladnički projekt, a pet knjiga dobilo je ugledne nagrade: *Vrijeme osobne povijesti: ogleđi o suvremenoj hrvatskoj drami i kazalištu* Ane Lederer Nagradu Matice hrvatske *Antun Gustav Matoš* za književnu i umjetničku kritiku 2005., *Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture* ove zapisivačice Vjesnikovu nagradu *Ivan Goran Kovačić* za knjigu godine 2006., *Lovac u Labirintu* Zdravka Zime istu nagradu 2007., *Lijepi prostori: hrvatske prozaistice od 1949. do 2010.* Dunje Detoni Dujmić Nagradu *Zvane Črnja* za najbolju knjigu eseja 2012., a knjiga *Identitet, tekst, nacija: interpretacije crnila makedonske povijesti* Zlatka Kramarića u prijevodu na makedonski jezik Nagradu *Kosta Racin* u Makedoniji 2012.

Academica

Ista urednica, a različit nakladnički projekt. Dok je u Razotkrivanjima naglasak na autorskim esejima iz nove humanistike, u *Academici* je riječ o novoj kulturologiji u akademskome diskurzivnom ruhu. Ideja o biblioteci rođena je prigodom uređivanja knjige ovdje potpisane autorice *Akademsko pismo: strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente*, 2011. U toj knjizi klasična je retorika prilagođena novoj retorici, zasnovanoj na kritičkome mišljenju, te primijenjena na pisanje akademskih radova od argumentacijskoga eseja do doktorske disertacije. Uređujući knjigu, Nives je došla na ideju da pokrene niz udžbenika i priručnika iz različitih područja baštinske i suvremene kulture, koji bi bili pisani logikom kritičkoga mišljenja po najvišim akademskim standardima.

Tako je nastao niz priručnika i sveučilišnih udžbenika koji i ovaj put donosi svoj program u naslovu – *Bibliotheca Academica*. Nekoliko je autora starije generacije, no većinom su zastupljeni mlađi autori i autorice, dobro upoznati s promjenama u suvremenome znanju i potrebama edukacije o dosad slabo istraženim ili posve novim kulturološkim temama. Tako su se u knjigama biblioteke *Academica* našle teme iz najrazličitijih područja kulture, od klasične komparatistike (Luko Paljetak) do teorije autobiografije (Helena Sablić Tomić, Andrijana Kos Lajtman), od hrvatskih glagoljskih brevijara uoči i netom poslije izuma tiska (Marijana Tomić) i arhivistike (Vlatka Lemić) do elektroničkoga nakladništva (Zoran Velagić) i proizvođenja kulturnoga identiteta u „nevidljivome nakladništvu“ (Nives Tomašević, Jasna Horvat), od povijesti knjižnica (Ivana Hebrang Grgić) i društvene uloge narodnih knjižnica (Jasna Kovačević) do uloge knjižare Marpurgo u kulturnome životu Splita (Nada Topić), od nelegitimnih ideoloških čitanja Andrića (Nebojša Lujanović) do prakse čitanja kao temelja kritičkoga mišljenja i demokratskoga društva (Anita Peti Stantić), od međimurske popevke (Lidija Bajuk) do nakladničke i društvene djelatnosti hrvatskih iseljenika u Novome Zelandu tijekom povijesti (Ivana Hebrang Grgić i Ana Barbarić).

U biblioteci *Academica* do sada su objavljene dvadeset i četiri knjige, a četiri su dobile nagrade: knjiga ove zapisivačice *Akademsko pismo: strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente* Nagradu HAZU za najviša znanstvena i umjetnička dostignuća 2013., knjiga Marijane Tomić *Hrvatskoglagojski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije* Nagradu *Judita* Društva hrvatskih književnika 2014., knjiga Ivane Hebrang Grgić

Časopisi i znanstvena komunikacija Godišnju nagradu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2017. te knjiga Lidije Bajuk *Međimurska popevka* Nagradu *Milovan Gavazzi* Hrvatskoga etnološkog društva za zaštitu kulturne baštine 2021.

Priručnici i udžbenici biblioteke *Academica* otvaraju nove teme iz svih područja kulture i mogu se smatrati prvom kulturološkom serijom u suvremenoj nakladništvu. Namijenjeni su prije svega akademskoj zajednici, no kako su pisani ne samo po akademskim standardima nego i lako, informativno, pa i zabavno, privlačni su i široj publici. U biblioteci *Academica Nives Tomašević* pronašla je čarobnu formulu u kojoj je afirmirala suvremenu kulturologiju, ali učinila i nešto drugo. Kao autorica koja je doktorirala temom iz nakladništva i pisala o fenomenu kulturne industrije spojila je elitnu kulturu i kulturnu industriju, najviša znanstvena dostignuća i najširu akademsku i drugu publiku, simbolični kulturni kapital sa stvarnim ekonomskim kapitalom, potrebu publike za naobrazbom i tržišni uspjeh nakladnika, produkciju i prodaju, znanje i profit.

Nivesine autorice

Kroz uredničke ruke *Nives Tomašević* prošli su mnogi autori i autorice, no brojem knjiga izdvajaju se četiri imena: Irena Vrkljan, Helena Sablić Tomić, Jasna Horvat i zapisivačica ovih redaka. Te se četiri autorice razlikuju od drugih *Nivesnih* autora po još nečemu. Drugi su autori donosili gotove knjige; ove je autorice *Nives* poticala na pisanje, čekala rukopise i stalnim bdijenjem nad knjigama sudjelovala u njihovu nastajanju.

Kada je *Nives* prigrlila Irenu Vrkljan kao svoju autoricu, Irena je bila najpoznatija predstavica hrvatskoga ženskog pisma, proslavljena svojim knjigama *Svila*, *škare* i *Marina ili o biografiji*. Živjela je u Berlinu i povremeno dolazila u Zagreb. I tu, za njezinih povremenih boravaka u Zagrebu te nakon povratka 2014., počinje zgusnuti niz knjiga u Nakladi Ljevak s *Nivesinim* uredničkim potpisom.

Svaka na svoj način, *Irenine* knjige iz *Nivesina* niza obnavljaju i razvijaju autoričinu intimističku autobiografsku poetiku. Irena je u njima uvijek ista i različita, stara i nova. Isti su motivi ljubavi, djetinjstva, odrastanja, obiteljskih odnosa, uspomena, okrutnosti vanjskoga svijeta, dolazaka i odlazaka, književnosti i umjetnosti, a različite su kombinacije i vizure tih motiva.

Irenine Naše ljubavi, naše bolesti, 2004. intimna su poetska i refleksivna

proza u kojoj se vlastiti život zrcali u životima drugih, od onih najbližih, stvarnih, do simboličnih, kulturnih. *Zelene čarape*, 2005. priča su o trima različitim ženama koje ujedinjuje motiv neobičnih zelenih čarapa – simbol buđenja života i ženske pobune protiv uvriježenih navika. *Sestra, kao iza stakla*, 2006. ponovno govori o sestrijskom odnosu, ljubavi, kuhinji kao ženskome simbolu i ljepoti književnosti na podlozi biografskoga dijaloga, ali sada ne s Marinom Cvetajevom i Rilkeom, nego s pjesnikinjom Else Lasker Schöler i Georgom Traklom. *Dnevnik zaboravljene mladosti*, 2007. oživljuje poetikom sjećanja kulturnu atmosferu zagrebačkih pedesetih i šezdesetih godina prošaranu mnogim poznatim imenima slikara i književnika. *Svila nestala, škare ostale*, 2008. samoironično preoblikuje Irenine kultne knjige i varira njezine emblemske motive. *Žene i ovaj svijet*, 2010. sedam je priča o sedam različitih ženskih sudbina. *Rastanak i potonuće*, 2012. čudesni je dijalog sa samom sobom, drugima i cijelim svijetom iz vizure pesimizma koji izlazi u životu „pretvorenom u pisanje“. Napokon, posljednja knjiga u Nivesinu nizu, *Protokol jednog rastanka*, 2015., sjetna je ljubavna priča u kojoj Irena nakon smrti životnoga druga Benna ugrađuje njegove neobjavljene tekstove u svojemu prijevodu s njemačkoga na hrvatski i tako se s njim sjedinjuje ne samo u životu nego i u književnosti.

Ne znam bi li Irena Vrkljan napisala sve te knjige da se nije susrela s urednicom Nives Tomašević i Nakladom Ljevak. Znam samo da je Nives svojim uredničkim nizom vratila Irenu u hrvatsku književnost i učvrstila njezinu autobiografsku poetiku u elitnome kanonu. Nives je Irenu blisko povezala s drugim svojim dvjema autoricama koje su upravo počinjale književne i znanstvene karijere: Helenom Sablić Tomić i Jasnom Horvat. Irena postaje predmetom Heleninih istraživanja ženskoga diskursa i autobiografskoga pisma te epistolarnom sugovornicom Jasne Horvat u knjizi *Pismo u pismu*, 2008. Hibridna knjiga *Koračam kroz sobu*, 2014. sastavljena od eseja iz pera poznavatelja i poznavateljica Irenina opusa, fotografija i Ireninih pjesmama, nastala je na poticaj Nives Tomašević kao *hommage* začetnici postmodernističkoga ženskog pisma i književnici koja je ispisala najdublje stranice intime u hrvatskoj književnosti. To je, po uzoru na autorske Irenine knjige, knjiga puna ljubavi, emocija, dijaloga, citata, žena, sjećanja i književne kulture nastala u susretu urednice Nives, stručnjaka i stručnjakinja iz Nivesina kruga i same Irene.

I Helenino je mjesto među Nivesinim autoricama na svoj način posebno. Helena Sablić Tomić sigurno bi ostvarila znanstvenu karijeru na osječkome

sveučilištu i bez knjiga koje je uredila Nives Tomašević, ali ta karijera zacijelo ne bi bila takva kakva je danas. Objavljivanjem knjige *Intimno i javno: suvremena hrvatska autobiografska proza* u Biblioteci Razotkrivanja 2002. Helena se afirmirala kao istraživačica autobiografskoga diskursa i ženskoga pisma, što će postati njezin izvorni doprinos hrvatskoj književno-znanstvenoj misli i mijeni metodološke paradigme prema novoj kulturologiji početkom 2000-ih. Tu će poziciju Helena učvrstiti i svojim drugim knjigama, među kojima posebno mjesto zauzima udžbenik *Hrvatska autobiografska proza: rasprave, predavanja, interpretacije*, 2008. u biblioteci Academica.

Ali to nije sve. Nives Tomašević potaknula je Helenu Sablić Tomić da u sebi razvije esejisticu, književnicu i umjetnicu. Sve Helenine znanstvene knjige prožete su esejističkim diskursom ili osobnim tonom koji potječe iz njezina bavljenja autobiografijom kao nepokretnim pokretačem njezina opusa. No tri Helenine knjige s Nivesinim uredničkim potpisom amalgami su esejizma i umjetničke autobiografske proze.

Vidjelo se to već 2008. u kratkim lirskim intimnim zapisima u intermedijalnoj knjizi s fotografijama Davora Šarića *Dnevnik nevidljivoga: Moja godina 2007*. Duh autobiografije, uzdignut na razinu plemenite općenitosti, prožima i knjigu putopisnih eseja i proza *Skriveno u oku*, 2015., u kojima Helena u spojevima intimnoga i javnoga, na podlozi gradova, susreta, kulturnih događanja i privatnosti, ispisuje prostor osobnoga identiteta ukorijenjenog u erudiciji, sjećanjima, pročitanoj i življenome. I napokon, kao najviši spoj erudicije, esejizma i umjetničke proze knjiga *Kartografija ljubavi: Dunavom*, 2021. Dva identitetska apsoluta: ljubav i podunavski krajolik prožela su se s brojnom literaturom o Dunavu i složila u autobiografski kulturni itinerarij, kartu života, pripadnosti i odabranih vrijednosti.

Da nije bilo Nives, Helena bi sigurno napisala sve svoje književne kritike, znanstvene studije i monografije poput *Slavonskoga teksta hrvatske književnosti* u suautorstvu s Goranom Remom ili monumentalne autorske knjige *U osječkom Nutarnjem gradu*. Napisala bi i esejističku knjigu, koju urednički potpisuje Nives Tomašević, *O strasti, čitanju, dokolici*, 2011. nastalu, kako autorica kaže, „u tišini mentalne samoće“ kao oblik „sporoga čitanja“. No nisam sigurna bi li bez urednice Nives Tomašević tako lako i razigrano spojila znanost o književnosti i književnost, erudiciju i lirski iskaz, čitanja i putovanja, kao što je to u trima hibridnim esejističko-intimističkim autobiografskim proznim knjigama objavljenim u Nakladi Ljevak. Tu se dogodilo nešto više od običnoga odnosa urednica – autorica. Nives je u književnoj znanstvenici

Heleni otkrila i potaknula Helenu književnicu.

Dok je Helena na Nivesin poticaj napravila mali pomak od znanosti o književnosti prema samoj književnosti, Jasna Horvat učinila je u susretu s Nives veliki iskorak: kao profesorica statistike na Ekonomskome fakultetu u Osijeku postala je priznata književnica osebujne poetike i inovativnih književnih tehnika. U Nakladi Ljevak, kao po nekome unaprijed zadanome planu, Jasna je objavila pod uredničkim okom Nives Tomašević niz konceptualnih romana kakvih nema u hrvatskoj književnosti. Svaki je roman građen na određenoj znanstvenoj ideji, a svi zajedno čine čvrsto strukturiran umjetnički svemir. Roman *AZ*, 2009. (Nagrada HAZU) građen je na ideji o mistici slova i glagoljici kao temelju nacionalnoga identiteta. *Bizarij*, objavljen iste godine, spomenik je Osijeku podignut od čudesnih konotacija gramatičke kategorije veznika i biografija Osječana tijekom povijesti. *Auron*, 2011. citatni je kompendij univerzalnoga koda ljepote utjelovljen u brojčanoj jedinici zlatnoga reza. U *Vilikonu*, 2012. autorica je utkala leksikon hrvatskih vila u priču o Marku Polu na podlozi magičnoga kvadrata broja dvanaest.

Ali sve to autorici nije bilo dovoljno. Ponesena mogućnostima virtualnoga doba, stvara prvi hrvatski digitalni roman *Vilijun*, 2016. prošaran QR kodovima. To je roman-igračka koji se istodobno može čitati i gledati ili slušati prisljanjem pametnih telefona na crnobijele digitalne kvadrate. A kako je *Vilijun* istodobno permutacija *Vilikona* i nova priča o Marku Polu, roman je kao hrvatski kulturni brend promoviran u Kini te preveden na engleski. I *Atanor*, 2017. digitalna je igračka s novom idejom o periodnome sustavu elemenata kao gradbenoj jedinici svemira i ljudskoga svijeta. U romanu *OSvojski*, 2019., koji osvaja Nagradu *Josip i Ivan Kozarac*, Jasna se ponovno vraća Osijeku i Eugenu Savojskomu iz *Bizarija*. Razlistavajući na podlozi igraćih karata sudbinu Eugena Savojskoga, autorica u igri jezičnom česticom OS iz imena svojega grada preko priče o OS-vojskome osvaja grad OS-ijek kao OS vlastitoga identiteta.

U kronološkome nizu romana Jasne Horvat u Nakladi Ljevak, kojima valja dodati i kulturološke putopise *Antialas*, 2014. i *Antiradar*, 2020. te stručne knjige u suautorstvu s Nives Tomašević, zapisan je ritam zajedničkoga prijateljskog disanja i inspirativnoga autorskog pisanja. Zahvaljujući svojemu svestranom talentu, ali i svojoj vjernoj urednici i stalnomu nakladniku, Jasna Horvat uspjela je razlistati dosljednu autorsku konceptualističku poetiku u kojoj je spojila svoje dvije misije: znanstvenu i umjetničku. U spojevima znanosti i književnosti, matematike i mistike, pisma i identiteta, citatnosti i intertekstualnosti, poetike OULIPO i autobiografije, srednjovjekovnih erudit-

skih rubnica i protočnih priča, Jasna Horvat ostvarila je sa svojom urednicom Nives Tomašević i likovnom urednicom Anom Pojatinom u Nakladi Ljevak respektabilnu biblioteku začudno proumljenih i čudesno opremljenih romana koji pozivaju jednako na znanstvena istraživanja kao i na užitak čitanja.

I napokon, pro domo mea. Jedna sam od Nivesinih autorica. Nives je za služna za pisanje i objavljivanje svih mojih knjiga u Nakladi Ljevak. Knjigu *Muška moderna i ženska postmoderna: Rođenje virtualne kulture*, 2005. Nives je gotovo iz mene izmamila. Na *Akademsko pismo: Strategije i tehnike za suvremene studentice i studente*, prvo izdanje 2011., drugo izdanje 2021., Nives je strpljivo čekala dok prođem put od Aristotelove do nove retorike. *Čitanja Matoša*, 2013. dogodila su se sama po sebi na moje i na Nivesino iznenađenje. Putopis *Peto evanđelje*, 2016. i roman *Doživljaji Karla Maloga*, 2018. napisala sam iz čiste radosti znajući da imam svoju urednicu i svojega nakladnika. *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*, 2019. dugo sam vremena željela napisati i bila sam sretna kada su je moja urednica i nakladnik raskošno likovno opremili. Trenutačno u ladici imam knjigu *Zagrebačka stilistička škola: Zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti*, posvećenu mojim profesorima Zdenku Škrebu, Ivi Frangešu, Aleksandru Flakeru i Viktoru Žmegaču. Osjećaj da ću je uskoro predati u ruke svoje urednice ispunja me radošću i mirom.

Reći ću još samo ovo: ja sam i prije Nives objavljivala knjige, ali tek su knjige s Nivesinim uredničkim potpisom postale vidljive i prepoznatljive. Tako sam, zahvaljujući Nives, postala „njezina“ i Ljevakova autorica. Stoga nagrade koje su dobile moje knjige objavljene u Nakladi Ljevak kao i dvije nagrade za životno djelo, Državna nagrada za znanost i Nazorova nagrada, ne pripadaju samo meni. Ponosno ih dijelim sa svojom urednicom i svojim nakladnikom.

No, ja sam tek jedna od mnogih Nivesinih autora i autorica. Svi mi iz brojnih biblioteka i izdanja zahvalni smo našoj urednici na svemu što je učinila dijeleći naše autorske brige i ulažući cijelu sebe u naše knjige. Ona nije samo objavljivala i uređivala knjige, ona je zamišljala biblioteke i stvarala ozračje za pisanje. Nives je knjige predosjećala i poticala njihovo nastajanje. Ona je utkana u cjelokupni nakladnički proces svih svojih izdanja, od ideje do realizacije, od emocija do promocija, od svake riječi do svakoga retka.

Parafraziramo li termin i naslov Nivesine autorske knjige *Kreativna industrija i nakladništvo*, s pravom možemo reći da je Nives kreativna urednica. U tome je smisao odmilice i poštapalice iz privatnoga ophođenja zapisane u proslavu ovoga eseja, laudacije ili paljetka – pabirka po bogatoj uredničkoj knjivi Nives Tomašević.

Oulipovska urednica: poklonica potencijalne književnosti

Jasna Horvat

Ekonomski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Uvod

*Urednik autorsku strast usmjerava
i usklađuje s čitateljskim očekivanjima.*

Nives Tomašević

Uspostavljanje mosta između književnosti i matematike jedno je od temeljnih opredjeljenja grupacije Oulipo, po kojemu je Oulipo priskrbio sporo zaživljavanje u široj javnosti, ali ujedno i dugovječnost koja ne jenjava ni u 21. stoljeću. Da je tomu tako, svjedoči Međunarodni znanstveni skup *Formalizam, ograničenje i ludičnost u književnosti: Oulipo i onkraj* održan 2015. godine na Sveučilištu u Zadru. U opisu navedenoga znanstvenog skupa organizatori su dali i opis oulipovske geneze i programskoga određenja. „Književna skupina Oulipo okupila se 1960. oko koncepta potencijalnosti. Ta se potencijalnost u književnosti ponajprije ogleda u ograničenju. Radionica, istraživanje, eksperimentiranje, igra, inovacija ključni su pojmovi te skupine koju su pokrenuli François Le Lionnais i Raymond Queneau, a koja je ubrzo privukla Marcela Duchampa i Georgesu Pereca, odnosno, izvan francuskih granica, Itala Calvina i Harryja Mathewsa. Oulipovska se djelatnost ne ograničava samo na novu produkciju čiji će se potencijal razvijati u bližoj ili daljoj budućnosti, nego je podjednako okrenuta i prema “anticipacijskim plagijatorima”, što znači da svojim područjem smatraju praktično svu književnu produkciju sa zadanom formom ili ograničenjima. Tako u *Kratkom pregledu potencijalne književnosti (Abrégé de littérature potentielle)* možemo pročitati: U četiri tisućljeća svog postojanja Oulipo je doista obogatio neka ograničenja i osmislio nove forme. Ili pak: Sve zadane forme su, po definiciji, oulipoijske.

Ništa nije oulipovskije od soneta“.¹

Književni tekstovi konstruirani na oulipovskim eksperimentima namijenjeni su izabranoj čitateljskoj skupini obrazovanih poklonika cjeloživotnoga učenja te interdisciplinarnih pristupa književnosti i književnim temama. Takva im odlika ne pogoduje u tržišnim ekonomijama kojima je nakladništvo u velikoj mjeri prepušteno tržišnim utakmicama. Oulipovskim je tekstovima dodatan uteg fenomen „uspješnice“ kojim se književna vrsnoća mjeri brojem (ot)kupljenih primjeraka unatoč činjenici kako su uspješnice nerijetko tekstovi niskoga umjetničkog sadržaja, a osim toga njihova je prevladavajuća osobina visok udio komercijalnoga sadržaja te time i sposobnost da znanstvenu i stručnu javnost (ali i samu čitateljsku publiku) zadrže / plijene tek „na kratak rok“.

U svjetlu takvih odlika oulipovske književnosti, urednička uloga Nives Tomašević u suvremenoj se nakladničkoj praksi Republike Hrvatske može označiti jedinstvenom, a brojnost uređivanih oulipovskih tekstova kao i tekstova o Oulipou postavlja je rodonačelnicom oulipovskih uredničkih strategija ostvarenih tijekom prvih desetljeća 21. stoljeća u Nakladi Ljevak. Takvi su izbori i postupci urednice Nives Tomašević književnu praksu Republike Hrvatske stavili uz bok umjetničkoj i intelektualnoj europskoj eliti te otvorili prostor promišljanju eksperimentalne radionice potencijalne književnosti Republike Hrvatske te time i potencijala oulipovskih uređivačkih strategija i vizija.

OuLiPo ili – početna razmišljanja O umijećima Literarnih Postupaka

Knjige proizvedene bez urednika podsjećaju na djecu neodgovornih roditelja.

Nives Tomašević

U šezdesetoj godini dvadesetoga stoljeća Oulipo se rađao u dva navrata – u rujnu na sjeveru Francuske, u mjestu Cerisy-la-Salleu za konferencije o Raymondu Queneau i francuskome jeziku te dva mjeseca poslije u Parizu na prvome formalnom okupljanju šest od osam sudionika spomenute konferencije.

Kako navodi Duncan, za desetodnevna kolokvija u Cerisyju ideju za stvaranjem tajnoga društva posvećenog eksperimentalnomu pisanju dobili su knji-

¹ Poziv za Međunarodni znanstveni skup *Formalizam, ograničenje i ludičnost u književnosti: OULIPO i onkraj*. Dostupno na: <https://www.unizd.hr/Portals/0/Znanstveni%20skup%20Oulipo.pdf> (7. 1. 2022.)

ževnici André Blavier (1922. – 2001.) i Jacques Bens (1931. – 2001.) te su svoju ideju izložili Raymondu Queneau (1903. – 1976.) i Françoisu Le Lionnaisu (1901. – 1984.).² Ta je ideja formalizirana 25. studenoga 1961. u pariškome restoranu Vrai Gascon, 82 rue du Bac, a na sastanku šestorice znanstvenika koje su okupili Lionnais i Queneau i tako postali službenim osnivačima Oulipoa.

„Grupa se nakon toga počinje sastajati svakoga mjeseca i to je postala praksa koja se gotovo neprekidno nastavlja do danas. S izvanrednom pronicljivošću, od najranijih su dana, vođeni prepisivani i distribuirani detaljni zapisnici – dajući izvrstan uvid u djelovanje grupe čiji međunarodni značaj, naravno, nije mogao biti očit u doba njezina osnivanja. Na prvih nekoliko sastanaka donosi se niz značajnih odluka. Prvo, osam članova ubrzo postaje deset, jer su pozvani pridružiti se Latis i Noël Arnaud, obojica sveučilišni djelatnici zaposleni na Collège de ‘Pataphysique. Drugo, utvrđeno je da grupa koja se u početku nazivala *Seminar eksperimentalne književnosti* (franc. *Seminaire de Littérature Experimentale*, skraćeno Sélitex ili SLE) treba promijeniti ime, te je do drugog sastanka utvrđeno i na sastanku izglasano ime *Radionica potencijalne književnosti* (franc. *Ouvroir de Littérature Potentielle*) kao ime koje prikladnije predstavlja specifične ciljeve grupe. U zapisniku tog sastanka skraćeno ime se pojavljuje u obliku Olipo, ali na sljedećem sastanku Latis predlaže izmjenu i Oulipo dobiva konačno ime“.³

Treba istaknuti da je nekoliko mjeseci prije osnivanja jedan od osnivača Oulipoa, Raymond Queneau spjevao, po riječima Paula Fournela, svojevrsnu „poetsku samoposlug“⁴ sačinjenu od 10 soneta napisanih uporabom dvaju (dodatnih) ograničenja. „Sonet ima 14 redaka sa shemom rimovanja abab, bdbd, cdcd, ee ili abab, bcbc, ded, ede. Queneau je također napravio da se rimovani zvukovi a, b, c i d redaka prvog soneta podudaraju s ostalih devet. Osim toga, zahtijevao je da svaki redak mora biti gramatički samostalan; to jest, zahtijevao je da svaki bude potpuna rečenica, klauzula ili fraza. [2, str. 107] Svaka stranica dobivene knjižice od 10 stranica mogla bi se izrezati na trake od po jednoga retka, tako da se može pročitati, na primjer, prvi redak drugoga soneta, drugi redak četvrtoga i tako dalje. Rezultat je bio sto tisuća milijardi pjesama (Cent mille milliards de poèmes).⁵ Queneauovo stvaralaš-

2 Duncan, D. *The Oulipo and modern thought*. Oxford: University Press, 2019.

3 Isto, str. 14.

4 Isto, str. 12.

5 Izvorni tekst autorica je rada prilagodila hrvatskomu kulturnom kontekstu te glasi: Prijevodi poeme Stotinu tisuća milijardi pjesama (franc. *Cent mille milliards de poèmes*) kreativni su pothvati, a na mrežnoj stranici <https://x42.com/active/queneau.html> nalazi se uvid u francusku, englesku i švedsku inačicu poeme.

tvo uistinu je primjer potencijalne književnosti, budući da je svih 1014 soneta prisutno u knjižici, ali ih je nemoguće pročitati tijekom života“.⁶

Uz neupitnu važnost Lionnaisa i Queneaua, osnivačima Oulipoa drže se i drugi istraživači s Visoke patafizičke škole (franc. *Le Collège de 'Pataphysique'*)⁷ među kojima su, prema Brayu, „konceptualni umjetnici (Marcel Duchamp), matematičari (Claude Berge) te kemijski inženjeri (François Le Lionnais), kao i romanopisci, pjesnici i profesori književnosti. Grupa se može smjestiti unutar nacionalne loze francuskog igranja igrica koja je započela s dadaistima i nadrealistima, a potom je iznjedrila Lettriste, situacioniste i konačno patafizičare“.⁸

Jacques Roubaud: Što je Oulipo?	Stilske vježbe Raymonda Queneaua u izvedbi Pere Kvrđića i Lele Margitić
	
http://poetryandpoetics.org/jacques-roubaud-on-what-is-ouliipo/	https://youtu.be/0AyvwQy-zL0

Prihvati li se da Oulipo pripada epohi zapadnoga modernizma, dobro je poći od uopćenoga pogleda na šezdesete godine prošloga stoljeća. Šuvaković zapadni modernizam dijeli u dva smjera od kojih prvi – „vladajući“ in-

6 Despeaux, S. E. Oulipo: Applying Mathematical Constraints to Literature and the Arts in a Mathematics for the Liberal Arts Classroom. // PRIMUS 25, 3(2014), str. 239. DOI: <https://doi.org/10.1080/10511970.2014.966935>

7 Visoka patafizička škola ili Patafizički koledž osnovan je 11. svibnja 1948. u čast rođenju Alfreda Jarryja (Laval, 8. rujna 1873. – Pariz, 1. studenoga 1907., francuski simbolistički pisac). Patafizički koledž čini „društvo učenih i beskorisnih istraživanja“ koje promiče patafiziku – znanost o imaginarnim rješenjima. Kako stoji na mrežnim stranicama Patafizičkoga koledža – „patafiziku, ili znanost o imaginarnim rješenjima, uspostavio je Alfred Jarry u vrijednoj osobi doktora Faustrolla. Podvizi i mišljenja doktora Faustrolla, patafizičara, napisana 1897.-1898. prvi je put objavljena 1911. (nakon Jarryjeve smrti), a sadrži principe i virtualnosti patafizike, znanosti o pojedinostima, i iznimkama (gdje se podrazumijeva da svijet ne sadrži ništa osim izuzetaka, a - sukladno Faustrollovoj definiciji „svemir predstavlja iznimku za sebe“). Znanost, kojoj je Jarry posvetio život, cijelo čovječanstvo prakticira nesvjesno. Ljudska bića bi se lakše mogla riješiti disanja nego patafizike jer: Patafiziku nalazimo u egzaktnim i netočnim znanostima (iako to nitko ne priznaje), u likovnim umjetnostima i u svakoj vrsti književne aktivnosti ili neaktivnosti. Otvorite novine, uključite radio ili televiziju, istražite internet, govorite: Patafizika! – Patafizika je sama supstanca ovog svijeta.“ (Patafizički koledž. Dostupno na: <http://www.college-de-pataphysique.fr/presentation/> (12. 1. 2022.)).

8 Bray, O. Playing with Constraint: Performing the OuLiPo and the clinamen-performer. // Performance Research 21, 4(2016), str. 41.

tuiciju drži temeljem umjetničkoga stvaranja i nadređenu „teorijskim i ideološkim konvencijama“, a drugi je „radikaln“⁹ i stajališta kako „teorijske i ideološke pretpostavke kulture konstituiraju smislene, značenjske, vrijednosne i iskustvene okvire iz kojih umjetnost nastaje i iz kojih nastaju umjetničke intuicije“.¹⁰ Oulipovski tajanstveni početak, poetiku ograničenja i svojevrsni radikalizam utemeljili su muškarci i prvih 15 godina oblikovali isključivo muškarci, a ukupan broj žena pridruženih Oulipou manji je od 10.

Moglo bi se očekivati da je Oulipo u dobi od 60+ umirovljen ili da se tomu približava kao što se to odavna dogodilo većini pokreta / grupacija njegove generacijske pripadnosti. Izvorna oulipovska tajnost i misterioznost koja ga još uvijek ovija, svojim uvjerenjem da su matematički pristupi u korijenu svih izuma, svake godine dobiva sve više pozornosti. Glasoviti predstavnici Oulipoa i danas se ubrajaju u književnike čiji tekstovi ne blijede, a samo neki među njima su Georges Perec, Italo Calvino te rodonačelnik konceptualne umjetnosti Marcel Duchamp.

Najsvježiji uspjeh Oulipoa dogodio se 2020. godine dodjeljivanjem nagrade *Goncourt* (franc. *Prix Goncourt*) uspješnici *Anomalija* matematičara i novinara Hervea Le Telliera, koji je ujedno posljednji i četvrti predsjednik Oulipoa.

Stvoren u okviru Patafizičkoga koledža, Oulipo ga je nadživio i dodatno se razgranao za različita polja umjetničkoga i kreativnoga djelovanja, a samo neki od Oulipo (književnost) ogranaka su Ouarchpo (arhitektura), Oulipo (detektivska književnost), Ouécopo (ekonomija), Ouphopo (fotografija), Ougéopo (geografija), Oumupo (glazba), Ougrapo (grafički dizajn), Ou'inpó (informatička tehnologija), Oucarpó (kartografija), Ou(ca)tapo (katastrofe), Oucipo (kinematografija), Oucopo (komika), Oucuiipo (kulinarstvo), Oumapo (marionete), Ououpo (OUxpo – meta-oulipó), Oupolpot (politika), Ouhispo (povijest), Oupeinpo (slikarstvo), Oubapo (strip), Outrapa (tragi-komika) Oujapo (vrtlarstvo), Ouxpo¹¹ (krovna grupa za Oulipo, Oubapo,

9 Radikalni modernizam poznat je i pod nazivom alternativan ili kritički modernizam, jer kritičnost, destruktivnost, eksperimentalnost, teoriju i interdisciplinarnost pretpostavlja estetskomu formalizmu i autonomiji medija izražavanja. Reprezentiraju ga pokreti, tendencije i pojave kao što su neodada, novi realizam, fluksus, minimalna umjetnost, konceptualna umjetnost. Vladajući ili dominantni modernizam, s druge strane, estetski ili umjetnički ukus te formalnu kvalitetu djela stavlja ispred konceptualnoga, teorijskog i ideološkoga znanja o umjetnosti, a predstavnici su mu apstraktni ekspresionizam, lirski apstrakcija, enformel, postslikarska apstrakcija. Usp. Šuvaković, M. Pojmovnik suvremene umjetnosti. Zagreb: Horetzky, 2005. Str. 30.

10 Šuvaković, M. Nav. dj., str. 30.

11 Ouxpo je akronim naziva Radionica X potencijala (franc. *Ouvroir d'X Potentielle*) u kojemu se francuske riječi „otvoriti“ (franc. *ouvroir*) i „raditi“ (franc. *œuvre*) pronalaze u smislu „radionice“, dok potencijali podrazumijevaju moguće rezultate ako se slijede određena pravila.

Outrapo). OuLiPo se nastavlja granati i permutirati po vlastitome principu te tako princip ograničenja potvrđivati principom prirodne kreativnosti kojim na ograničene uvjete ili okolnosti kreacija odgovara pronalaženjem novih, iznenađujućih rješenja.

OuLiPo ili – Ograničenje (kao poticaj) umjetničkog Literarnog Poriva

Urednici kao i liječnici, ne iznose pred javnost intimne trenutke jedne knjige.

Nives Tomašević

Radionica potencijalne književnosti, unatoč svojem temeljnom usmjerenju na provođenje književnih eksperimenata, a ne nužno stvaranje književnih tekstova, ipak je u protegu dužem od 60 godina ostvarila i veliki broj književnih djela, odlikovanih konceptualnošću te nerijetko spajanjem znanosti i umjetnosti. Konceptualnost promatrana u širemu kontekstu, i obuhvaćajući različite vrste umjetnosti, dvojako je konotirana. S jedne je strane riječ o posljednjemu modernističkom pokretu s gotovo ukidanjem materijalnoga umjetničkog djela, a s druge je strane riječ o prvome postmodernističkom pokretu „u kojem je došlo do kritike i problematiziranja svih velikih dogmi modernizma (interdisciplinarnost, intertekstualnost, produkcija umjesto stvaranja, zamisao umjetnika ili autora umjesto slikara i kipara, negacija autonomije umjetnosti, teorijska interpretacija u okvirima umjetničke prakse)“.¹²

Konceptualnost tekstova nastalih u oulipovskim književnim radionicama kao i u spisateljskim praksama nadahnutim Oulipoom ide i korak dalje – razradom tehnika i postupaka čijom primjenom svatko može biti umjetnikom, i to ne samo u književnosti nego u bilo kojem području izražavanja.

Riječ je o postupku stvaranja književnih tekstova potaknutim ili nametnutim (prisilnim) ograničenjem. Ograničenja koja pisac sam sebi postavlja dvojaka su – poznata i preuzeta iz određenoga obrasca ili – netom izumljena. Preuzeti, poznati obrasci podrijetlom su iz različitih struka – počevši od matematike i kemije sve do lingvistike i slikarstva. Novoizumljeni obrasci proizvod su pišćeve mašte, a jedan od poznatijih je Perecov „stroj za stvara-

12 Šuvaković, M. Nav. dj., str. 30.

nje priča“ uporabljen u romanu *Život način uporabe*.¹³ Ili, kako navodi Bray,¹⁴ „ograničenjima se izgrađuje koncept teksta kako bi se tehnikom „prisilnoga pisanja“ istražile nove strukture i obrasci“ čime se postavljaju novi zahtjevi ne samo pred književnike nego i čitatelje. Bray uočava kako su restriktivna ograničenja i znanstveni pristup oulipovci primjenjivali kao oslobođenje od prirodne nadarenosti koju su određeni književnici znali predstavljati čak i genijalnošću. „Ouvroir de Littérature Potentielle (Oulipo) namjerava raditi sustavno i znanstveno, a ako je potrebno, i primjenom strojeva koji obrađuju informacije“.¹⁵

Premda Queneau svojom poemom *Stotinu tisuća milijardi pjesama* (franc. *Cent mille milliards de poèmes*) čitateljima nije ponudio stroj koji obrađuje informacije, ipak je učinio korak prema „strojnomu“ čitanju poeme koja je sa svojih 10 soneta trebala biti relativno kratka, predvidiva i ispisana po stilskim pravilima. Isijecanjem soneta u trake, Queneau je otvorio kombinatoričko bespuće u kojem su čitatelji urednici jer biraju poredak isječenih stihova. Raspoređivanjem soneta čitatelj kombinira čitalačke ishode, a svaki ishod jedna je od mogućih kombinacija, odnosno – novi sonet. Krajnji sonet posljednja je kombinacija u ukupnome broju od 100 000 000 000 000 različitih soneta koji se i rimuju.

Za Oulipo – najdugovječniju književnu skupinu u francuskoj povijesti – otkrivanje novih ograničenja istodobno je i propitivanje novih pravila, a posljedično i utjecaj na potencijalne tekstove članova grupacije. „Jedan od najpoznatijih primjera oulipovskog pisanja, roman *Ispario* (franc. *La Disparition*) Georges Pereca, u cijelosti je napisan bez uporabe slova ‘e’ (što ga čini lipogramom¹⁶ slova ‘e’). Drugi važni primjeri su *Stilske vježbe* Raymonda Queneaua – jednostavna priča prepričana na devedeset i devet različitih načina i *Sfinga* Anne Garréte – ljubavna priča ispričovijedana bez rodničkih oznaka za središnje protagoniste“.¹⁷

Uz takva ograničenja, s kojima se šira javnost upoznala putem književnih uspješnica, OuLiPo na svojim mrežnim stranicama predstavlja i druga, ma-

13 Percec, G. *Život način uporabe*. Zagreb: Meandar Media, 2014.

14 Bray, O. Nav. dj., str. 41.

15 Le Lionnais, 2007. Str. 27. Citirano prema: Bray, O. Nav. dj., str. 41.

16 Lipogram (franc. *lipogramme*, prema grč. *leipein* – ‘nedostajati’ i *gramma* – ‘slovo’) – nedostajuće slovo, književni tekst s izostavljenim riječima koje sadrže određeno slovo. Riječ je uveo i pojasnio Georges Percec te je primijenio u romanu *Ispario* (1969.), premda je Raymond Queneau u *Stilskim vježbama* (1947.) prvi proizveo lipogram izostavivši slovo ‘e’ u desetak redaka. Vidi: *Stilske vježbe* Raymonda Queneaua u izvedbi Pere Kvrgića i Lele Margitić. Dostupno na: <https://youtu.be/0AyvwQy-zL0> (15. 1. 2022.)

17 Bray, O. Nav. dj., str. 41.

nje poznata ograničenja, a samo su neka među njih 150: anagram, aforizam, heterogrami, hiperroman, mala kutija, obrazloženi riječnici, palindrom, snježna gruda, uvaženi gost, vodeni žig.¹⁸ Buljubašić navodi da se 2018. na „službenoj mrežnoj stranici skupine“ nalazilo „114 ograničenja“¹⁹ koja su se razvijala, prikupljala, pojašnjavala i oglašavala od godine osnutka skupine. Zamjetno je da su oulipovci za posljednje tri godine u svojoj radionici potencijalne književnosti razvili nešto više od četvrtine svih opisanih ograničenja, odnosno kako ne jenjava njihovo otkrivanje, eksperimentalno propitivanje i javno oglašavanje ograničenja u otvorenome pristupu na mrežnim stranicama skupine.

OuLiPo ili – Pripadnost bez članstva – O uređivanju Literarnih Potencijala

*Oulipovskim se tekstom smatraju tekstovi oblikovani ograničenjem
ili uopće oni tekstovi koji naglašavaju potencijale književnosti,
bez obzira je li autor teksta član Oulipoa ili ne.*

Jacques Roubaud

*Rastužuje me spoznaja o brojnosti izvrsnih tekstova koji nikada
neće postati knjige.*
Nives Tomašević

Pitanje pripadnosti Oulipou zanimljiva je karakteristika ove skupine i može se pripisati neuobičajenom smislu za šalu koju također oulipovci ističu svojom odlikom. Riječ je o tome da jednom oulipovac jest trajno oulipovac jer „nijedan član ne može formalno napustiti skupinu, biti izbačen ili prestati biti njezinim dijelom“,²⁰ osim „samoubojstvom člana koji želi biti isključen, prilikom čega čin mora biti službeno ovjeren i taktički izveden isključivo kako bi oulipovac bio otpušten iz skupine“.²¹ Oulipo takvim pristupom pokazuje i svoj odnos prema vremenu, odnosno, učincima svakog pojedinca koji se

18 OULIPO: Contraintes. Dostupno na: <https://www.ouliipo.net/fr/contraintes> (14. 1. 2022.)

19 Buljubašić I. Oulipo i književnost ograničenja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018. Str. 68.

20 Roubaud, J. The Oulipo and Combinatorial Art. // Oulipo Compendium / Mathews, H.; Brotchie, A. (ur.). London: Atlas Press, 2005. Str. 38. Citirano prema: Buljubašić, I. Nav. dj., str. 38.

21 Roubaud, J. Nav. dj., str. 38. Citirano prema: Buljubašić, I. Nav. dj., str. 36.

upisuju u Vrijeme. Parafrazirano – jednom dana prisega neizbrisiva je iz životopisa te o opredjeljenjima i djelima svjedoči doživotno, ali i nakon života, odnosno zagrobno. Čin „službeno ovjerenog i taktički izvedenog“ samoubojstva kojim bi se prekinulo članstvo u Oulipou ironizira pokušaje izmicanja vlastitim klopnama te dovodi u pitanje mogućnost promjene / odricanja jednom dane prisega ili primljenoga uvjerenja.

Osim što je Oulipo sam sebi član, njegovim su članovima sve one osobe koje svojim tekstovima „naglašavaju potencijale književnosti“.^{22, 23}

U tako postavljeno određenje članstva u Oulipou svakako se ubraja i Nives Tomašević, urednica te time i zagovornica tekstova potencijalne književnosti. Uređivanje i objavljivanje romana *Az*²⁴ tomu govori u prilog, posebice ako se u obzir uzme činjenica kako su rukopis romana *Az* 2008. godine odbile sve ugledne nakladničke kuće i njihovi čelni urednici. Razlog razumijevanja konceptualnoga romana *Az* te odluke o njegovu uređivanju nalazi se u znanstvenoj podlozi Nives Tomašević, točnije u njezinu doktoratu znanosti stečenom 2008. godine na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Urednički je pristup pratio znanstvene postupke, između ostalih i uključivanje recenzentice dr. sc. Hrvojkje Mihanović Salopek koja je u suradnji s urednicom Nives Tomašević zahtijevala određene izmjene i dopune u rukopisu romana *Az*. Recenzentica je tekst romana popratila pogovorom kojemu je prvotna namjena bila korekcijska, a tek nakon provedenih izmjena na tekstu romana, recenzija je preoblikovana u Pogovor. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti tom je zajedničkom – autorskom, uredničkom i recenzentskom naporu – 2010. godine dodijelila nagradu *Josip Juraj Strossmayer* te roman *Az* označila romanom 2010. godine. U Rješenju kojim je 2014. godine roman *Az* naveden jednim od poticaja za proglašenje hrvatske glagoljice nematerijalnom kulturnom baštinom Republike Hrvatske potvrđen je spoj znanosti i umjetnosti – jedne od odlika oulipovske književnosti.

Važnost 2009. godine za Oulipo naglašava podatak da su Bénabou i Fournel uoči 50. obljetnice Oulipoa objavili knjigu *Oulipovska antologija* (franc. *Anthologie de l'OuLiPo*), simboličku najavu zreloga doba oulipovskoga djelovanja.²⁵ Istodobno, u Republici Hrvatskoj razvijala se urednička oulipovska

22 Roubaud, J. Nav. dj., str. 38. Citirano prema: Buljubašić, I. Nav. dj., str. 48.

23 „Rijetko koja skupina samu sebe doživljava vlastitim članom, a upravo je tako s Oulipoom koji je na službenoj mrežnoj stranici skupine naveden i sam.“ Roubaud, J. Nav. dj., str. 38. Citirano prema: Buljubašić, I. Nav. dj., str. 37.

24 Horvat, J. *Az*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.

25 *Anthologie de l'OuLiPo* / ed. Bénabou, M.; Fournel, P. (Vol. 448). Paris: Gallimard, 2009.

radionica Nives Tomašević i unutar njezina rada – oulipovski romani Jasne Horvat koje je akademkinja Dubravka Oraić Tolić 2016. godine označila nazivom *Ars Horvatiana* (Horvat 2016).

TABLICA 1. Oulipovski opus *Ars Horvatiana* oblikovan u uredništvu Nives Tomašević

<i>Az</i>	2009.	<ul style="list-style-type: none"> • glagoljica • drugo izdanje 2020. • prijevod na engleski 2020. • Nagrada Josip Juraj Strossmayer, HAZU, za književnost 2010. godine
<i>Bizarij</i>	2009.	<ul style="list-style-type: none"> • gramatika (vezanosti)
<i>Auron</i>	2011.	<ul style="list-style-type: none"> • auronski razrez
<i>Vilikon</i>	2012.	<ul style="list-style-type: none"> • magični kvadrat broja 12 i leksikon hrvatskih vila
<i>Antiatlas</i>	2014.	<ul style="list-style-type: none"> • putopisi kodirani sustavom latituda i longituda
<i>Vilijun</i>	2016.	<ul style="list-style-type: none"> • magični kvadrat broja 12 i leksikon Puta svile • prvi multimedijски roman u Republici Hrvatskoj • nagrada Superbrandsa FUL KULTURNO hepeningu Vilijun u 2018. godini za najbolje brendirani niskobudžetni događaj u kulturi • prijevod na engleski 2021.
<i>Atanor</i>	2017.	<ul style="list-style-type: none"> • periodni sustav elemenata
<i>OSvojski</i>	2019.	<ul style="list-style-type: none"> • karte i šah • nagrada Josip i Ivan Kozarac za roman 2019. godine
<i>Antiradar</i>	2020.	<ul style="list-style-type: none"> • putopisi kodirani sustavom latituda i longituda nagrada Simply the best 2020. godine za inoviranje turizma književnim tekstovima

Skлонost tehnologijskim inovacijama Nives Tomašević pokazala je uređivanjem romana *Vilijun*²⁶ – prvoga multimedijskog romana u Republici Hrvatskoj. Kodovi brzoga odgovora (QR kodovi) izgradili su svojevrstnu mrežu unutar književnoga teksta te prvi put omogućili uvid u praizvedbu predstavljanja teksta. Riječ je o tehnologiji kojom se u tekst postavlja QR kod čiji se sadržaj unosi u QR kod nakon što je knjiga otisnuta, a autor je u mogućnosti i naknadno (višekratno) mijenjati sadržaj QR koda.

Razumijevanjem, poticanjem i uredničkim djelovanjem Nives Tomašević izravno se ubraja u oulipovske članove koji su svojim radom unaprijedili potencijalnu književnost i sustavno oblikovali na književnome prostoru Republike Hrvatske.

26 Horvat, J. *Vilijun*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.

OuLiPo ili – O umijeću analiziranja potencijala Lijepo književnosti primjenom Postupaka znanosti o književnosti

Miris otisnuta teksta parfem je koji biram za posebno svečane prigode.

Nives Tomašević

Da je znanstvena aktivnost i sveučilišna profesija urednice Nives Tomašević odredila njezinu uredničku ulogu, svjedoče znanstvene knjige koje je uređivala te, posebice, znanstveni radovi koje je autorski objavljivala, a dostupni su na mrežnim stranicama Hrvatske znanstvene bibliografije.²⁷ U protegu od 2012. do 2020. godine Nives Tomašević uredila je i /ili autorski objavila tekstove koji upravo primjere oulipovske književnosti analiziraju metodološki znanosti o književnosti. Jednako je tako uredila i udžbenik *Istraživački SpaSS*²⁸ koji, unatoč posvećenosti istraživačkim metodama namijenjenim istraživačima društvenih znanosti, svojom konstrukcijom i oblikovanjem slijedi oulipovske odrednice.

TABLICA 2. Oulipovski znanstveni i znanstveno-popularni urednički rad Nives Tomašević

Nevidljivo nakladništvo	Tomašević, N. i Horvat, J.	2012.	<ul style="list-style-type: none"> • semiotičke i komunikacijske sposobnosti glagoljice • komunikacijska uloga nakladništva
Poetika oblika	Kos-Lajtman, A.	2016.	<ul style="list-style-type: none"> • analiza suvremene, konceptualne proze
Oulipo i književnost ograničenja	Buljubašić Srb, I.	2018.	<ul style="list-style-type: none"> • proizvodnja i čitanje književnosti proizvedene na konceptu ograničenja
Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi	Oraić Tolić, D.	2018.	<ul style="list-style-type: none"> • citatnost u avangardi i postmoderni • uloga citatnosti u kolažnosti postmoderne i virtualne kulture
Istraživački SpaSS	Horvat, J. i Mijoč, J.	2019.	<ul style="list-style-type: none"> • udžbenik za razvoj istraživačkih i metodoloških vještina • Nagrada Ivan Filipović za 2020. godinu u kategoriji doprinosa visokomu školstvu

Treba istaknuti kapitalnu studiju akademkinje Dubravke Oraić Tolić (2018.) kojom se utvrđuje uloga citatne kolažnosti u postmodernoj i virtualnoj kul-

27 CROSBİ: Hrvatska znanstvena bibliografija. Nives Tomašević. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/pregled/profil/28481> (16. 1. 2022.)

28 Horvat, J.; Mijoč, J. *Istraživački SpaSS*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.

turi, obrazlaže se multimedijaska književnost potpomognuta pametnim telefonima kao i različita ograničenja svojstvena oulipovskim poetikama. Jednako tako, Buljubašić Srb²⁹ donijela je prvo sustavno predstavljanje Oulipoa na hrvatskome jeziku, pregled ograničenja, članova te analize tekstova hrvatskih suvremenih autora koja su po svojem određuju oulipovska.

Jednom OuLiPo uvijek OuLiPo

Ne postoji medij koji može zamijeniti čitanje.

Nives Tomašević

Oulipovska urednička aktivnost Nives Tomašević potvrđena je u prostorima lijepe književnosti, ali i u prostorima znanosti o književnosti. U doba visoke specijalizacije takva je urednička aktivnost iznimna, a uz odliku iznimnosti prati je i ekskluzivnost čitateljskih krugova kojima je namijenjena.

Unatoč kreativnosti pisanja koja se ostvaruje uz ograničenja, takav autorski pristup opterećen je zahtjevnim i kompliciranim postupcima za sve sudionike nakladničkoga procesa. Može se pretpostaviti kako je Nives Tomašević, uz uspješno vladanje oulipovskim ograničenjima, jednako uspješno ovladala i fenomenom klinamena³⁰ – oulipovskoga povlačenja od algoritamskoga ograničenja. Riječ je o dodavanju ljudske prirode kruto nametnutomu ograničenju, odnosno „autorsko uzimanje prava na privremenu odgodu ograničenja“.³¹

Uvođenjem klinamena u poetike ograničene slobode te uspješnim pronalaženjem prihvatljivih rješenja za sve dionike nakladničkoga procesa, Nives Tomašević ostvarila je zvanje oulipovske urednice. Znajući kako oulipovac zauvijek ostaje oulipovac, realno je očekivati nove tekstove proistekle iz ograničenja, vješto uređene rukom oulipovske urednice Nives Tomašević.

29 Buljubašić I. Nav. dj.

30 Klinamen (lat. *clinamen* – ‘odstupanje, sklonost, pristranost’) latinski je naziv koji je Lucretius dao nepredvidivoj navali atoma, kako bi obranio Epikurovu atomsku doktrinu.

31 Despeaux, S. E. Oulipo: Applying Mathematical Constraints to Literature and the Arts in a Mathematics for the Liberal Arts Classroom. // PRIMUS 25, 3(2014), 239-240. DOI: <https://doi.org/10.1080/10511970.2014.966935>

IZVORI

- Anthologie de l'OuLiPo / ed. Bénabou, M.; Fournel, P. (Vol. 448). Paris: Gallimard, 2009.
- BRAY, O. Playing with Constraint: Performing the OuLiPo and the clown-performer. // *Performance Research* 21, 4(2016), 41-46.
- BULJUBAŠIĆ I. Oulipo i književnost ograničenja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
- DESPEAUX, S. E. Oulipo: Applying Mathematical Constraints to Literature and the Arts in a Mathematics for the Liberal Arts Classroom. // *PRIMUS* 25, 3(2014), 238-247. DOI: <https://doi.org/10.1080/10511970.2014.966935>
- DUNCAN, D. The Oulipo and modern thought. Oxford: University Press, 2019.
- HORVAT, J. Az. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
- HORVAT, J. Bizarij. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
- HORVAT, J. Vilikon. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
- HORVAT, J. Antiatlas. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- HORVAT, J. Vilijun. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
- HORVAT, J. Atanor. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
- HORVAT, J. OSvojski. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
- HORVAT, J.; MIJOČ, J. Istraživački SpaSS. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
- KOS LAJTMAN, A. Poetika oblika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
- ORAIĆ TOLIĆ, D. Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
- PEREC, G. Život način uporabe. Zagreb: Meandar Media, 2014.
- ŠUVAKOVIĆ, M. Pojmovnik suvremene umjetnosti. Zagreb: Horetzky, 2005.
- TOMAŠEVIĆ, N.; HORVAT, J. Nevidljivo nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.

MREŽNI IZVORI

- CROSBİ: Hrvatska znanstvena bibliografija. Nives Tomašević. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/pregled/profil/28481> (16. 1. 2022.)
- Oulipo: *ouvroir de litterature potentielle*. Dostupno na: <https://ouliipo.net/> (7. 1. 2022.)

- Međunarodni znanstveni skup *Formalizam, ograničenje i ludičnost u književnosti: OULIPO i onkraj*. Dostupno na: <https://www.unizd.hr/Portals/0/Znanstveni%20skup%20Oulipo.pdf> (7. 1. 2022.)
- ROUBAUD, J. Što je Oulipo? Dostupno na <http://poetryandpoetics.org/jacques-roubaud-on-what-is-ouliipo/> (15. 1. 2022.)
- OULIPO: Contraintes. Dostupno na: <https://www.ouliipo.net/fr/contraintes> (14. 1. 2022.)
- College de 'pataphysique. Dostupno na: <http://www.college-de-pataphysique.fr/presentation/?lang=fr> (12. 1. 2022.)
- Stilske vježbe* Raymonda Queneaua u izvedbi Pere Kvirgića i Lele Margitić. Dostupno na: <https://youtu.be/0AyvwQy-zL0> (15. 1. 2022.)
- Why are French literary tricksters Oulipo now so hot? Dostupno na: <https://www.france24.com/en/live-news/20201130-why-are-french-literary-tricksters-ouliipo-now-so-hot> (12. 1. 2022.)

Rukoljub

Helena Sablić Tomić

*Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta
Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*

Knjige koje uređuje Nives Tomašević nenametljive su, lako prepoznatljiva dizajna iza kojega se odmah daje naslutiti da u sebi nose još (po)neku priču, osim one najavljene na koricama. S vremenom su se čitatelji naviknuli na različite sadržaje koji se iza naslovnica razotkrivaju i počinje im bivati sve jasnija koncepcija stvaranja biblioteke, njezino ozračje, ideja, namjera. Usporedno s time raste i njihova znatiželja – tko je taj koji bira sve te knjige? A tek tada ulazi se u krug iz kojega se ne želi izaći, iščekuju se novi naslovi i nova urednička iznenađenja uz diskretnu preporuku. Ona je urednica koja uživa u „otkrivanju novih imena“, često sam slušala u njezinu društvu.

Koliko god posao urednika bio važan, i koliko god to bilo jasno svima koji na ovaj ili onaj način sudjeluju u knjižnome lancu, od pisca do čitatelja, činjenica je da urednički posao katkad nije ni približno dovoljno cijenjen, premda su dobri urednici nužni za dobru književnost.

Bez obrazovanoga, okretnog i darovitog urednika nema kvalitetnoga književnog života, kako je jednom prigodom rekla Irena Lukšić,¹ jer dobar urednik glavni je arhitekt izdavačke kuće. On osmišljava nakladničke nizove, bira rukopise, oprema knjige pogovorima i komentarima, smišlja i realizira marketinški pristup publici.

* * *

Uredničke knjige iz radionice Nives Tomašević, a na tragu tih riječi, krenule su iz vlastite izdavačke kuće Slon, s bibliotečnim nizom Slon za mladež i Rukoljub. U njima se, gleda li se s višedesetljetne distancije, prepoznaju autori nekih

---

1 Svilar, N. Uređivanje i uredničko prigovarjanje // Booksa. Dostupno na: <https://www.booksa.hr/u-fokusu/uredjivanje-i-urednicko-prigovarjanje> (2. 5. 2020.)

novih poglavlja hrvatske književnosti za odraslu i mladu publiku, često se afirmiraju potisnuti žanrovi, otvaraju se vrata mladim piscima ili objavljuju posve neočekivane priče renomiranih književnika.

U Slonu su izašli, izvan navedenih biblioteka, i sljedeći recepcijski uspješni naslovi: Zvonimir Majdak – *Oproštajni Gaableatz* (1992.), Ivo Banac – *Protiv straha* (1992.), Željko Žutelija – *Croatia bez filtera* (1992.), Ivo Banac, Slobodan Prosperov Novak – *Stara književnost Boke* (1993.). U suizdavaštvu sa Zavodom za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu objavljen je zbornik *Ludizam: zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća*, uredili su ga Živa Benčić i Aleksandar Flaker (1996.).

U Biblioteci Slon za mladež Tomašević urednički potpisuje knjige Zvonimira Majdaka – *Mala hrvatska grofica iz Austrije* (1993.), Bernarda Jana – *Potraži me ispod duge* (1993.), Sunčane Škrinjarić – *Dva smijeha* (1994.), Zvonimira Baloga – *Zeleni mravi* (1994.), Selme Lagerlof – *Legende o Kristu* (1994.), Josipa Cvenića – *Udžbenik priča* (1995.), Pavla Pavličića – *Mjesto u srcu* (1996.).

Prva knjiga u Rukoljubu objavljena je 1995., autor je bio Pavao Pavličić, naslov *Rukoljub: pisma slavnim ženama*, a urednik Zlatko Crnković. Riječ je o zbirci petnaest pisama, prvo pismo upućeno je Mariji Jurić Zagorki, pa sljedeća Ivani Brlić-Mažuranić, Dori Krupičevoj, Ljerki Šram, Gigi Barićevoj, Cvijeti Zuzorić, Dubravki Gundulićevoj, Madoni Markantunovoj, Lauri Lenbachovoj, Jagodi Truhelki, Vili Slovinki, Olgi i Lini, Ljubici Cantily, Slavi Raškaj i posljednje Gospođi u zelenom šeširiću (liku iz romana *Krasopis*). U pismima autor poučava o literaturi, ne samo o podacima i pojedinostima nego o poimanju i smislu literature.

Knjiga koja je otvorila prostor do tada nedovoljno vidljivomu dijelu književnosti, autobiografskoj prozi, objavljena s potpisom Nives Tomašević, *Sjećanja* su Višnje Stahuljak (1995.). Budući da su demokratske promjene u društvu, stvaranje samostalne države, egzil, snažan nacionalni trend, rat od 1991. odrednice društvene prakse kroz koje se artikulirao život pojedinca, i u književnosti otvorio se prostor malim pričama koje su mogle afirmirati kulturu individualizma. Pisac kao društvena funkcija tih je godina postao katalizatorom društvene zbilje i indikatorom povijesti, pri čemu je osobno vrijeme preuzimalo zalihu Univerzalnoga, a tematizirana prošlost i sadašnjost postajale su osobnim ulogom u budućnost.

Tih je godina bilo poprilično hrabro otvoriti prostor životnim istinama, a tomu se uredničkom izazovu, bez predomišljanja, prepustila Nives Tomašević kroz Rukoljub, koji od tada postaje oznakom za knjige koje se pišu iz osobne potrebe za

prepoznavanjem senzibiliteta hrvatske kulturne zbilje i duha vremena oblikujući specifičnu koncepciju kulturnoga mišljenja – projekt autobiografske kulture.

U *Sjećanjima* Višnje Stahuljak autobiografski okvir životne priče sastoji se od pojedinačnih, u sjećanju obnovljenih scena, u kojima se iz pozicije odrasloga pripovjedača rekonstruira obiteljska tradicija u krhotinama zagrebačke prošlosti. U njima autorica uvođenjem motiva iz hrvatske povijesti, tematiziranjem kršćanskih blagdana, navođenjem imena bliskih osoba iz društvenoga i kulturnoga života s kojima se susretala, proizvodi identitet jakoga nacionalnog predznaka, udovoljavajući trenutačnomu horizontu očekivanja čitatelja koji je, s obzirom na hrvatsku zbilju devedesetih, bio jasno intoniran. Stoga ne iznenađuje što Stahuljak svoja prva sjećanja povezuje sa specifičnom amblematicom, naglašavajući svoj građanski identitet, samo s jednom namjerom – uputiti na to kako je dinamika osobne povijesti posljedica događaja iz opće nacionalne povijesti. U istoj biblioteci ova urednica potpisuje i knjigu Pavla Pavličića *Dobri duh Zagreba* (1996.).

Sljedeće godine Biblioteka Rukoljub seli se u izdavačku kuću Mozaik knjiga, a niz otvara velika uspješnica *Zašto sam vam lagala* (1997.) Julijane Matanović, koja je do danas (2022.) objavljena u više od 60 000 primjeraka i ima gotovo dvadesetak izdanja. Asocijativna autobiografija Julijane Matanović kroz dvanaest naslovno označenih asocijacija razobličuje brojne situacije i pojedince koji su označeni ulogom, mjestom i načinom funkcioniranja u njezinu životu. U tome smislu funkcioniraju priče *Čitaona* (otac), *Josip* (stric), *Luster* (teta), dok se u pričama *Džemper*, *Kesten* i *Podravka express* pripovijedanjem vlastitoga odnosa prema drugima iznose intimne dileme na koje autorica nailazi u trenucima kada su životi drugih odredili načine funkcioniranja nje same.

Višestruko složena rečenica, česta mijenjanja govornih situacija i perspektiva prilog su amplitudi iskazanoga identiteta autorice, od infantilne djevojčice do zrele žene preko krhke osobe i one uključene u grube nogometne igre. Stalna potreba za socijalnom ovjerenošću, pripadnošću i potvrđenom ljubavlju za posljedicu ima niz frustracija, emotivnih uzleta i lomova, pa je visoki stupanj individualnosti u tekstu dio izvanjštenja osobnosti, odnosno činjenice koliko je autorica kroz tekst duboko ušla u vlastitu intimnu, opisujući je i u isto vrijeme dekonstruirajući njezin integritet.

Nakon toga uredničko-izdavačkog hita slijede knjige iz 1997. godine: *Hodčasnik u Hrvatsku* (Ivan Golub), *Kako preživjeti mladost* (Pavao Pavličić), *Kazališna kavana* (Sunčana Škrinjarić), *Šus zvijezda* (Zvonimir Balog), *Kajinov pečat* (Josip Cvenić), *Vodič po Vukovaru* (Pavao Pavličić), *Zagrebačke minijature*

(Višnja Stahuljak).

Godine 1998. objavljena je dojmpljiva knjiga folksdojčerice Theresije Moho *Marijanci: djetinjstvo u Hrvatskoj 1928.-1945.* (prevela s njemačkoga Branka Grubić), u kojoj se tematizira privatnost kroz biografiju prostora. Autorica u poznijim godinama pokazuje iz pozicije prvoga lica jednine kako su u povijesti postojale slijepe pjege o kojima se počinjalo govoriti nakon više niza godina i promijenjenih ideologija. Obiteljska je to priča Rosi Weinketz i Antona Weissenbergera koji su s roditeljima iz Apatina došli početkom dvadesetoga stoljeća sa „saprasmom krmačom, teletom, kvočkom s dvadeset jednim jajetom“, uz mnoge njemačke obitelji, u Marijance, selo u plodnoj Slavoniji, oženili se i dobili kćer Theresiju. Snažno ona baštini nevidljivu njemačku, folksdojčersku, „zabranjenu“ povijest.

Theresia Moho, rođena 16. veljače 1928., na pokladni četvrtak, *lakomac*, rekli su u njezinu selu, opisuje razdoblje od 1928. do 1945., oživljavajući sretne dane odrastanja, nastojeći na taj način ukinuti književnu i čitateljsku šutnju o ljudima njemačkoga podrijetla u Slavoniji. Takvo prisjećanje nastalo je kao izraz potrebe za vraćanjem izgubljenoga vremena, ono je u isto vrijeme i autoričina nostalgijaska gesta koju je željela ostaviti na dar vlastitoj djeci, unucima i svima onima koji se ni u dvadeset prvome stoljeću ne usuđuju glasno govoriti o vremenske periode koji ih je, nekada davno, formativno odredio.

Nakon *Marijanaca*, u Rukoljubu, izlaze knjige Gorana Tribusona *Trava i korov* i *Čarolija stiha*.

Za Biblioteku Slon za mladež u izdavačkoj kući Mozaik knjiga pišu autori Željka Horvat Vukelja – *Putovanje patuljka Zvončića* (1997.), Vesna Parun – *Uspavanka za poljubac* (1997.), Sanja Pilić – *E, baš mi nije žao* (1998.), Želimir Hercigonja – *Srebrnasta nit snova* (1999.).

Nova izdanja Rukoljuba koja potpisuje urednica Tomašević potom odlaze u, također zagrebačku, nakladničku kuću Naklada Ljevak. Ovaj niz otvaraju knjige iz 2000. godine *Kraljica noći* (Josip Cvenić), *Margita* (Miro Gavran), *Nasljednik indijskog cara* (Ivan Kušan), *Pripovijetke raznolike* (Višnja Stahuljak) i *Buđenje snova* (Vanja Radauš). Prema Cveničevoj knjizi snimljen je 2001. istoimeni dugometražni film u režiji Branka Schmidta, iste je godine dobio Zlatnu arenu za produkciju i scenarij na filmskome festivalu u Puli.

Potom slijedi Stjepan Tomaš – *Odnekud dolaze sanjari* (2001.), Natalija Voroobjova – *Žena u crnom rublju* (2001.), Ludwig Bauer – *Prevođenje lirske poezije* (2001.), Josip Cvenić – *Glad* (2002.), Andrea Zlatar – *Svakodnevne razglednice* (2002.). Iste godine Luka Tripković objavljuje zbirku prisjećanja *Tebi Zagrebe*,

govorim (2002.), nakon njega Dalibor Cikojević – *Ostavština jednog skladatelja* (2003.) i Lucija Stamać – *Labud* (2004.) čime se zaključuje zlatno razdoblje Biblioteke Rukoljub koju je desetak godina energično, profesionalno i sa stilom vodila Nives Tomašević.

U Biblioteci Slon za mladež u Nakladi Ljevak čita se: Anne Fine – *Ružan san* (2000.), Jadranka Klepac – *Patuljci žive u kuglama* (2000.), Mladen Kušec – *Zagrlj me* (2002.), Branka Primorac – *Moj djed astronaut* (2002.), Joža Horvat – *Svjetonik* (2002.). Većina autora iz ove biblioteke postali su lektirni pisci.

* * *

Osobno mi je najdraža iz Rukoljuba knjiga u kojoj su isprepletenost recentnih promjena u kolektivnoj zbilji i privatnome prostoru bile povod pisanju autobiografskoga teksta koji pokazuje kako se ženski subjekt konstruira u odnosu na stvarnost koju osjeća kao narativni izazov. Autorica u njemu javno priznaje osobnu krhkost, slabost i ranjivost, utiskujući se u pukotine kulturne konstrukcije ženskoga roda društveno zadanoga okvira. U knjizi eseja *Svakodnevne razglednice*, kroz tridesetak tekstova, propituju se javne i privatne teme, u ne baš sretnim vremenima, razdoblja od 1991. do 2001., u Dubrovniku, Trstenom, u gradu, kulturi, u pogledu prema budućnosti. Eseji su oblikovani ženskim predznakom, nije riječ o nepotpunome i fluidnome ženskom identitetu koji propituje zbilju kako bi spoznao vlastitu osobnost, već je Andrea Zlatar pravo na javni govor dobila jasnim dešifriranjem kodova urbanoga, povijesnog i kulturnoga prostora, ne vodeći pri tome nužno računa o tome što će misliti drugi. Osobnim vrijednosnim sustavom ona uspostavlja *kod* aktivnoga mišljenja stupajući na taj način sa zadanim, javnim kanonom u otvoreni i glasni dijalog, priznajući vlastitu slabost, npr. kako se osjećala u trenutku kada ju je zatekla svijest o vlastitome neznanju kao posljedici nepoznavanja određenoga konteksta (*Okvir za stvarnost*).

Odupire se autorica društvenim konvencijama, nastoji mijenjati predmete i socijalni kontekst, reagira na postojeće stanje upozoravanjem na ulogu sadašnjosti u obrani vrijednosti u budućnosti: „Shvatimo već jednom da nam je ovo živjeti, i upravo ovo, zagrizimo u tu stvarnost od rata, lomeći zube, tu gorku stvarnost, uzmimo je u ruke, pogledajmo joj u oči, krenimo prema njoj, nemojmo okretati glavu, uzmicati pod poplun, pod zaštitom izlike *da imaju oni koji se za taj rat brinu*. Ovaj rat nije ničiji *posao*, on je stvarnost svijuu.“ Ne traži ona kriterije ponašanja i odnosa u Drugima već u sebi, a sebe pronalazi u diskurzivnoj stvarnosti u kojoj ostvaruje i najintimniju različitost (*Knjiga za pamćenje*).

Ženski prostor percepcije *Svakodnevnih razglednica* poziva na djelovanje, na nijansiranje osobnoga odnosa prema javnim i privatnim događanjima, iskustvenim činjenicama i sudbinama, preko područja dobro razrađenih uspomena koje su povezane s trima vanjskim prostorima (urbani, politički, kulturni), dvama privatnim (kuća, obitelj) i jednim intimnim. Nastali kao posljedica zapisa iz onih trenutaka poznate kreativne osame koja ima energiju izdvojiti biografske, sociokulturne i povijesne činjenice, eseji ostvaruju vrijednost sjećanjem na njih, pisani su paralelno s vanjskim događanjem, prožeti su emotivnim kodom (Avioni, avioni, autizam; Izgorio je krajolik), u njima je vidljivo dobro poznavanje naratologije (*Trpeljivosti, ime ti je žena; Tri stavka o javnosti-zima 1998.*), kao i odmjereno teorijsko dekodiranje na prvi pogled „banalnih“ tema (*Neotposlana razglednica; Horoskop*).

Osobna povijest, obiteljska povijest, opća povijest, u odnosu s recentnim zbivanjima u prostoru i trenutačnim osobnim frustracijama, odgovara konceptu identiteta koji svoju cjelovitost i harmoničnost nastoji ostvariti posredovanjem između autobiografskoga pripovijedanja i dnevničkoga zapisivanja, historografske fikcije i ljetopisne kronike, prvoga lica jednine i prvoga lica množine. Esezima unutar poglavlja (*Rat, ljeto – Dubrovnik; Gradski život; Prostor kulture; Postscriptum*) osporava se univerzalizacija iskustva najčešće deformirane stvarnosti, upozorava se na važnost privatnoga, emocionalnog i osobnog aspekta poimanja identiteta, vremena i povijesti.

Izvanjštujući privatnost, Andrea Zlatar inteligentno preuzima odgovornost za glas usuprot socijalnim i ideološkim konvencijama, važno joj je privatno sjećanje i osobno reagiranje. Pri tome zadržava pravo na odmak kroz ironiju i relativiziranje svakodnevnih *ženskih poslova*: „Ukratko, i osoba koja je kupovala i ono što je kupljeno spremni su za serviranje tek u nedjeljno podne. Ritual subotnjeg jutra trebao bi u sebe nužno uvesti i rubriku *hladan ručak, ostavi me na miru*, kao jedini lijek napaćenoj žrtvi urbanoga života.“

Aktivna identifikacija s različitim prostorima stalna je autoričina potreba i nastojanje da se pokrene proces individualizacije pojedinaca koji će preuzimati odgovornost nad zbivanjima u njima. Svakodnevne razglednice obilježene su znakom doživljene aktualnosti, u njihov prostor teksta utisnuta je istančana energija prepoznavanja novih nijansi već viđenih prizora i svakidašnjih tankočutnosti, naglašava se prednost otvorenoga dijaloga kao oznake civilnoga društva temeljenog na personalizaciji i individualizaciji mišljenja. Njihovim prožimanjem asimilira se energija koja navodi autoricu na konkretnu reakciju: „Nama drugima, kojima je stalo ne samo do Arboretuma, nego do cijeloga Dubrovačkoga primorja i naše

obale preostaje jedna mogućnost. Mogućnost da se angažiramo i osnujemo građansku udrugu koja bi pomogla prikupljanju sredstava za obnovu izgorjeloga.“

Naracija puninu zadobiva u onim trenutcima kada se oba prostora, javni i privatni, razotkriju u intimnome, iza pogleda s prozora koji prati užasan osjećaj nemoći, *u mapi brižljivo skrivenoj pogledu iza čaša za šampanjac koje se nikada ne upotrebljavaju ili u trenutku brisanja čokoladnih prstića*. Ova se pripovjedačka elastičnost ostvaruje kroz jednostavnost stila, literarnu kontekstualnost napisanoga, kroz doživljavanje, a ne promatranje prostora u njegovoj neposrednosti.

Objedinjujući eseje koji su tijekom devedesetih bili razasuti po novinama, časopisima i zbornicima u knjigu, autorica kroz *Svakodnevne razglednice* kao da iznova piše izvještaj u kojemu vodi posebnu brigu o onim mikroelementima svakodnevice koji su pisanje inicirali, kao što su subotnji odlazak na tržnicu, proslava godišnjice mature, horoskopi, ženske kave...

Razglednice, u vrijeme kada su napisane, činile su se dostupne svima, svatko ih je mogao pročitati, njihova javnost bila je očigledna i neposredna, a slika koju su oblikovale o recentnome vremenu bila je prepoznatljiva. Ali vrijeme je i ovoga puta učinilo svoje, nakon nekoliko godina od prvoga pisanja i objavljivanja one su postale važnije, vrjednije, sve draže, jer su svjedočile o godinama opasnoga, ali i ugodnoga, življenja. Buduće značenje prepoznavat će neki drugi, a vjerujem da i danas Andrea Zlatar stvarnost doživljava kao izazov, izabirući pri tome sadašnjost iz koje raste neka nova, njezina i naša, budućnost.

* * *

Nagradu za najbolji roman *Ksaver Šandor Gjalski* dobila su sljedeća izdanja iz Biblioteke Rukoljub: 1996. Višnja Stahuljak – *Sjećanja*; 1999. Goran Tribuson – *Trava i korov*; 2001. Stjepan Tomaš – *Odnekud dolaze sanjari*.

Dva nacionalna priznanja za najbolji roman za djecu iz Biblioteke Slon za mladež zaslužen su 1996. pripala knjizi *Mjesto u srcu* Pavla Pavličića koja je dobila Nagradu *Grigor Vitez* i Nagradu *Mato Lovrak*.

* * *

Urednički posao katkad se uspoređuje s ulogom nogometnoga suca, fraza iz nogometa je kako je najbolji sudac onaj kojega se uopće ne primijeti na terenu. Analogno tomu, moguće je priupitati se je li urednik uspješan onda kada čitatelj, zauzet tekstem, uopće ne pogleda na početak knjige, gdje se nalazi njegovo

ime. Sigurna sam da svaki autor želi urednički kompletan tretman, želi znati da se njegov tekst čita s najvećom mogućom pažnjom, da nekome može vjerovati i u primjedbe, makar se s njima ne slagao.

Često je posao urednika nevidljiv čitatelju, osim kada je u pitanju negativni aspekt (banalni tipfeleri, korektorski previdi, vizualno loše naslovnice, tanak papir...), što je gotovo ništa u odnosu na ono dobro što je urednik obavio i „spasio“, ono što se golim okom ne vidi. Na prvi pogled moglo bi se doći do zaključka kako je većini čitatelja urednički posao potpuno izvan percepcije, da ih uopće ne zanima tko je urednik, a to je upravo ono „na prvi pogled“, jer urednik istražuje, iznutra pratiti domaću i stranu književnost ne bi li napravio kvalitetan odabir.

Odlučuje on što će ponuditi čitateljima, odakle će pribaviti neki pogovorni tekst ili tko će ga pisati, trudi se prepoznati zahtjeve tržišta, izdavača, publike. Razmišlja o tome na koji je način najbolje servirati određeni knjižni specijalitet.

Nives Tomašević često kaže, onako damski, kako knjige ne bira, već rukopisi osvajaju nju, kako do dobrih naslova dolazi „iznutra“, uz pomoć osjećaja za stvari koje vrijede, knjige joj se jednostavno nametnu, počine o njima razmišljati i čitati rukopis više puta, kako bi se uvjerala u međusobno *prepoznavanje*, jer kada jednom naiđe na *tajno mjesto* (intrigantnog pisca), često mu vraća, premda usput gleda i što se zbiva oko toga *mjesta*, tražeći nešto nalik na njega.

U Hrvatskoj postoji tradicija snažnih urednika koji se mogu nazvati urednicima – autorima, osobe su to s iznimnim reputacijama, njihovo ime godinama nosi recepciju određene biblioteke. Zlatko Crnković, Jelena Hekman, Irena Lukšić, Branko Čegec, Miroslava Vučić, Krno Lokotar, Josip Pandurić. Nezaobilazna među njima je i Ona koja potpisuje biblioteke Slon za mladež i Rukoljub.

* * *

Osijek, Majčin dan 2022.

IZVOR

SVILAR, N. Uređivanje i uredničko prigovaranje // Booksa. Dostupno na: <https://www.booksa.hr/u-fokusu/uredjivanje-i-urednicko-prigovaranje> (2. 5. 2020.)

Vrijednost nevidljivoga poziva

Anita Peti-Stantić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Premda se nama današnjima može činiti da živimo u posebnim i drukčijim vremenima, upravo nas literatura poziva na promišljanje o sadašnjemu u odnosu prema prošlom i budućemu. Nikad, kao što Ujević pjeva, *nije bilo lako biti slab, i biti sam, i biti star, a biti mlad!* I nikad nije bilo lako biti svoj i biti iskusan, i vidjeti i čuti ljude, biti s njima i gledati ih kako se mijenjaju, i birati kada što reći, a kada prešutjeti. To je jedna od mudrosti moje urednice i prijateljice Nives. Vrijednost koja ne dolazi s godinama, nego s izborima, vrijednost koja ne dolazi s vanjskim potvrdama, nego iznutra, vrijednost koju čovjek njeguje jer tako vodi svoj život. Zato ovaj tekst pišem iz perspektive mnogih razgovora u kojima su male stvari igrale veliku ulogu i u kojima su mnogi dobronamjerni savjeti bili onaj djelić koji je nedostajao da se složi slika.

Osvrnemo li se unazad i pogledamo li unaprijed, zapitamo li se tko danas koliko i kako čita, jer to je ono što nas povezuje, razni će ljudi iznositi različite stavove, različito će gledati na situaciju. Neki će prebrojavati ovo i ono, neki će uspoređivati i žalovati za prošlošću, neki će zdvajati nad budućnošću u kojoj više neće biti ni knjiga ni čitatelja, neki će gledati kako ušicariti nešto za sebe ili za nekog sebi bliskog. Rijetki će djelovati. A meni se, mislim zajedno s Nives, čini da je važno osmisliti prostore čitanja i djelovati, za javno dobro.

Što to znači?

To prije svega znači argumentirano se založiti za razgovor i za to da se čuje druge, raditi ono u što čovjek vjeruje i što zna raditi i biti podrška, ne bez kritičkoga oka, svakomu za koga se misli da ga vrijedi podržati. Upravo je to ono što dobri urednici čine, a urednici koji su uredili desetke ili stotine knjiga posebno. To su oni koji su razgovarali i surađivali s nebrojenim ljudima, jer knjige stvaraju ljudi – i oni koji ih pišu, i oni koji ih oslikavaju, i oni koji osmišljavaju kako će fizički izgledati, i oni koji ih lektoriraju, i oni koji ih tiskaju, a onda i oni koji ih čitaju. A urednici razgovaraju sa svima njima.

I dogovaraju se i slušaju i interveniraju gdje misle da treba. Katkad pristanu i na kompromise. Jer i to je dio uredničkoga posla, to odricanje od vlastita egoizma i uvjerenja da si uvijek u pravu.

Ti i takvi urednici, koji uživaju u razgovoru, koji se istinski raduju poboljšanja autorova mišljenja, a onda i teksta, s jedne strane su odlučni i tolerantni, a s druge imaju svoj stav i, kad god je to koliko-toliko racionalno, otvoreni prema drugomu. Upravo su oni ti koji svojim intervencijama vidljivima samo onima koji stvaraju knjigu kao predmet, tu knjigu, poštujući drugoga, čine strukturiranijom, dosljednijom, prohodnijom. Oni su *ljudi između*, između onih koji knjigu zajedno s njima stvaraju i onih koji će je čitati. Prepoznajući svoju ulogu kao najčešći prvi čitatelji, kao prijateljsko kritičko oko, kao ljudi koji zamišljaju iskustvo s jedne i s druge strane procesa, najčešće ostajući po strani, neosvijetljeni svjetlima reflektora današnje izdavačke industrije. Jer tko još primjećuje i pamti urednike? Jer tko još zna da je netko pokrenuo neku biblioteku ili uredio stotine knjiga? Jer tko, osim podjednako tako zane-marenih bibliotekara, na kraju krajeva, čita impresum?

Stoga ovaj tekst pišem u pohvalu urednicima i urednici, u pohvalu zane-marenomu pozivu, u pohvalu ljudima koji toliko svojega vremena posvećuju drugima, a tek rijetko čuju *hvala*.

Da bi bili dobri u svojem pozivu, urednici, rekla bih, moraju posjedovati bar tri važne osobine kojima je određena vrijednost njihova posla. Jedna je znatiželja, druga odgovornost, a treća intelektualna dosljednost.

Jednom mi je prišao moj mladi kolega i rekao kako se divi tomu što sam ja, daleko najstarija na radionici na kojoj smo sudjelovali, sjedila tri dana zainteresirano postavljajući mnoga pitanja. Pamtim tu primjedbu zbog njezine specifične perspektive. Ne mogu zamisliti život bez znatiželje i želje da se, u bilo kojoj dobi, dozna i nauči nešto novo. Pa i izvan okvira vlastite komocije, pa i izvan sigurnoga kruga onoga što smo dotad već naučili. Otada, promatrajući ljude oko sebe, primjećujem kako ta osobina nije onoliko prisutna koliko je meni logična. Ja, naime, mislim kako je želja za produljivanjem idealnoga razdoblja svoje sposobnosti da učimo najprirodnije ljudsko intelektualno stanje, no očito se mnogima čini da s učenjem treba završiti dok si mlad i nakon toga živjeti „po svome“.

Upravo se zato danas više nego prije divim svakomu tko zadrži radoznalost unatoč godinama, iskustvu, činjenici da ništa na svijetu nije novo pa onda, između ostaloga, dolazi na javna predavanja, na predstavljanja knjiga i tribine, sudjeluje u razgovorima i organizira ih, ne zato što mora, jer više ništa

ne mora, nego zato što želi i zato što se nada da će time potaknuti i druge da budu zainteresirani i angažirani. Pogađate, znam takvu urednicu.

Druga osobina o kojoj želim nešto reći je odgovornost. Jeste li se ikada, koliko god čitali, zapitali kolika su količina i dubina koncentracije potrebne za uranjanje u tekstove koji još nisu objavljeni kako bi im se pomoglo da iziđu u svijet? U tome je smislu odgovornost za javno izrečenu riječ urednice bitno drukčija od one autorske, individualne i pojedinačne. Odgovorna je urednica ona koja osim pogleda na cjelinu knjige, a ne samo teksta, ima uvid i u svaki detalj, koliko god se on komu drugom činio samorazumljiv ili automatski. Jer svaka je nova knjiga, koliko god posao bio uhodan, velik događaj sama po sebi. I zato je posebna vrijednost urednice čija odgovornost ne proizlazi iz potrebe za hiperkontrolom, nego iz unaprijed izgrađena povjerenja, onaj dodir koji je mnoge knjige koje su izišle s njezina radnoga stola učinio knjigama koje se pamte. Upravo takva, itekako je ostavila traga na mnogima koje poznaje, ali i na onima koje vjerojatno nikad neće upoznati, a koji su te knjige čitali.

Intelektualna se dosljednost, dakako, može pokazati na mnogo načina, no za urednicu, onu rijetko vidljivu kariku u stvaranju mnogih knjiga, posebna je vrijednost sposobnost slušanja i nadilaženja vlastita ega za račun javnoga dobra. A javno je dobro svaka doista dobra knjiga napisana tako da je čitatelji pronađu. Pritom ne treba zaboraviti da su u našem društvu rijetki toliko dugovječni urednici i urednice koji desetljećima čitaju i procjenjuju, a onda i uređuju s istim marom knjige ljudi koji su doajeni književnosti i znanosti, nadaleko i s razlogom cijenjeni zbog onoga što su tijekom života učinili, kao i onih koji tek počinju, kojima je to prva knjiga. Samo intelektualno široka osoba čvrstoga vlastitog integriteta u takvome poslu ne podliježe modama, nego se suočava s tekstem i s ljudima, bilo da je riječ o slikovnici, romanu ili zbirci poezije za djecu i mlade, djelu koje će jednom postati književni klasik ili znanstvenoj monografiji o bilo kojoj temi. A neke su urednice upravo takve. Utišane u svojim postupcima, mudre u slušanju i minimalnim intervencijama. Uvijek spremne na razgovor i pokušaj razumijevanja druge strane.

Stoga, lijepo je moći reći hvala i poželjeti još mnogo knjiga i prilika za razgovore i upoznavanja.

To će Nives (ili kako nam čitanje transformira život)

Sandra Križić Roban

Institut za povijest umjetnosti

U kojoj dobi počinje život? Više sam se puta to zapitala; prvi put u mladosti, dok sam bahato komentirala dob za koju mi se činilo da nakon nje nema više ničega („S 35 si mrtav.“); zatim sam to spomenula nekoliko puta prekoračući važnije obljetnice nakon kojih je nerijetko bilo onako kako je bilo i prije, samo što smo postali umorniji i zericu sporiji. Doista, kad zapravo počinje život?

Prije koji dan pročitala sam izniman članak o ženi koja radosno opisuje kako joj je život (ponovno) započeo kad je navršila osamdesetu. Zamisli, Nives, krajem 19. stoljeća četrdesetogodišnjaci su bili stari ljudi, i nije se očekivalo da više mogu pridonijeti društvu. U 20. stoljeću te su se granice pomicala u skladu s okolnostima, ratom, neimaštinom, gladi ili prosperitetom koji je konačno uslijedio. No, vratila bih se na tu osobitu ženu čiji su mi redci nekako trebali, stižući do mene u onim gluhim noćnim satima kad se budim nemirna, redovito zbog posla kojeg je previše i koji je posve obuzeo moj život. Gospođa Ruth Wilson, naime, doktorirala je u osamdesetoj, a svoj osobit pogled na to, kad zapravo započinje život, zahvaljuje Jane Austen. Komu drugom, pomislila sam, prisjetivši se kako sam u prvoj polovici 90-ih godina 20. stoljeća, prisiljena mirovati zbog bolesti, posegnula za knjigom koja se krila na najvišoj polici kućne biblioteke. Omanjega formata, uvezana u tamnozelene tekstilne korice na kojima je jednostavnom, no pamtljivom tipografijom zabilježen naslov. Ovitak je bio drukčiji, no njega sam s vremenom zaboravila, i tek me letimična provjera na internetskome pregledniku prisjetila osobita kolorita, vremena kad su se imena autora pisala malim početnim slovom, i začudne ilustracije. Je li i moj život „započeo“ čitanjem te knjige u vrijeme dok filmovi i serije po Austeninim romanima još nisu bili snimljeni, dok nisu postojale aplikacije koje svakodnevno „emitiraju“ neku mudrost koju je knji-

ževnica zapisala ili izrekla, dok nisu postojale memorijalne kuće i niz nepotrebnih suvenira koji se tamo nude kako bi, možda, jednom potaknuli nečije sjećanje. I potrebu za čitanjem.

No, da se vratim na Ruth Wilson i njezino priznanje kako joj je ponovljeno čitanje Jane Austen pomladilo duh i energiju, u konačnici pridonijevši transformaciji života u kojemu, kako vidimo, i u „ozbiljnim“ godinama ima razlog za veselje. Kako je naizgled malo potrebno da bi se potaknula znatiželja i spoznalo kakvi sve odnosi nastaju zbog čitanja, učenja i imaginacije. Doznajući o njezinu iskustvu, zainteresirala sam se za tzv. „spiralni način čitanja“, koncept koji je osmislila teoretičarka čitanja Louise Rosenblatt. I dok me motiv spirale koja vrtoglavo hvata čitatelja istovremeno prisjetio na još jednu autoricu čija su me napisana iskustva snažno obilježila, Toni Morrison, a čiji redci prenose osobit ritam oralne afroameričke književnosti, Rosenblatt uspostavlja drukčiju strukturu. Zasniva je na nizu lukova, simboličkih prijenosnika pozornosti čitatelja s riječi na „vlastiti rezervoar iskustava i sjećanja“, kako piše Ruth Wilson.¹ Te će imaginarne konstrukcije pomoći da se u čitanju odmaknemo od narativa, razmislimo o vlastitome, te se ponovno vratimo riječima koje, zavisno od njihova značenja i našega afektivnog stanja, mogu produbiti naš osjećaj angažiranosti.

Zašto pisati o ovome? Uz ostalo, jer čitanje, koje je najčešće samotnjačka aktivnost, počiva na uspostavi tih lukova među ljudima bez kojih nema knjiga. A upravo su knjige ono što je u velikoj mjeri obilježilo moj život, da bi me naposljetku u jednome trenutku povezale i s Nives. Možda su naše ljubavi i naše bolesti doista trebale tu osovinu koju u jednome trenutku zahvaljujem(o) Ireni. Osovinu razdoblja koje dovodim u vezu sa svojom odlukom o pisanju, kako bih ponajprije sebi objasnila niz postupaka koje poduzimamo, u najboljoj namjeri, iako nam podsvijest govori da ono nešto od staroga, upisanog u zidove, utrljanog poput mrlje koju nije moguće ukloniti i preko koje hodamo nastojeći je ne primijetiti, da to nešto od staroga nikad neće biti moguće napustiti. I da ćemo to staro, poput onoga starog kauča presvučenog u štof florealnoga motiva, iznova pronalaziti poput mrvica koje zaostaju između jastuka što zbog nemara, a što zbog starosti. Radost čitanja.

Ne znam više kad smo se prvi put srele, je li to bilo negdje u gradu ili u Klaićevoj, gore na četvrtome katu, u malome i nespretno organiziranome stanu

1 The Guardian. Rereading Jane Austen has transformed my life and at almost 90, I've never been happier. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2022/apr/10/rereading-jane-austen-has-transformed-my-life-and-at-almost-90-ive-never-been-happier> (11. 4. 2022.)

koji je pozornica mnogo toga što je Irena tijekom godina opisivala. Kad danas razmišljam o tome mjestu, svjesna sam koliko nas takve mikrolokacije određuju. I sama nosim popudbinu jedne koja mi je istovremeno i sidro i uteg, a čija su me postupna osvajanja i promjene uvjerali koliko je potrebno raditi da se iz stanja noćnih mora konačno prijede u razinu ugone.

Klaićeva. Zapuštena, prometna i bučna, devastiranih dvorišta kako to već jest u središtu grada. Duboko iza kućnoga broja 60 skladište je ljesova i plastičnih vijenaca za groblja. Vijenci su možda u međuvremenu nestali, ne znam je li im presudila pretvorba kao i ostalim proizvođačima u tranzicijsko vrijeme, ili nešto drugo. No ljesove još i danas utovaruju i istovaruju; srećom, s prozora maloga stana na četvrtom katu nije se mnogo toga moglo vidjeti. Lokacija je u međuvremenu postala poprištem još jednoga pokušaja preuzimanja zemljišta kako bi se na njemu nešto gradilo; srećom, njih dvoje to nisu doživjeli, a i ništa se do danas nije dogodilo. Ostaju tek odjeci prijetnji izrečeni pred novinarima, koje je i danas moguće pročitati.

Možda smo u tome stanu prvi put dogovarali detalje oko tekstova, promocija, snimanja za medije, naknadnih dosnimavanja dok je stan ponovno bio prazan i služio kao scenografija za tuđa čitanja i interpretacije. Razmišljam o tome ovih dana, inventarizirajući tekstnu ostavštinu svoje obitelji. Prisjećam se stabilnosti i praktičnosti Nivesinih uputa, dogovora koji su pomogli u uspostavljanju one vrste podrške koja je piscima nužna. U nizu tih malih, nevidljivih poslova, koji se nerijetko zanemaruju i koji nikomu ne donose slavu, i sama sam bila u poziciji pregrupirati vlastite snage, one uredničke i one pisanja. I nerijetko je Nives bila osoba kojoj sam se obratila, znajući da unatoč svim okolnostima u kojima je živjela i radila uvijek postoji vrijeme koje je moguće odvojiti za druge, i što je ona činila. To je ta funkcija luka, konstrukcije koja osigurava stabilnost i omogućuje da prijeđemo s jedne na drugu stranu, ne nužno pravocrtno, ali sasvim sigurno s osjetno manje krivudanja.

I tako sam nakon zajedničkih posljednjih putovanja u Beč i krimića koji su i Irenu i mene interesirali (ovom prigodom moram spomenuti američku književnicu Elizabeth George i njezin lik detektivke Barbare Havers kojoj se izrugivao njezin nadređeni, inspektor Lynley, uz ostalo jer je bila teška karakter, previše je jela i nije polagala pozornost na izgled; taj za današnje prilike neuobičajen ženski lik obje smo voljele) s Nives počela graditi odnos, neku vrstu spirale u kojoj smo, nakon svega, ostale povezane čitanjima i pisanjem.

Pišući o polifonijskome subjektu pripovijedanja, Andrea Zlatar opisuje „mnogostruki glas sastavljen od osoba koje su isprepletene sa životom

pripovjedačice“.² Tih sam se ranih 2000-ih, kad susrećem Nives, prisjetila vlastite zaljubljenosti tekstem u doba djetinjstva. Tako sam jednom nosila sa sobom mali tranzistor; imao je crnu kožnatu navlaku s rupicama kroz koje je prodirao zvuk, marke Sony, i malu uzicu pomoću koje sam ga mogla objesiti o zapešće. I danas, kad pomišljam na tu scenu, vidim se kako hodam po Ilici pored parka na tzv. Rudolfovoj (i ne mogu se sjetiti je li tada još uvijek postojao zid koji je opasavao bivšu kasarnu, ili je već bio srušen), noseći tranzistor s kojeg sam slušala radiodramu koju su napisali Irena i Benno. I svjesna sam temeljnoga poriva toga slušanja – riječ je zapravo o očekivanju teksta u kojemu sam željela da budemo spomenuti, mi iz Čanićeve, naše kuće nešto zapadnije od Klaićeve, u koju su dolazili katkad, smještene na rubu interesa onoga od čega se izgradio Irenin svijet, a o čemu danas znam mnogo više nego prije.

Više puta razgovarala sam o tome s Nives koja je znala povezati ne samo naše nego i mnoge druge „ljubavi i bolesti“, njegujući to jedinstveno jedno vrijeme, o kojemu piše Andrea. I vjerojatno otad znam(o) da će to učiniti Nives, kako je Irena nerijetko znala reći, prepuštajući joj niz odluka o postupcima koji ostaju u sjeni velikih pripovjedačkih sudbina.

Obje smo sjedile na onome već spomenutom kauču, presvučenom zelenkastim tekstilom. Prenijeli smo ga 2009. iz Klaićeve u Čanićevu, zajedno s prašinom, Stupicom, Murtićem, Stančićem, Sirovyjem. Preselili smo ih iz stanja nemogućnosti penjanja na četvrti kat i samoće koja je prodirala kroz trusne cigle u kuću koju smo naslijedili i uredili. Nedavno sam jedan od Sirovyjevih akvarela pokazala Ivaru, koji uvijek nešto od slika odnese sa sobom. Lik muškarca u nekoj sumanutoj kretnji, prikazuje ga tijela zakrivljenog u luk, odjevena u crno, a i pozadina ove male slike u plamenocrvenim tonovima slijedi tu kompozicijsku zadanost definiranu nekom vrstom skoka. U središtu prizora njegova kosa poput plamičaka „podgrijava“ atmosferu u kojoj dominira usamljeni lik grotesknoga izgleda lica, kukastog nosa i zlog pogleda te usta spremnih izgovoriti nešto ružno. Sirovy je obilježio moje djetinjstvo, jednako kao i *jazz* i francuska šansona kojom su me „indoktrinirali“ roditelji. Kućni prijatelj Rafaela i Mary, roditelja triju sestara – Irene, moje mame Nade i njezine blizanke Vere, Karl Sirovy umjetnik je nesvakidašnje životne priče, jedan od sugovornika za kojeg ne znate što biste mu odvrtili jer mu je sudbina jednostavno preteška da bismo je ponijeli dio puta.³ To su slike koje su formirale

2 Zlatar, A. Olovka pamćenja. // Vrkljan, Irena. Naše ljubavi, naše bolesti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004. Str. 9.

3 Vidjeti: Vrkljan Križić, N. Karl Sirovy. Život i djelo 1896 – 1948. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 1993.

moj obzor, ljudi okrenuti leđima u pohodu na neku udaljenu zgradu, zatim raščetvorena Stančićeva tijela, mamini kolaži iz kojih progovara osamljenost na koju se ni danas, deset godina nakon što je nema, nisam naviknula. Negdje među tim slikama zaostalo je očekivanje glasa spikera koji čita nešto i o nama, ali to se nije dogodilo. Odnosno, dogodilo se mnogo kasnije, kad je ulog bio drukčiji, a razumijevanje svijeta obilježeno propuštenim prilikama.

Dakle, taj je kauč bio poprište mnogih razgovora, postupaka kojima je Nives ponovno „uvela“ Irenu na književnu scenu s koje, doduše, nije izbivala, ali znamo kako to biva kad si izmješten, ni ovdje ni tamo, u dva jezika. I unatoč našoj fokusiranosti na te male geste, prostor koji je Nives otvorila za mene je bio poput velikoga iskoraka u nešto za što ni danas nisam sigurna jesam li spremna, jesam li uopće sposobna to izraziti.

Nives me započela pratiti u vrijeme dok sam uspijevala pisati sama za sebe. Katkad bih, zaintrigirana otkud stižu te oči koje me prate, pogledala statistiku posjeta stranice, i Nivesino ime uvijek je bilo među čitatelji/ca/ma. Ovih sam dana ponovno pohodila taj pokušaj pisanja s kojim sam započela 2009., svjesna da su naše odluke promijenile mnogo toga.⁴ Nisu to bile neke krućijalne stvari, no, ipak, prouzročile su niz tektonskih pomaka, kako to već bude u životu. Pa na stranu sva preispitivanja onoga što smo zbog preseljenja učinili, svih tih majstora, zidara, stolara, svih promijenjenih okvira slika, novih madraca i ormara u kojima su se skrasile stvari. Čitam što sam pisala o vlastitome umoru, o propustima koje sam si predbacivala, da bih naposljetku shvatila da sam prihvaćanjem tuđe prošlosti ipak primarno promatrala sebe; jer opisi ionako nikad ne mogu prenijeti sve ono što mislimo, niti smo sposobni sve to izreći. Jesam li zakoračila na nesigurno tlo zajedničke biografije, zanimajući se za ono što sam mogla doznati, dok je ono skriveno i neizgovoreno zaostalo kao slutnja koju više ne mogu potkrijepiti činjenicama? I što u takvim situacijama znače ljudi koji nas čitaju, sjedeći iza ekrana računala, možda tableta ili telefona, dok se kreću ili putuju, iščekujući možda slično kao i ja onda, u djetinjstvu, neki redak o sebi, neku tvrdnju koja će potkrijepiti tu „zajedničku biografiju“?

Pisanje je postalo zona otpora, okidač kojim je upućena poruka „Vidi što mogu!“ onima koji su to htjeli pročitati. Stisnuta uz prozor radne sobe, zbog Nives sam gradila zahtjevnu konstrukciju koja je naposljetku postala knjiga

4 Irena und Benno in Zagreb. Dostupno na: <http://irenaundbennoinzagreb.blogspot.com/> (14. 5. 2022.)

o slikarstvu.⁵ I ta je knjiga zapravo poslužila da se sjetim. Pa stoga započinje, neobično za taj primarno akademski diskurs, posvetom roditeljima koji su me vodili na mjesta koja su me formirala i gdje sam stjecala osnovna znanja o umjetnosti, zbog kojih sam se uspinjala stubama u prostorije gdje su se „krili“ radovi koje sam osjećala kao svoje, ili gdje sam prolazila kroz prostorije slušajući kako zvone ili šuščaju elementi instalacija umjetnika koji me je u ranome formativnom periodu uputio kako se treba odvažiti i proći kroz nešto, a da nismo sigurni što je cilj takvoga puta.

Taj moj „hod po rubu“, kako sam nasloвила jedno poglavlje, Nives je pratila, strpljivo čekajući da riješim svoje dvojbe (što nikad nisam uspjela u cijelosti), ohrabrujući, uzdišući, stojeći na granici preko koje nisam htjela zakoračiti unatoč ponekomu pritisku. I tu se pokazalo koliko je čvrsta konstrukcija našega odnosa koji je izdržao i ovaj teret, o kojemu ne govorimo, ali koji je imao svoje posljedice. Još i danas pamtim poneki komentar, očekivanja da se uklopim, što mi ne uspijeva ne zbog toga što to ne želim, nego jer mi smirenje koje vjerojatno dolazi s takvom odlukom nije poticajno. I dok sam gradila taj slikarski krajolik, nastojeći odgonetnuti složene veze uspostavljene mnogo ranije nego što sam uopće mogla shvatiti zašto je netko uopće uzeo kist u ruke, nerijetko se osjećajući osamljeno, kakvo pisanje već i jest, prisjetila sam se razgovora koji smo vodile u jednome zasjenjenom uredu u centru grada. Kroz prozor prostorije vidjele su se guste krošnje stabala izraslih među dvorišnim zgradama, u pozadini smo osluškivale dječje glasove; dolazili su iz vrta koji mi je poznat. Prolaz kroz to dvorište gdje se nalazio nakladnički ured podsjetio me na mnogo toga. Pitala sam Nives što se o tome može napisati, do koje je mjere moguće objaviti ono što znamo a da pritom zadržimo neku distanciju koja mi je potrebna. No nemamo odgovor na to.

Prolazeći kroz napisane postove, nailazim na ono od čega sam se nastojala distancirati, bezuspješno. Čitam o ponavljanju istih rečenica koje je Irena izgovarala poput neke mantre: o referentnim vrijednostima krvne slike, tlaka, izgubljenim pa dobivenim kilogramima. Nitko ništa ne čita, dućani su prazni, toliko i toliko tisuća automobila svakodnevno prolazi kroz Berlin zbog posla... imam dojam da bih mogla složiti jedno solidno poglavlje.

Što su izgubili? Što nije bilo dovoljno dobro? Stan oko kojeg smo se toliko potrudili? I danas mi se čini da je gubitak okvira koji su činili trošni sipljivi

5 Križić Roban, S. Hrvatsko slikarstvo od 1945. do danas: odgovornost slike u vrijeme nestrpljivog pogleda. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.

zidovi, a koji su ih privremeno dijelili od ove nesređene okoline, bio prevelik šok. Možda je za njih stvarno bilo prekasno. Prekasno da se naviknu, da uživaju, da me prestanu zatrpavati besmislicama o kojima sam slušala godinama, a na koje ionako nije trebalo trošiti energiju. O knjigama i pisanju, u to vrijeme ni riječi. Neka, nema veze. Dogodilo se to poslije, ponajviše zahvaljujući knjizi o slikarstvu koje je Irena bolje razumijevala i osjećala od nekih drugih tema i ljudi. Zbog Stančića, rekla bih, i drugih umjetnika poratne generacije koja je gradila svoje egzistencije izvan glavnih struja ili mimo njih, a o kojima je Irena pisala scenarije za televizijske emisije.⁶

„Molim te, piši. Stvarno je dobro“, govorila mi je te 2009. godine Nives brižnim glasom dok sam promatrala njezino ozbiljno lice. Pitam se, otkud ožiljci? Pognuta je od stresa, terapija, sjedenja i čitanja, no gura me dalje. Sporo sam prolazila kroz njezin uredski hodnik, i onda kao i danas sve me boljelo od treninga. Vrludajući na putu do doma, razmišljala sam o smislu pisanja u ovo „ne-junačko-doba“, u kojemu se vrhunac uspjeha mjeri gubitkom kilograma, brojem pratitelja i količinom klikova; na jednoj strani vage moje su bilješke o fotografijama, na drugoj svakodnevna iskustva u borbi sa starenjem i promjenama koje ono donosi. Pa i Irena je o tome govorila, češće nego što bi to itko mogao zamisliti. Riječ stranica danas ionako ima posve drukčije značenje; nerijetko je to beskonačan niz gluposti koje ljudi ostavljaju kao trag vlastitih sipljivih egzistencija, uvjeravajući druge (a ponajviše sebe same) da su važni i relevantni. Zajedno smo slušale Irenu dok je s gnušanjem govorila o takvim ljudima, kojima te „stranice“ ipak nisu bile dovoljne unatoč beskonačnoj sljedbi lajkera, pa su počeli objavljivati knjige. Naslov jedne posebno ju je iritirao – Feuchtgebiete jedne televizijske voditeljice koja je pronašla svoju spisateljsku „nišu“ u (dijelom autobiografskoj) erotskoj literaturi, zapravo pornografskoj, ali tko će sad više trošiti riječi na to. Provjeravajući podatke o toj knjizi koju je Irena mnogo puta spomenula kao vrhunac degutantne potrebe prodaje svega onoga o čemu se – barem u literaturi – doista nema što reći, naišla sam na termin seksualno liberalnoga feminizma. Jer sve je potrebno inventarizirati, smjestiti pod neki nadnaslov koji će po sistemu ključne riječi stvar razvrstati bez obzira na to koliko ona beznačajna, glupa ili prosta bila. I dok odbrojavam sve te prilike kad sam slušala o toj knjizi, sve više razumijem koncept odustajanja kojemu je Irena, kao uostalom i moji roditelji, ponajprije otac, pribjela. Jer nastupilo je vrijeme kad mudri i pronicljivi nisu na cijeni, dok ono što ostaje u

6 Više u: Vrkljan, I. Portreti i susreti. Zagreb: Hrvatska radiotelevizija, 2018.

prostoru intime i privatnosti ne dopire do drugih. Osim ako nije riječ o nekome poput Nives koja se uvijek izbori da nas ne obuzme posvemašnja nemoć, uvjeravajući da i pisanje i čitanje još uvijek imaju smisla.

Prije nekoga vremena završile smo *Pisma Ireni*. Nives mi se potužila, jer nije jednostavno objaviti knjigu, pogotovo kad akteri više nisu na sceni, nego ostaju samo njihovi tragovi i mi koji ih nastojimo posložiti u neki suvisli okvir. I dok sam preslagivala pisma uspostavljajući smisljeni ritam između datuma koji nisu uvijek precizno navedeni, cijela skala njezina osjećajnog života, ili barem dobar dio nje, prošao mi je pred očima. Osjetila sam svu težinu onoga napisanog, što nikad neću moći pročitati; sjetila sam se svih situacija kad mi je osporavala osjećaje, gotovo istodobno me potičući da o tome pišem. Ne znam što bi o tome rekla moja mama, niti znam je li ikad nešto od toga pročitala. Ostala sam na vjetrometini njihovih međusobnih odnosa, zamjerki, svađa i pomirenja; brige, na kraju nemoći, i Nade i Irene.

I na kraju, moram o tome pisati, pa makar i ovako parcijalno, posvećujući retke Nives koja čita, s kojom sam sjedila na kauču, u uredu, uz stol, slala joj ispravljene tekstove, svoje, Irenine, i fotografije koje sam snimila, i one koje je snimio Nenad, da bismo posložili sliku koja nikad ne može biti cijela. Jer čovjek jedan važan dio, kad ode, odnese sa sobom.

IZVORI

- Irena und Benno in Zagreb. Dostupno na: <http://irenaundbennoinzagreb.blogspot.com/> (14. 5. 2022.)
- KRIŽIĆ ROBAN, S. Hrvatsko slikarstvo od 1945. do danas: odgovornost slike u vrijeme nestrpljivog pogleda. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
- The Guardian. Rereading Jane Austen has transformed my life and at almost 90, I've never been happier. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2022/apr/10/rereading-jane-austen-has-transformed-my-life-and-at-almost-90-ive-never-been-happier> (11. 4. 2022.)
- VRKLJAN, I. Portreti i susreti. Zagreb: Hrvatska radiotelevizija, 2018.
- VRKLJAN KRIŽIĆ, N. Karl Sirovy. Život i djelo 1896 – 1948. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 1993.
- ZLATAR, A. Olovka pamćenja. // Vrkljan, Irena. Naše ljubavi, naše bolesti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.

Nives Tomašević: urednica kapitalnih izdanja u povijesti hrvatske književnosti

Sanja Knežević

Odjel za kroatistiku Sveučilišta u Zadru

Uvod

U radu ćemo kroz odabrane nakladničke cjeline i knjižne naslove povijesti hrvatske književnosti nastojati kontekstualizirati važnost Nives Tomašević, sveučilišne profesorice i urednice, na prostoru suvremenoga hrvatskog nakladništva. Nives Tomašević cijeli život posvetila je nakladništvu i kao urednica brizi za lijepu knjigu. Već nakon završetka studija na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Nives Tomašević se zapošljava u izdavačko-knjižarskome poduzeću Mladost gdje je obnašala dužnost pomoćnice direktora za knjigu. Potom osniva vlastitu nakladničku kuću Slon. Neko vrijeme kao urednica iznimno vrijednih izdanja radi i u nakladničkoj kući Mozaik knjiga. Po dolasku u Nakladu Ljevak Nives Tomašević potpisuje cijele nizove kapitalnih edicija za povijest hrvatske književnosti kao i recentne hrvatske književno-umjetničke produkcije. Po zapošljavanju na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, Nives Tomašević problematiku nakladništva propituje i kroz znanstveno gledište. U radu ćemo se stoga i oslanjati na znanstvene rezultate Nives Tomašević iz područja znanosti o nakladništvu.

Kako se dolazak Nives Tomašević na uredničko mjesto u Nakladu Ljevak poklapa s vremenom novih, izazovnih tendencija u europskome i svjetskome nakladništvu, izdanja koja ona uređuje postaju primjeri nakladništva kao suverenoga čimbenika kreativne industrije. Promjena paradigme u tome smislu podrazumijeva prijelaz iz obrazovno-prosvjetiteljske u tržišnu ideju poslovanja.¹ S obzirom na činjenicu da je hrvatsko nakladničko tržište u velikoj mjeri

¹ Usp. o tome više u potpoglavlju *Urednik* u: Tomašević, N.; Kovač, M. Knjiga, tranzicija, iluzija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009. Str. 67–69.

zatvoreno i ograničeno, a razlog tomu je malo govorno područje hrvatskoga jezika, pa se knjige osim na hrvatskome, eventualno u manjoj mjeri mogu distribuirati na područje južnoslavenskih jezika, teško se može govoriti o *bestsellerima* ili uopće o ideji da knjiga donosi profit. Osobito kada je riječ o znanstvenim monografijama posvećenima povijesti književnosti. Dakle, novi kontekst nakladništva u kojemu je knjiga postala ne samo materijalni posredovatelj znanja i informacija nego i tržišni predmet, grublje rečeno tržišna roba, nakladnike i urednike doveo je pred veliki izazov – s jedne strane dogodila se masovna proizvodnja knjiga,² a s druge strane nakladnici se bore s permanentnim nedostatkom financijskih potpora. Nakladnici s pravom u tome smislu očekuju potporu jer se skrbe o proizvodnji knjiga na hrvatskome jeziku, a upravo je knjiga na tržištima malih jezika temeljni zagovornik čuvanja identiteta nacionalne kulture.³

Koliko je značenje sposobnoga, educiranog, kreativnog, a u svemu profesionalnoga urednika u izazovnim nakladničko-tržišnim uvjetima nastojat ćemo pokazati ovim radom. Naime, Nives Tomašević, s jedne strane uređujući recentnu beletristiku i nalazeći joj put do čitatelja i kupaca, s druge strane u izrazito nepogodno vrijeme za edicije povijesti književnosti pod kojima podrazumijevamo i kritička izdanja, monografska izdanja o pojedinim autorima ili užim književno-teoretskim, jezikoslovnim i umjetničkim problemima, na tržište uvodi inventivan i suvremenom čitatelju izazovan knjižni proizvod. Nives Tomašević kao urednica uspjela je početkom 2000-ih svojim uredničkim radom u Nakladi Ljevak znanstvene publikacije „izvući“ na tržiš-

2 „Početkom devedesetih godina 20. stoljeća tiskarska se tehnologija ubrzano mijenja. Staru Gutenbergovu prešu zamjenjuje računalna tehnologija, pa se pojavljuje velik broj malih tvrtki u kojima se obavlja priprema za tiskanje, kao i niz tiskara koje nalaze mnogo posla s obzirom na povećanu knjižnu proizvodnju.“ Stipčević, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: knjiga III: od početaka Hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb: Školska knjiga, 2008. Str. 23.

3 Hrvatsko filozofsko društvo u studenome 2009. godine tadašnjoj hrvatskoj premijerki Jadranki Kosor upućuje Apel za spas znanstvenih časopisa i znanstvene knjige. U Apelu između ostaloga upravo je istaknuta važnost državne skrbi o znanstvenim publikacijama kao čuvarima identiteta, baštine i kulture. Navodimo kraći citat: „Znanstveno izdavaštvo, koje obuhvaća izdavanje znanstvenih časopisa, znanstvenih knjiga i visokoškolskih udžbenika, kao i izdavaštvo u području kulture predstavljaju najvitalnije i ujedno najslabije zaštićene dijelove nacionalne znanosti i kulture. Izdavačke projekte u području znanosti i kulture u pravilu nose znanstvena i kulturna društva, manji nakladnici, instituti i sl., tako da ti projekti ne raspolažu snažnijom institucionalnom potporom i zaštitom, dok u materijalnom pogledu izravno ovise o sredstvima iz državnog proračuna.“ Apel za spas znanstvenih časopisa i znanstvene knjige. Dostupno na: <http://www.hrfd.hr/apel-za-spas-znanstvenih-casopisa-i-znanstvene-knjige/> (12. 5. 2022.). Deset godina poslije, 2019. godine, Anita Šikić, voditeljica Grupacije znanstvene i stručne knjige Hrvatske gospodarske komore upozorava: „Današnji kontekst u kojem proizvodimo znanstvene knjige stagnira ili se čak i pogoršava. Pred nama su i dalje izazovi premaloga tržišta, nedovoljnoga otkupa znanstvenih knjiga za knjižnice, loše distribucije i nevidljivosti u medijima.“ Hrvatska gospodarska komora. Dostupno na: <https://hgk.hr/izdavanje-znanstvenih-knjiga-neodrzivo-bez-pomoci-drzave-najava> (12. 5. 2022.).

no svjetlo te ih pritom učiniti konkurentnima. Da bi knjiga bila konkurentna na tržištu, urednica je uspjela pronaći ravnotežu tri Escapitove kategorije koje knjigu čine kulturnim proizvodom, što podrazumijeva „ulaganje novca, dekorativnost, ulogu statusnog simbola“.⁴ Posve je jasno da sve tri kategorije u većoj ili manjoj mjeri moraju biti zadovoljene kako bi knjiga bila tržišno i javno atraktivna. S obzirom na činjenicu da se „statusni simbol“ knjige u nekim europskim državama počeo gubiti, držimo da se u nas on ipak može promatrati kroz prizmu stručne i kritičke recepcije te medijskoga odjeka knjige. U tome kontekstu promatrat ćemo odabrane knjige različitih edicija i biblioteka kojima je Nives Tomašević kao urednica zasigurno obilježila nakladničku scenu te pritom zadužila povijest hrvatske književnosti i uopće humanističku znanost posljednjih dvadesetak godina.

Istaknute edicije za povijest hrvatske književnosti

S obzirom na činjenicu da je Nives Tomašević uredila iznimno velik broj knjiga, pokrenula i osmislila niz edicija, kao reprezentaciju njezine uredničke djelatnosti u doba kada nakladništvo postaje kreativna industrija, odabrat ćemo po jednu knjigu iz određenih nizova iznimno bitnih za humanističku struku i na temelju odabranoga primjerka nastojati prikazati njezin urednički posao koji je u datome trenutku bio istodobno spoj tradicionalnoga odnosa prema knjizi kao vrijednosnoj i estetskoj umjetnini te odnosa prema knjizi kao tržišnoj i kulturnoj vrijednosti, odnosno produktu kreativne industrije. Za ovu prigodu zadržat ćemo se samo na dvjema bibliotekama – Biblioteci Posebna izdanja i Biblioteci Razotkrivanja.

Biblioteka Posebna izdanja

Iz Biblioteke Posebna izdanja izdvojila bi se dva važna naslova, odnosno jedna cjelina i jedna knjiga. Poslužit ćemo se ovim edicijama kao primjerom koji oslikava i druge naslove iz ove biblioteke, a koji neće moći biti izravno spomenuti. U prvome redu riječ je o cjelini *Povijest hrvatske književnosti* u pet knjiga, autora Miroslava Šicela. Zašto nam je ova nakladnička cjelina

4 Tomašević, N.; Kovač, M. Knjiga, tranzicija, iluzija. Poglavlje: Knjiga – proizvod kulturne industrije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009. Str. 32.

važna ako znamo da je Miroslav Šicel autor već jedne kanonske, kultne *Povijesti hrvatske književnosti* u nakladi Sveučilišne naklade Liber? Naime, istodobno kada u Hrvatskoj počinje reforma visokoškolskoga sustava, što znači uvođenje tzv. Bolonjskoga sustava, na tržištu iz Naklade Ljevak, a iz uredničke radionice Nives Tomašević, dobivamo prve povijesti književnosti koje se mogu percipirati i kao visokoškolski udžbenici. Već na prvoj razini susreta recipijenta i knjige, nova Šicelova *Povijest* postaje pristupačnija i otvorenija. Umjesto tamnoplavih kožnatih korica, voluminoznoga izgleda i težine, kanonska *Povijest hrvatske književnosti* sada dolazi u novome prozračnom svjetloplavom ruhu, tanjega opsega jer svako stilsko razdoblje čini zasebnu knjigu, i konačno ono što je među dosadašnjim edicijama hrvatske književnosti čini posve drukčijom – vizual personalnijega pristupa naslovnici. Na svakoj od pet knjiga na naslovnici su istaknute fotografije reprezentativnih autora svojega doba što odmah otvara i vizualnu komunikaciju s budućim recipijentima, a riječ je, dakako, o mladoj generaciji studenata koja „pamti“ vizualnim jezikom. I sam raspored tekstnih cjelina i bibliografije uređen je prozračno, s izrazito jasnom podjelom na sadržajne i bibliografske cjeline te s vrlo preglednim tabličnim prikazima. Dakle, Nives Tomašević kao urednica osmislila je kanonsku ediciju *Povijesti hrvatske književnosti*, kao ediciju kojoj zasigurno pripada mjesto elitnoga statusa u hrvatskoj kulturi, na način da postane bliža studentskoj populaciji s jedne strane, a s druge da postane ogledni primjerak tretiranja edicija povijesti književnosti. Zaključno bi se pritom moglo reći da je Šicelova *Povijest hrvatske književnosti* u pet knjiga, u izdanju Naklade Ljevak, primjer profesionalnoga spoja tradicije i suvremenosti, upravo onih karakteristika koje Nives Tomašević i označuju kao urednicu. Na tragu uređivanja Šicelove *Povijesti* i sve izraženije potrebe za znanstvenim monografijama, koje će ujedno biti i visokoškolski udžbenici, Nives Tomašević u Nakladi Ljevak uređuje nakladnički niz Bibliotheca Academica. U ovoj je biblioteci poslije objavljen cijeli niz kapitalnih izdanja za hrvatsku znanost i kulturu (npr. knjiga Marijane Tomić *Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije* iz 2014. godine ili kulturna knjiga Dubravke Oraić Tolić *Akademsko pismo* iz 2011. godine, prva knjiga takve vrste u nas).

U Biblioteci Posebna izdanja objavljuju se najvećim dijelom monografske studije o određenoj književnoj ili kulturnoj problematici, ili o jednome odabranom književnom opusu. Djelo iz Biblioteke Posebna izdanja, koje je u hrvatskome nakladništvu znanstvenih monografija iz područja povije-

sti hrvatske književnosti nesumnjivo bio urednički događaj, monografija je akademkinje Dubravke Oraić Tolić *Čitanja Matoša*. Riječ je o monografiji objavljenoj u povodu 140. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti Antuna Gustava Matoša. Osim što je sam tekst monografije otvorio novi pristup pisanju povijesti književnosti, odnosno otvorio prostor kulturološkomu čitanju kanonskoga opusa hrvatske književnosti, i pritom još opusa nacionalnoga barda, oprema i vizualni aspekt knjige uvode posve novi pristup monografskim, portretnim edicijama. Senzibilnim, profesionalnim uredničkim uhom osluškajući metodološki koncept autorice Oraić Tolić.

Studije i eseji složeni su po kronologiji, pa na neki način zrcale metodološke mijene koje su na kraju 20. i na početku 21. stoljeća prohujale književnoznanstvenom scenom. Znakovito je ipak da oba tipa čitanja, tijekom dugoga niza godina, daju slične rezultate. U knjizi se na neki način susreću dvije epohe u književnoj teoriji i znanosti o književnosti. I, što je još važnije, prelijevaju se dva Matoša: rani i kasni, lepršavi i smrknuti, ali uvijek jedinstveni – neiscrpni i neponovljivi A. G. M.⁵

Nives Tomašević urednički koncipira knjigu držeći se tradicionalnoga, pomalo elitnoga tretiranja nacionalnoga barda, a istodobno knjigu otvara uredničkomu kulturološkom oblikovanju. Na prvome mjestu zadržava estetiku divot-izdanja samim oblikom tvrdih korica, kombinacijom sivopapirusne i grimiznocrvene boje koje već na prvi pogled izazivaju dojam nenametljiva vizualnog elitizma, posebice što se na naslovnici nalazi umjetnički portret Antuna Gustava Matoša. Međutim, kada čitatelj otvori znanstvenu monografiju, on uranja u vizualni vremeplov životnoga i književnoga svijeta Antuna Gustava Matoša. Monografija *Čitanja Matoša* obiluje Matoševim osobnim fotografijama, fotografijama njegove obitelji, prijatelja suvremenika. Uz Matoševe fotografije posebno mjesto nalaze i njegovi umjetnički portreti, crteži, karikature.⁶ Nadalje u monografiji svoje mjesto nalaze faksimili njegovih originalnih rukopisa, pisama, razglednica, naslovnica knjiga. Posebnu razinu estetskoga dojma izazivaju i fotografije Matoševih „kronotopa“, one koje nisu nužno dio njegove književne ostavštine, poput fotografija Pariza, Zagreba,⁷ Ženeve⁸ ili Samobora. Matoševu vizualnom „kronotopu“ pripadaju

5 Oraić Tolić, D. *Čitanja Matoša*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.

6 Knjiga obiluje i umjetničkim portretima, pa i karikaturama Matoševih suvremenika.

7 Npr. fotografije zagrebačkih gostionica: Krčma Terezije Žagar u Demetrovoj ulici u Zagrebu i Gostionica Matejna na Gornjem gradu u Zagrebu. Oraić Tolić, D. Nav. dj., str. 174–175.

8 Npr. tri fotografije Ženeve oko 1900. Oraić Tolić, D. Nav. dj., str. 158.

i fotografije određenih umjetnika, pripadnika europske kulturne scene, kojoj je i sam Matoš pripadao, poput fotografije, primjerice, Isadore Duncan i Sergeja Esenina, Nine Vavre ili portreti Charlesa Baudelairea i Sigmunda Freuda. Dodatna vizualna vrijednost monografije *Čitanja Matoša* pomno su urednički osmišljene porubnice. Cijeli tekstni dio knjige obilježen je grafički osjenčanim porubnicama u kojima se dijelom objavljuju slikovni prilozi u nešto manjoj mjeri, dok su one većim dijelom osigurane za Matoševe izvorne citate ili za citate o njemu i njegovu djelu. Citati tako izravno nadograđuju znanstveni, književno-povijesni tekst Dubravke Oraić Tolić o Matoševu djelu, pa i na toj razini imamo dvije dimenzije čitanja, kako knjiga prvotno i jest koncipirana na stara i nova čitanja, ali uz porubnice ona je koncipirana i na tekst o Matošu i Matošev tekst. S obzirom na to da je monografija *Čitanja Matoša* Dubravke Oraić Tolić svojevrsni *hommage* A. G. M.-u o njegovim godišnjicama rođenja i smrti, na kraju knjige dodani su kao zasebna cjelina Odabrani ulomci iz literature o A. G. Matošu, i to od onih ranih s početka stoljeća iz pera njegovih suvremenika poput Milana Ogrizovića i Milutina Cihlara Nehajeva, preko klasika Antuna Barca i Ive Frangeša do suvremenijih Milivoja Solara i Zorana Kravara.

Zaključno se može reći da je monografija *Čitanja Matoša* otvorila posve nov pristup uređivanju znanstvenih knjiga o književnosti i književnicima. Uz tekst Dubravke Oraić Tolić koji je ujedno njezina životna sinteza proučavanja Matoševa djela, svojim uredničkim doprinosom Nives Tomašević ovom je monografijom postavila visoku ljestvicu u pristupu uređivanju knjiga kao proizvoda kreativne industrije. Monografija *Čitanja Matoša* doista jest primjer proizvoda kreativne industrije jer se knjiga nesumnjivo tretira kao kulturno dobro. U svojoj knjizi *Kreativna industrija i nakladništvo* Nives Tomašević iz perspektive urednice i znanstvenice informacijskih znanosti knjigu kao kulturno dobro definira riječima:

„Svako je umjetničko djelo dakle, prije svega, neponovljiv spoj materijalne i duhovne komponente. Drugim riječima, proizvod kulture ima sve oznake proizvoda koji se mogu kvantificirati, dakle pobliže materijalno izraziti. Istodobno, za proizvod kulture karakteristično je prije svega to što se ubraja u skupinu svojevrsnih proizvoda sui generis, koji imaju svoju materijalnu supstancu (*corpus materialis*), ali i svoju duhovnu vrijednost (*corpus mysticum*), što ga čini osobitom tvorevinom koja se naziva kulturnim dobrom...“⁹

9 Tomašević, N. *Kreativna industrija i nakladništvo*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015. Str. 79.

Svojom uredničkom kreativnošću i inovativnošću Nives Tomašević cijelu Biblioteku Posebna izdanja Naklade Ljevak pozicionirala je na hrvatskoj nakladničkoj sceni kao primjer iznimno dobre prakse prezentacije znanstvenih i kanonskih djela povijesti književnosti, i to kao produkta kreativne industrije koji svojim sadržajnim, vizualnim i estetskim obilježjima itekako konkurira kao tržišna vrijednost.

Biblioteka Razotkrivanja

Nives Tomašević Biblioteku Razotkrivanja pokreće 2002. godine gdje je u manje od dva desetljeća uredila i objavila ukupno trideset naslova autorskih knjiga iz područja književne esejistike i znanosti o književnosti. Prva u nizu bila je knjiga autobiografskih zapisa Tina Ujevića *Tin u izlogu*. Potom je u ovoj biblioteci objavljen niz knjiga hrvatskih suvremenih klasika iz područja književnosti i kulture. Kao primjer vrsne književne esejistike izdvajaju se knjige Nedjeljka Fabrija *Ruža vjetrova: sjevernojadranski i drugi eseji* iz 2003. godine ili Luka Paljetka *Sastavljanje Orfeja: studije, drame, pjesme, ogledi* iz 2005. godine. U Biblioteci Razotkrivanja svoje su eseje i znanstvene studije objavili Helena Sablić Tomić, Andrea Zlata, Julijana Matanović, Krešimir Nemeć, Dubravka Oraić Tolić, Milivoj Solar, Dunja Fališevac, Božidar Viočić i dr. Nakon što je Nives Tomašević već kanonske autore hrvatske znanosti i književnosti predstavila javnosti kroz svoju personaliziranu ediciju, u Biblioteci Razotkrivanja svoje su mjesto počeli dobivati i mlađi autori i autorice poput Lovre Škopljanca, Andrijane Kos Lajtman, Ivane Peruško, Danijele Lugarić Vukas i drugih. Među svim naslovima ipak bi se moglo izdvojiti jedan koji je postao kulturna knjiga prijelaza stoljeća. Riječ je o knjizi Dubravke Oraić Tolić *Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture*, iz 2005. godine. Zašto? Naime, Dubravka Oraić Tolić znanstveno dokumentira vlastito vrijeme te zapravo piše znanstveni manifest kulture koja se upravo događa. Ključne su pritom u njezinoj knjizi teze o dvjema fazama postmoderne kulture, odnosno rasprave o identitetu i kulturi. Unutar tih rasprava može se promatrati i novi, postmoderni položaj knjige i nakladništva. U poglavlju Put u postmoderni obrat, pišući o Walteru Benjaminu i njegovoj teoriji o gubitku umjetničke aure, Dubravka Oraić Tolić o postmodernome shvaćanju i provođenju ideje ništenja umjetničkoga elitizma piše:

„Tezom o gubitku aure bila je negirana romantična koncepcija djela kao jedinstvenog i neponovljivog originala. Postmoderni mislioci i teoretičari u

toj su tezi nalazili oslonac ili citatnu potvrdu za novo shvaćanje umjetničkog teksta i književnosti. Umjetnički tekst više se nije shvaćao kao skladna cjelina niti originalno autorovo iznašašće. Književnost više nije imala povlašteni status u hijerarhiji kulture. Nestao je elitizam, nestala je autonomija književnosti. Književnost je postala nimalo povlašten, ravnopravan dio ukupne kulturne različitosti, upućen na druge tekstove, medije i publiku.¹⁰

Na tragu gubitka elitnoga statusa umjetnosti i književnosti našla se i znanost, osobito humanistika, a time i sama knjiga. U tome smislu i vidimo važnost Biblioteke Razotkrivanja Nives Tomašević. Dakle, u vrijeme promjene statusa knjige i književnosti, urednica Nives Tomašević osmišljava biblioteku koja će istodobno čuvati auru teksta, jer bira autore čija djela nesumnjivo izgrađuju hrvatsku kulturu, međutim publici ih nudi u personaliziranome pristupu kako bi ih ovi doista mogli percipirati dijelom i svojega svijeta. Prepoznatljiv dizajn Biblioteke Razotkrivanja je crno-bijela fotografija autora ili autorice knjige na naslovnici, s time da svaka knjiga biblioteke u podlozi ima svoju decentno istaknutu boju. Biblioteka pritom djeluje kao cjelina – grafički ujednačena sloga, fonta, oblikovanja. Ali činjenica da svaka knjiga ima fotografiju svojega autora sada na naslovnici, a ne više na poleđini ili da je uopće lišena fotografije autora, govori u prilog ideji dostupnosti i knjige i znanosti i književnosti. Tomu još dodatno pogoduju kratki i efektni naslovi koji potiču na čitanje i razbijaju predodžbu o teškoj i nedostupnoj znanosti i/ili književnosti.¹¹ Biblioteka Razotkrivanja, koja se i svojim imenom fokusira na izazivanje čitatelja dražeći njegovu znatiželju, tako se već u prvim godinama novoga doba za nakladništvo, dakle početkom 2000-ih, pokazala kao uspješno osmišljena edicija popularizacije znanosti i kulture, ali i stvaranja nove vrste digniteta književnosti i humanistike.

Zaključak

U ovome radu nastojalo se na temelju uvida u odabrane knjige i biblioteke (Biblioteka Posebna izdanja i Biblioteka Razotkrivanja) prikazati uredničku inovativnost, profesionalnost i osviještenost Nives Tomašević. Na prijelomu stoljeća i kulture, u doba kada knjiga i nakladništvo postaju dijelom kreativne

10 Oraić Tolić, D. Muška moderna i ženska postmoderna. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005. Str. 59.

11 Npr. *Krsto i Lucijan* Julijane Matanović, *Naše ljubavi, naše bolesti* Irene Vrkljan, *Intimno i javno* Helene Sablić Tomić itd.

industrije, Nives Tomašević osmišljava inovativne biblioteke u kojima objavljuje kapitalna djela povijesti hrvatske književnosti, čuvajući istodobno elitni položaj kanonske književnosti i znanosti, ali isto otvarajući kanonska djela i kanonske autore publici i tržištu tretirajući knjigu kao kulturno dobro.

IZVORI

- ORAIĆ TOLIĆ, D. Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
- ORAIĆ TOLIĆ, D. Čitanja Matoša. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
- STIPČEVIĆ, A. Socijalna povijest knjige u Hrvata: knjiga III: od početaka Hrvatskoga narodnog preporoda (1835.) do danas. Zagreb: Školska knjiga, 2008.
- TOMAŠEVIĆ, N.; KOVAČ, M. Knjiga, tranzicija, iluzija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
- TOMAŠEVIĆ, N. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- VELJAK, L. Apel za spas znanstvenih časopisa i znanstvene knjige. Dostupno na: <http://www.hrfd.hr/apel-za-spas-znanstvenih-casopisa-i-znanstvene-knjige/> (12. 5. 2022.)
- Hrvatska gospodarska komora. Za voditeljicu Grupacije znanstvene i stručne knjige HGK izabrana Anita Šikić. Dostupno na: <https://hgk.hr/izdavanje-znanstvenih-knjiga-neodrzivo-bez-pomoci-drzave-najava> (12. 5. 2022.)

Izradba bibliografije knjiga hrvatskih iseljenika: od konceptualnoga okvira do praktičnih rješenja

Ana Barbarić

*Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*

Umjesto uvoda – ukratko o Projektu Hrvatski iseljenički tisak

Projekt Hrvatski iseljenički tisak (u daljnjemu tekstu Projekt HIT) izvodi se na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu od 2018. godine. Projekt ima ambiciozan cilj, a to je omogućiti cjelokupni uvid u hrvatski iseljenički tisak. Važan korak u tome smjeru je i izradba bibliografija koje bi i drugim znanstvenicima iz društvenoga ili humanističkoga područja, a i široj javnosti, poslužile kao infrastrukturno pomagalo za daljnja izučavanja hrvatskoga iseljeničtva odnosno upoznavanje s povijesti, jezikom, običajima i današnjim prilikama hrvatskih iseljenika u različitim dijelovima svijeta.

U kratkome prikazu Projekta HIT, objavljenom u časopisu *@arhivi* 2021. godine, objašnjeno je zašto je prvo obuhvaćeno područje Australije i Novoga Zelanda unatoč velikoj udaljenosti od Hrvatske.¹ Za Australiju i Novi Zeland u brojnim izvorima zabilježeni su podaci o nakladničkoj djelatnosti hrvatskih iseljenika što je povezano s činjenicom da u tim zemljama djeluju dobro organizirane hrvatske iseljeničke zajednice duge tradicije. Uz to, kako je u tome dijelu svijeta prisutna već i šesta generacija hrvatskih iseljenika, može se pretpostaviti da će s vremenom i u Australiji i u Novome Zelandu, među hrvatskom iseljeničkom populacijom, biti sve manje govornika hrvatskoga jezika. Zbog toga je bilo neobično važno provesti terenska istraživanja što je

1 Barbarić, A. Projekt HIT – Hrvatski iseljenički tisak. // *@rhivi* 9(2021), str. 24–25. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/392377> (25. 4. 2022.)

djelomično i obavljeno 2018. i 2019. godine. Velika pomoć pri tome bili su otprije uspostavljeni kontakti s kolegama znanstvenicima sa sveučilišta s toga geografskog područja. Riječ je o Sveučilištu Macquarie (Macquarie University) iz Sydneyja te Sveučilištu Victoria iz Wellingtona (Victoria University of Wellington).² Uz to, razlog za odabir Australije i Novoga Zelanda bila je hipoteza o postojanju dovoljno velikoga broja publikacija hrvatskih iseljenika, no ipak ne i prevelikoga, u smislu da se na takvome uzorku mogla osmisliti i testirati znanstveno-istraživačka metodologija rada na Projektu HIT, koja će se potom, uz moguće manje preinake, dosljedno provoditi pri istraživanju nakladničke djelatnosti hrvatskih iseljenika i na drugim geografskim područjima. U vezi sa samom izradbom bibliografija, metodologija prikupljanja podataka i izradbe retrospektivne bibliografije iseljeničkoga tiska testirana je na izrađenoj Bibliografiji serijskih publikacija Hrvata izvan Republike Hrvatske: Australija kako je objašnjeno u radu objavljenom u časopisu *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 2019. godine.³

Tijekom petogodišnjega postojanja, djelatnosti na Projektu HIT razvile su se u više smjerova. Uz već spomenutu izradbu bibliografija, tu je i digitalizacija publikacija,⁴ koja se obavlja najčešće u suradnji s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom u Zagrebu, te, sad već, cijeli niz znanstvenih ili stručnih radova, kao i izlaganja na znanstvenim i stručnim skupovima, o temi hrvatskoga iseljeničkog tiska u Australiji i/ili Novome Zelandu. Svi doprinosi te vrste zabilježeni su u Hrvatskoj znanstvenoj bibliografiji.⁵ U smislu objavljenih radova, najvažniji doprinos svakako je knjiga *Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu*,⁶ objavljena 2021. godine pod uredničkim vodstvom Nives Tomašević.

2 Isto.

3 Hebrang Grgić, I.; Barbarić, A. Metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije iseljeničkog tiska. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 62, 1(2019), str. 29–48. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.62.1.744>

4 Digitalizacija. // HIT – Hrvatski iseljenički tisak. Dostupno na: https://hit.ffzg.unizg.hr/au_nz/digitalizacija/ (25. 4. 2022.).

5 Projekt Hrvatski iseljenički tisak (HIT). // Hrvatska znanstvena bibliografija – CROSBİ. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/pretraga?operators=and|9320|text|project-id&report=1> (25. 4. 2022.)

6 Hebrang Grgić, I.; Barbarić, A. *Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu*. Zagreb: Ljevak, 2021.

Bibliografija i „novi“ konceptualni modeli organizacije bibliografskih informacija

Riječ „novi“ u izrazu „novi“ konceptualni modeli navedena je u navodnicima iz više razloga. S jedne strane, u 2022. navršava se punih dvadeset pet godina od objavljivanja IFLA-ine (engl. *International Federation of Library Association and Institutions* – Međunarodna federacija knjižničarskih društava i ustanova) studije Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa poznatije po akronimu FRBR (engl. *Functional Requirements for Bibliographic Records*). FRBR u engleskome je izvorniku objavljen 1998., a u hrvatskome prijevodu 2004.⁷ Iako su FRBR kao i nastavljaajući FRAD (engl. *Functional Requirements for Authority Data*) i FRSAD (engl. *Functional Requirements for Subject Authority Data*) 2017. zamijenjeni modelom poznatijim pod akronimom IFLA – LRM (engl. IFLA – *Library Reference Model*), upravo su u FRBR-u definirani entiteti prve skupine te je postavljena njihova hijerarhija. Hijerarhija WEMI (engl. *Work-Expression-Manifestation-Item*) tako navršava četvrt stoljeća, a njezina šira primjena, posebice u organizaciji i predstavljanju bibliografskih informacija na korisničkim sučeljima knjižničnih informacijskih sustava, još se iščekuje. Postoje i primjeri dobre prakse poput OCLC-ijeva (engl. *Online Computer Library Center*) WorldCata.⁸ No, i najvećemu svjetskom katalogu dostupnom *online*, može se prigovoriti tek djelomično uspješno razrješavanje problematike prikaza entiteta „izraz“ (engl. *expression*) što je uvjetovano danošću postojećih knjižničnih metapodatka strukturiranih u zapise različitih formata MARC. Danas, neovisno o kojemu je MARC-u riječ, takvi zapisi poznati su pod engleskim nazivom *legacy records*.⁹ Dok se čeka da se knjižnični (MARC) metapodatci transformiraju u knjižnične povezane podatke, otvaraju se brojna pitanja o optimalnome načinu bilježenja knjižničnih metapodataka u sustavima u kojima sve knjižnice u Hrvatskoj danas izrađuju zapise.

Poveznica je s Projektom HIT sama izradba bibliografija u knjižničnome softveru Koha. Bibliografije se izrađuju izravno, u modulu za katalogizaciju zahvaljujući susretljivosti i konkretnoj podršci sistemskih knjižničara iz Knjižnice Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. To projektu daje

7 Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa: završni izvještaj / IFLA-ina Studijska skupina za uvjete za funkcionalnost bibliografskih zapisa; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju; [s engleskoga prevela Tinka Katić]. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.

8 WorldCat. Dostupno na: <https://www.worldcat.org/> (26. 4. 2022.).

9 *Legacy records* moglo bi se prevesti kao naslijeđeni zapisi, no taj izraz još nije uvriježen u hrvatskome knjižničarskom nazivlju. Stoga se radi razumijevanja teksta rabi engleski izraz.

dodanu vrijednost jer su izrađene bibliografije dostupne *online* te su pretražive po pristupnicama kao i bilo koji knjižnični OPAC (engl. *Online Public Access Catalogue*). Uz to, kako bibliografije, prema zadanim kriterijima, teže biti sveobuhvatne, njihova izradba u knjižničnome softveru Koha omogućuje jednostavno nadopunjavanje novoobjavljenim ili novootkrivenim publikacijama hrvatskih iseljenika (zasad) u Australiji i Novome Zelandu. No, izradba bibliografija u modulu za katalogizaciju u jednome od softvera koji se rabi u hrvatskim knjižnicama otvara i neka pitanja. Jedno od tih pitanja koje nije bilo anticipirano na početku bibliografskoga rada na projektu jest (ne) mogućnost primjene hijerarhije WEMI u samim zapisima koji se izrađuju u formatu MARC 21 i na samim sučeljima bibliografija. Izradbom Bibliografije knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland uočeno da je znatan broj novozelandskih autora hrvatskoga podrijetla, poput Amelie Batistich (rođene Barbarich) i Jamesa Belicha, objavio djela koja su izašla u više izdanja istoga ili različitih nakladnika, na različitim jezicima (na engleskome ili na hrvatskome) te, katkad, i na različitim medijima (uz tiskane, tu su i elektroničke i zvučne knjige).¹⁰ Mogućnosti inačice softvera Koha koji se upotrebljava u Knjižnici Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu ne dopuštaju ništa drugo osim bilježenja i opisivanja svakoga „pojavnog oblika“ (engl. *manifestation*) u zasebnome zapisu što je onda, posljedično, tako prikazano i na sučelju. Iako zvuči kontradiktorno, proizlazi da bi anakroni način izradbe bibliografije u obliku knjige (tiskane ili elektroničke) pružio veću slobodu u implementaciji hijerarhije WEMI barem na razini prikaza. Takvo se što zasad ne planira, već će se tehnologija izradbe bibliografija u okviru Projekta HIT prilagođavati budućim pravcima razvoja knjižničnih softvera.

Govoreći o hijerarhiji WEMI, zanimljivo je osvrnuti se i na problematiku bilježenja i/ili opisivanja entiteta „jedinica građe“ po FRBR-u odnosno „primjerak“ po IFLA-LRM-u (engl. *item*) u bibliografijama. Kako bibliografija bilježi i opisuje publikaciju kao predstavnika cijele naklade, te za razliku od knjižničnoga kataloga, nije mjesno usmjerena, „jedinica građe“ ili „primjerak“ kao posljednji entitet prve skupine, po IFLA-inim konceptualnim modelima, nisu relevantni za bibliografije. Potvrdu tih uvriježenih knjižničarskih postulata nalazimo i u IFLA – LRM-u, objavljenom 2017. godine u engle-

10 Bibliografija knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland. // HIT – Hrvatski iseljenički tisak. Dostupno na: <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves.pl?page=1&sortfield=title&shelfnumber=5&op=view&direction=asc> (28. 4. 2022.)

skome izvorniku, a 2020. u hrvatskome prijevodu.¹¹ U navedenoj studiji, u odjeljku o konceptualnome modelu kao temelju za primjenu u praksi, stoji da je entitet „primjerak“ nepotreban u nacionalnoj bibliografiji koja ne pruža podatke na razini „primjerka“.¹² To je, naravno, točno, no pitanje je gdje će knjižnice odvesti digitalna transformacija i može li se od suvremenih korisnika bibliografskih pomagala, ako ih se želi zadržati ili uopće imati, očekivati da poznaju njima zakučaste razlike između kataloga i bibliografije u odnosu na podatke o posjedovanju građe ili pristupu građi. Čini se da odgovor na to pitanje daje i sama bibliografska praksa velikoga broja europskih nacionalnih knjižnica. U mrežnim izdanjima nacionalnih bibliografija, primjerice hrvatske¹³ i britanske,¹⁴ sam zapis u bibliografiji nudi, posredno, informacije i o primjerku preko poveznice na odgovarajući zapis ili zapise u katalogima nacionalnih knjižnica (uz to British National Bibliography, po pitanju mogućnosti pristupa, primjerku omogućava i neke dodatne opcije). Dakle, samim tim praksa priznaje da je entitet „primjerak“ važan i korisnicima bibliografija te da je s obzirom na današnje mogućnosti koje nam pruža informacijsko-komunikacijska tehnologija potpuno izlišno opterećivati korisnika da postavlja isti informacijski upit u drugome bibliografskom pomaganju iste ustanove (katalogu nacionalne knjižnice) kako bi došao do informacija o primjerku. Naravno, to ne znači da ne postoje i oni korisnici koji se nacionalnom bibliografijom koriste kako bi pratili ili istraživali nakladničku produkciju te ih ne zanimaju informacije o primjerku. Pitanje je bi li obogaćivanje i samih zapisa u nacionalnim bibliografijama informacijama o analognim ili digitalnim primjercima u fondovima nacionalnih knjižnica narušilo temeljne zadaće nacionalne bibliografije? Ta rasprava ostaje za neku drugu prigodu.

No, što je sa specijalnim bibliografijama kakve se izrađuju u sklopu Projekta HIT? Vodeći se razumnom pretpostavkom da će barem neke moguće korisnike izrađenih bibliografija zanimati i informacije o primjerku, pokušalo se odabrati, s obzirom na mogućnosti modula za katalogizaciju softvera Koha, barem djelomično prihvatljivo rješenje. Za početak, morao se ograničiti broj

11 IFLA-in knjižnični referentni model: konceptualni model za bibliografske informacije: definicija konceptualnog referentnog modela kao okvira za analizu neadministrativnih podataka metapodataka koji se odnose na knjižnične izvore / IFLA-ina Skupina za pregled FRBR-a; urednička skupina za objedinjavanje Pat Riva, Patrick Le Bœuf i Maja Žumer; [prijevod s engleskoga Mirna Willer, Ana Barbarić]. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2020.

12 Isto, str. 12.

13 Hrvatska nacionalna bibliografija. Niz A – knjige. Dostupno na: <http://bibliografija.nsk.hr/a/> (29. 4. 2022.)

14 British National Bibliography. Dostupno na: http://search.bl.uk/primo_library/libweb/action/search.do?vid=BLBNB (29. 4. 2022.)

knjižnica za koje će se navoditi informacije o primjercima u Bibliografiji knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland. Iz opravdanih razloga, izbor je pao na Nacionalnu knjižnicu Novoga Zelanda te Nacionalnu i sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu, a obuhvaćena je i Knjižnica Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Razlog za to je što su izravno iz sredstava Projekta HIT kupljene i neke publikacije novozelandskih Hrvata koje se u Hrvatskoj, zasad, jedino mogu naći u Knjižnici Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Većina knjiga popisanih u navedenoj bibliografiji dostupna je isključivo u Nacionalnoj knjižnici Novoga Zelanda, a tek manji dio u jednoj ili objema hrvatskim knjižnicama. Odlučeno je da se informacije o primjercima koje se mogu naći u jednoj ili više spomenutih knjižnica bilježe u obliku slobodno oblikovanoga teksta u polju 500 Opća napomena formata MARC 21. Podatci o fondu (engl. *holdings data*) formata MARC 21, odnosno odgovarajuća polja bloka 8, nisu se mogla rabiti jer su bibliografije koje se izrađuju u sklopu Projekta HIT, bez obzira na to što se izrađuju u kataložnome modulu, odvojene od same baze kataloga Knjižnice Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Slobodno oblikovani tekst u Općoj napomeni, kao i u većini preostalih napomena u bloku 5, ozbiljan je izazov za buduće konverzije spomenutih zapisa poznatih pod engleskim nazivom *legacy records*, a pri tome se ne misli na konverzije u neki drugi MARC. No, podatci o nekim primjercima ipak su za-bilježeni što se, možda, može podvesti pod udovoljavanje temeljnomu načelu suvremenih bibliografskih sustava, a to je načelo primjerenosti korisniku.

Umjesto zaključka

U godinama koje slijede nastavit će se izradba bibliografija hrvatskih iseljenika u sklopu Projekta HIT. To će zacijelo otvoriti i neka nova pitanja, a i brojna uočena pitanja nisu ni dotaknuta u ovome radu. Kako je sastavni dio projekta pisanje znanstvenih i stručnih radova, mogu se očekivati daljnji doprinosi o temi problematike izradbe suvremenih bibliografija. Bilo bi izvrsno kad bi ti naponi potaknuli barem neki broj hrvatskih knjižničara na izradbu bibliografija, posebice onih koje se odnose na zavičajnu građu, te kad bi takve bibliografije bile mrežno dostupne. Kao što je pokazao Projekt HIT, u već pet godina postojanja, bibliografska obrada je infrastrukturna podloga za daljnje korake poput digitalizacije publikacija te istraživanje nakladničke djelatnosti.

IZVORI

- BARBARIĆ, A. Projekt HIT – Hrvatski iseljenički tisak. // @rhivi 9(2021), str. 24–25. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/392377> (25. 4. 2022.)
- Bibliografija knjiga Hrvata izvan Republike Hrvatske: Novi Zeland. // HIT – Hrvatski iseljenički tisak. Dostupno na: <https://hit.koha.rot13.org/cgi-bin/koha/opac-shelves.pl?page=1&sortfield=title&shelfnumber=5&op=view&direction=asc> (28. 4. 2022.)
- Digitalizacija. // HIT – Hrvatski iseljenički tisak. Dostupno na: https://hit.ffzg.unizg.hr/au_nz/digitalizacija/ (25. 4. 2022.)
- HEBRANG GRGIĆ, I.; BARBARIĆ, A. Metodologija prikupljanja podataka i izrade retrospektivne bibliografije iseljeničkog tiska. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 62, 1(2019), str. 29–48. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.62.1.744>
- HEBRANG GRGIĆ, I.; BARBARIĆ, A. Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu. Zagreb: Ljevak, 2021.
- Hrvatska nacionalna bibliografija. Niz A – knjige. Dostupno na: <http://bibliografija.nsk.hr/a/> (29. 4. 2022.)
- IFLA-in knjižnični referentni model: konceptualni model za bibliografske informacije: definicija konceptualnog referentnog modela kao okvira za analizu neadministrativnih podataka metapodataka koji se odnose na knjižnične izvore / IFLA-ina Skupina za pregled FRBR-a; urednička skupina za objedinjavanje Pat Riva, Patrick Le Boeuf i Maja Žumer; [prijevod s engleskoga Mirna Willer, Ana Barbarić]. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2020.
- Projekt Hrvatski iseljenički tisak (HIT). // Hrvatska znanstvena bibliografija – CROSBİ. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/pretraga?operators=and|9320|text|project-id&report=1> (25. 4. 2022.)
- Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa: završni izvještaj / IFLA-ina Studijska skupina za uvjete za funkcionalnost bibliografskih zapisa; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju; [s engleskoga prevela Tinka Katić]. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2004.
- WorldCat. Dostupno na: <https://www.worldcat.org/> (26. 4. 2022.)

Oblikovanje knjige: nakladnik, autor, urednik, dizajner

Ana Pojatina

KREATIVNI PRISTUPI NAKLADNIŠTVU I BAŠTINI - (NE)VIDLJIVA NIVES TOMAŠEVIĆ

„Ne sudi knjigu po koricama“ fraza je koju često čujemo, ali kada korice dobro korespondiraju sa sadržajem knjige bilo da je riječ o žanrovskome ljubavnom ili kriminalističkome romanu, autorskoj fikciji, autobiografskoj prozi, poeziji ili znanstvenome tekstu – to je upravo ono što bismo trebali učiniti: suditi knjigu prema koricama. U ovome tekstu najviše ću se zadržati na naslovnica ili koricama knjiga, iako je i oblikovanje knjižnoga bloka važno za čitateljsko iskustvo. Naslovnici se može pristupiti na više različitih načina – ona može biti figurativna ili apstraktna, doslovna ili metaforična, tipografska ili ilustrativna, minimalistična ili eklektična. Neki dizajneri preferiraju minimalistički pristup – čiste tipografske naslovnice bez ilustracija, za razliku od hit-izdanja najvećih nakladničkih kuća engleskoga govornog područja čije su naslovnice šarene i razigrane, sadrže mnogo silueta i različitih likovnih elemenata isprepletenih s tipografijom. Kako god pristupili oblikovanju naslovnice, činjenica je da ona simbolički predstavlja tekst između korica, sukus njegova značenja i poruke autora; naslovnica je mali vizualni identitet knjige i stoga je tako važna – autoru, nakladniku, uredniku, čitatelju. Oblikovanje naslovnice, uostalom, utječe i na čitateljsko iskustvo. Naslovnica knjige ono je prvo što potencijalni čitatelj vidi, i može ostaviti dubok dojam. Mark Coker, osnivač Smashwordsa, *online* platforme za izdavanje e-knjiga, kaže: „Naš je mozak ustrojen tako da procesira slike brže od riječi. Kada vidimo sliku, ona u nama probudi neki osjećaj. Dobra naslovnica može pomoći čitatelju da odmah prepozna kako je ta knjiga namijenjena upravo njemu“.¹

Pa ipak, čini se da, barem kod nas, izgled naslovnica ne utječe znatno na prodaju knjiga; većina ljudi ne kupuje knjige na osnovi naslovnice, odnosno zato

---

1 Huffpost. Dostupno na: https://www.huffpost.com/entry/book-cover-design-indies_n_3354504 (13. 3. 2022.)

što ih je naslovnica privukla. Većina čitatelja odlučuje se za kupnju određenih naslova jer se oni često pojavljuju u medijima, pogotovo na televiziji. Oni koji kupuju knjige ili ih posuđuju u knjižnicama zbog dobrih recenzija u dnevnim i tjednim novinama (prilog Best Book novina 24 sata, prilog Magazin Jutarnjeg lista) i na specijaliziranim portalima posvećenim knjigama (Booksa, Moderna vremena) pripadaju uskumu krugu ljudi dobro upućenih u nakladništvo i produkciju knjiga. Rekla bih da je za prodajnost knjige prilično važan naslov; otisnute, pročitane riječi ostavljaju jači dojam od izgovorenih i prenose određeno značenje. Na jednome predavanju na Sajmu knjiga u Frankfurtu 2010., na kojemu je tema bila prodaja knjiga, jedan je urednik istaknuo kako naslov prilično utječe na popularnost i prodajnost knjige, i katkad je dovoljno promijeniti likovnu opremu i naslov kako bi rezultati prodaje bili sasvim drukčiji. Osobno me u sferi publicističkih naslova zanimaju istočne religije i mogu reći da će me uvijek privući naslovnica koja sadrži lotosov cvijet, Buddhu ili simbol yin-yanga.

Voljela bih nešto reći o različitome pristupu oblikovanju naslovnica beletrističkih i publicističkih knjiga. Naime, oblikovanje naslovnica publicistike uglavnom je jednostavnije; one djeluju jasnije i reduciranije. Često sadrže jednu jednostavnu ilustraciju i veliki naslov s podnaslovom koji ga dopunjava ili objašnjava. Oblikovanje naslovnica beletristike, pak, uključuje slobodniji pristup, može biti razigranije, šareno, kolažirano, s time da nikada ne bismo trebali iz vida izgubiti određenu čistoću. Naslovnice koje su natrpane i imaju previše elemenata uvijek će djelovati pomalo zagušeno i nejasno. Oblikovanje bibliotečnih nizova u kojima su zadani vizualni parametri – pozicija autora, naslova i likovnoga motiva, veličina i poravnanje pisma ili barem likovni stil bibliotečnoga niza (ilustracija, fotografija, jednostavnija grafika ili jednostavna tipografska naslovnica) – dizajnerima bitno pojednostavnjuje rad.

No, vratimo se ključnim osobama koje odlučuju o konačnome izgledu naslovnice – autoru, nakladniku, uredniku. Postoje autori koji odluku o naslovnici s povjerenjem prepuštaju nakladniku i oni koji imaju neku svoju viziju, ideju za naslovnicu. Budući da je autor povezan s vlastitim tekstom, on zapravo i ne može imati neutralan stav prema vizualu i stoga bi bilo dobro da nema posljednju riječ u odlučivanju o naslovnici, no to je katkad nemoguće izbjeći. Urednici su samo srce nakladničke kuće, odgovorni su za svaki segment proizvodnje knjige i u tome je smislu njihovo mišljenje o naslovnici važno. Postoje i urednici koji su pretežno povezani s riječima i tekstom, pa im je ili sve dobro ili nemaju nikakav stav o likovnome oblikovanju. Međutim, takvi su rijetki i urednik ne bi bio urednik da nema stav. U hijerarhiji nakladničke

kuće urednici su nadređeni dizajnerima i likovnim urednicima.

Opisat ću proces nastanka naslovnice: dizajner ili likovni urednik pročita dio rukopisa ili cijeli rukopis i uredničku bilješku ili *blurb* pa promisli o vizualu. Ako je riječ o prijevodnome naslovu za koji već postoji nekoliko izdanja na različitim jezicima, na internetu može pogledati kako su likovno opremljena. Svake korice knjige sadrže sljedeće elemente na prednjici ili naslovnici: autora, naslov i logotip nakladnika, većina njih sadrži i ilustraciju. U hrptu se ponavljaju autor, naslov i logotip, a na poledini je urednička bilješka, nekoliko citata i bilješka o autoru. I format je važan element u oblikovanju – uski formati ostavljaju različit dojam od onih širih ili kvadratičnih. Kad se nakon oluje ideja izbistri nekoliko njih, možemo na *web*-stranicama specijaliziranim za ilustracije i fotografije (Alamy, Getty Images, Shutterstock) potražiti odgovarajuće vizuale, a možemo ih i sami nacrtati ili ih naručiti od domaćih fotografa ili ilustratora – i izvedba može početi. S određenom se idejom treba poigrati, isprobati različite kompozicije i boje, odnose veličina i vrste pisma. Vrijedni prozni naslovi svakako se trebaju razlikovati od trivijalnih ljubavnih romana ili žanrovskih komercijalnih romana koji se prodaju na kioscima i u većim samoposlugama. Takvi romani često se koriste generičkim fotografijama, jednom nalik na drugu, i namijenjeni su nezahtjevnijim čitateljima. Za vrijedne naslove pokušat ćemo osmisliti nešto posebnije i slojevitije. U radnome procesu nastat će mnogo naslovnica koje treba „prespavati“, odnosno pogledati za koji dan, s vremenskim odmakom, i onda izdvojiti tri do šest rješenja koja ćemo poslati nakladniku i uredniku. Oni će izdvojiti jedno ili dva rješenja i poslati autoru na konačno odobrenje. Može se dogoditi da autor ne prihvati rješenje ili zatraži poneku izmjenu. U tome se slučaju autoru izlazi ususret jer važno je da se autoru sviđa naslovnica, a i nakladniku je važno da autor bude zadovoljan. Katkad smo mi, likovni urednici i dizajneri, oduševljeni vlastitim idejama i rješenjima, a onda se dogodi da se nakladnik, urednik i autor ne mogu dogovoriti oko konačnoga rješenja ili netko od njih odbije sva rješenja. To je situacija koju treba prihvatiti i početi iznova, ali ovaj put zatražiti jasniju viziju i smjer oblikovanja, odrediti što bi kao motiv bilo najprikladnije za određenu knjigu. Koliko god situacija u kojoj su sva rješenja iz prve ruke odbijena bila neizvjesna, često se u drugoj ruci izbistri rješenje koje odlično odgovara duhu teksta. Htjela bih naglasiti i da smo svi različiti; imamo drukčiji ukus i predodžbu o tome kako bi knjiga trebala biti vizualno predstavljena i kako bi trebala komunicirati prema čitatelju.

Sve u svemu, proces nastanka knjige zajedničko je putovanje u kojemu i

naručitelj (autor, nakladnik, urednik) i dizajner trebaju biti otvoreni prema novomu i neočekivanomu. Dobra komunikacija i sastanci stoga su važni u traganju za smjerom oblikovanja.

Pored svega, danas knjige nastaju velikom brzinom i često smo pod pritiskom kratkih rokova. Prije pojave kućnih računala, u vrijeme olovnoga sloga, cijeli je proces nastanka knjiga bio neusporedivo duži. Radilo se prirodnijim ritmom i opuštenije, bilo je više vremena za promišljanje.

U oblikovanju i tisku korica knjiga postoje i završni dodiri; dorada nakon osnovnoga procesa tiska – takozvani specijalni efekti koji se zadaju tiskari kako bi knjiga izgledala vrjednije i posebnije. To su vrsta plastifikacije (mat ili sjajna), parcijalni UV lak, prozirna folija ili folija u boji, zlatotisak, reljefni ili slijepi tisak (utisnuti ili izdignuti). Ti se efekti često primjenjuju na naslov knjige ili dio likovnoga motiva. I nakladnik i urednik i dizajner sretni su kad proračun knjige dopušta bogatiju opremu jer time se vrijedni naslovi izdavaju od onih drugih ne samo sadržajno nego i likovnom opremom. Takvu distinkciju ne možemo napraviti kod e-knjiga; može je pružiti jedino knjiga kao fizički predmet. E-knjigama ne možemo pripisati simboličku vrijednost jer većina njih na zaslonu tableta izgleda gotovo jednako.

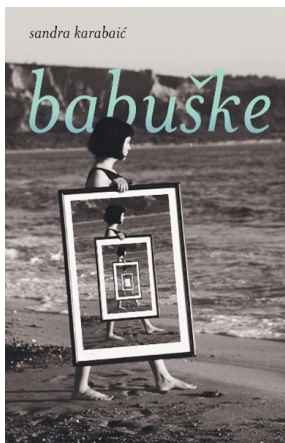
I unutrašnjost knjige, naravno, traži oblikovanje, a kada je povezana s vanjskom opremom – tipografijom, bojom, likovnim motivom – dobiva se dojam cjelovitosti. „Dizajn knjiga umijeće je spajanja sadržaja, stila i slijeda različitih sastavnih dijelova i elemenata knjige u jedinstvenu cjelinu. Riječima poznatog tipografa Jana Tschicholda (1902. – 1974.): ‘Dizajn knjiga, premda danas uvelike zaboravljen, [počiva] na metodama i pravilima koja je nemoguće poboljšati, [i koja] su se razvijala stoljećima. Da bi se proizvele savršene knjige ta pravila treba ponovno oživjeti i primijeniti.’^{2, 3}

Mogli bismo još nešto reći i o vrstama papira na kojima se knjige tiskaju, ali naše je tržište knjiga tako maleno da i nemamo mnogo izbora u odabiru papira. U oblikovanju knjižnoga bloka poći ćemo od izbora tipografije, količine informacija na stranici, odnosa slike i teksta, ritma i hijerarhije naslova. Autori, urednici i nakladnici ne opterećuju se u tolikoj mjeri oblikovanjem knjižnoga bloka koliko oblikovanjem vanjske opreme, ali će u svakome slučaju intuitivno primijetiti ako je prijelom loš. Na nama je da ponovno oživimo metode i pravila oblikovanja knjiga koje spominje Jan Tschichold.

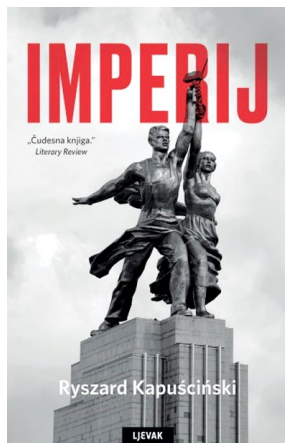
2 Tschichold, J. *The Form of the Book: Essays on the Morality of Good Design*. Vancouver: Hartley & Marks, 1991.

3 Wikipedia. *Book design*. Dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Book_design (13. 3. 2022.)

I za kraj, prilažem nekoliko svojih naslovnica (Slike 1–5).

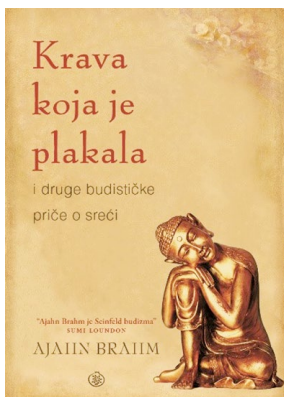
SLIKA 1. Babuške

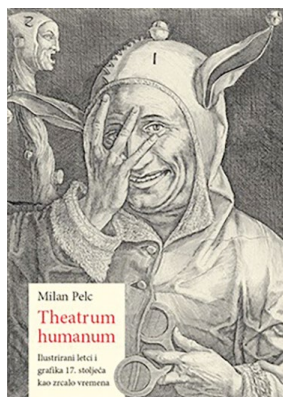
SLIKA 2. Imperij

SLIKA 3. Kartografija ljubavi

SLIKA 4. Krava koja je plakala

SLIKA 5. Theatrum humanum

IZVORI

Huffpost. Dostupno na: https://www.huffpost.com/entry/book-cover-design-indies_n_3354504 (13. 3. 2022.)

TSCHICHOLD, J. The Form of the Book: Essays on the Morality of Good Design. Vancouver: Hartley & Marks, 1991.

Wikipedia. Book design. Dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Book_design (13. 3. 2022.)

Od nevidljivoga oblikovanja do vidljivoga antidizajna

Ivona Despot

Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske

Uvod

Važnost tiskane knjige kao kulturnoga proizvoda te važnost čitanja tiskanih knjiga u digitalnome dobu tema je mnogih znanstvenih i stručnih rasprava koje su se intenzivirale tijekom sve zastupljenije uporabe digitalne tehnologije za komunikaciju, informiranje, učenje i slobodno vrijeme.

Iako je knjiga kao nositelj ideja, medij za širenja znanja, informacija i zabave prepoznata tijekom povijesti, rijetki su se istraživači zadržavali na njezinoj pojavnosti, analizirajući vanjsku i unutarnju opremu knjiga te knjižne oblike, koji su se prilagođavali čitateljskim potrebama tijekom vremena i mijenjali u skladu s tehnološkim dostignućima. Posebna pozornost bit će usmjerena na tradiciju dobro oblikovane knjige u obliku kodeksa jer je taj oblik osigurao uređeni i tipografskim standardima oblikovan prijenos pisane komunikacije koji se stoljećima neznatno mijenjao. Tu poziciju potkrepljuje i Bakerova tvrdnja „da postoji više sačuvanih knjiga za svako razdoblje svjetske povijesti nego za sve druge predmete zajedno“.¹ Pri tome se na knjigu misli kao na različite oblike prijenosa pisane riječi koje su ljudi stoljećima usavršavali. Kako je knjiga tijekom povijesti bila važan predmet, tako i oblikovanje knjiga u vizualnoj kulturi zauzima posebno mjesto.

Jenks tvrdi kako je u zapadnoj kulturi uobičajeno da se vidom osigurava neposredan pristup vanjskomu svijetu, odnosno kako je vid superioran nad drugim osjetilima, pa je iznimno teško pristupiti nekomu kulturnom objektu zanemarujući njegovu pojavnost.² U radu ćemo razmatrati kako se oblik

1 Barker, N. *Libraries and the mind of man. // A Potencie of Life: Books in Society: The Clark Lectures 1986 - 1987*, ed. by Nicolas Barker. London: The British Library, 1993. Str. 179.

2 *Vizualna kultura* / ur. Jenks, C. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2002. Str. 11–32.

knjige mijenjao, a razloge promjena možemo tražiti u njegovu evolucijskom razvoju. Petroski tvrdi kako je „oblik načinjenih stvari uvijek predmet promjene kojom se odgovara na njihove stvarne ili pretpostavljene nedostatke, na njihov propust da valjano funkcioniraju“.³

Nakon pločica, svitaka izrađenih od različitih materijala, kodeks se pozicionirao kao uobičajena metoda za grafičku komunikaciju ideja nakon prvog stoljeća naše ere te se bez prekida upotrebljavao kroz veći dio srednjovjekovnog i novovjekovnog razdoblja.⁴

Invecije u oblikovanju knjiga osim što zauzimaju važno mjesto u vizualnoj kulturi bile su često prekretnice u razvoju pisane komunikacije, kulture i znanosti. Upoznavajući se s procesima i vještinama potrebnim za oblikovanje knjiga, moguće je pratiti znanja i tehnološka dostignuća koja su pisari, tiskari, tipografi, grafičari i nakladnici primjenjivali kako bi se nevidljivi procesi nastanka knjige usavršavali u stvaranju različitih pojavnosti nositelja pisane komunikacije koje će dugo ostati vjerne formi kodeksa.

Osim znanja, za invencije u obliku prijenosa pisane komunikacije nužna je bila i želja za dodatnim unapređenjem procesa oblikovanja koji će oblikom, cijenom i sadržajem zadovoljiti potražnju za knjigama. Rukopisi su se umnažali prepisivanjem, a rijetkost je bila da više pisara zapisuje sadržaj izvornika prema diktatu.⁵ Gutenbergov je izum tiskarske preše sveo proces umnažanja sadržaja na mehaničko otiskivanje slova na papiru čime se stvara naklada identičnih knjiga. U današnje vrijeme svaki pristup digitalnomu mediju može biti ujedno i izvor za pristup elektroničkim knjigama čime možemo zaključiti da se svakom promjenom tehnologije oblikovanja knjige ubrzavalo širenje i olakšavao pristup pisanoj riječi.

Istraživanje dizajnerskih inicijativa koje propituju ulogu dizajna u stvaranju digitalnoga sadržaja poslužiti će kako bismo mogli pobliže objasniti razloge nezadovoljstva dizajnera današnjim oblikovanjem digitalnih knjiga i općenito ulogom dizajna u digitalnome okruženju.

3 Vukić, F. Teorija i povijest dizajna. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2012. Str. 485–487.

4 Mak, B. How the page matters. Toronto: University of Toronto Press, 2011. Str. 4.

5 Stipčević, A. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985. Str. 181.

Nevidljivo oblikovanje

Kako bismo bolje sagledali današnju poziciju dizajnera koji treba svladati barijere digitalnoga fluidnog medija kako bi čitatelju pružio ugodu čitanja koju ima tijekom čitanja tiskane knjige, navest ćemo usporedbe s drugim prijelaznim razdobljima u kojima su se knjižni oblici mijenjali kako bi odgovorili čitateljskim potrebama povijesnoga razdoblja.

Tiskana knjiga ima dugu tradiciju, ali stvaranje tipografskih odrednica za oblikovanje knjiga u obliku kodeksa započelo je mnogo prije, još u vrijeme rukopisne knjige. U ovome radu pod oblikovanjem knjiga, odnosno tehnologijama oblikovanja, smatrat će se tipografska umjetnost koju čine tiskano pismo, mikrotipografija (veličina pisma, razmaci i sl.), izbor pisma, određene predloška stranice i položaj na stranici, oblikovanje cjelokupnoga objekta, određivanja nosioca (papir) i boje i tehnička realizacija.⁶ U najširem smislu pod tim pojmom podrazumijevamo knjigotisak, ali i estetiku i obrt.⁷

Najstarije tiskane knjige dobile su poseban naziv inkunabule, a naziv se odnosi na prvotiske, odnosno knjige tiskane do 1500 godine,⁸ premda neki istraživači tu granicu pomiču do 1550. godine.⁹ Jedan od razloga posebnoga naziva za knjige nastale u prvih 100 godina tiskarstva jest i činjenica da je to period u kojemu se tehnologija tiska koristila limitiranim mogućnostima kako bi se vjerno reproducirala oprema rukopisnih knjiga.¹⁰ Tomić ističe kako je vidljivo „nastojanje Blaža Baromića, iskusna pisara, ali zasigurno i čitatelja, da u tiskanim brevijarima upotrijebi čim više sredstava organizacije teksta koja su bila upotrebljavana u rukopisnim brevijarima, pa i onda kada je njihova primjena izuzetno komplicirala, a tako i poskupljivala proizvodnju knjige“.¹¹ Za Blaža Baromića vrijedilo je da je talentirani pisar i iluminator, poznao je „jezike, pisma, literaturu i strukturu knjige, pa ga možemo zvati urednikom i izdavačem“.¹²

Tiskari inkunabula, osim što su bili dobro obrazovani, morali su biti i dobri poduzetnici te voditi računa o tome kako će otisnuta knjiga biti prihvaćena

6 Sachs-Hombach K. Znanost o slici: discipline, teme, metode. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2006. Str. 225.

7 Isto.

8 Stipčević, A. Nav. dj., str. 413.

9 Dahl, S. Povijest knjige: od antike do danas. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979. Str. 147.

10 Stipčević, A. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985. Str. 412–413.

11 Tomić, M. Hrvatskologoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014. Str. 336–337.

12 Hebrang Grgić, Ivana. Kratka povijest knjižnica i nakladnika: s kodovima i aplikacijom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.

kod čitatelja. U razdoblju inkunabula ističu se iznimne vještine i znanja koji su primijenjeni kako bi se pojavnostima prvih tiskanih knjiga divili i danas. Rješenja harmonizacije tipografskih elemenata istaknutih pojedinaca crne umjetnosti nadahnuće su mnogim istraživačima i umjetnicima tijekom različitih povijesnih razdoblja.

Paro ističe kako je u prvih stotinu godina tiskarstva gotovo nemoguće naći knjigu u kojoj njezin „graditelj“ ne pokazuje znanje o redu i proporcijama.¹³ Tu tvrdnju potkrepljuje spoznajama na osnovi geometrijske dekompozicije tiskarskih znakova koje naziva tipogrami gdje otkriva znanja o proporcijama, harmoniji, geometriji i simboličkim brojevima kojima se služe vješti tiskari inkunabula.¹⁴

U pretkršćansko doba kao knjiški oblici upotrebljavali su se uglavnom kontinuirani svitci koji su se odmotavali pri čitanju, dok je kodeks bio nešto slabije u uporabi. Kodeks se izrađivao od pergamene ili papirusa, a sastojao se od listova spajanih u sveščice koji su bili povezani u hrbat.¹⁵ Dok je suživot ovih dvaju starih knjižnih oblika trajao od 1. do 4. stoljeća kršćanske ere, ravnopravna borba za čitateljsku naklonost između starih rukopisnih kodeksa i prvih tiskanih knjiga trajala je više od pola stoljeća. Razvoj oblikovanja rukopisnih knjiga čak je dosegnuo vrhunac u iznimnome umjetničkom izričaju i luksuznim izdanjima nakon Gutenbergova konstruiranja tiskarske preše. Veliki procvat tiskanoj knjizi osigurao je Aldus Manutius jer je zadovoljio čitateljske potrebe za kvalitetnim knjigama na grčkome jeziku koje su se do njegova izdavačkog poduhvata još uvijek prepisivale.¹⁶ U 16. stoljeću sve više nestaje potreba za prepisivanjem knjiga, ali u društvu veći ugled ima rukopisna knjiga, pa nju i dalje naručuju bogatiji plemići i intelektualne elite.

Aldus Manutius velika je figura u izdavačkome svijetu u početku razvoja knjigotiskarske umjetnosti, a svoje knjige aldine smatrao je „lijepim i primjerenim svrsi“.¹⁷ Stipčević ističe niz inovacija koje su ga promovirale kao kneza tiskarstva, od odabira maloga formata, upotrebe kurzivnoga pisma do izvrsnoga nakladničkog plana u koji je uvrstio grčke i latinske klasike.¹⁸ Stipče-

13 Paro, F. Tipografske osobitosti knjižice od žitija Rimskih arhijerejev i cesarov. // *Fluminensia*: časopis za filološka istraživanja 24(1), 2012. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/87670> (10. 5. 2022.)

14 Isto.

15 Peč, M. Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb. Golden marketing, 2002. Str. 43–44.

16 Stipčević, A. Nav. dj., str. 382.

17 Lowry, M. *Svijet Aldusa Manutiusa: poduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2004. Str. 115.

18 Isto, str. 265.

vić tvrdi kako su se aldine posebno isticale svojom ljepotom i oblikovanjem. To su bile najpoznatije knjige u Veneciji koje su bile dostupne u Hrvatskoj zahvaljujući dobrim vezama dalmatinskih gradova i Venecije. Lijepo oblikovanje aldine pratila je kvalitetna realizacija svih faza izdavačkoga procesa.¹⁹ Koristeći se svojim ugledom, promocija tiskane knjige kod učenih ljudi toga doba smatra se njegovom velikom zaslugom i razlogom bržega istiskivanja rukopisa i boljega prihvaćanja tiskanih knjiga kao istovrijedne zamjene.²⁰

Prema Paru, od Gutenberga do Williama Morrisa za oblikovanje knjiga bili su zaduženi tiskari koji su primjenjivali stečena znanja što je dovelo do rutinske uporabe „nekoliko ustaljenih formula“.²¹ Razvoj tehnika tiska i stalno ubrzavanje procesa u proizvodnji knjiga nije išlo u prilog razvoju estetskih vrijednosti knjige, pa je Morris težio povratku staroj estetici i duhu romantike.²² Nevidljivi procesi oblikovanja knjiga nastavljaju se i u 20. stoljeću, ali dolazi do razdvajanja uloga. Grafički dizajneri i urednici od slagara u tiskari preuzimaju brigu oko oblikovanja i uređivanja sadržaja, a procesom tiska bave se strojari i tehnolozi.

Jan Tschichold, proslavljeni grafički dizajner i tipograf prema uzoru na „geometrijska pravila o proporcijama tekstnih polja, margina i međustupčanog razmaka za kasnosrednjovjekovne kodekse“ priredio je nove standarde za oblikovanje knjige te ih je primjenjivao u svojem radu.²³ Tschichold se pridružio 1947. nakladniku Penguin Books te postavlja standarde za cjelokupnu proizvodnju u vidu letka od četiri stranice s preciznim uputama o tipografskome stilu pod nazivom Penguin Composition Rules, koji je postao industrijski standard.²⁴ Ovaj dizajner ostat će trajno zabilježen u povijesti oblikovanja knjiga po rješenjima za Penguin Books koji će otvoriti knjizi u mekome uvezu novu ulogu u širenju pisane riječi na mjestima na kojima je dotada nismo viđali.

Proces oblikovanja knjige u 21. stoljeću dodatno se olakšava zahvaljujući razvoju grafičkih programa, koji dizajnerima nude više naredbi s više mogućnosti koje pojednostavnjuju obradu, uređivanje i oblikovanje sadržaja.

19 Isto, str. 265–269.

20 Isto, str. 247.

21 Paro, F. Nevidljiva tipografija: božji pečat i kristogram u hrvatskoglagoljskoj inkunabuli. Roč: Katedra Čakavskog sabora, 2012. Str. 32.

22 Dahl, S. Nav. dj., str. 147.

23 Žagar, M. Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova. Zagreb: Matica hrvatska, 2007. Str. 258–259.

24 A Companion to the History of the Book / ed. By Eliot, S.; Rose, J. Oxford: Wiley and Blackwell, 2009. Str. 289.

Dodatna pomoć u opremanju knjiga omogućava brz i jeftin pristup bazama digitalnoga sadržaja koje nude tzv. stock agencije čime se potiče uniformiranost i šablonizacija u oblikovanju jer se isti materijal upotrebljava za sve oblike vizualne komunikacije, a sve rjeđe se naručuju originalni materijali prilagođeni sadržaju knjige.

Ovaj trend usporediv je s čestom uporabom različitih klišeja koji su rađeni prema izvornicima poznatih umjetnika u drugoj polovici 19. stoljeća, što je dovelo do smanjene kvalitete u oblikovanju knjiga jer su ih tiskari kupovali i primjenjivali kako bi odgovorili na potražnju bez obzira na usklađenost sa sadržajem.²⁵ Velika i neselektivna uporaba klišeja izazvala je mnoge kritike u umjetničkim i kulturnim krugovima što je potaknulo Williama Morrisa da revitalizira stare vještine knjigotiska i pokrene vlastitu tiskaru, a knjizi vrati „dostojanstvo umjetničkog predmeta“.²⁶

Možemo zaključiti da su za dobro oblikovanje tiskanih knjiga bile potrebne mnoge vještine, postulati te procesi utemeljeni i razvijani za rukopise koji su tiskanoj knjizi stoljećima osiguravali isti oblik bez potrebe za većim poboljšanjima u vizualnim odrednicama.

Vidljivi antidizajn

Pod nazivom antidizajn prvi put se spominje pokret koji se pojavio 60-ih godina 20. stoljeća u Italiji,²⁷ a koji danas ponovno oživljava kritizirajući smanjenu društvenu ulogu dizajna te stvarajući potrebu za novim idejama koje traže radikalniji pristup oblikovanju umjesto standarda i ustaljenih obrazaca.²⁸

Pokret nastaje kao posljedica krize i prevladavanja masovne proizvodnje koja potencira potrošnju, a inicirali su ga mladi dizajneri iz Firence, Torina, Milana i Rima. Zalagali su se za razvijanje holističke vizije okoliša uz odbacivanje velike isprepletenosti dizajna s povezanim industrijama.²⁹ Iako je vizija bila utopijska, pokrenula je težište s ekonomske na društvenu i kulturnu ulogu dizajna. Važnost ovoga pokreta jest upozoravanje na ideološki sukob između profesionalne domene dizajna i društvene odgovornosti te inzistira-

25 Pelc, M. Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture. Zagreb: Golden marketing, 2002. Str. 175–179.

26 Stipčević, A. Nav. dj., str. 598.

27 Liu, A. The laws of cool. // The Laws of Cool. Chicago: University of Chicago Press, 2009. Str. 216.

28 Widewalls. Dostupno na: <https://www.widewalls.ch/magazine/anti-design-italian-movement> (7. 3. 2022.)

29 Vukić, F. Teorija i povijest dizajna. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2012. Str. 333.

nje na radikalnome zaokretu i svrsi. Pokret nije bio usmjeren k oblikovanju predmeta i proizvoda, već se najviše bavio kritikom dizajna i njegova odnosa s industrijama o kojim je postao ovisan.³⁰

Liu ističe kako su se predstavnici antidizajna u grafičkome oblikovanju oslanjali na destruktivne elemente koji namjerno fragmentiraju kompoziciju kao što su okviri, nadogradnje s preklapajućim elementima čime su izbjegavali „jasnoću“, simulirali su izobličenje ili ponavljanje elemenata teksta gotovo do nečitljivosti.³¹

Dizajnerske inicijative koje su se pod istim imenom pojavile u 21. stoljeću nisu povezane s prvim pokretom, ali imaju jednu zajedničku crtu povezanu s nezadovoljstvom u vezi s razvojem suvremenoga dizajna i propitivanjem kreativne kulture u društvu. Liu smatra da mnogi elementi kojima se pokret antidizajn koristio u grafičkome oblikovanju tiskanih materijala mogu biti pozitivan impuls za oblikovanje u digitalnome mediju.³²

Neville Brody i Research Studios osnivaju 2010. godine Anti Design Festival (ADF) s ciljem osporavanja uloge modernoga dizajna i potreba za radikalnijim pristupom i novim eksperimentiranjem.^{33, 34} Festival se temelji na idejama ADF manifesta koji posebno kritizira postojeća ograničenja digitalnoga medija.³⁵

Dizajnerske inicijative nastoje propitivati ulogu oblikovanja u digitalnome dobu te kritizirati uporabu šabloniziranih obrazaca koji stvaraju velik porast za sadržajem iz baza stock agencija.^{36, 37} Velike baze unaprijed snimljenih fotografija, ilustracija i videozapisa koje su dostupne putem različitih modela pretplate sve više zasićuju prostor vizualnih komunikacija nudeći generički digitalni sadržaj za kreativnu industriju. Lijepo oblikovani generički predlošci za sve potrebe grafičkoga oblikovanja, u visokome stupnju dorađenosti, savršeni su alat za rješavanje grafičkih zadataka bez angažiranja grafičkoga dizajnera, stvarajući šablonizirane digitalne sadržaje često u neskladu s na-

30 Barański, Z. G.; West, R. J. *The Cambridge companion to modern Italian culture*. Cambridge: University Press, 2001. Str. 277.

31 Liu, A. *The laws of cool*. Chicago: University of Chicago Press, 2009. Str. 216.

32 Isto, str. 219.

33 Anti design festival. Dostupno na <https://antidesignfestival.wordpress.com/> (11. 3. 2022.)

34 Brody Associate. Dostupno na: <https://brody-associates.com/> (11. 3. 2022.)

35 Isto.

36 Glückler, J.; Panit, R. *Survey of the Global Stock Image Market 2012. Part III: Regions, Trade, Divisions of Labor*. Heidelberg: GSIM Research Group. 2013. DOI: <https://doi.org/10.13140/2.1.1981.4400>

37 Arizton. Dostupno na: <https://www.arizton.com/market-reports/stock-images-and-stock-videos-market> (1. 4. 2022.)

mjenom i svrhom za koju su priređeni.

Kriza uzrokovana pandemijom dodatno je smanjila budžete u kreativnim industrijama pa su odgođena snimanja i suradnje, a proizvodnja digitalnoga sadržaja upućena još više na tržište gotovih kreativnih materijala. Izvješća koja prate tržište industrije stock agencija objavljuju stalan porast ovoga tržišta i predviđaju znakovit rast do 2028. godine.³⁸

Hendal se pita kakva je danas budućnost oblikovanja knjiga za digitalni medij u kojemu ne postoji potreba za dizajnom jer je značenje dizajna minimalizirano pri oblikovanju e-knjiga, ali mu nadu daju nakladnici koji ustraju s ulaganjima u kvalitetno oblikovanje knjiga.³⁹

Čitatelju se omogućava promjena fonta, margina, veličine slova i podloga čime se narušava bilo kakva mogućnost kontrole oblikovanja, definiranja opsega i bilo kakvo čvrsto uporište koje je bilo zadano. U takvome fluidnom mediju koji ruši sve dosadašnje smjernice oblikovanja temeljene na proporcijama, redu i harmoniji suprotstavljaju se nova pravila koja se moraju prilagođavati različitim uređajima.

Santa Maria ističe neke posebnosti pri oblikovanju na *webu* za koje tvrdi:

„postoje principi, primjeri dobre prakse i metode koje uglavnom funkcioniraju, ali ne postoji ništa što radi cijelo vrijeme. Možemo dati sve od sebe kako bismo osigurali da nešto bude trajno: dobra veličina slova za čitanje, dovoljno razmaka, ugodna slova i vizualna privlačnost, ali ne možemo uzeti u obzir sva okruženja i uređaje, koji se često mijenjaju. Dobra tipografija podrazumijeva istraživanje mogućnosti koje su dobre za određenu situaciju“.⁴⁰

Ovakvi uvjeti u digitalnome mediju stvaraju korisnika koji oblikuje sučelje, pa tako Liu tvrdi kako već i sam koncept korištenja *weba* podrazumijeva stupanj oblikovanja *weba* što dovodi do sve manje kontrole nad dizajnom, odnosno smanjenja društvene uloge dizajna.⁴¹

Možemo zaključiti kako se digitalno okruženje koristi unaprijed definiranim postavkama za pristup sadržaju te nudi mogućnosti koje korisnik sam

38 Coherent Market Insights. Dostupno na: <https://www.coherentmarketinsights.com/market-insight/stock-photography-market-4549> (27. 3. 2022.)

39 Aspects of contemporary book design / ed. by Hendel, R. Iowa: University of Iowa Press. 2013. Str. XI.

40 Santa Maria, J. On web typography. New York: A book apart, 2014. Str. 13.

41 Liu, A. Nav. dj., str. 230.

bira, ali je te izbore ipak potrebno oblikovati usprkos svim ograničenjima digitalnoga svijeta. Digitalni medij zasjenjuje ulogu dizajna jednako kako je knjiga mnoge djelatnosti povezane s njom učinila manje vidljivima.

Horvat i Tomašević tvrde kako se često previda uloga i važnost nakladništva. U procesu čitanja ono tako postaje nevidljivom djelatnosti, gotovo zasjenjenom vlastitim proizvodom – knjigom.⁴² U otkrivanju nevidljivoga ohrabruju pokušaji znanstvenika koji propituju područje digitalne humanistike kroz nove vidove eksperimentalnoga nakladništva, otkrivajući načine na koje stvaraju i šire znanje i ideje, nudeći umjesto otisnutih knjiga ili objavljenih članaka objavu svih faza nastajanja istraživačkih procesa putem obogaćenih digitalnih sadržaja.⁴³ Otkrivajući nevidljive procese u istraživanju, dodatno doprinose novim spoznajama koje su često teško dostupne drugim istraživačima.

Zaključak

Umjetnički stilovi, dizajnerski pokreti i razne inicijative imali su utjecaj na oblikovanje knjiga. Digitalni medij traži radikalni zaokret u načinu promišljanja i oblikovanja knjiga za digitalno doba bez oslanjanja na standarde, tipografiju i ostala rješenja rađena za fiksni prostor stranice kodeksa. Antidizajn kao dizajnerska inicijativa u svim je svojim izdanjima težio okretanju od ustaljenih pravila, istraživanju i novim idejama, pa je njegova kreativna kultura važna u kontekstu oblikovanja knjiga za digitalni medij. Okruženi generičkim obrascima i razvojem programa koji olakšavaju oblikovanja knjiga potrebno je uputiti na znanja i vještine koji su razvijali tijekom stoljeća u tradiciji rukopisne i tiskane knjige kako bi istaknuli važne nevidljive procese. Svako razdoblje razvija poseban životni stil koji se održava na naš pristup u traženju informacija i širenju ideja. Znanja i vještine koji oblikuju svijet oko nas potrebno je opisati i učiniti vidljivima kako bismo bolje shvaćali zašto neke predmete više čuvamo i spremamo za nove generacije često nesvjesni njihove pojavnosti koja mora zadovoljiti ekonomske, ali i društvene i kulturne potrebe. Upućujući na ustaljene, ograničavajuće elemente digitalnoga medija potrebno je upozoriti na razvoj generičke kulture koja kreira vidljivu kreativnu prazninu.

42 Tomašević, N.; Horvat, J. Nevidljivo nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012. Str. 9.

43 Adema, J.; Hall, G. Posthumanities: the dark side of 'The Dark Side of the Digital'. // Journal of Electronic Publishing 19, 2(2016). DOI: <https://doi.org/10.3998/3336451.0019.201>

IZVORI

- ADEMA, J.; HALL, G. Posthumanities: the dark side of 'The Dark Side of the Digital'. // *Journal of Electronic Publishing* 19, 2(2016). DOI: <https://doi.org/10.3998/3336451.0019.201>
- Arizton. Dostupno na: <https://www.arizton.com/market-reports/stock-images-and-stock-videos-market> (1. 4. 2022.)
- Anti Design Festival. Dostupno na: <https://antidesignfestival.wordpress.com/> (11. 3. 2022.)
- BARKER, N. Libraries and the mind of man. // *A Potencie of Life: Books in Society: The Clark Lectures 1986–1987* / ed. by Nicolas Barker (179–194). London: The British Library, 1993.
- Brody Associate. Dostupno na: <https://brody-associates.com/> (11. 3. 2022.)
- Coherent Market Insights. Dostupno na: <https://www.coherentmarketinsights.com/market-insight/stock-photography-market-4549> (27. 3. 2022.)
- DAHL, S. *Povijest knjige: od antike do danas*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979.
- A Companion to the History of the Book* / ed. By Eliot, S.; Rose, J. Oxford: Wiley and Blackwell, 2009.
- GLÜCKLER, J.; PANIT, R. *Survey of the Global Stock Image Market 2012. Part III: Regions, Trade, Divisions of Labor*. Heidelberg: GSIM Research Group. 2013. DOI: <https://doi.org/10.13140/2.1.1981.4400>
- HEBRANG GRGIĆ, I. *Kratka povijest knjižnica i nakladnika: s kodovima i aplikacijom*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
- Aspects of contemporary book design* / ed. by Hendel, R. Iowa: University of Iowa Press, 2013.
- Vizualna kultura* / ur. Jenks, C. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2002.
- LIU, A. *The laws of cool*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.
- LOWRY, M. *Svijet Aldusa Manutiusa: poduzetništvo i učenjaštvo u renesansnoj Veneciji*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2004.
- MAK, B. *How the page matters*. Toronto: University of Toronto Press, 2011.
- PARO, F. *Tipografske osobitosti knjižice od žitija Rimskih arhijerejev i cesarov*. // *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 24, 1(2012), str. 41–56. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/87670> (10. 5. 2022.)
- PARO, F. *Nevidljiva tipografija: božji pečat i kristogram u hrvatskoglagoljskoj inkunabuli*. Roč: Katedra Čakavskog sabora, 2012.
- PELC, M. *Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture*. Zagreb:

- Golden marketing, 2002.
- SACHS-HOMBACH, K. Znanost o slici: discipline, teme, metode. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2006.
- SANTA MARIA, J. On web typography. New York: A book apart, 2014.
- STIPČEVIĆ, A. Povijest knjige. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
- VUKIĆ, F. Teorija i povijest dizajna. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2012.
- TOMAŠEVIĆ, N.; HORVAT, J. Nevidljivo nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.
- TOMIĆ, M. Hrvatskoglagojski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
- Widewalls. Dostupno na: <https://www.widewalls.ch/magazine/anti-design-italian-movement> (7. 3. 2022.)
- ŽAGAR, M. Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova. Zagreb: Matica hrvatska, 2007.

Zapisi o knjigama i čitanju u *Dnevniku zaboravljene mladosti* Irene Vrkljan

Mirko Duić

Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru

Istraživanje povijesti čitanja čitanjem dnevničkih zapisa

Iako je mnogo ljudi vodilo dnevnik sa zapisima o svojim dnevnim aktivnostima i razmišljanjima, tek je vrlo mali broj tih dnevnika objavljen u formi knjige. Najčešće se objavljuju dnevnicima osoba koje su poznate javnosti po svojim dostignućima, osoba koje su bile važne u nekoj sferi djelovanja. Dnevnicima književnika mogu biti zanimljivi za objavu, zbog djela koja su napisali i zbog njihove vještine izražavanja kojom se, osim za pisanje romana, drama ili poezije, koriste i za pisanje dnevnika. *Dnevnik zaboravljene mladosti* jedna je od knjiga s dnevničkim zapisima koje je pisala književnica. Riječ je o dnevniku književnice, prevoditeljice i filmske redateljice Irene Vrkljan, koji je pisala od 1957. do 1966. godine.¹ Ovaj dnevnik, kao i mnogi drugi objavljeni dnevnicima književnika, sadrži mnoštvo podataka, opisa, komentara, razmišljanja, koji osim za upoznavanje sa samim autorima dnevnika i njihovim krugom prijatelja, znanaca, rodbine i suradnika, mogu također biti izvori za upoznavanje različitih aspekata života i rada u određenome ambijentu i vremenskome periodu. Iz toga razloga donekle je neočekivano da kada pretražimo mrežni portal Hrčak koji sadrži brojne znanstvene i stručne radove objavljene u hrvatskim časopisima,² ne pronalazimo mnogo radova koji tematiziraju dnevnik književnika iz Hrvatske, tj. koji predstavljaju određenu temu na temelju podataka iz tih dnevnika. Među malobrojnim rezultatima pretraživanja pronalazimo, na primjer, rad o dnevniku i drugim autobiografskim

1 Vrkljan, I. *Dnevnik zaboravljene mladosti*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.

2 Hrčak – portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/> (14. 5. 2022.)

zapisima Viktora Cara Emina,³ pronalazimo radove u vezi s dnevnikom Dragojle Jarnević,^{4,5} tu su i radovi u vezi s dnevnicima Ivana Kukuljevića Sakcinskog,⁶ Vladimira Jelovšeka,⁷ Antuna Branka Šimića,⁸ kao i prikaz broskog dnevnika književnika Jože Horvata u kojemu opisuje putovanja jedrilicom Besa,⁹ prikaz Dnevnika s Goričkog fronta, splitskoga književnika Ivana Kovačića u kojemu opisuje doživljaje tijekom služenja vojske za Prvoga svjetskog rata,¹⁰ kao i prikaz knjige *Dnevnik usmjeren nedostižnom* u kojoj autorica Ott Franolić proučava i uspoređuje dnevničke Divne Zečević i Dragojle Jarnević.¹¹ U dnevnicima, a posebno onima koje pišu književnici i drugi umjetnici, pronaći ćemo često i zapise o tome koje su knjige čitali, kako su ih nabavili, što misle o pojedinim knjigama i piscima, s kojim se književnicima i umjetnicima druže te koje razgovore s njima vode o knjigama, čitanju i idejama koje su pronašli u pročitanim djelima. Dnevници mogu biti iznimno bogat izvor za istraživanje čitanja, posebno dnevници književnika i svih onih kojima su knjige i čitanje bitan dio identiteta. Na primjer, skladateljica Dora Pejačević (1885. – 1923.) veći dio života vodila je dnevnik čitanja u kojemu je zapisala naslove brojnih knjiga koje je pročitala, nerijetko ih i komentirala u dnevniku. U dnevnik je također zapisivala koje knjige bi željela čitati.¹² Dnevnik čitanja Dore Pejačević, sačuvan u Zbirci arhivske građe Hrvatskoga glazbenog zavoda, neprocjenjiv je izvor za stjecanje uvida o čitateljskim interesi-

3 Srdoč-Konestra, I. Autobiografski zapisi Viktora Cara Emina. // *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 13, 1-2(2001), str. 25–40. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/7404> (14. 5. 2022.)

4 Peternai Andrić, K.; Žužul, I. Imaginarna usidjelica: kulturalne reprezentacije usidjelice u Dnevniku Dragojle Jarnević i Ševi Dezsóa Kosztolányija. // *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost* 50, 187-1(2018), str. 23–36. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/201775> (14. 5. 2022.)

5 Odža, I. Pedagoško djelovanje Dragojle Jarnević u kontekstu idejnoga svijeta Dnevnika. // *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja* 25, 1(2018), str. 87–117. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/217457> (14. 5. 2022.)

6 Lončarić, M. Kukuljevićev književni jezik kajkavski. // *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu* 43, 3(2010), 81–90. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/104276> (14. 5. 2022.)

7 Brlenić-Vujić, B. Prešućeni Jelovšekov dnevnik. // *Dani Hvarškoga kazališta: grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 33, 1(2007), str. 228–244. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/72988> (14. 5. 2022.)

8 Sablić-Tomić, H. Antun Branko Šimić: dnevnik, pisma. // *Dani Hvarškoga kazališta: grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 29, 1(2003), str. 252–261. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/73903> (14. 5. 2022.)

9 Ivančević, V. Horvatov broski dnevnik jedrilice Bese. // *Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo* 2, 1-2(1975), str. 49. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/210648> (14. 5. 2022.)

10 Jelaska Marijan, Z. Prikaz knjige: Ivan Kovačić, Gрозote rata. *Dnevnik s Goričkog fronta* (prir. Snježana Buczkowska i Nada Draganja, 2016.) // *Časopis za suvremenu povijest* 50, 3(2018), str. 700–701. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/casopis-za-suvremenu-povijest/article/view/13223> (14. 5. 2022.)

11 Marjanić, S. Prikaz knjige: *Dnevnik usmjeren nedostižnom*. Svakodnevnica u ženskim zapisima (autorica Marija Ott Franolić, 2016.) // *Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme* 1, 1(2018), str. 246–253. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/221325> (14. 5. 2022.)

12 Usp. Župan, D. *Books I have read: Dora Pejačević kao čitateljica*. // *Scrinia Slavonica* 12, 1(2012), str. 117–118. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/87724> (14. 5. 2022.)

ma, praksama i razmišljanjima ove važne hrvatske skladateljice. Detaljno ga je pregledao i analizirao Dinko Župan te je svoje uvide predstavio u znanstvenome radu iz 2012. godine. Župan je analizirao što, koliko, kada i gdje je skladateljica čitala, te kako je ocjenjivala i doživljavala djela koja je čitala.¹³ U radu upućuje na to da je u Hrvatskoj tematika povezana s povijesti čitanja bila vrlo slabo istražena do kraja 20. stoljeća te da je tek negdje tijekom prvih desetak godina 21. stoljeća objavljen veći broj radova i knjiga u vezi s povijesti čitanja. Navodi naslove i autore tih radova. Može se primijetiti da je u većini njih istražena i predstavljena tematika povezana s povijesti čitanja u periodu prije 20. stoljeća, dok se tek manji dio odnosi na period prve polovine 20. stoljeća. Rad u kojemu se predstavljaju čitateljski interesi i prakse, opisi i ocjene književnih djela zabilježeni u *Dnevniku zaboravljene mladosti* Irene Vrkljan, doprinijet će obradi ove tematike u periodu od druge polovine 20. stoljeća.

Dnevnički zapisi Irene Vrkljan

Dnevnik na temelju kojega je nastala knjiga *Dnevnik zaboravljene mladosti* Irena Vrkljan počela je pisati 1957. godine, kada je imala tek 27 godina. Zapisi u dnevniku prestaju 1966. godine, kada Vrkljan ima 36 godina. U ovih deset godina života zapisala je mnogo toga. Ponajviše je pisala o knjigama, slikama, glazbi, filmu, kazalištu, književnim časopisima, dakle o kulturno-umjetničkim temama. Bitan razlog za fokus na ove teme nesumnjivo se nalazi i u tome što je Irena Vrkljan bila pasionirani tragač i uživatelj kulturno-umjetničkih djela raznih vrsta u kojima je pronalazila ideje i poticaje da se duhom otputi u šire krajeve od onih u kojima se često tijekom života kretala. Bila su to djela koja su joj pomagala potpunije razumijevanje vlastitih i tuđih misli, djelovanja i osjećaja, djela u kojima će pronaći lijekove za ublažavanje raznih neprilika iz privatne i društvene sfere, djela koja će spominjati i komentirati u razgovorima s brojnim prijateljima i znancima iz kulturno-umjetničkih krugova, od Marka Ristića i Clare Malraux, Nade i Antuna Šoljana do Miljenka Stančića, Neve i Ivana Šibla, Bele i Miroslava Krleže. No, čitajući dnevnik Irene Vrkljan, ne upoznajemo samo njezina razmišljanja, stavove i osobnost, već i okolinu

13 Usp. Isto, str. 115.

u kojoj se kretala pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća, osobe i pojave u inozemstvu koje je komentirala, osobe s kojima se družila i kreativno surađivala, osobe koje je cijenila i hvalila, ali i osobe koje je kritizirala. Čitajući dnevnik upoznajemo se i s elementima onodobne kulturne sfere i raznim kulturnim aktivnostima – sastancima, raspravama, susretima i plenumima u Klubu književnika, predstavljajući poezije na tribinama, na festivalima i tijekom prijateljskih i kolegijalnih druženja. U dnevničkim zapisima posebno često spominje knjige, čitanje i pisce, dok rjeđe spominje vlastito pisanje. Međutim, kako i sama Irena Vrkljan kaže u zapisu iz 1963. godine, u dnevniku „nema mnogo napisanog o onom što je odredilo moj stvarni život“.¹⁴ Zapisi su pretežno orijentirani na kulturno-umjetničko polje u raznim njegovim aspektima.

Zanimljiva je okolnost da je Vrkljan 2005. godine „u jednoj kutiji na vrhu ormara u Klaićevoj, tražeći stare obiteljske fotografije“, pronašla „čvrsto ukoričenu teku s dnevničkim bilješkama iz godine 1957. – 1966.“ za koju je posve zaboravila da ju je sačuvala.¹⁵ Da nije bilo toga slučajnog susreta s artefaktom iz davne prošlosti, da Irena Vrkljan tada nije slučajno otkrila tvrdo ukoričenu teku s dnevničkim zapisima, moguće je da *Dnevnika zaboravljene mladosti*, objavljenog nedugo nakon toga događaja, danas ne bi bilo. S obzirom na bogatstvo, aktualnost i zanimljivost bilješki iz ove duhovno ispunjene i ne tako davne mladosti, sretna je okolnost što je autorica pronašla spomenutu kutiju na vrhu ormara, kao i to što je vrlo brzo potom, samo dvije godine nakon otkrića dnevničkih zapisa, Naklada Ljevak objavila dnevnik u formi knjige. Urednica *Dnevnika zaboravljene mladosti* bila je Nives Tomašević.

Zapisi o knjigama, čitanju i bliskim temama

Čežnja za čitanjem, pisanjem, slikanjem, putovanjem

„Toliko bih željela putovati. Ne ponavljati stalno iste korake. Konzervirati u sebi neko drugo svjetlo koje bi pomiješano s ovdašnjim obogatilo moj vid. Mislim da pjesma Simbolično putovanje, napisana nedavno, u sebi nosi mali dio te stalne čežnje“, piše Irena Vrkljan u dnevničkom zapisu iz

¹⁴ Usp. Vrkljan, I. Nav. dj., str. 65.

¹⁵ Usp. Isto, str. 5.

1957. godine.¹⁶ Čežnja za putovanjima i interes za kulturno-umjetničkim djelima i stvaralaštvom često se spominju u dnevniku, međusobno su to nadopunjujući interesi Irene Vrkljan: „Nikog ne vidam, osim Miljenka i Melite, nikog drugog ne susrećem, nitko mi ne nedostaje. Htjela bih mnogo šetati, pisati, čitati. Nemam više tu ljubaznu strpljivost za svakodnevne razgovore ni o čemu“.¹⁷ Na listi njezinih želja uvijek su putovanja, knjige, glazba i ostala kulturno-umjetnička djela, koja je duhovno bogate i štite od raznih neugodnosti: „Doista iskreno od sljedeće godine želim neku dobru knjigu, film ili dramu – te stvari čuvaju moje srce od starenja“.¹⁸ Prije odlaska na studij filma u Berlin piše sljedeće retke: „Moram pokušati nešto napraviti od vlastita života: studij, pisanje. Ne zanimaju me više polovični ljudi, znam, pravila nema, ali ja ih ne znam. Dovoljno je misliti, čitati, slušati glazbu“.¹⁹ U dnevniku je vidljiva i njezina ljubav prema slikarstvu, koju katkad čak pretpostavlja pisanju: „Voljela bih slikati, kao nekad kad sam se željela upisati na Likovnu akademiju. Tada sam stalno i slikala, i ta se neostvorena davna želja stalno vraća. Pisanje je često i mučenje. Sve što pišem sad je tako daleko i nedovoljno“.²⁰ Na njezin snažan interes prema slikarstvu upućuje i to što je osoba koju vrlo često spominje u dnevniku slikar Miljenko Stančić, jedan od njezinih najbližih sugovornika. Stančićeve slike često spominje u dnevniku, spominje razgovore sa slikarom i njegovom suprugom Melitom o raznim temama – od apstrakcije u slikarstvu do smisla života i umjetnosti. Zanimljivo je to da ih je povezao upravo obostrani interes za knjige i čitanje – upoznali su se 1952. godine u zagrebačkome antikvarijatu u Nikolićevoj ulici,²¹ uoči izložbe u Muzeju za umjetnost i obrt.²²

Zapisi o siromaštvu duha

Izvan svijeta kulture, umjetnosti, knjiga i čitanja, Vrkljan se često osjeća kao riba na suhom, okružena primitivizmom i okrutnošću u užoj i široj okolini: „Zrak je ovdje ustajao i potrošen. Nema gibanja danas u ovom

16 Isto, str. 10.

17 Isto, str. 50.

18 Isto, str. 20.

19 Isto, str. 86.

20 Isto, str. 51.

21 Današnja Ulica Nikole Tesle (op. ur.).

22 Usp. Isto, str. 109.

kutu zemlje. Sve me više strah našeg primitivizma – od ljudi i omladine, koji su surovi, bezlični. Osjećam se ugroženom, ne postoji obrana od tog duha vremena. Osjećam prodor nekog stranog, neugodnog mirisa“.²³ Razočarana je mladima koje susreće, njihovim nedostatkom kulturnih interesa, bjesomučnom trkom za zaradom. Suprotno poznatoj uzrečici Na mladima svijet ostaje, što iskazuje nadu u bolju budućnost dolaskom novih, naprednih generacija, Irena Vrkljan je pesimistična: „Mislim na davne susrete i očaj koji osjećam, gledajući, slušajući, govoreći s onima koji bi trebali biti mladi, revolucionarni, zadihani od žurbe kako bi se što više vidjelo, pročitalo pronašlo. U njima sebe tražim uglavnom uludo. Već dugo se plašim što će jednom biti, što će se dogoditi sa svijetom, s ljudima, kad nas oni zamijene. Odakle dolaze ova lica, toliko otvrdjela od gradske vreve, toliko gruba, pohotna i novčano-ambiciozna da ne vide ono što su tako lako i bezdušno prodali“.²⁴ Nakon što od 1960. godine na Radioteleviziji Zagreb počinje režirati dokumentarne filmove, često putuje do dalekih mjesta snimanja. Ta joj službena putovanja donose i neugodna iskustva: „U Istri je bilo naporno – uvijek kad je alkohol u pitanju, a ja moram sjediti po konobama i slušati beskrajne litanije, boriti se da mi već ujutro ne nametnu tu čašicu lozovače. Ne mogu više“.²⁵ Katkad u dnevniku bilježi okrutna događanja u svijetu, na primjer ubojstvo predsjednika SAD-a 1963. godine: „22. studenoga ubijen je J. Kennedy, s prljavom i niskom gestom jednog neizmirenog svijeta u kojem bezumlje, glupost i praznina nisu zaustavljivi. (...) To što sad potresa svijet, to je vlastito lice koje se odjednom u tom brutalnom zločinu ugledalo. (...) Ovo vrijeme nije samo surovo, ono je jeftino, jeftinije od vlastite kože koju će prije ili kasnije napeti na bubanj“.²⁶ Zgrožena je segregacijom na američkome jugu: „Događaji s crnačkom djecom u Little Rocku. Sledila sam se. Napisala sam pjesmu. Ali voljela bih da mogu više od toga. I uvijek me nanovo plaše ljudi“.²⁷ Naime, devetero mladih crnaca je 1957. godine u gradu Little Rocku u Arkansasu upisalo srednju školu u kojoj su do tada bili samo bijelci. Njihov upis u školu, omogućen odlukom američkoga Ustavnog suda o neustavnosti segregacije u školstvu, izazvao je snažan bunt među bjelačkim

23 Isto, str. 54.

24 Isto, str. 26.

25 Isto, str. 78.

26 Isto, str. 58–59.

27 Isto, str. 19.

stanovništvom te je afroameričke srednjoškolce pri dolasku u školu dočekala skupina razjarenih ljudi koji su ih vrijeđali, bacali kamenje, prijetili likvidacijom.²⁸ Osim u aktualnoj stvarnosti, Vrkljan na brutalnost nailazi proučavajući životopise pisaca: „Čitam Schulzove Prodavaonice cimernih boja i osvaja me atmosfera tog teksta, naboj tih rečenica i slike koje one stvaraju. Bruna Schulza je 18. studenoga 1942. na ulici ubio jedan gestapovac, Günter, osobni neprijatelj nekog Landaua, kojem je Schulz morao naslikati portret. Ubio ga je riječima Ich habe einen Juden erschossen!²⁹ Tako je završio život senzibilnog pjesnika i slikara Schulza, u nekoj uličici u Drohobyczu, gradiću u kojem je bio i rođen. Prevodio je i Kafku, a roman Mesija, koji je započeo u ratu, nije nikad pronađen“.³⁰ Nakon čitanja dnevnika Marka Ristića koji opisuje događanja iz Drugoga svjetskog rata i smrt „koju su donijeli njemački bombarderi“, Vrkljan piše: „... danas (tj. 1962. godine kada je ovaj njezin dnevnički zapis nastao, op. a.) isto to rade Oasovci u Alžiru. Zar nikad neće zavladata mir? Prvi su ljudi obletjeli zemlju, izišli iz njezine orbite, vidjeli zvijezde i zelene površine, mora, pa ipak istodobno bolujemo od starih, zahrđalih mačeva i bajuneta“.³¹ Suočena putem literature, medija i osobnoga iskustva s brojnim primjerima brutalnosti, primitivizma, siromaštva duha, Irena Vrkljan piše sljedeće: „Još uvijek me pritišće i obeshrabruje okolina. Nesnosna je sudbina svakog pokušaja pomoći. Već dugo me ništa nije tako boljelo kao istina o našem vremenu. I svijest da je nepromjenjiva“.³²

Zapisi o materijalnome siromaštvu

Iako u *Dnevniku zaboravljene mladosti* nema mnogo zapisa u kojima Irena Vrkljan govori o teškim materijalnim uvjetima u kojima je živjela, ipak se to ponegdje može razaznati. Na primjer, kada joj 1959. godine u Zadru umire prijatelj Marijan Stilinović, Vrkljan mu ne može doći na sprovod: „Živimo u vremenima u kojima nemam novca ni za vlak, a kamoli za neki hotel u Zadru“.³³ Također, bitan dio prihoda stjecala je prevođenjem knjiga, no, su-

28 Usp. Britannica. Little Rock Nine. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Little-Rock-Nine> (14. 5. 2022.)

29 Prijevod na hrvatski jezik: „Upucao sam jednog Židova!“

30 Vrkljan, I. Nav. dj., str. 44.

31 Isto, str. 43.

32 Isto, str. 47.

33 Isto, str. 31.

deći prema zapisu iz 1958. godine, prihodi su bili skromni: „Stalno moramo prevoditi knjigu za knjigom – a ipak se teško živi“.³⁴

Liječenje literaturom

Živeći u neizvjesnim uvjetima materijalnoga siromaštva, uz česta razočaranja oskudnošću duha i brutalnošću okoline, Irena Vrkljan je utjehu i snagu nalazila u druženjima i razgovorima s brojnim prijateljima iz svijeta umjetnosti i kulture, kao i u brojnim kulturno-umjetničkim djelima: u romanima i poeziji iz svih dijelova svijeta, u filmovima Antonionija, Buñuela, Bergmana i Duviviera, u melodijama Mozarta, Ravela i Beethovena, u kazališnim predstavama i slikarskim izložbama, u vlastitome spisateljskom i filmskom djelovanju. U ovome ćemo poglavlju istaknuti pojedine autore i djela koja je Vrkljan cijenila, autore i djela koji su joj bili duhovni oslonci i sugovornici. Godine 1962. u dnevnik piše sljedeće: „Imam groznicu. Liječim se Čehovom, kojeg čitam“.³⁵ Tri godine prije toga piše: „Kad bih mogla razgovarati s nekim tko je sličan mladiću iz romana *Doba naše mladosti*, možda ne bih više stajala na ovim postajama gorčine“.³⁶ Danas više nije jednostavno utvrditi radnju i autora romana *Doba naše mladosti*, no iz navedenoga dnevničkog zapisa, možemo vidjeti da je Vrkljan u liku mladića pronašla utjehu, nekoga tko joj može ublažiti gorčinu životne svakodnevice. Filozofska literatura također joj pomaže umiriti emotivne nemire: „Kažu da filozofi nikad nikom nisu pomogli. No meni je noćas pomogao Kierkegaard i njegove riječi o strahu. Sad slobodnije dišem u tom strahu od smrti, toj bolesti, koju sad bolje razumijem. Istina da samo u duhu leži smirenje i donosi divan mir – i kad sebe razumijemo kroz ideje, koje upijamo u trenucima samoće“.³⁷ O terapijskoj snazi čitanja u bezličnome vremenu, svjedoči i sljedeći zapis: „U trenutku neke potištenosti više ne tražim ljude. Čitam Claudela. On, kao i Beethoven, tako kasno spomenuti u ovim tekama, ulijevaju mi stvarnu snagu. Graditelji umjetničkih zdanja pravi su suputnici u ovom sivom, bezličnom vremenu“.³⁸ Na Paula Claudela i značenje njegovih tekstova

---

34 Isto, str. 29.

35 Isto, str. 48.

36 Isto, str. 39.

37 Isto, str. 83.

38 Isto, str. 51.

Irena Vrkljan upućuje i na sljedećoj stranici dnevnika: „Čitam i prevodim Claudela. Dišem“.³⁹ Iz ovih dviju sažetih rečenica stječe se dojam da u svijetu Irene Vrkljan nema disanja punim plućima bez čitanja prave knjige. Također, u dnevnik bilježi sljedeće: „Čitam Gideov dnevnik – svaka je usporedba suvišna“.⁴⁰

U sljedećoj rečenici uviđa se značenje koje za autoricu dnevnika ima engleska spisateljica iz prve polovine 20. stoljeća: „Čitam Virginiju Woolf – i razgovaram s njom“.⁴¹ Iz ovoga se zapisa može zaključiti da su pisci poput Woolf Ireni Vrkljan bliski sugovornici i suradnici u spisateljskoj aktivnosti i u životu, oni koji joj pomažu u razvoju potpunijega, istančanijeg razumijevanja i osjećanja svijeta. Pojednim prizorima iz djela omiljenih autora Vrkljan se katkad koristi za opis i tumačenje pojava iz vlastite svakidašnjice: „Često sam kod Krležinih na Gvozdu. Snimam za televiziju film o Beli, mnogo razgovaramo, pregledavamo stare fotografije, bili smo u Pleterju kod kartuzijanaca, bilo je neobično – kao onaj izlet do svjetionika u knjizi Virginije Woolf“.⁴² Na kraju, navedimo još jedan primjer dnevničkoga zapisa o književnicima. Tijekom posjeta filmskomu festivalu u talijanskome gradu Pisi, Vrkljan šeće starim grobljem Camposanto, potom i gradskim parkom Giardino Scotto. Tom se prigodom prisjeća književnika Percyja B. Shelleyja (1792. – 1822.) i Lorda Byrona (1788. – 1824.), koji su u istome parku početkom 19. stoljeća „sanjali svoje najljepše snove“.⁴³ Zapis o evokativnoj šetnji zaključuje sljedećim riječima: „Gledajući u stara vrata i prozore, zaboravljam da sam sama“.⁴⁴

Srodne duše u čitateljskome svemiru

Pjesma Tina Ujevića *Pobratimstvo lica u svemiru* počinje strofom: „Ne boj se! nisi sam! ima i drugih nego ti / koji nepoznati od tebe žive tvojim životom. / I ono sve što ti bje, ču i što sni / gori u njima istim žarom, ljepotom i čistotom.“ U skladu s ovim stihovima i Irena Vrkljan će u literaturi, u djelima kulture i umjetnosti, pronalaziti društvo srodnih duša iz različitih krajeva svijeta i različitih vremenskih perioda. No, i u svojoj

39 Isto, str. 52.

40 Isto, str. 13.

41 Isto, str. 80.

42 Isto, str. 40.

43 Isto, str. 39.

44 Isto, str. 39.

neposrednoj okolini upoznaje osobe iz kulturno-umjetničkoga miljea, pisce i druge autore, druži se, razgovara s njima o kulturi, umjetnosti, društvenim, filozofskim i drugim temama. Na primjer, 1957. godine na okupljanju kod Marijana Stilinovića gdje su gosti još bili bračni par Miljenko i Melita Stančić, Većeslav Holjevac i njegova supruga, Irena Vrkljan upoznaje Karla Štajnera, autora knjige *7000 dana u Sibiru*: „Kod kuće sam čitala Štajnerove zapise o tim godinama i dišem strah. On je Austrijanac, sjećanja je napisao na njemačkom i zato mi ih je dao. Živio je u Beču, u Moskvi, u Sibiru naravno, ako se to može nazvati životom. U Zagrebu je kratko radio u partijskoj tiskari. Tamo je upoznao i Tita. Krležu.“⁴⁵ Na plenumu Saveza književnika upoznaje Marka Ristića, književnika nadrealističkoga usmjerenja: „Marijan Matković me je upoznao s Markom Ristićem. (...) Odmah sam osjetila simpatiju prema njemu, a možda je tome pridonio i osjećaj što dobro znamo koliko je ranjen“.⁴⁶ Irenin suprug, Zvonimir Golob,⁴⁷ poklonit će tada Ristiću knjigu svojih pjesama *Afrika*.⁴⁸ S Ristićem i njegovom suprugom Ševom Irena Vrkljan postaje dobra prijateljica. U dnevnik zapisuje da je nakon posjeta Novomu Sadu, gdje je na književnoj večeri čitala svoje pjesme u Beogradu posjetila bračni par Ristić. Marko će joj tada pokazati „mnoge knjige, Bretonova pisma, svoj esej o Dedincu,⁴⁹ u koji je ulijepio, kronološki, fotografije, članke, pjesme, i tako stvorio kompletnog Dedinca“.⁵⁰ Godine 1957. Irena Vrkljan u Rovinju se druži s umjetnicima iz Zagreba, Beograda, Ljubljane. Tu su i gosti iz Francuske. U dnevnik zapisuje kako s Clarom Malraux, Divignonom i filozofom Lefebream razgovara dugo o književnosti: „Gospođa Malraux mi priča o Françoise Sagan (ona je najbolja prijateljica njezine kćeri). Obitelj potpuno sređena, katolička, posjednička – u njoj nema nikakvih perverzija. Dakle, u romanu Dobar dan, tugo nema autobiografije. Françoise ima brata kojeg obožava, i jedino je njega uzela kao model za lik mladića. Već kao dijete je bila čudna. Majka je vrlo razočarana njezinom

45 Isto, str. 9.

46 Isto, str. 12.

47 Hrvatska enciklopedija. Zvonimir Golob. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22579> (14.5.2022.). Zvonimir Golob (1927. – 1997.) bio je hrvatski pjesnik i prevoditelj.

48 Usp. Vrkljan, I. Nav. dj., str. 12.

49 Hrvatska enciklopedija. Milan Dedinac. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=14171> (14. 5. 2022.). Milan Dedinac (1902. – 1966.) objavio je četiri pjesničke knjige prožete melankolijom i osjećajem sumraka epohe. Karijeru započinje kao radikalni modernist, a poslije je bio u krugu nadrealističkih umjetnika.

50 Vrkljan, I. Nav. dj., str. 22.

knjigom⁵¹. Roman *Dobar dan, tugo* objavljen je 1954. godine, a Françoise Sagan piše ga u dobi od tek 18 godina. Glavni lik romana je sedamnaesto-godišnja djevojka koja se uz tragične posljedice upliće u ponovno vjenčanje svojega oca.⁵² U zapisu iz 1962. godine Irena Vrkljan piše o druženju s književnikom Jurom Kaštelanom⁵³ i njegovim djelima: „... lijepe priče o nestvarnoj stvarnosti. Priča o dezertaru i ptici na kolodvoru je nestvarno maštovita. Kao i sve što pjesnik vidi – ili ako ničeg nema – izmisli. Sutra ću čitati Čudo i smrt.“⁵⁴ S bračnim parom Nevom i Ivanom Šiblom Irena Vrkljan 1959. godine boravi na Hvaru. Osim razgovora s domaćinima, vrijeme provodi uz knjige: „Ponovno čitam Dostojevskog, Čehova, Four-niera, Strindberga. Ico želi da sve te knjige dam i Nevi na čitanje“.⁵⁵ Za Irenu Vrkljan, kao i za mnoge njezine prijatelje i znance, knjige su vrlo cijenjeni objekti. Među brojnim dnevničkim zapisima koji potvrđuju Ireninu blisku vezu s knjigama i pisanom riječi izdvajamo sljedeću bilješku iz 1966. godine. Naime, u toj zadnjoj godini svojega dnevnika, neposredno uoči odlaska iz Zagreba u Zapadni Berlin na trogodišnji studij filma, među stvarima koje će ponijeti sa sobom odabire upravo knjige i druge vrste tekstnih zapisa: „Gledam sobu i stvari koje ću ostaviti. Stol, stolicu, slike, svjetiljke. Haljine, cipele, papire, knjige. Ponijet ću započeta Izidoro-va pisma, nekoliko scenarija o slikarima, Kafkin dnevnik, pjesmu Trafike Pessoa,⁵⁶ Marininu knjigu poezije⁵⁷.“⁵⁸

Kao što možemo vidjeti iz navedenih dnevničkih zapisa, Irena Vrkljan bila je iznimno zainteresirana za svijet kulture i umjetnosti, svijet književnosti i čitanja, za susrete sa sugovornicima u literarnim društvenim krugovima, ali i u literarnim i drugim djelima. Dio njezinih čitateljskih interesa i aktivnosti zabilježen u *Dnevniku zaboravljene mladosti* predstavljen je u

51 Isto, str. 15.

52 Britannica. *Bonjour tristesse*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Bonjour-tristesse-novel-by-Sagan> (14. 5. 2022.). Glavni likovi u romanima Françoise Sagan (1935. – 2004.) često su besciljni ljudi koji se upliću u zamršene, nemoralne odnose. U godini kada je Vrkljan napisala navedeni dnevnički zapis, roman *Dobar dan, tugo* bio je vrlo popularan. Iduće godine po njemu će biti snimljen američki film u režiji Otta Premingera.

53 Hrvatska enciklopedija. Jure Kaštelan. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30788> (14. 5. 2022.). Jure Kaštelan (1919. – 1990.) antiproznu je zbirku *Čudo i smrt* objavio 1961. godine.

54 Vrkljan, I. Nav. dj., str. 47.

55 Isto, str. 37.

56 Hrvatska enciklopedija. Fernando Pessoa. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47814> (14. 5. 2022.). Fernando Pessoa (1888. – 1935.) bio je portugalski književnik.

57 Hrvatska enciklopedija. Marina Cvetajeva. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47814> (14. 5. 2022.). Marina Cvetajeva (1892. – 1941.) bila je ruska pjesnikinja.

58 Isto, str. 100.

ovome radu u kojemu su također predstavljeni određeni često nepovoljni uvjeti u kojima je djelovala, a koji su mogli imati utjecaja na jačanje njezinih interesa za knjigu i čitanje. Na temelju dnevnčkih zapisa može se zaključiti da je Irena Vrkljan u stvaranju književnih djela i u sadržajima književnosti koja ju je zaokupljala često pronalazila utjehu i utočište od tegoba življenja u okruženju koje se često pokazivalo duhovno siromašnim i tegobnim. Po ovome aspektu *Dnevnik zaboravljene mladosti* može se usporediti s dnevnikom Divne Zečević, čiji je manji dio objavljen 2017. godine u knjizi *Život kao voda hlapi*.⁵⁹ U svojem dnevniku, koji je vodila od 1961. do 2006. godine, znanstvenica i književnica Divna Zečević, baš kao i Irena Vrkljan, često opisuje duhovno siromaštvo okoline kojom je okružena. Obje autorice dnevnika, i Divna Zečević i Irena Vrkljan, gotovo su posve zaokupljene kulturno-umjetničkim poljem, posebno književnošću. Njihovi dnevnici, kao i dnevnici ostalih predanih čitateljica i čitatelja, osim što su izvori za proučavanje raznih društvenih i kulturnih aspekata iz perioda u kojima su ih pisali, ujedno su neprocjenjivi izvori za proučavanje individualnih povijesti čitanja.

IZVORI

- BRELENIĆ-VUJIĆ, B. Prešućeni Jelovšekov dnevnik. // Dani Hvarškoga kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu 33, 1(2007), str. 228–244. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/72988> (14. 5. 2022.)
- Britannica. *Bonjour tristesse (Dobar dan, tugo)*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Bonjour-tristesse-novel-by-Sagan> (14. 5. 2022.)
- Britannica. *Little Rock Nine*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/Little-Rock-Nine> (14. 5. 2022.)
- Hrčak – portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/> (14. 5. 2022.)
- Hrvatska enciklopedija. Fernando Pessoa. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47814> (14. 5. 2022.)
- Hrvatska enciklopedija. Jure Kaštelan. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30788> (14. 5. 2022.)

59 Zečević, D. *Život kao voda hlapi*: izbor iz dnevnika 1961-2006. Zagreb: Disput, 2017.

- Hrvatska enciklopedija. Marina Cvetajeva. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47814> (14. 5. 2022.)
- Hrvatska enciklopedija. Zvonimir Golob. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22579> (14. 5. 2022.)
- IVANČEVIĆ, V. Horvatov brodski dnevnik jedrilice Bese. // Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo 2, 1-2(1975), str. 49–49. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/210648> (14. 5. 2022.)
- JELASKA MARIJAN, Z. Prikaz knjige: Ivan Kovačić, Grozote rata. Dnevnik s Goričkog fronta (prir. Snježana Buczkowska i Nada Draganja, 2016.) // Časopis za suvremenu povijest 50, 3(2018), str. 700–701. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/casopis-za-suvremenu-povijest/article/view/13223> (14. 5. 2022.)
- LONČARIĆ, M. Kukuljevićev književni jezik kajkavski. // Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu 43, 3(2010), str. 81–90. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/104276> (14. 5. 2022.)
- MARJANIĆ, S. Prikaz knjige: Dnevnik usremljen nedostižnom. Svakodnevica u ženskim zapisima (autorica Marija Ott Franolić, 2016.) // Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme 1, 1(2018), str. 246–253. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/221325> (14. 5. 2022.)
- ODŽA, I. Pedagoško djelovanje Dragojle Jarnević u kontekstu idejnoga svijeta Dnevnika. // Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja 25, 1(2018), 87–117. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/217457> (14. 5. 2022.)
- OTT FRANOLIĆ, M. Dnevnik usremljen nedostižnom: svakodnevica u ženskim zapisima. Zagreb: Disput, 2014.
- PETERNAI ANDRIĆ, K.; ŽUŽUL, I. Imaginarna usidjelica. Kulturalne reprezentacije usidjelice u Dnevniku Dragojle Jarnević i Ševi Dezsőa Kosztolányija. // Književna smotra: časopis za svjetsku književnost 50, 187-1(2018), str. 23–36. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/201775> (14. 5. 2022.)
- SABLIĆ-TOMIĆ, H. Antun Branko Šimić: dnevnik, pisma. // Dani Hvarškoga kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu 29, 1(2003), str. 252–261. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/73903> (14. 5. 2022.)
- SRDOČ-KONESTRA, I. Autobiografski zapisi Viktora Cara Emina. // Fluminensia: časopis za filološka istraživanja 13, 1-2(2001), str. 25–40. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/7404> (14. 5. 2022.)
- VRKLJAN, I. Dnevnik zaboravljene mladosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.

ZEČEVIĆ, D. Život kao voda hlapi: izbor iz dnevnika 1961-2006. Zagreb: Disput, 2017.

ŽUPAN, D. Books I have read: Dora Pejačević kao čitateljica. // *Scrinia Slavonica* 12, 1(2012), str. 115–178. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/87724> (14. 5. 2022.)

N

Inspiracija za umjetnička
V djela – pjesme, priče,
E portreti...
S

Pjesma vode

Andrijana Kos-Lajtman

Za Nives, koja mnoge glasove čuva od nečujnosti

U surim predjelima Patagonije
i na hladnim obalama Ognjene zemlje,
tamo gdje žive djeca vode i gdje mala stopala
ostavljaju otiske u poljima snijega,
postoji vrijeme koje je prestalo biti vrijeme:
namreškalo se, zagrcnulo, preplelo i zaplelo,
postalo prvo val, pa veslo, pa pjena,
poluotvorena školjka, mreža i riba-djevojčica.
Na koncu, kada su fjordovima odjeknuli glasovi
s dalekih europskih obala
a istočkana tamna koža dobila cijenu
kao malo sedefno dugme
vrijeme je postalo špaga, omča i vreća.
Stalak za mrtvo tijelo: podmorska tračnica.

U plemenu Kawésqar nisu poznavali slova
ni gradili spomenike
ali znali su da crno tijelo = bijelo slikarsko platno:
neispisano nebo, tamni ocean, mramor glasova
naslikan sigurnim potezima po čvrstom torzu,
obrazima i rukama.
Ronili su školjke i rakove,
jeli su školjke i rakove.
Prvi dječji zaron
dok golo tijelo lomi vodu
kao što svjetlost lomi oko:
jeguljasto micanje trupa
živi konac kao prošivni bod

za dvije stvarnosti:
ovdje i tamo
mokro i suho
odsada i uvijek.

Za vodene ljude Patagonije
kanu je kuća za obitelj, vatru i psa
kanu je domovina i dom.
Dok se glatka okrugla lica
poput teleskopa okreću
noćnom nebu,
u visinama vide kruškolike lampe
i čuju kako pucketaju oblaci:
Kawésqari nemaju riječ za Boga,
njihova su usta zaklon od tuče,
posteljica kita,
topla tuljanova mast.

Dok se glatka okrugla lica
poput teleskopa okreću noćnom nebu
u zvijezdama dišu duše
i zvijezde jezde u dušama.
Smrt je stalno nadimanje neba,
okrugli kamen u dlanu:
kad ga čvrsto stisneš
grleni smijeh prošlih lica
romori kao kroz vodu.

Kada su novi ljudi zauzeli Patagoniju
strah je naselio njihova odjevena tijela:
raspisane su izdašne nagrade
za uši Selk'nama, ruke Kawésqara,
za sve te smiješne skalpove
i začudne lubanje.

Bit ću cijel i bit ću živ,
mrmorilo je more,

kljucao je djetlić,
pljuskao je kit.
Ali ništa više nije bilo cijelo,
osim mliječne magle
i mjeseca u visinama.

Njegovo bijelo lice i razrogačene oči
sličili su na veliki sedefni gumb
kojim je plaćen četrnaestogodišnji Orundellico
kada je otet od oca i majke.
O, hoćeš li se ikada vratiti
i kakav ćeš postati Orundellico,
mucao je mjesec nad arhipelagom
gledajući kako odvođe zbunjenog dječaka.
O, što su vam učinili,
mucao je mjesec nad Starim Kontinentom
gledajući crne ljude zatočene u cirkusima
i zoološkim vrtovima.

Razrogačene oči:
bljedo lice:
vrisak s Kvizara i Južnoga križa

> > > u zvijezdama dišu duše
i zvijezde jezde u dušama < < <

Jemmy Button, u tako malo vremena,
tako ti je puno postalo jasno:
nosili su dugmad umjesto srca,
sedef umjesto očiju.
Svi ti kaputi i brade,
slavna sveučilišta i štapovi:
strah u bjeloočnicama,
alkoholne pare u kojima nestaju svjetovi,
velike boginje i drugi virusi.
A mjesec tek je mrtva dagnja
na svemirskom dnu.

Nomadi mora
nestajali su čudnom progresijom:
svaki kanu-čovjek manje,
jedna je tamna hrid više.
Svaka žena-tuljan manje,
jedno je krakato drvo više.
Kobaltni kanali Ognjene zemlje
sve su više urastali u mrak.
Poklopac oceana: groblje:
bijeke ljuštore i bijele kosti.
Poklopac neba: titranje:
bijeke ljuštore i bijele kosti.

Jezik vode
jezik je pjesme,
zapet ep galaksija
kao konj u propnju:
luk smisla koji puca
dok zvukovi klize niz oluk.
A riječi se rastaču niz bedra
historija i fjordova.

Kada stane kanu, stane i veslo,
kad umre jezik, umru i usta,
i muk se kao hrđa hvata na grlo.

U zvijezdama dišu duše,
ali njihove sjene ne dopiru više do nas.

Ispovijesti nevidljivoga uma

Kristijan Vujičić

Kada se nedavno razotkrilo da sam zapravo ja, koja pišem ovaj blog, ujedno i „autorica“ književnih djela i biografija drugih ljudi, mediji su prema meni postali osorni – pogotovo novinari *lifestyle* časopisa i urednici rubrika kulture dnevnih novina – želeći doznati sve o meni i razotkriti me u potpunosti. Ipak, nisam se dala i pokušala sam ostati nedohvatljiva dodiru javnoga mnijenja, netaknuta, ako tako mogu reći, gotovo nevidljiva. Istina je: su-stvarala sam na različitim jezicima tekstove djela poznatih glazbenika, političara, umjetnika, glumica, pa čak i spisatelj(ic)a. Ne razumijem tu ljudsku pomamu za slavom, potrebu za slavljenjem lika i djela, jer za mene je lik nebitan. U rasprava-ma o tome je li za djelo nekoga filozofa važan njegov životni put, uvijek bih odgovorila niječno. Zašto bi u procjenjivanju Wittgensteinova *Tractatusa* ili Camusova *Mita o Sizifu* bilo važno kakvi su ovi muškarci bili ljudi, čemu su se nadali i koji su im bili životni ciljevi? Što, uostalom, znači živjeti i postojati, kada će naša djela različiti ljudi različito vrednovati – i s etičkoga i s opće-ljudskoga stajališta – ovisno već o tome kakvi su im svjetonazori i uvjerenja?

U potpunosti mogu shvatiti potrebu za anonimnošću talijanske književnice Elene Ferrante, koja piše pod pseudonimom od objave svojega prvog romana 1992. ili poznatoga britanskog crtača grafita Banksyja, čiji je identitet također nepoznat od njegova početka djelovanja devedesetih godina prošloga stolje-ća. Neki su u tome bili uspješni, mislim na prikrivanje svojega identiteta, a neki, poput Franza Kafke, primjerice, nisu imali te sreće da ostanu svijetu nepoznati. Naravno, Kafka je mogao i drukčije riješiti problem „zametanja“ vlastitoga književnog „traga“, umjesto da je tražio od svojega prijatelja Maxa Broda da uništi njegove tekstove nakon što on umre. Ali, postoje dva moguća razloga zašto je Kafka, kojega iznimno cijenim, zatražio takvo što od svojega kolege pisca: možda je Franz shvatio da za čitatelja svaki tekst mora biti nedovršen odnosno da se zapravo tekst može čitati – jer je nedovršen – na različite načine i tako ostavio čitatelju, meni primjerice, mogućnost dopisivanja teksta po marginama (ne)vidljive knjige – nastajanje svojevrstnih marginalija. Takav

pristup problemu mi je jasan, ali ipak u njemu, prema mojemu mišljenju, nešto nedostaje. Drugi, meni vjerojatniji razlog za takvo postupanje i molbu upućenu Maxu, koji je Kafkin zahtjev shvatio kao čin samopodcjenjivanja, jest bila potreba da se njegov tekst pročisti, neću reći dopiše, ali svakako uredi. A tko će to bolje napraviti od čovjeka od povjerenja, prijatelja i literarnoga sladokusca, kakav je bio Brod – poznati praški pisac, skladatelj, novinar i autor osamdesetak književnih djela – koji je većinu svojega života proveo iščitavajući tekstove drugih, radeći na njima redakture i korekture, kako bi oni nakon toga mogli biti objavljeni u nekom od književnih časopisa ili kao samostalna djela. Da ne duljim, kao što je poznato, Brod nije poslušao „zahtjev“ svojega prijatelja da spali njegove rukopise – vjerojatno je pomislio kako je takvo što, da je uistinu želio, Kafka mogao učiniti i sam – te je u razdoblju od 1925. do 1927. godine objavio njegove romane *Proces*, *Dvorac* i *Amerika*, kao i neka druga djela, te je svojeg praškog nesigurnog i sramežljivog kolegu spisatelja promovirao u jednu od najvećih književnih zvijezda dvadesetoga stoljeća... A sada, što je u toj završnoj redakciji bilo isključivo Kafkino djelo, a što plod Brodova uredničkoga djelovanja, da ne kažem dopisivanja – zauvijek će ostati tajna. Prema mojemu mišljenju, Brod je postupio baš kako treba: prijateljski suosjećajno, ljudski smiono, a urednički nevidljivo.

Ostati nevidljiv, nerazotkriven i nedostupan „objektivnosti“ promatrača – slučajnih prolaznika, članova obitelji, kolega na poslu koji nas stavljaju pod povećalo svojega, budimo iskreni, subjektivnoga doživljaja svijeta – bio je i ostao i moj cilj. I donedavno sam u tome bila i te kako uspješna... Osim toga, u djelima u čijim sam oblikovanjima su-djelovala imala sam više ulogu osobe koja tekst su-stvara i uređuje negoli ga piše.

Prije nekoliko godina u jednome znanstvenom udžbeniku dviju cijenjenih autorica pročitala sam kako će u njemu „čitatelj moći pronaći razmišljanja o knjizi kao neizostavnom proizvodu (nevidljive) nakladničke djelatnosti unutar kulturne i kreativne industrije“... Zastala sam na trenutak sklopivši sive korice knjige, zatvorila oči i počela razmišljati o ovoj riječi što se kočoperila u zagradi, jer prema mojemu mišljenju, tekstove (baš kao i ljude) trebamo čitati (i osluškiivati) i iz pozicije njihove nedorečenosti, a ne isključivo iz dekartovske nakane da spoznajemo kao istinito samo ono što spoznajemo „jasno i razgovijetno“. A to u čitanju i razgovoru s drugim ljudima nije tako jednostavno... Ljepota u obliku otkrića ili iznenađenja, da ne kažem svojevrzne nadjasnoće, razotkriva se u jednoj jedinoj riječi, u čitanju između redaka, u neizrečenome. Katkad i u prešučenome. U interpunkciji. U ponavljanju... Baš posvu-

da, a možda najviše u razmacima između riječi, ili rečenica, ili odlomaka: u bjelini papira i bliskoj nedostižnosti margina. I nadalje, smisao književnoga teksta (kao uostalom i razgovora između dvoje ljudi) svoju „razgovijetnost“ može ostvariti u svojevrsnome nedostatku, manjku ili nenamjernome proznom tiku: u onome što je mišljeno, a neizgovoreno, odnosno u onome što je umanjeno – primjerice, stavljeno u zagradu – a zapravo naglašeno.

Vjerojatno ste primijetili kako sam i sama u prethodnim rečenicama stavila neke riječi u zagradu: čini se kao da sam ih umanjila, a ja sam ih zapravo željela uvećati, odnosno dati im na važnosti. Ali, vratimo se onoj riječi koju sam pročitala, a koja mi danima nije dala mira...

Nevidljivost.

Tada sam počela pisati blog, ima tome gotovo deset godina. Pisala sam i pišem o svemu i svačemu, uživajući u raznovrsnosti tema koje su mi padale na pamet: od književnosti i kukičanja preko filmskih kritika i kulinarskih recepata do dubokih filozofskih promišljanja i raspredanja o svakodnevnim trivijalnostima. Bez autorskoga razotkrivanja – dakle anonimno – ali, naravno, s vlastitim autorskim pečatom. Tako su nastale moje „Ispovijesti nevidljivoga uma“... I uživala sam u tome, iskreno, jer je to bio moj prozor u svijet, moj ispušni ventil, ali vjerojatno je taj užitak bio tim veći jer od stvaranja bloga nisam živjela. Pisala sam što sam htjela i kada mi se htjelo, broj čitatelja neprestano se povećavao, a ja sam podjednako uživala i u svojem hobi, kao i u onome što je u moj život donosilo novac: u uređivanju knjiga koje sam su-stvarala s drugima.

Nevidljivost je, prema mojemu mišljenju, stvar dobra ukusa, ali i inteligencije. Kao što u kvalitetnome novinarskom tekstu nije potrebno da se nazire sam autor, nego upozoriti na problem, ili kao što je vrhunski nogometni trener nevidljiv tijekom trajanja utakmice, jer na terenu njegovu taktiku provode igrači, tako i urednik u procesu uređivanja knjige treba ostati u pozadini, biti neprimjetan, a opet u mogućnosti kvalitetno usmjeriti svojeg autora na pravi put u mogućim stranputicama ili nedoumicama. Nekad je dovoljna riječ ili misao koja može promijeniti značenje rečenice ili smisao cijeloga odlomka, pa čak i poglavlja...

Istina je da otvoren um postavlja mnoga pitanja u vezi s pisanjem i čitanjem, ali isto tako i s ljudskim postojanjem općenito.

Komu zapravo, na kraju krajeva, pripada djelo: autoru ili čitatelju? Tko će biti gospodar – kao što se upitao Denis Diderot u svojem djelu *Fatalist Jacques* – pisac ili čitatelj? Tko je zaslužniji za završni izgled teksta: uvijek

autor ili katkad i sam urednik? Što bi Kafka, da se može na trenutak ponovno utjeloviti, rekao na činjenicu da su njegova djela ipak na kraju objavljena i da je postao svjetski poznat književnik? Zašto ljudi koji propituju i istražuju tko se skriva iza pseudonima Elene Ferrante teško prihvaćaju mogućnost da je ona zapravo muškarac ili, s druge strane, zašto osoba koja se skriva iza imena Banksy, a koja je navodno rođena u blizini Bristola 1974. godine, ne bi mogla biti žena?

Zašto inzistiramo na razotkrivanju drugih, kada još nismo dovoljno upoznali ni sami sebe? Budući da sam u proteklih tridesetak godina napisao *književna* djela i biografije mnogih poznatih autora iz svijeta umjetnosti, kulture, glazbe i književnosti, bi li u ovome suludom postčinjeničnom svijetu, prepunom lažnih vijesti, zaista išta značila izjava da sam zapravo ja autor djela Elene Ferrante?

Usto, je li vas uznemirio glagol napisan u muškome rodu što sam ga zakrila u prethodnome odlomku – napisao – naglašavajući iza njega riječ književna i stavljajući je u kurziv, i jeste li na trenutak pomislili da ovaj blog zapravo ne piše žena, nego muškarac? Bi li takav razvoj situacije promijenio vaše mišljenje o kvaliteti ovdje priloženih tekstova?

Da, postavljeno je mnogo pitanja, a dano malo odgovora.

Za kraj nekoliko razotkrivanja.

Ne, ja nisam Elena Ferrante. Znam da vam je laknulo, jer u dubini svakoga čovjeka otvorenoga za spoznaju istine ostaje i potreba za komadićem otajstva. Zar nije tako? Neka naša genijalna prijateljica – koja i nije moja književna mezimica – nastavi živjeti u osami, kao da je prognana u literarnu šumu nedostupnu ljudskim bićima u kojoj se okružila moćnim riječima, blagim biljkama, umiljatim srnama i mudrim vilenjacima.

U procesu čitanja rijetko kada pomislimo na cio niz nevidljivih djelatnosti, koje postaju zasjenjene vlastitim proizvodom – knjigom. Naravno, tu je prije svega autor, ali nemojmo zaboraviti i na lektora, pa korektora, prelamača teksta, tiskara... urednika ili urednicu.

Svi oni su nevidljivi s razlogom, jer na taj način čitatelju oduzimaju iluziju samorazumljivosti teksta. Nevjerojatna je činjenica da jedan čitatelj može zaplakati, a drugi se smijati pri čitanju istoga odlomka knjige. Kako je to moguće? Poznajem mladića koji je čitajući Kafkin *Preobražaj* u petnaestoj godini pomislio da je to djelo smiješno, a prema pažljivome istraživanju Alberta Manguela, autora meni drage knjige *Povijest čitanja*, koju mi je svojedobno poklonila jedna urednica i sveučilišna profesorica, svatko određeno djelo čita

iz svojega rakursa: tako je, primjerice Gustav Janouch, Kafkin prijatelj, čitao *Preobražaj* kao religijsko-etičku parabolu; Bertolt Brecht kao djelo „jedinog pravog boljševičkog pisca“; mađarski marksistički filozof György Lukács čitao je pripovijetku kao tipični „proizvod dekadentnog buržuja“; Jorge Luis Borges kao ponovno kazivanje Zenonovih paradoksa; a moja susjeda, koja se cijeloga života bori s prihvaćanjem vlastitoga identiteta, kao Kafkinu potrebu da doživi metamorfozu i postane – žena.

Stvar je u tome da svatko od nas u čitanje unosi barem djelić sebe. I zato nam ono što čitamo postaje samorazumljivo. A to ne bi trebalo biti tako. Kafka, primjerice, nije smatrao da bi čitanje knjiga trebalo biti samorazumljivo ili da bi nas knjige trebale učiniti sretnima ili zabaviti. Tako se 1904. godine povjerio u pismu Oskaru Pollaku, svomemu najboljem prijatelju sa studija, napisavši: „Sve u svemu, mislim da moramo čitati samo one knjige koje nas grizu i ubadaju. Ako nas knjiga koju čitamo ne potrese poput udara u glavu, zašto se uopće mučiti pročitati je? (...) Knjiga mora biti sjekira za zamrznuto more u nama. U to čvrsto vjerujem.“

To zamrznuto more u nama predstavlja nevidljivost o kojoj sam vam govorila. Sjekira je mogućnost da ostanemo anonimni u današnjemu svijetu u kojemu svi žele postati poznati i javno se objaviti. U budućnosti će ljudi blagoslovljeni zdravim razumom, kao u kakvoj antitezi Warholovoj sintagmi o „petnaest minuta slave“, čeznuti za nepoznatošću i barem trenutnim bijegom od svjetala pozornica društvenih mreža te za nekim oblikom anonimnosti.

To je moj put odavno.

Zapravo, od samoga početka...

I, na kraju, moja završna ispovijest:

Ovo su moje zadnje „ispovijesti nevidljivoga uma“.

Vi odsad više niste samo čitatelji ovoga bloga, nego ste su-stvaratelji i urednici mojih tekstova i što god učinite s njima služit će vama na čast. Ili neće, ovisi o tome kakve su vam namjere. Ali to je već vaš problem, jer moja odluka ostaje konačna...

Odabrala sam nevidljivost.

Sama: ulomak iz romana

Ivana Šojat

Kako bi mi dočarala vlastito viđenje nevjerojatne sposobnosti regeneracije propalih brakova, mama voli posezati za Lazarom, onim biblijskim. Ganutljiva je dok ozareno pronalazi nevjerojatne dodirne točke trulog odnosa dvoje ljudi i čovjeka koji je već počeo zaudarati kad ga je Spasitelj vratio u život. Uvijek mi bude žao umiješati se i naprasno prekinuti taj ushit glasno izgovorenom mišlju kako o tom Lazaru ništa ne znamo nakon bombastičnog uplovljavanja u novi život. Tek poslije, nakon mame, nakon kave s mamom, sjetim se samu sebe zapitati gdje je bio taj Lazar kad je krenuo rasplet biblijske tragedije, suđenje i razapinjanje Bogočovjeka koji ga je uskrsnuo. Je li Lazar požalio, možda čak i zamjerio to vraćanje u život? Ako nije, ako je bio zahvalan na novoj šansi, zašto se nije pojavio u svojstvu branitelja onog koji ga je uskrsnuo? Uvijek mi to naknadno pada na pamet. Ne stížem razmišljati kad mama krene u zamahu analizirati i mene i moj propali brak te moju nepromišljenost, neostvarenost, moju pustoš, moje nemajčinstvo.

„Svaki odnos je splet kompromisa,“ uvijek jednako kreće u zaključni monolog kojim okončava tu biblijsko-životnu prisposodobu. Kao da ne zna da ćemo se ponovno posvađati. Kao da ne zna da ću je ponovno pitati što su to kompromisi. Kao da ne vidi da se osjećam poput nekakve nakazne jelke po kojoj svakom riječju koju izgovara vješa utege grizodušja.

„Je li to ono kad jedan ‘sudionik’ (uvijek tad kažiprstom i srednjakom obiju ruku kratkim kretnjama iscertavam navodnike u zraku, njoj ispred nosa) braka sustavno radi cirkuse, da ne kažem sranja, a drugi mu oprašta?“ pitam je kad sam osobito nervozna ili zlovoljna. Ako sam iz nekog razloga osobito dobro raspoložena, onda se samo kiselo osmijehujem, pa ona zadovoljno nastavlja dalje s prodikom.

„Prebrzo si odustala,“ uvijek mi kaže ako joj ne proturječim nakon izjave o kompromisima. Uvijek prvo srkne kavu, oliže si gornju usnicu i uzdahne.

„A koliko sam trebala izdržati? Postoji li neko pravilo vezano uz trajanje mučeništva zvanog kompromisi?“ Znam da zna da nakon njezine izjave o

odustajanju ne mogu izdržati. Čak i ako sam k njoj došla u najboljem raspoloženju.

Mama nema odgovora. Uvijek unaprijed znam da će ovdje ušutjeti i zagledati se u kavu, u svoje ruke i prštecim svjetlom gotovo uvijek prekriven stol, već gotovo četiri desetljeća smješten ispred prozora na južnoj fasadi zgrade. Uvijek znam da preuzimam prevagu u razgovoru i uvijek mi je neugodno. Neugodno je kad autoritet pogubi konce, pa si zamjeram da joj nisam sve rekla, da ne zna cijelu moju priču o prevrtanju gnijezda i odlasku, da me zato optužuje za prebrzo odustajanje.

„Prevario me je“, kažem sumornim glasom i ježim se od tog glasa koji kao da nije moj i kao da nije odavde, nego je do nas dopro iz nekakva podruma ili zapuštene, napuštene kuće koju još jedino bršljan drži na okupu. Nikad uz tu izjavu ne uspijevam ugurati priču o svom crvenom biciklu koji su mi ukrali, koji se zatim, nekoliko dana poslije, „pojavi“ u jarku, u blizini pivovare. Taj bicikl za mene nakon toga više kao da nije bio moj. Premda je bio čitav, nije više bio isti. Možda zato što znam da taj moj osjećaj prema biciklu i Kristijanu kao biciklu nije pretjerano normalan, možda zato to uvijek prešućujem. Vrag će ga znati.

„Ma to se svakom može dogoditi!“ smije se mama dok odmahuje rukom kao lopatom, lopaticom. Želim se smijati, no oči me peku. Vidim djevojčicu u pješčaniku koju je netko pogodio kamenom u glavu, koja krvari, no odmahuje lopaticom i mami dovikuje da joj nije ništa. Lice joj se kupa u krvi, no nije joj ništa. I smiješi se.

Smijem se.

A želim joj reći kako je zanimljivo to što ljudi prijevaru povezuju isključivo sa seksom, s fizičkom penetracijom, putenošću, strašću, kožom, dodirom. Zapravo, želim mamu pitati sjeća li se još uopće bračnih zavjeta. Jesu li zavjeti onda, u socijalizmu, bili isti ili tad nije bilo onog „u dobru i zlu“?

Želim joj reći da me daleko više od penetracije uznemirava pomisao da je Kristijan Žaklini pričao o meni, o nama, no i to bi vjerojatno djelovalo jednako sumanuto kao i moj odnos prema ukradenom biciklu. Zato se samo smijem i spominjem vic o frajeru koji je triput pao na nož. Leđima.

„Histerična si!“ psiče mama. Smijem se još glasnije. „Nema žene koju muž nije barem jednom prevario! Kad bi se sve razvodile tako kao ti...“ Koluta očima, traži riječ kojom će me zakucati.

„Što, mama, što bi bilo? Ne bi više bilo brakova?“ Gušim se od smijeha, kašljem. A suze mi frcaju na oči.

Gledam ruke, njezine nervozne ruke kojima šalicu gladi kao minijaturnog psića.

Mama je imala meke ruke koje su uvijek mirisale na kremu, pomišljam. Krema je mirisala na ruže. Ta krema u tubi zlatne boje uvijek je ležala na njezinu noćnom ormariću. Kad bih bila sama kod kuće, znala sam otići u maminu i tatinu spavaću sobu, uzeti tu tubu i otvoriti je, mirisati kremu. Imala bih tad osjećaj da je mama pokraj mene i da mi se smiješi. Sjećam se, mama za mene nije bila samo mama, nego prostor, sigurna soba, odsustvo straha. Možda zbog glasa, ne znam više. Mama je, naime, imala mek glas, a kad bi govorila, kao da je pjevala one pjesmice kojima me je uspavljivala kad sam bila mala. U maminu glasu uvijek je bilo smijeha. Odrasli kažu da je to radost. Ja mislim da je to smijeh. Smijeh koji i druge jednostavno tjera na to da se smiju, smiješe, opuste, prepuste.

Dok pogled s njezinih ruku selim na njezino lice, želim mamu pitati kad se prestala smijati, kad je na lice uspjela nagurati toliko brazgotina tuge. Ali prešućujem pitanje, puštam je neka mi govori o samoći koja me čeka, o tome koliko joj je teško gledati svoje kolegice, prijateljice, susjede njezinih godina koje na igrališta odlaze s unucima, dok ona...

Ona uzdiše i u skoku ustaje od stola. Mora kuhati, veli. Gledam je u čudu. Stari će doći za sat vremena, ručak mora biti gotov, veli.

Gledam je i pitam se pronađu li ljudi ikad trenutak kad si kažu sve. Dobro, ne baš sve, ali barem ono što bi si trebali reći kako bi se konačno razumjeli.

Odlazim za mamom u kuhinju. Gledam je kako iz hladnjaka uzima glavice luka. Gledam je i želim joj reći da luk ne bi trebala držati u hladnjaku, ali znam da je to navika, pa šutim. Nisu njezine navike ništa gore od navika drugih ljudi.

Gledam je kako taj luk koji se ostaklio u hladnjaku reže na sitne, minijaturne kockice. Na pamet mi padaju pingvini.

„Jednom će mi pingvin iskočiti u naručje iz našeg hladnjaka!“ znala je glumiti mama da se šali kad bi vidjela da se niz stražnji dio hladnjaka razlijeva led, led koji putuje kao ledenjak na Islandu. Ili negdje drugdje gdje je već dovoljno hladno za te pojave.

Stari pije samo ledenu vodu. Zbog njegove je vode hladnjak uvijek odvrnut na najjače. Zbog njegove je vode mamin luk kao staklo koje hruska pod njezinim nožem.

„Luk ti je zaleđen,“ smireno kažem mami. Pitam se zašto mamu zovem

mama, a starog stari. Mama me pogledava u čudu. „Gdje smo stale?“ Pitam je, smiješim se od uha do uha. Osjećam kako me obuzima moje uobičajeno luđaštvo. Tako od milja zovem tu pojavu kad izvana izgledam nehajno, pa čak i prpošno, veselo, a iznutra se drobim, baš drobim. Čujem zvuk. Ne kontroliram to. Moja mama, u religijskom tonu, to naziva demonom. „Odvratna si u tim stanjima, kao da demon u tebe uđe,“ zna reći i sklopiti ruke.

„Sebična si,“ izgovara mama meni i ostakljenom luku koji u lavini pada na ulje koje pršti, u crvenu šerpu s bijelim tufnama. Ta šerpa je veteran, pomišljam i smiješim joj se.

„Jesu li u toj šerpi kuhane i one ćufte?“ pitam mamu iskreno zaintrigirana, iskreno željna točnog odgovora. Ignoriram njezinu izjavu o mojoj sebičnosti, činjenicu da je naš razgovor u dnevnom boravku zapeo na mojoj sebičnosti koja se prelila u kuhinju.

„Koje ćufte?“

Moj me demon napušta. Mislim da se sve na meni vidi. Luđaštvo.

„One ćufte, one nedjelje.“

Mama energično miješa luk koji cvrči. Bokovi joj se njišu, ramena poskakuju. Kao da motikom okopava vrt. Ne gleda me.

„Ne znam o čemu pričaš.“

Gledam je i čekam da me pogleda, no ona uporno zuri u šerpu koja je nadživjela sve o čemu ne govorimo.

„Pričam o onoj nedjelji kad ti se sve srušilo,“ pokušavam se kreveljiti, oponašati njezin glas, glas kojim je nekom, nikad nisam doznala kome, rekla da joj se sve srušilo, da ju je moj stari ponizio, zgazio, uništio. „Kuhala si ćufte...“

Mama me kratko pogledava, baca prema meni pogled kao kamen i kaže mi da se toga ne mogu sjećati, a ja je pitam zar misli da sam maloumna.

„Sve si pobrkala,“ kaže mi, ponovno se obraća luku i mesu koje preko luka baca za paštašutu.

„Sjećam se,“ umorno joj odgovaram. Glas mi je iznemogao kao da sam njime nekamo otrčala, pa sad dotrčala.

„Pričaš gluposti!“

Gledam je kako bjesni na mljeveno meso koje mijenja boju i ispušta vodu, ispunjava kuhinju teškim mirisom. Nakratko je shvaćam, zapravo mi na pamet padaju Jasnine riječi da moja trauma nije samo moja nego je i mamina, prvenstveno mamina. Ljudi traumu doživljavaju kao sramotu. Teško je protiv toga.

„Bila je nedjelja,“ svejedno kažem. Kao da prstom u mračnoj prostoriji tražim prekidač, nekakav mehanizam koji će pokrenuti svjetlo. „I jeli smo ćufte. Zapravo, ti si u toj šerpi skuhalo ćufte koje sam samo ja jela.“

Želim pridodati da je poslije, predvečer, počeo padati snijeg. Osjećam da je to suvišno, pa šutim. I samo gledam.

„Sebična si i samoživa,“ zaključuje mama dok veliku šerpu podmeće ispod slavine i u nju nalijeva vodu za tjesteninu. Sve ide svojim tijekom, pomišljam i kimam glavom, hodam unatraske.

„Jesam, sebična sam,“ kažem. Uzimam jaknu u predsoblju i mami dovikujem „dobar tek“. Glas mi ne zvuči onako kako sam željela. Nešto cvili u njemu. I škrguće. I slan je taj glas nakon kojeg na hodniku ispred lifta ispuštam dubok, težak uzdah. Kao da povraćam kamenje.

Ulomak iz romana *Sama* Ivane Šojat
objavljenog u izdanju Naklade Ljevak 2022. godine,
urednice Nives Tomašević

Nives ili *Moj osmijeh i ja*

Ante Mihić

Knjižnica Sali

Izlazim iz knjižare Ljevak na Trgu bana Jelačića u Zagrebu. Na granici ulaska i izlaska, na vratima, naletim na Nives Tomašević. Prije nego što je progovorila, po zagrebačkome bljedilu lica razvukao joj se je prelijepi osmijeh. Dama! Nivesin izraz lica plemenita je najava njezinih riječi. Žene koje su dame skladne su: prvo, u izrazu lica, drugo u plemenitim riječima, treće u tonu izgovorenoga. Žena dama jest žena sklad. Jako se obradovala susrevši me. Jako sam se obradovao susrevši je.

Nives ne paradira okolo s UDK oznakama na čelu. Nives jednostavno jest: tu kao pahuljica, tamo kao kaplja.

Usklađeno smo surađivali na manifestaciji Zadar čita.

Nives kao knjiška urednica, opet nenametljivo, a vrlo prisutno s izborom knjiga koje će biti tiskane, društvu dariva bitne knjige. Bitne su one knjige koje su univerzalne, otvorene, knjige koje ne daju instant, brze i ideologizirane odgovore. Nivesino ime utisnuto je na onim knjigama koje odaju instančan stil, kompleksni diskurs i relaksirani i otvoreni um. Kao i čovjek. Nenametljiva Nivesina prisutnost vrlo je stvarna i životvorna po knjigama koje je uredila.

Katkad se zabavljam hodajući Kalelargom, gledajući žene i među njima naslućujući dame. Nisu sve dame. Dame ne robuju trendovima koji ih uniformiraju. Dame se ne ogledaju u tuđim očima iskajući u njima potvrdu. Dame su stil. Dama je biti, a ne imati.

Nives je dama, jer ona kao da nije tu, ali itekako je tu. Draga pahuljica!

Tri portreta: Nives

Jasna Horvat

KREATIVNI PRISTUPI NAKLADNIŠTVU I BAŠTINI - (NE)VIDLJIVA NIVES TOMAŠEVIĆ

Portret: sve što Nives voli

Mirjam Tišljar Vukelić

INSPIRACIJA ZA UMETNIČKA DJELA – PJEŠME, PRIČE, PORTRETI...

N
I

Vrijedna i kreativna

E
S

suradnica

Intervju s Nives Tomašević

Srećko Jelušić

Profesionalno bavljenje nakladništvom moglo bi se usporediti s neizlječivom bolešću od koje se ne umire, iako se od nje boluje do kraja života. U kontekstu nakladništva, urednici su posebno istaknuta kategorija stručnjaka posebno podložna toj bolesti. Promjene koje su se u nakladništvu dogodile kao posljedica digitalne revolucije dovele su do lažnoga privida da urednici više nisu potrebni. Svatko može objavljivati na digitalnome mediju, svatko može uz skromna znanja iz tehničkoga uređivanja sloga s pomoću računala izraditi prijelom i bez urednika rukopisa. Prošli smo tako u posljednjih tridesetak godina nekoliko razdoblja potiskivanja urednika iz nakladničkoga procesa. Međutim, u recentnome vremenu postalo je jasno da se recepcija čitalačke publike pretvorila u filtrirajući mehanizam koji je prepoznao kvalitetu. U hrvatskome nakladništvu opstala je kritična masa nakladnika koji objavljuju vrhunske naslove, izvorno hrvatske i prevedene. Rukopisi koji su profesionalno uređeni i lektorirani s ciljem da budu pretočeni u visokokvalitetno grafički uređena izdanja, s privlačnim naslovnica, vrhunskim tiskom i uvezom, reprezentativnim ovitcima i pažljivo provedenom korekturom, prepoznaju se i cijene. Ključ takve nakladničke proizvodnje drže urednici, kao što su to uvijek i činili. Profesija urednik uobličavala se tijekom povijesti nakladništva i tiskarstva paralelno s razvojem tehnologije tiska. Od 19. stoljeća ta se profesija profilirala kao samostalna i nezaobilazna karika u nakladničkoj proizvodnji. Imao sam čast i sreću družiti se i surađivati s nekim od naših najistaknutijih urednika (mahom iz Rijeke i Zagreba). Među njima nije bilo niti jedne osobe koja je urednički posao zamijenila nekim drugim poslom. Zato tvrdim da onaj tko se zarazi uređivanjem – postaje neizlječiv. Urednica Nives Tomašević, čitat ćete u nastavku, uređivačkim se poslom bavi od mladih dana. Kad je iz izdavačke kuće prešla raditi na Sveučilište u Zadru, nije prestala uređivati knjige. Kad je sa Sveučilišta u Zadru otišla u mirovinu, nastavila je svoj rad sa studentima na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku i nastavila je uređivati knjige. Što Nives Tomašević radi danas? Uređuje knjige. Urednički

posao je usud, to je ljubav prema rukopisima. Urednici, a Nives Tomašević je takva urednica, žive s rukopisom od kad ga preuzmu od autora dok knjiga ne krene u distribuciju. Onda te knjige, brojni naslovi, postaju dio uredničkova identiteta. U svijesti urednika te su knjige uvijek žive, one se ne gase. Povremeno ih potiskuju neki drugi naslovi, naslovi se u urednikovoj svijesti nadmeću za dominantan položaj. Daleko od toga da je urednički posao „med i mlijeko“. Urednici moraju često biti vrlo vješti diplomati. Moraju vješto, a katkad je to vrlo naporno, posredovati između autora (koji je nerijetko sujeta osoba) i nakladnika (koji je uredniku „gazda“). Pritom je stalno svjestan da se njegovo ime pojavljuje na istaknutome mjestu u impresumu. Znači, mora slijediti svoju savjest i profesionalni imperativ. Sve te različite silnice urednik mora pretočiti u sinergiju koja će „izbaciti“ kvalitetan naslov. Veseli me da je objavljivanje ovoga izdanja stvorilo mogućnost da Nives Tomašević, koja spada u skupinu samozatajnih urednica, opiše svoj profesionalni put i posvećenost prenošenju stečenih znanja studentima informacijskih znanosti. Velika je zasluga kolegice Tomašević u ostvarenome nastojanju da se nakladništvo zaslužno podigne na sve tri razine akademskoga obrazovanja, jer u toj su djelatnosti potrebna znanja koja stječu prvostupnici, diplomski i posljediplomski studenti. Nives Tomašević ima zavidnu profesionalnu prošlost, ali njezina profesionalna sadašnjost i budućnost je u uređivanju knjiga. Stoga sam se odlučio da moj prilog za zbornik posvećen kolegici Tomašević oblikujem kao intervju, s pitanjima na koja sam očekivao takve odgovore koji će dati panoramski pogled na hrvatsko nakladništvo i akademsko obrazovanje nakladnika.

Kolegice Nives, rukopisi čekaju. Zahvaljujem Vam na trudu i predanosti kojom ste nesebično obogatili život studenata i nas kolega na Odjelu. Molim Vas, odgovorite na nekoliko pitanja koja slijede.

Molim Vas opišite kako ste stupili u uredničku profesiju. Kada je to bilo i koji su bili Vaši prvi urednički poslovi. Vaše će bivše i sadašnje studente sigurno zanimati i kojim ste se alatima služili, koji je bio put rukopisa od dolaska u redakciju do predaje u tiskaru, koje su tada profesije postojale, a danas ih više nema?

Devedesetih godina prošloga stoljeća, nakon sloma tada jedne od najvećih izdavačkih kuća Mladost, osnivam 1992. godine svoju malu nakladničku kuću Slon, gdje se počinjem baviti uredničkim radom. Dopustite da Vam u kratkim crtama ispričam povijest poduzeća Mladost gdje sam počela raditi u

Znanstvenoj knjižari kao konzultant – savjetnik, poslije kao rukovoditeljica te iste knjižare i na kraju kao pomoćnica direktora prodaje. Imala sam sreću i privilegij raditi u tako velikoj nakladničkoj kući i ući u nepregledno carstvo knjiga i nakladništva.

Izdavačko-knjižarska radna organizacija Mladost u kojoj sam započela raditi bila je prije svega nakladnik. Godišnje je tiskala 1307 naslova u ukupnoj nakladi od 2 305 000 primjeraka. To su bile slikovnice, knjige za djecu i mladež, djela suvremenih domaćih i stranih autora, popularno-znanstvene knjige, umjetničke monografije. Mladost su krasila i vrhunska urednička imena, Grigor Vitez, Ana Kulušić, Vera Barić, Zvonimir Majdak, Alojz Majetić, Mario Bazina, Branko Čegec. Osim knjiga u Mladosti se tada tiskao dvotjednik za kulturu i umjetnost, časopis *OKO* u nakladi od 25 000 primjeraka. Časopis *OKO*, osim tema iz književnosti, kazališta, filma, likovnih umjetnosti, znanosti, feljtona iz pera vrhunskih autora domaće i svjetske publicistike, donosio je i niz problematskih članaka o aktualnim društvenim zbivanjima.

Mladost je posjedovala i tiskaru u samome središtu grada.

Do 90-ih godina 20. stoljeća u Mladosti je bilo zaposleno 1815 djelatnika, s devedeset mjesta prodaje u 17 gradova na području bivše Jugoslavije te predstavništva u Frankfurtu i Moskvi. U to vrijeme Mladost je imala jako razvijenu knjižarsku mrežu od šezdeset prodajnih knjižara, te je u knjižare uvela nove profile kadrova kojih prije nije bilo u knjižarstvu. To su konzultanti ili savjetnici za knjigu: fakultetski obrazovani ljudi koji savjetom pomažu pri odabiru knjige. Knjižare Mladosti postaju i mjesta kulturnih zbivanja, tribina i promocija knjiga te se godišnje u knjižarama održavalo 200 promocija novih izdanja. Knjižare postaju i male galerije za nova i vrijedna likovna ostvarenja, afirmirajući pri tome, između ostalih, mlade i još nepoznate umjetnike.

Na policama knjižara, posebice u Znanstvenoj knjižari u Zagrebu na Cvjetnom trgu (danas je to poslovnica pružatelja telekomunikacijskih usluga, Trg Petra Preradovića 3) moglo se naći više od 11 000 naslova beletristike, esejistike, teorije književnosti, stručne literature, luksuznih monografija kao i izdanja JAZU (današnje HAZU) te ostalih akademija kao i knjige na albanskom jeziku.

Osim konzultanata – savjetnika u knjižarama su radili – knjižari. Knjižar je morao biti načitana osoba, s izgrađenom kulturom ponašanja, ali i znanjem da može razvrstavati knjige po područjima interesa, provoditi nabavu knjiga, analizirati zalihe, voditi kartoteku knjižnih naslova i kartoteku kupaca, izvještavati kupce o novoobjavljenim naslovima te ih savjetovati pri kupnji.

Tada je postojala i srednja škola Centar za obrazovanje u kulturi sa smjerom knjižarstva, pa je Mladost preuzela ulogu u kreiranju programa te su njezini stručni djelatnici sudjelovali u provođenju programa i na taj način dolazili su do odličnoga kadra za rad u knjižarama. Zbog složenoga knjižarskog posla nastavni plan i program kreirani su pažljivo, s namjerom dostizanja što većega broja kvalitetnih knjižarskih djelatnika. Prve dvije godine školovanja temeljene su na općeobrazovnim sadržajima, s velikim brojem sati hrvatskoga jezika te obavezom učenja dvaju stranih jezika, a uz njih i latinskoga. U stručnim sadržajima, predviđenim u 3. i 4. razredu, učenici su stjecali znanja povezana s obradom podataka te primjenom računalnih tehnologija u informatičkoj djelatnosti. Smjer knjižarstva učenicima je davao uvid u poslovanje knjižara, educirao ih u polju psihologije prodaje, a praktična su se znanja stjecala posjetima sajmovima knjiga, odlascima u tiskare, seminarima na kojima su se upoznivali s izdavačkom djelatnošću te oblicima prodaje knjiga. Drugi dio prakse predviđao je rad u knjižari, a podrazumijevao je vodstvo mentora u jednoj od oglednih knjižara poduzeća Mladost.

No, osamdesetih i devedesetih godina prošloga stoljeća većina tadašnjih velikih nakladničkih kuća prolazi kroz teškoće u poslovanju. Gomilaju se zalihe knjiga, programi se pokazuju nedostatno osmišljenima te počinju integracije propalih ili „neuspješnih“ poduzeća s onim poduzećima koja ostvaruju dobit. Rezultat ovakvih integracija najčešće je značio likvidaciju jednih i drugih. Ovomu rasapu postojećih nakladničkih kuća doprinijela je i nespretna pretvorba u devedesetim godinama prošloga stoljeća. Navedena sudbina zadesila je i Mladost, poduzeće koje je doslovce nestalo.

Preživjelo je nekoliko knjižara, koje su poslije prenamijenjene, pa sada umjesto Znanstvene knjižare imamo poslovnicu pružatelja telekomunikacijskih usluga, a na mjestu kulturnih knjižara u Ilici 7 i Ilici 30 imamo slastičarnicu i prodavaonicu odjeće. Rat u Hrvatskoj doveo je do gubitka svih poslovnih prostora (knjižara, predstavništava) na tlu bivše Jugoslavije. Nažalost, od tada nestaju ne samo knjižare već i pravi školovani knjižari.

U poduzeću Slon započinem svoju uredničku karijeru. Sama odabirem naslove i radim sve ostale poslove marketinga, prodaje, distribucije knjiga. Prva mi je zamisao bila da ću raditi samo dječje knjige, pa počinjem s klasicima dječje književnosti i tada izlaze prve knjige u izdanju Slona: *Dva smijeha* (Sunčana Škrinjarić), *Zeleni mravi* (Zvonimir Balog), *Mjesto u srcu* (Pavao Pavličić), *Udžbenik priča* (Josip Cveniĉ), *Legende o Kristu* (Selma Lagerlof), *Priča bez kraja* (Michael Ende), *Oproštajni Gaableatz* i *Mala grofica iz Hr-*

vatske (Zvonimir Majdak). Likovni urednik tih knjiga bio je Ninoslav Kunc. Kako sam imala dobru suradnju i poznanstva s mnogim piscima, odlučujem se i na Biblioteku Rukoljub, koja je dobila ime po sjajnoj knjizi Pavla Pavličića. Poslije objavljujem i knjigu Višnje Stahuljak *Sjećanja* i mnoge druge. Prvi naslovi imali su odličnu recepciju čitatelja kao i dobru prodaju pa me to ohrabrilo za daljnje naslove.

Kako sam navela, prije osnivanja poduzeća Slon radila sam u velikoj izdavačkoj kući Mladost, gdje su postojale redakcije s velikim brojem urednika, glavnim urednikom, izvršnim urednicima, grafičkom i likovnom redakcijom gdje su radili tehnički urednici, odjeli jezične službe (lektori, korektori, redaktori), odjeli marketinga i propagande, odjeli prodaje. Od devedesetih pa do današnjih dana došlo je do velikih promjena u nakladničkim kućama, kao i u samome društvu, pa su jednostavno neki odjeli nestali, a u malim novoosnovanim nakladničkim kućama često je vlasnik i urednik i osoba prodaje i marketinga.

Mislite li da možemo govoriti o nekoj periodizaciji uredničkih poslova od vremena kad ste ušli u profesiju do danas? Ako možemo, koje bi bile temeljne razdjelnice te periodizacije?

Uloga urednika se tijekom proteklih razdoblja mijenjala. Posebice se posljednjih desetljeća opseg uredničkih poslova izmijenio i proširio. Tomu su pridonijeli i raspad velikih izdavačkih poduzeća, stvaranje manjih nakladničkih kuća, velika kriza nakladništva. Tranzicija je i od nakladništva zahtijevala prilagodbu i ulogu urednika. Ovisno o tome je li urednik zaposlen u malome ili velikome poduzeću, razlikovat će se njegove zadaće i ovlasti. U malim poduzećima od urednika se očekuje da samostalno obavi sve uredničke poslove – od stjecanja rukopisa do konačne korekture. Ako je opseg posla takav da jedna osoba ne dopijeva učiniti sve poslove u vezi s uređivanjem knjige, nakladnici najčešće angažiraju vanjske suradnike (lektore, korektore). Danas je urednik onaj koji mora znati procijeniti što je isplativo i što donosi profit, te snosi suodgovornost za (ne)rentabilnost objavljene knjige. Urednik stječe rukopis, osmišljava i organizira proizvodnju knjige, odgovara za njezin sadržaj, sudjeluje u organizaciji promocije i prodaje. Posao urednika je i pribavljanje financijskih potpora koje su potrebne za objavljivanje knjiga, kupnja autorskoga prava preko literarnih i drugih agencija, praćenje relevantnih literarnih časopisa, mrežnih stranica, odlazak na sajmove knjiga, pa i praćenje rada konkurentskih nakladničkih kuća kako bi brže od konkurencije prepoznao kvalitetan rukopis ili potencijalnog autora. Urednik sudjeluje i u

marketinškim akcijama nakladnika te se očekuje njegova aktivnost na društvenim mrežama u svrhu bolje vidljivosti naslova koje uređuje. Također se očekuje koordinacija i nadzor same proizvodnje knjige. Svi poslovi urednika uvjetovani su organizacijskim oblikom tvrtke, njezinom veličinom i samim nakladničkim planom. Bez obzira na sve organizacijske promjene, inovacije koje su se događale tijekom godina u nakladničkim tvrtkama – jednom kada rukopis bude od urednika prihvaćen, mora biti uređen. Uređujući rukopis, urednik provodi stručnu redakтуру, koja se sastoji od provjere pogrešaka, podataka, pojmovlja, tečnosti naracije, povezanosti strukture teksta. Posao urednika je i osmišljavanje novih biblioteka i projekata.

U uredničkim poslovima usmjerili ste se na znanstvenu knjigu, možemo reći i na visokosofisticiranu publicistiku, pretežno u području humanistike, a tim se uredničkim usmjerenjem bavite i danas. Uređivali ste izdanja naših najjemenitnijih autora iz toga područja, nećemo spominjati imena jer bi popis bio jako dug, a možda bismo nekoga izostavili, ali opišite nam svoja iskustva u suradnji s tim autorima.

Baveći se dugo uredničkim poslovima, vidjela sam da znanstvena knjiga nema visoko mjesto u nakladničkoj niši kakvu zaslužuju njezini autori. Znanstvene monografije rezultat su dugotrajnoga istraživanja autora, a naklade su danas jako male, katkad samo 300 primjeraka, pa je cijena knjige prilično visoka. Nakladnici ne prihvaćaju znanstvene monografije u svoj izdavački plan ako nisu osigurali sufinanciranje ili otkup naslova, jer bi ulaganja bila neisplativa. Znanstvene knjige najčešće kupuju znanstvene i sveučilišne knjižnice te sami znanstvenici iz područja kojim se knjiga bavi. Moja je želja bila osmisliti nakladničke nizove koji će biti izvan strogih okvira grafičkoga i likovnoga izgleda knjige te pokazati da mogu imati i širi čitateljski krug, odnosno pokazati da znanstvenici pišu zanimljivo, katkad lepršavo, iako znanstveno utemeljeno. Tako je nastala Bibliotheca Academica – biblioteka zamišljena kao mjesto na kojemu se objavljuju vrhunska znanstvena djela, odnosno biblioteka za fino tkano znanstveno pismo. U toj je biblioteci nastao niz priručnika i sveučilišnih udžbenika. Nekoliko je autora starije generacije, no većinom su zastupljeni mlađi autori i autorice koji su dobro upoznati s promjenama u znanju i potrebama edukacije o do sada slabo istraženim ili posve novim kulturološkim temama.

Isto tako osmislila sam Biblioteku Razotkrivanja koja je u potpunosti posvećena objavljivanju esejističkih djela domaćih autora iz područja humanistike. Krug autora u toj biblioteci okuplja najrespektabilnija imena mlađe, srednje

i starije generacije proučavatelja hrvatske književnosti i umjetnosti. Upravo Bibliotekom Razotkrivanja pokazano je da su eseji onaj često zanemarivan i podcijenjen, a uistinu vrhunski književni žanr u kojemu se spajaju refleksija i umjetnost, znanstveni i kritički pristup s umjetničkim i literarnim. Prepoznatljivost biblioteke je i u visokokvalitetnoj likovnoj opremi koju potpisuje Luka Gusić, a u čijemu je središtu lice autora predstavljeno fotografijom na naslovnici. Suradnja sa svim autorima obogatila me, donijela mi je nove spoznaje iz područja o kojima nisam imala velikih znanja i iz svake sam knjige mnogo naučila. Recepcija i širi krug čitatelja, a ne samo akademski, kao i brojne nagrade pojedinim naslovima, donijeli su mi golemu radost i spoznaju da sam dobro osmislila biblioteke i da radim urednički dobar posao.

Koje je Vaše mišljenje o sajmovima knjiga u Hrvatskoj?

Sajmovi su važan dio nakladničke industrije. Oni su posebno obilježeni datumima u kalendaru nakladničkoga svijeta, jer omogućuju da se nakladnici, agenti, distributeri sastanu na jednome mjestu da bi poslovali u izravnome kontaktu.

Veliki sajmovi kao npr. Frankfurtski sajam knjiga, sajam u Bologni, Londonu, Parizu, Pekingu zbog velike popularnosti (visok broj posjetitelja) nerijetko imaju i turističku vrijednost. Iako su sajmovi jedan od važnih vidova prodaje nakladničke produkcije, ipak su orijentirani upoznavanju javnosti i s novim naslovima te imaju i obrazovnu, ali i zabavnu ulogu. Jedan od najstarijih sajmova je i Interliber u Zagrebu, no smješten je u neadekvatnome devastiranom prostoru Velesajma pa su, osim prodajne uloge, sve ostale uloge teško održive. Interliber je i najveća književna manifestacija u Hrvatskoj, pa je kao takva uvijek i jako posjećena, a nekim manjim nakladnicima i jedino mjesto za pokazati godišnju produkciju. Interliber se doživljava kao jedna velika knjižara s dobrim popustima. Unatoč nedostatcima, rado odlazim u tu bogatu riznicu knjiga. Osobno mi je drag pulski sajam knjiga, a redoviti sam posjetitelj Festivala svjetske književnosti i ZBF festivala.

Kako vidite današnju situaciju s knjižarama, onim fizičkim i onim mrežnim?

Problem je s knjižarama što se dugo nije ulagalo ni investiralo u razvoj knjižarske mreže. Isto tako je potrebno educirati djelatnike u knjižarama, trebaju nam knjižare koje su kvalitetno ekipirane, koje će znati i htjeti potruditi se oko svake nove knjige. Velik problem su sajmovi knjiga, razne šatorske prodaje knjiga po velikim popustima, knjižare su izgubile i velike kupce – knjiž-

nice koje otkupom Ministarstva kulture dobivaju knjige, izgubio se i onaj pravi kupac koji dolazi u knjižaru s namjerom kupnje knjige. Veliki izdavači otvorili su svoje megastorove. No, ipak veseli otvaranje nekoliko novih manjih, ali aktivnih kvartovskih knjižara.

Najizravnije ste sudjelovali u uvođenju nakladništva na sveučilišnu razinu obrazovanja. Kad se osvrnete unatrag, koje biste dobrobiti za profesiju istaknuli iz toga poduhvata?

Dobrobit pokretanju nakladništva na sveučilišnoj razini zasigurno je i to što smo pokazali studentima da je nakladništvo djelatnost koja izravno utječe na različite segmente kulture, te na iznimno važnu ulogu nakladništva u ekonomiji, kulturi i obrazovanju. Također smo im pokazali da je nakladništvo ne samo proizvodna nego i kulturna kategorija koja je suodgovorna za kulturni identitet zemlje, a samim time i njezinih građana. Važno je istaknuti da je od uvođenja predmeta nakladništva (na svim razinama studiranja) nastalo deset odličnih priručnika, znanstvenih monografija na hrvatskome jeziku o nakladništvu i knjižarstvu. To su knjige *Knjiga, tranzicija, iluzija* (Nives Tomašević i Miha Kovač, 2009.), *Ogledi o nakladništvu* (Srećko Jelušić, 2012.), *Nevidljivo nakladništvo* (Nives Tomašević i Jasna Horvat, 2012.), *Kreativna industrija i nakladništvo* (Nives Tomašević, 2015.), *Uvod u nakladništvo* (Zoran Velagić, 2013. i 2015.), *Moć marketinga u knjižnom nakladništvu* (Leonard Blažević, 2016.), *Časopisi i znanstvena komunikacija* (Ivana Hebrang Grgić, 2016.), *Elektroničko nakladništvo?* (Zoran Velagić, Tomislav Jakopec, Franjo Pehar, Josipa Selthofer, 2017.), *Knjižara Morpurgo u Spiltu (1860. – 1947.) i razvoj kulture čitanja* (Nada Topić, 2017.) te *Kratka povijest knjižnica i nakladnika* (Ivana Hebrang Grgić, 2018.).

Isto tako, nekoliko vodećih ljudi izdavačkih kuća polazilo je doktorski studij Društvo znanja i prijenos informacija, modul nakladništva na Sveučilištu u Zadru, a dobrobit studija pokazala se u njihovu kasnijem poslovanju nakladničkih kuća. To se vidjelo u promjenama njihovih nakladničkih planova kao i njihovom suradnjom s Ministarstvom znanosti i obrazovanja te Ministarstvom kulture i medija.

Što mislite, u kojem bi se pravcu trebalo u budućnosti razvijati obrazovanje za nakladništvo na diplomskoj, a u kojem na poslijediplomskoj razini?

Iznimno je važno novim generacijama studenata nakladništva pokazati nove načine poslovanja u proizvodnji knjiga, prodaji i marketingu knjiga te

i dalje upućivati na važnu ulogu nakladničkoga sektora u društvu. Važna je i poveznica s praksom u nakladničkim kućama, knjižarama, odlazak na sajmove i festival knjige te susrete s autorima.

Možete li opisati Vaš pristup organizaciji modula Nakladništvo na doktorskome studiju Društvo znanja i prijenos informacija?

Na modulu Nakladništva na doktorskome studiju nastojala sam kolegama skrenuti pozornost na važnost istraživanja u nakladničkom sektoru, brojnu literaturu te sam kolegij nastojala obogatiti dolaskom vrhunskih predavača iz zemlje i iz inozemstva. Također sam organizirala međunarodne nakladničke konferencije s vrhunskim predavačima iz područja nakladništva kako bi doktorski studenti mogli sudjelovati i dobiti nova znanja iz područja nakladništva. Međunarodna znanstvena konferencija Nakladništvo: trendovi i konteksti održavala se pet godina zaredom, i to je jedna od tek dviju europskih međunarodnih znanstvenih konferencija s nakladničkom tematikom koje okupljaju vodeće stručnjake iz područja. Na konferencije su dolazili vrhunski predavači Christoph Bläsi (Sveučilište Johannes Gutenberg u Mainzu), Miha Kovač (Sveučilište u Ljubljani), Rüdiger Wischenbart (novinar i konzultant za područje nakladništva), Adriaan van der Weel (Sveučilište u Leidenu), Ewa Jabłońska-Stefanowicz (Sveučilište u Wrocławu), Elena Macevičiute i Tom Wilson (Sveučilište u Boråsu), Benoît Berthou, Sophie Noël, Bertrand Legendre (Sveučilište Sorbonne u Parizu), Angus Philips (direktor Međunarodnoga centra za izdavačku djelatnost u Oxfordu), Claire Squires (Sveučilište Sterling), Aušra Navickiene (Sveučilište u Vilniusu), Michael Bashar (Profile books, London) te stručnjaci i sveučilišni profesori iz Hrvatske koje se bave nakladništvom – Srećko Jelušić, Ivana Hebrang Grgić, Zoran Velagić, Franjo Pehar, Tomislav Jakopec. Važno je spomenuti da je doktorski studij iznjedrio i desetak doktorskih disertacija s temom nakladništva.

Kakva su Vaša iskustva u radu sa studentima? Budući da ste uveli sasvim nove kolegije, kakva je bila recepcija sadržaja koje ste predavali?

Velika mi je radost bio rad sa studentima. Veselilo me što su prihvatili nove predmete povezane s nakladništvom i kulturalnim studijama, pokazali interes što se vidjelo kroz odabire njihovih tema završnih i diplomskih radova. Veliku podršku i pomoć u izvedbi nastave i uvođenju novih predmeta imala sam i od svojih mladih kolegica, asistentica koje su sada mlade ugledne znanstvenice i vode neke od kolegija koje sam uvodila u nastavni program.

Kolegiji povezani s nakladništvom prezentirali su odlike nakladničke industrije, počevši od maloga nakladničkog poduzeća, do velikih nakladničkih kuća, govorili smo o suvremenome nakladništvu u Hrvatskoj, istraživanju tržišta nakladništva, promocijskim tehnikama, oglašavanju, odnosima s javnošću. Studenti su upoznati s radom na nakladničkome planu, nacrtu nakladničkoga plana te njegovoj realizaciji. Također su dobili spoznaje o upravljačkim tehnikama u nakladničkoj kući, nakladničkim bibliotekama, o kulturnoj i kreativnoj ekonomiji, ekonomiji slobodnoga vremena, nakladničkim proizvodima u funkciji literarnoga pamćenja te suradnji s institucijama za očuvanje kulturne baštine. Na kolegijima nakladništva govorili smo i o povezivanju literarnih, turističkih i dokumentarističkih sadržaja u knjigama, kao i knjizi kao proizvodu kulturnoga identiteta. Posebnu pozornost obratila sam i na utjecaj tehnologijskih izazova (posebice na tiskarstvo), značenje i potencijale informatizacije društva i očekivane perspektive razvoja nakladništva.

Na kulturalnim studijama studenti su dobili pregled brojnih definicija kulture. Raspravljali smo o osnovnim pravcima razvoja civilizacije, odlika kulture i prevladavajućih svjetonazora. Ponajviše pozornosti posvećeno je radu CCCS-a (*Centre for Contemporary Cultural Studies*) Sveučilišta u Birminghamu i njegovim glavnim predstavnicima, odnosno njihovim analizama popularne kulture, supkulture, radničke kulture, medija, televizije i njezine publike, popularnih magazina, obrazovnoga sustava, roda i rase. Govorili smo o promjenama u suvremenoj (popularnoj) kulturi kao „sukoba oko značenja“, o utjecaju različitih socijalno diferenciranih „načina života“ na promjene u suvremenoj (popularnoj) kulturi, te o oprečnim strategijama komunikacije i suprotstavljenim modelima reprezentacije. Na kolegiju su studenti dobili uvid u feminizam, rodne studije, Queer studije, raspravljali smo o žanrovima ženske popularne kulture (ljubavni romani, romantične komedije, sapunice, ženski časopisi, TV serije), poimanju tijela i odnosu prema seksualnosti, povezanosti tjelesne ljepote s dominacijom moći različitih društvenih skupina, o pojmu traća, o utjecaju kulture i društva na sustav vrijednosti rodničkih skupina. Na kolegijima smo katkad i vrlo žustro raspravljali o razlikovanju visoke i niske kulture te cijene kao kriterija za vrednovanje umjetničkoga djela kao i o supkulturama 70-ih godina (šminkeri, štreberi, pankeri, darkeri, metalci...) i 90-ih godina 20. stoljeća (hip-hop, techno).

No, za kraj bih željela napomenuti da sam zahvaljujući ljubaznomu pozivu i povjerenju prof. Tatjane Aparac-Jelušić da dođem na Sveučilište u Zadar i

priključim se akademskoj zajednici, te Vašoj nesebičnoj pomoći pri osmišljavanju i izvedbi kolegija, mogla prirediti ove kolegije koje su studenti zaista s radošću i znatizeljom prihvatili.

Na sveučilištu ste predavali kolegije povezane s knjigom i čitanjem. Koje biste temeljne razlike istaknuli u odnosu studenata prema čitanju u vrijeme kad ste Vi studirali i u vrijeme kad ste predavali?

Vrijeme koje provodimo danas u čitanju, posebice mlada studentska populacija, promijenilo se iz temelja. Živimo u digitalno doba, mlađa populacija odrasta u svijetu koji je iz dana u dan sve više digitalan, mnogi provode sve više vremena na društvenim mrežama, pametnim telefonima, igrajući računalne i videoigrice, pretražujući internet i gledajući serije na pametnim telefonima, a sve manje čitaju. Nažalost, većina ne čita ništa. Trebat će mnogo truda za poticaj čitanja, a to se mora raditi od najmlađe dobi, ali promjenom satnica hrvatskoga jezika i književnosti u školama. Jednostavno moramo uvjeriti mlade generacije, ali i njihove roditelje da uporaba digitalnih telefona korištenih bez ograničenja šteti zdravlju, obrazovanju i cijelomu društvu, te moramo mnogo raditi s mladima i osvijestiti ih o važnosti čitanja. Studentima sam isticala da se čitanjem razvija empatija, da čitanje utječe na razvijanje sposobnosti uvažavanja tuđega mišljenja i da prihvaćanjem različitoga mišljenja od svojega postajemo bolji, tolerantniji i obrazovaniji ljudi.

Kako vidite medijsku scenu u pogledu predstavljanja novih izdanja i uopće propagiranja žanra knjiga koje uređujete? Mnoge su novine ukinule kulturne rubrike, posebne priloge o knjigama. Što mislite, zašto se to dogodilo?

Kulturne rubrike iz časopisa i novina ne nestaju u potpunosti, priloge još imaju neki dnevni listovi, jednom mjesečno izlazi i Best book tjednika *Express*. Srećom, postoje odlične radijske i televizijske emisije: Bibliovizor, Kutija slova, Knjiga ili život, Kultura s nogu, Što je klasik?...

Postoje i internetski portali: Moderna Vremena Info, Booksa.hr, Lupiga.com, Najbolje knjige i mnogi drugi, kao i portali koji donose novosti iz svijeta knjiga. Isto tako postoje časopisi za književnost i kulturu: *Vijenac, Kolo, Forum, Nova Istra, Republika, Književna Republika, Poezija, Tema, Književna Rijeka, Hrvatska revija, Artikulacije, Novosti, Globus, Express*. Nedostatak je tempo izlaženja i vidljivost časopisa, kao što je nekad bio stol s časopisima u kulturnoj knjižari Mladosti u Ilici 7.

Veliku moć imaju i društvene mreže (posebice Instagram i Facebook) te forumi pri promociji novih izdanja, posebice stoga što oni omogućuju jeftiniji i dobar marketing i prije samoga objavljivanja publikacije.

Kao urednica koristim se svim mogućim alatima kako bih knjigu dovela do čitatelja.

Kako vidite budućnost uredničke profesije? Moj je dojam da se neki postupci preskaču, a koji su prije bili neizostavni, npr. da grafički urednik ne pročita rukopis prije nego što odluči o grafičkome rješenju, da je poslove tehničkoga urednika preuzeo tzv. template iliti računalni predložak po kojemu se prelama rukopis...

Način rada u izdavačkim kućama se promijenio. Smanjuje se broj zaposlenih, mali broj izdavačkih kuća još uvijek ima grafičke i tehničke redakcije, često se koriste vanjskim uslugama. Kako vanjski suradnici vjerojatno imaju istovremeno po nekoliko knjiga u prijelomu, ne možemo očekivati da će čitati sve knjige. Kao i u prošlosti, nakladništvo će prihvaćati nove tehnologije i sudjelovati u njihovu razvoju, prilagođujući ih svojim potrebama – ne upravljaju tehnologijom, nego nakladništvo njima. Imam sreću da izdavač za kojeg radim kao vanjska urednica ima dobre suradnike koji jako vole knjigu i poštuju autorov trud pa nemam bojazni da knjiga neće biti adekvatno prelomljena i grafički uređena.

Mnogi su urednici, među koje ubrajam i Vas, vrlo samozatajne osobe. Imao sam sreće osobno upoznati nekolicinu vrhunskih urednika i u to se uvjeriti. Kao da im nije stalo do toga da javnost dozna koliki je rad, znanje i trud urednika uloženi u to da knjiga, upravo u kvalitetnome obliku i sadržaju bude objavljena. Što mislite, zašto je to tako?

Postoje urednici koje su jako vidljivi u javnosti i oni koji će u prvi plan staviti autora, mislim da se ubrajam u ovu drugu kategoriju urednika. Uvijek je postojao nerazmjer između onoga što se vidi u poslu urednika i onoga što urednikov posao stvarno uključuje. U javnosti često prevladava mišljenje da je urednik osoba koja minimalno koordinira rad autora ili prevoditelja i lektora, korektora te ostalih dionika u proizvodnji knjige. Nažalost, to je shvaćanje dovelo i do mjestimičnoga nestanka urednika, jer se smatralo u nekim izdavačkim kućama da će se bez njegovog posredovanja uštedjeti na troškovima proizvodnje knjige. Neki nakladnici u Hrvatskoj koji nemaju ni urednika ni pripadajući servis obrade rukopisa hvale se kako je, eto, autor sve

sam obavio i tako sveo troškove na minimum. Kad pogledamo među korice takve „sam svoj majstor“ knjige, uočavamo koliko su važne ruke svih dionika u procesu rada na knjizi, a ponajviše urednika koji sve poslove radi diskretno i s mnogo pažnje i poštovanja prema autoru. U Hrvatskoj postoji dosta duga tradicija snažnih urednika koje bismo gotovo mogli nazvati urednicima – autorima ili urednicima – producentima, ljudima s iznimnim reputacijama koji godinama nose određenu ediciju. Neki pak urednici u svrhu marketinga posuđuju izdavačkoj kući svoje ime i time postaju nekom vrstom zaštitne mreže za izdavače. Veoma često urednici su ujedno i pisci. Provedenim malim istraživanjem došlo se do prilično zanimljiva podatka: u Hrvatskoj je trostruko više urednika – pisaca nego što je to u zapadnoj Europi, dok je u Americi broj urednika – pisaca iznimno malen. Ta činjenica proizlazi iz toga da su u Hrvatskoj, svakako zbog malenoga tržišta i nemogućnosti življenja isključivo od književnoga rada, mnogi autori prisiljeni baviti se još jednim poslom, a uz novinarstvo, najprivlačnije zanimanje autorima upravo je uređivački posao. No, događa se katkad da neki pisci samo posuđuju svoje ime izdavaču koji ih potom potpiše kao urednike.

Jednom je vrhunska urednica Irena Lukšić rekla da bez obrazovanog, okretnog i darovitog urednika nema kvalitetnog književnog života, što sam često i govorila studentima, kao i to da je urednik osobna karta nakladnika, bilo da je on eksponiran u javnosti ili da se knjige prepoznaju po njegovu diskretnom potpisu. Kako živimo u vrlo nestabilnome i za nakladništvo nepovoljnome razdoblju, svojim uredničkim odabirom naslova i radom pokušala sam spojiti nešto što je nespojivo, a to je simbolični, kulturni i stvarni ekonomski kapital, ističući uvijek vrijednost autora i stavljajući ga na prvo odnosno vidljivo mjesto. Najviše sam ponosna što sam imala mnogo kućnih autora, onih koji ostaju vjerni urednici i nakladniku, što sam davala šansu mladim autorima, posebice dječjih knjiga, koji su poslije postali dobri pisci te često završavali u školskim lektirama i što sam svojim bibliotekama, odabirom vrhunskih znanstvenika, pokazala da znanstvenici pišu zanimljivo i da znanstvene knjige mogu imati i širi čitateljski krug.

S motrišta Vašega dugogodišnjeg iskustva, kako vidite budućnost nakladništva u Hrvatskoj?

Teško mi je predvidjeti budućnost nakladništva u Hrvatskoj. Uza sve teškoće koje imaju nakladnici, pad kupovne moći, financijske teškoće u poslovanju, gubitak pravih kupaca u knjižarama, neriješeno pitanje distribucije

knjiga, pojavio se i još jedan velik problem, a to je nestašica papira. Hrvatska nema svoje tvornice papira pa se oslanja na uvoz. Nažalost, rat u Ukrajini uvelike je poremetio i opskrbu i protok robe u cijeloj Europi, a neki nakladnici tiskali su i knjige u Ukrajini jer su bili povoljniji uvjeti nego u našim tiskarama pa sada dolazi do zastoja rada u tiskarama. Nakladnici smanjuju svoje naklade. Ministarstvo kulture i medija najavilo je nove načine otkupa i potpora knjiga, tako da će zasigurno doći do promjene planiranja i odabira knjiga u nakladničkim planovima. Moja bojazan jest da će biti sve više komercijalnih knjiga, podilazit će se ionako ne velikomu tržištu, neće više biti lijepih i raskošnih izdanja, smanjit će se broj stručnih i znanstvenih knjiga, tj. ona će sve više ovisiti o potpori Ministarstva znanosti i obrazovanja.

Nakladnike se tradicionalno definira kroz tiskanu knjigu koja je tijekom povijesti predstavljala autoritet, prestiž i imala golemo kulturno značenje. Nakladnici danas prelaze s prodaje fizičkih proizvoda na licenciranje digitalnih sadržaja, npr. u obliku e-knjiga. Ta promjena utječe na tijek rada i sam način promišljanja novoga poslovanja. Prijelazom s tiskanih knjiga na digitalno nakladništvo šire se mogućnosti prodaje autorskih djela.

No, ipak vjerujem da oni nakladnici koji znaju da osim ekonomskoga kapitala i stvaranja profita imaju i veliku ulogu u kulturi, odgoju i obrazovanju – neće posustati.

Sve što je čvrsto i postojano pretvara se u dim

Miha Kovač

*Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani*

Nives i ja

S Nives Tomašević poznajem se još iz prošloga stoljeća: neobična životna sudbina dovela nas je do toga, da smo oboje – Nives u Hrvatskoj, a ja u Sloveniji – radili na visokospecijaliziranim radnim mjestima, kojih u objema državama nema baš mnogo. U drugoj polovini devedesetih Nives je bila urednica i glavna urednica u Mozaik knjizi, a ja u Mladinskoj knjizi u Ljubljani. Budući da su te dvije kuće imale istog vlasnika, redovno smo surađivali u pripremi prijevodnih nakladničkih programa i barem jednom mjesečno susretali smo se u Zagrebu ili Ljubljani. Pored dugih, zabavnih i zanimljivih rasprava o knjigama koje ćemo – ili nećemo – prevoditi, obavezan dio tih sastanaka bili su kava i kolačići, koji su, barem za moj ukus, bili u Zagrebu po zaslugi Nives mnogo bolji nego u Ljubljani. Redovan ritual – s obzirom na to da se tada na Frankfurtски sajam knjiga išlo autom – bio je i listopadsko susretanje zagrebačke i ljubljanske uređivačke ekipe u nekadašnjoj kavani Rosenbeger na autoputu Tauern. Pored stanke, razlog za odabir te lokacije bio je veoma banalan: pri narudžbi velikoga kapučina u Rosenbergeru dobila se i besplatna šalica za kavu, pa su ih obje redakcije u ona vremena bile pune.

Otprilike u isto vrijeme Nives i ja odlučili smo napisati naše doktorate. To nas je dodatno povezal: naime, samo oni koji napišu doktorat uz punu neakademska radnu obavezu znaju da je to junački i pomalo lud poduhvat. Razlog da smo se oboje odlučili za to bio je jednostavan: promjene koje su se počele događati u nakladništvu bile su toliko radikalne da su akademska distancija i znanstveni pristup bili jedini način da ih se može shvatiti.

Poslije završenih doktorata igrom slučaja oboje smo postali profesori nakladničkih studija, Nives u Zadru, a ja u Ljubljani: time smo postali još neobičnije i rijetke zvjerke nego što su glavni urednici nakladničkih kuća. Ruku

na srce, ljudi koji se bave izučavanjem nakladništva nema baš mnogo ni u svijetu, pa smo se, umjesto na uredničkim sastancima ili na kavi kod Rosenberga, viđali i na međunarodnim konferencijama o nakladništvu. Jedan od rezultata našega poznanstva i suradnje bila je i monografija *Knjiga, tranzicija, iluzija* (2009.), koju smo zajednički napisali i objavili na hrvatskome jeziku.

Danas, kada oboje dolazimo u najbolje radne godine (drugim riječima, bližimo se mirovini) nakladništvo kao naše istraživačko područje postalo je još turbulentnije nego kada smo se odlučili da se iz nakladništva prebacimo u akademske vode: jedan od simptoma te turbulencije je i to da danas nije više jasno što je to knjiga. To je i prava tema za proslaviti tridesetak godina suradnje s Nives.

Što je knjiga

Na to pitanje s kolegom Angusom Phillipsom pokušavamo na nešto širi način odgovoriti u knjižici *Is this a Book*, koja uskoro izlazi u izdanju Cambridge University Pressa. Barem u svijetu knjiga živimo u vremenu u kojemu se sve što je čvrsto i postojano pretvara u dim, kao što kažu Marx i Engels u *Manifestu komunističke partije*.¹ u posljednjih 30 godina, knjiga prestaje biti osrednji medij znanosti i kulture i njezini formati mijenjaju se začudnom brzinom.² Naime, UNESCO-ova definicija knjige „Knjiga je ne-periodična tiskana publikacija s najmanje 48 stranica, izdana u određenoj zemlji i dostupna javnosti“ ne vrijedi za digitalnu knjigu, jer nije tiskana, a nema ni stranice; još više, u slučaju zvučnih knjiga – koje su jedan od formata digitalnih knjiga – teško govorimo i o publikaciji. Jedan od određivača knjige bio je i poslovni model/komunikacijski krug knjige, kao što ga je opisao Robert Darnton u svojem eseju *What is the History of the Book* (1982.)³: autor napiše knjigu, da bi je mogao napraviti dostupnom javnosti, treba nakladnika, koji u prvome koraku treba tiskara da fizički izradi knjigu, a u drugome koraku distributera da dostavi knjigu do knjižara i knjižnica, koje onda knjige stavljaju na raspolaganje kupcima i čitateljima; kupci i čitatelji prvo time što knjige kupuju (ili

1 Marx, K.; Engels, F. Manifest Komunističke partije. // Ekonomija 15, 3(2008), str. 569.

2 Više o tome vidjeti u: van der Weel, A. Changing Our Textual Minds: Towards a Digital Order of Knowledge. Manchester: Manchester University Press, 2011.

3 Darnton, R. What Is the History of Books? // Daedalus 111, 3(1982), 65–83. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/20024803?seq=1> (10. 5. 2022.)

ne) i čitaju (ili ne) neizravno šalju poruke autorima i nakladnicima o relevantnosti njihova rada, a katkad to naprave i izravno, tako da pišu ili razgovaraju s autorima. Sve se to događa u društvenome, kulturnom i ekonomskom kontekstu, koji se mijenja tijekom povijesti, ali uvijek utječe na to kako komunikacijski krug knjige/nakladnički poslovni model funkcionira – ali ga u osnovi ne mijenja. Kao što piše Darnton, taj osnovni model ostao je isti više od tristo godina. Sve do danas, kada se prva pukotina u njemu pojavila nastankom elektroničke knjige.

Naime, elektronička knjiga ne treba ni tiskara ni nakladnika, samo distributera – a tu ulogu može preuzeti i autorova internetska stranica. Da bi stvari bile još kompliciranije, pojavljuju se novi žanrovi, kao što je *fanfiction* ili stranice/aplikacije kao što je Wattpad, koje omogućavaju objavljivanje takvih ili drukčijih tekstova svim autorima, bez ikakvih financijskih prepreka. Neki od najčitanijih tekstova na tim stranicama imaju dužinu knjiga i nekoliko milijuna čitatelja, pa ih katkad nakladnici izdaju i u tiskanome obliku. To znači da kada isti tekst besplatno čitam u aplikaciji Wattpad, on nema osobine knjiga, a kada izlazi u tiskanome obliku, s ISBN brojem, poglavljima i svime što imaju knjige, isti tekst odjednom postaje tiskana knjiga, dostupna u poslovnome modelu starom tristo godina. Stvari postaju još kompliciranije pojavom pretplatničkoga modela, kopiranog prema modelu Netflix: tvrtke kao što su Storytel ili Audible, kao daleki odjek pretplatničkih knjižnica iz 19. i ranoga 20. stoljeća, pretplatnicima omogućavaju za mjesečnu pretplatu pristup svim knjigama u njihovu portfelju – i da ih ili slušaju ili čitaju, što im više odgovara.

Dok god su u svojem portfelju imali samo knjige koje su prvo izašle u tiskanome obliku, nije bilo dvojbe da su takve platforme još jedan format za distribuciju knjižnih sadržaja. Međutim, brzo su se na tim platformama počeli pojavljivati podkasti koji, naravno, nikada nisu bili tiskane knjige, a Storytel je počeo i s produkcijom svojih audiosadržaja, koji su po uzoru na televizijske serije organizirani po serijama i epizodama. Možete li zamisliti knjigu koja umjesto tomova ima sezone, a umjesto poglavlja epizode?

S kolegom Phillipsom pokušali smo tu zavrzlamu riješiti tako da oživimo i nadogradimo definiciju knjige koja kaže da knjiga nije (samo) predmet, nego specifična informacijska arhitektura s nekoliko temeljnih elemenata, kao što su naslov, naslovna stranica, poglavlja, linearna struktura s paginacijom i tekst, do kojega pristupamo prije svega (ali ne nužno) čitanjem.⁴ Ta infor-

4 Phillips, A.; Kovač, M. *Is this a Book?* Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

macijska arhitektura može se pojavljivati u različitim tiskanim ili digitalnim formatima (tiskani tvrdi ili meki uvez, elektronički tekst u epub, pdf ili mobi standardu, ili kao zvučni zapis) i u različitim poslovnim modelima (klasičan, pretplatnički ili samo nakladnički).

Kada smo ovakvu definiciju knjige debatirali u različitim krugovima,⁵ pokazalo se da i među nakladnicima i istraživačima postoje različita mišljenja o tome koliko je čitanje važan element za definiciju knjige. S nakladničkoga stajališta, definicija koja bi smatrala čitanje jednim od osrednjih i nepogrešivih elemenata informacijske arhitekture knjige bila bi kobna jer isključuje bojanke i zvučne knjige – a budući da se u više od pola zemalja Europske unije na knjige plaća niži porez na promet, takva bi definicija knjige, ako bi je prihvatile i porezne uprave, imala izravne i neugodne financijske posljedice za nakladnike koji izdaju knjige sa sadržajem bez teksta. Zbog toga smo čitanje promijenili u čestu, ali ne nužnu osobinu knjiga.

Jedna je od boljih osobina akademskoga života i to da si katkad čovjek može priuštiti polemiku sa samim sobom: naime, sam se iz pragmatičkih razloga slažem s time da je čitanje dužih, linearnih tekstova jedan od nenužnih elemenata informacijske arhitekture knjige, ali s druge pak strane vjerujem da je knjiga u suvremenim društvima imala poseban status prije svega zbog čitanja. I to ne bilo kakvoga čitanja, nego dubokoga i fokusiranoga čitanja dužih, linearnih tekstova. Evo zašto.

Knjiga i čitanje

Jedna od stvari koja razlikuje ljude od životinja jest govor – a širina i dubina vokabulara prave razliku i između umnoga i neumnoga čovjeka. Naime, istraživanja pokazuju da je dovoljno da ne razumijemo tri posto riječi u tekstu pa da posljedica toga budu problemi s razumijevanjem teksta u cjelini.⁶ Tu je onda matematika jednostavna: ako, recimo, vladam s dvije tisuće riječi, možda ću razumjeti vremensku prognozu, a možda ću pasti na nos već pri čitanju nešto kompliciranijega izvještaja s nogometne utakmice – s tako si-

5 Kovač, Miha, i dr. What is a book? // Publishing research quarterly 35, 3(2019), 313-326; Velagić Z. The discourse on printed and electronic books: analogies, oppositions and perspectives. // Information Research 19, 2(2014). Dostupno na: http://informationr.net/ir/19-2/paper619.html#_Yn-6OKhBxPY (10. 5. 2022.)

6 Willingham, D. T. The Reading Mind: A Cognitive Approach to Understanding How the Mind Reads. New York: Wiley, 2017.

romašnim vokabularom bit ću sigurno nesposoban razumjeti analizu razloga rata u Ukrajini ili izvješće o razlozima klimatskih promjena. Još više, ako ne razumijem da ista riječ u različitim kontekstima može dobiti različito značenje, i ako ne naučim vladati osnovnim pravilima logičkoga mišljenja, moje razumijevanje svijeta oko sebe bit će limitirano na emocionalne reakcije na prvu loptu na sve što se događa oko mene. Drugim riječima, postat ću laka žrtva lažnih vijesti i raznih demagoga.

Širina i dubina vokabulara, uz prihvaćanje i razumijevanje pravila logičkoga mišljenja jedan su od osrednjih nusprodukata čitanja; naravno, čitanja raznovrsnih tekstova, koji uključuju beletristiku i esejistiku različitih razina složenosti. Barem do sada nije mi poznato nijedno istraživanje koje bi opovrgnulo tu tezu i dokazalo da možemo usvojiti dubinu i širinu vokabulara i pravila logičkoga mišljenja bez čitanja dužih tekstova: jednostavno rečeno, čitanje knjiga jest trening za mišljenje. Kao svaki trening, i ovaj trening katkad zahtijeva i napor i odricanje; slično kao i u sportu, različiti stupanj napora donosi i različite rezultate. Kao što je za koliko-toliko zdrav život dovoljno napraviti 10 000 koraka svaki dan, i čitanje nekoliko knjiga godišnje jest dovoljno da ostanemo u solidnoj mentalnoj kondiciji i idemo ukorak sa svijetom; a ako hoćemo od života nešto više, onda – i u sport, i u čitanje, ili u oboje – treba uložiti nešto više.

Tu iz svijeta knjiga prelazimo u svijet politike. Adam Garfinkle, veteran američke vanjske politike i jedan od najužih suradnika Colina Powela i Condoleeze Rice kada su bili američki državni tajnici, u *National Affairs* objavljuje tekst *Erozija duboke pismenosti*⁷ u kojemu, pojednostavnjeno rečeno, postavlja tezu da je američka politika u dubokoj intelektualnoj krizi (u zagradi možemo kao simptome te krize navesti Donalda Trumpa, juriš na Kaptol poslije Trumpova poraza na izborima i katastrofalan način američkoga povlačenja iz Afganistana). Ta teza sama po sebi nije nova, ali nova je Garfinklova dijagnoza za krizu: američka politička elita gubi intelektualnu kondiciju – a gubi je zbog toga što više ne čita knjige. Iako za tu eroziju čitanja i njezinih posljedica, za eroziju duboke pismenosti, postoji više razloga, jedan od važnijih jest to da kurikuli američkih sveučilišta više ne podrazumijevaju čitanje knjiga kao jedan od važnih načina usvajanja znanja: umjesto toga studenti studiraju pomoću sažetaka, prezentacija, fotokopija poglavlja u knjizi, članaka i slično. Uz tu promjenu u formatu medija, koji

7 Garfinkle, A. The Erosion of Deep Literacy. // *National Affairs* 49(2021), str. 192–208.

se upotrebljavaju za studij, mijenjaju se i očekivanja profesora: s obzirom na to da studenti čitaju sve manje, i profesori smanjuju svoja očekivanja.⁸ Kao krajnja posljedica svega toga, vrijeme koje studenti namijene studiju skratilo se za tri puta.⁹

U ovome tekstu nemamo dovoljno mjesta za detaljniju analizu ostalih izvanakademske, društvenih i kulturnih razloga zbog kojih dolazi do erozije dubokoga čitanja i duboke pismenosti: možemo samo natuknuti da ih valja tražiti u prevladavajućoj kulturi narcizma i načinu djelovanja internetskih medija, prije svega društvenih mreža. Jedna od stvari itekako potrebnih u zapadnoj civilizaciji jest široka i otvorena rasprava o tim pitanjima – a prvi i najvažniji uvjet za takvu raspravu jest društveni konsenzus da erozijom čitanja knjiga gubimo nešto što ne možemo dobiti nigdje drugdje. Svojevrsan cinizam bio bi, kada bismo poslije 20. stoljeća, u kojemu su knjige gorjele na lomačama i bile zabranjivane, u 21. stoljeću prestali čitati knjige zbog toga što bi čovječanstvo izgubilo onu mentalnu kondiciju koja je osnova duboke pismenosti i dubokoga čitanja.

To pitanje itekako je važno i za male narode, kao što su Hrvati i Slovenci: kada je netko malen, jednostavno si ne može priuštiti biti nepromišljen ako želi preživjeti na dugi rok. Bitka za knjigu, ili, bolje, bitka za čitanje dužih, kompleksnih tekstova u slobodnome vremenu i u školskome sustavu jest i bitka za preživljavanje duboke pismenosti u našim društvima. Bila mi je čast što sam s Nives Tomašević plovio u istome čamcu u tim bitkama i (nešto manje zadovoljstvo) što smo se, svatko sa svoje strane granice, gotovo sve vrijeme susretali sa sličnim propustima na području obrazovne i kulturne politike.

Unatoč svemu, neka mi bude dopušteno zaključiti ovo razmišljanje u optimističnome tonu: usprkos svim problemima i kuknjavama, produkcija knjiga na našem području ipak još živi, a istraživanja čitanja pokazuju da postoji i relativno mala, ali robusna čitalačka jezgra, koju globalni medijski i kulturni trendovi još nisu uspjeli pojesti. Još više, hrvatska i slovenska književna produkcija još uvijek su solidne, a jedna od boljih stvari je i to da postoje odlični

8 Hoefl, M. Why University Students Don't Read: What Professors Can Do To Increase Compliance Reading. // International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning 6, 2(2012). Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1135576.pdf> (10. 5. 2022.)

9 Johnson, S. A University Wants to Assess Bias in the Classroom. Are Student Evaluations the Best Way to Do It? // The Chronicle of Higher Education 65, 30(2019). Dostupno na: <https://www.chronicle.com/article/a-university-wants-to-assess-bias-in-the-classroom-are-student-evaluations-the-best-way-to-do-it/> (10. 5. 2022.)

domaći autori koji zasjedaju na vrhove domaćih ljestvica *bestsellera*, a neki od njih – bilo na području ozbiljne književnosti, bilo na području laganije beletristike – doživljavaju prijevode u većemu broju nego što su autori iz naših krajeva ikada doživljavali. A ono što me još više raduje jest to da ljudi kao što smo Nives i ja nismo posljednji svoje vrste: nakon nas dolaze mladi ljudi koji se bacaju u burne knjiške vode – bilo kao istraživači, bilo kao nakladnici – istim žarom kao što smo to i mi nekada radili.

Neka im bude sa srećom.

IZVORI

- GARFINKLE, A. The Erosion of Deep Literacy. // *National Affairs* 49(2021), str. 192–208.
- DARNTON, R. What Is the History of Books? // *Daedalus* 111, 3(1982), str. 65–83. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/20024803?seq=1> (10. 5. 2022.)
- HOEFT, M. Why University Students Don't Read: What Professors Can Do To Increase Compliance Reading. // *International Journal for the Scholarship of Teaching and Learning* 6, 2(2012). Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1135576.pdf> (10. 5. 2022.)
- KOVAČ, M.; PHILLIPS, A.; VAN DER WEEL, A.; WISCHENBART, R. What is a book? // *Publishing research quarterly* 35, 3(2019), str. 313-326.
- MARX, K.; ENGELS, F. Manifest Komunističke partije. // *Ekonomija* 15, 3(2008), str. 565–569.
- JOHNSON, S. A University Wants to Assess Bias in the Classroom. Are Student Evaluations the Best Way to Do It? // *The Chronicle of Higher Education* 65, 30(2019). Dostupno na: <https://www.chronicle.com/article/a-university-wants-to-assess-bias-in-the-classroom-are-student-evaluations-the-best-way-to-do-it/> (10. 5. 2022.)
- The Future of the Book in the Digital Age / ed. by Phillips A.; Cope B. Oxford: Chandos, 2006.
- PHILLIPS, A.; KOVAČ, M. *Is this a Book?* Cambridge: University Press, 2022.
- TOMAŠEVIĆ, N.; KOVAČ, M. *Knjiga, tranzicija, iluzija*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.

VELAGIĆ Z. The discourse on printed and electronic books: analogies, oppositions and perspectives. // Information Research 19, 2(2014). Dostupno na: <http://informationr.net/ir/19-2/paper619.html#.Yn-6OKhBxPY> (10. 5. 2022.)

VAN DER WEEL, A. Changing Our Textual Minds: Towards a Digital Order of Knowledge. Manchester: Manchester University Press, 2011.

WILLINGHAM, D. T. The Reading Mind: A Cognitive Approach to Understanding How the Mind Reads. New York: Wiley, 2017.

Veliko pospremanje (ili o znanstvenome radu Nives Tomašević)

Nebojša Lujanović

*Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta
Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*

Sagledavanje ukupnosti nečijega rada, u trenutku dok taj rad još traje, ima vrlo malo izgleda da rezultira uspješnim tekstom. Kada se tomu doda činjenica da je riječ o doprinosu osobe kao što je gospođa Nives Tomašević, onda su ti izgledi još manji. Dugogodišnji kontinuitet njezine aktivne uloge u kulturi, raznovrsnost interesa, te brojnost projekata razlog su nemogućnosti da se sve svede pod jedan tekst. On, naime, mora početi od svoje nedostatnosti, unaprijed dogovorene manjkavosti, proizašle iz nametanja jednoga praktičnog imperativa – promatrač se mora ograničiti samo na jednu vrstu djelatnosti. Gospođa Tomašević dugogodišnja je kulturna djelatnica u nakladništvu, upoznata praktično sa svim njegovim segmentima, pa i u svim njegovim fazama koje je prošla usporedno s političkim i društvenim transformacijama protekla četiri desetljeća. Također je urednik i promotor velikoga broja autora čija je knjiga postala važna kulturna činjenica u našoj zajednici; premda je potrebno posebno naglasiti kako je određeni dio tih knjiga upravo znanstvena publikacija iz područja nakladništva. Treći segment njezine djelatnosti bio bi predavački jer je Tomašević sveučilišna profesorica koja vodi kolegije o temama nakladništva, kulturne industrije i baštine. Te, na kraju, ona je i znanstvenica/autorica triju važnih knjiga, pogađate, za područje nakladništva. Možda svi radovi, pod uvjetom da budu, pukim slučajem, ravnomjerno i strateški raspoređeni, uspijevaju zajedno ocrtati ono čime se Tomašević bavila u svojoj karijeri. Ovaj tekst konkretno bavit će se Nives Tomašević kao znanstvenicom/autoricom.

Do sada je nekoliko puta spomenuta ključna riječ „nakladništvo“, a problem i glavni povod ovomu tekstu jest upravo nerazmjer frekventnosti spominjanja toga pojma u javnome diskursu i njegova znanstveno-analičkog

tretmana. Naime, Tomašević je jedna od vrlo maloga (jednoznamenastoga) broja znanstvenika koji se bave nakladništvom kao znanstvenim područjem. Ovo nije jadicovka zbog malobrojnosti znanstvenika i njihova utjecaja, nego zbunjenost uzrokovana sasvim zdravorazumskim pitanjima: od kuda spoznaje o novim kretanjama u nakladništvu? Od kuda interpretacija i analiza stanja nakladništva? Od kuda skeniranje situacije, konteksta i prijedlozi najboljih rješenja za nakladništvo pred novim izazovima? Od kuda procjena najvećih rizika za nakladništvo i njihovu amortizaciju. I tako dalje, možemo nastaviti niz. Odgovor će biti isti: bez znanstvenika, ni od kuda. Nakladništvo je prepušteno struji općih kretanja u društvu i ekonomiji tako da se u trenu ili hodu pokušava prilagoditi, bez vizije, analize i procjene stanja. Umjesto znanstvene, imamo metodu pokušaja i pogrešaka, samo, dok uočimo pogrešku u počinjenome, uvjeti su se već promijenili. U suvremenoj kulturi visokoga tempa promjena, time smo osuđeni za kaskanje, dva ili tri koraka unatrag. U slučaju da čitatelj posumnja kako je riječ o subjektivnome i pomalo pesimističnome pogledu na stanje, pozvan je da provjeri ono malo obuhvatnijih članaka o nakladništvu i uočiti će da se taj pojam uvijek pojavljuje uz pojam kriza. Samo što je ta kriza konstantna.

O razlozima i posljedicama tretmana nakladništva u Hrvatskoj moglo bi se pisati unedogled; ovaj kratki osvrt tu je samo kako bi ocrtao kontekst u kojemu se pojavljuje autorski doprinos autorice. Tomašević objavljuje tri naslova (i usput uređuje desetak njih) o temi nakladništva, zauzimajući specifičnu poziciju. Riječ je o knjigama *Knjiga, tranzicija, iluzija*; *Nevidljivo nakladništvo* te *Kreativna industrija i nakladništvo*. I one, kako sam naslov sugerira, ne donose nove teze, probleme ili usredotočenje na određeni konkretan element unutar problematike nakladništva. Za to će trebati vremena i to ostaje nekim drugim autorima, upravo zato što bi takvo nešto bilo preskakanje ili „postupanje preko reda“. Nabrojani naslovi znanstveno su postavljeni tako da sintetiziraju fragmentirane spoznaje i informacije o nakladništvu. Oni su neka vrsta VELIKOG POSPREMANJA; preslaguju, usklađuju, spajaju i prezentiraju u formi koherentne cjeline podlogu za buduće istraživače. Ilustrativno obogaćeni, pitkim stilom pisani i pojednostavnjeno satkani, ti se naslovi nude širemu čitateljstvu koje nije uvijek znanstvenoga profila. Lanac subjekata koji je uključen u nakladništvo je raznolik i segmentiran na nekoliko razina: od znanstvenika, preko ekonomista i voditelja institucija, do obrtnika, radnika ili pak samih čitatelja/kupaca; i njihovo je razlikovanje po pitanju upućenosti u temu različita stupnja, a navedene su knjige pisane tako da obuhvate sve te skale.

Veliko pospremanje obavljeno je nizom, dakle, od triju knjiga koje su ulančane tako da se nadograđuju jedna na drugu, te skupa čine cjelinu koja se prostire preko nakladničke sfere i njezinih ključnih problemskih mjesta. *Knjiga, tranzicija, iluzija* prva je od njih, inače inovativno djelo koje naslovom sugerira težinu teme s kojom se suočava – što se događa s knjigom u našem prijelaznom razdoblju i koje iluzije pritom moramo pokopati da bi iz te tranzicije izašli? Kako bismo u svemu tome imali oslonac, Tomašević našu problematiku dovodi na razinu usporedbe sa slovenskim (uspješnim) primjerom o kojemu je pisao suautor Miha Kovač, te s europskim kontekstom. Tamo su, naime, već uveliko usvojeni mehanizmi s kojima smo se mi u tome trenutku tek suočili, i to neuspješno: s tržišnim mehanizmima, masovnom kulturom i logikom kapitalizma koja preuzima nakladništvo. Situaciju pogoršava slijevanje i istovremenost dvaju utjecaja na domaće nakladničke prilike: spomenuta tranzicija i globalizacija. Tomašević će istaknuti probleme, ponuditi usporedbu, te detaljno „pospremiti“ područje tako da objedini prava, obveze, zakonske okvire i ekonomske procedure o kojima treba voditi računa. Time je ponuđen alat onima koji se s navedenim procesima trebaju suočavati.

Dalje, iduća knjiga *Nevidljivo nakladništvo* nadograđuje prethodnu tako da nam pozornost usmjerava na potencijal nakladništva kao djelatnosti. Usudili bismo se reći, konkretnije, da je ova knjiga za one koji se pitaju zašto bi trošili toliko vremena na samo jednu od brojnih kulturnih i ekonomskih djelatnosti. Upravo zato, sugerira autorica, što je potencijal upravo ove djelatnosti golem, neiskorišten, štoviše, nije uopće uočen, što je autorski stav ugrađen u sam naslov (zato je nakladništvo nevidljivo). Što to nakladništvo u suvremenim uvjetima može dati, točke su korisnosti koje proizlaze iz susreta kulture i ekonomije. Autorica te točke vidi kao izgradnju identiteta, očuvanje tradicije, promidžbu kulture i identiteta, te profitabilnost kreativne ekonomije. Ako ćemo svaku od navedenih stavki povezati s nadležnim ili referentnim institucijama i subjektima, čisto kao mentalnu vježbu, te pokušati sagledati jesu li svjesni spomenutih potencijala, odgovor će se sam nametnuti. Jesu li svjesni poslovni subjekti koliko može biti isplativa kreativna ekonomija? Je li svjesno ministarstvo (i reflektira li se ta svjesnost na količinu sredstava i pažnje) koliko je važno nakladništvo za nacionalni identitet, kao i za promociju toga identiteta? Koliko, u kojemu smjeru i na koji način se može napraviti, u knjizi nam govori primjer tretmana glagoljice kroz određene projekte, o čemu je pisala suautorica Jasna Horvat. Ilustrativno će nam pomoći da pojмимо veličinu toga potencijala.

Treća knjiga ujedno je i treći korak u nadogradnji ili širenju opsega sagledavanja problema nakladništva. Pod naslovom *Kreativna industrija i nakladništvo*, knjige kao kulturni i ekonomski proizvod stavljene su u kontekst jedne nove ekonomske grane koja se stidljivo pojavljuje u hrvatskome javnom i znanstvenom diskursu, iako je u europskim okvirima s velikom pažnjom usvojena i prakticirana. Jedna od najbrže rastućih industrija u svijetu uklapa se sasvim u profil suvremenoga čovjeka i načina njegova funkcioniranja u kontekstu suvremenih medija. Industrija dokolice i zabave uočila je trenutačno najveći resurs – čovjekovo slobodno vrijeme, te na tome gradi financijska carstva, često i na štetu onih koji tih trendova nisu još svjesni. Konkretnije, ako sami ne znamo upregnuti kreativne industrije u kreiranju domaćega sadržaja, naši će se građani okrenuti proizvodima onih koji su na vrijeme shvatili pravila igre. U situaciji premještanja klasične industrije u druga područja, naše se društvo našlo s druge strane zida, u području gdje su na cijeni kreativnost i proizvodi koji nude edukaciju, zabavu, iskustvo ili doživljaj. Negdje su prema tomu cilju napravljeni brojni koraci, negdje tek nekoliko njih; oni su zalag za optimizam, ali i opomena da bi trebalo više i bogatije. Ti su primjeri potanko opisani, a među njima su Festival europske kratke priče, Festival svjetske književnosti, Sa(n)jam knjige i drugi.

Time je, na trima razinama, područje nakladništva pospremljeno. Okviri, polazišta, ključne točke i mogući smjerovi zacrtani su autorsko/znanstvenim doprinosom Nives Tomašević. U njih nije upisan samo trenutačni znanstveni interes ili površna zaintrigiranost, već životna posvećenost. Može se slobodno reći da te knjige nije pisao netko tko je za nakladništvo zainteresiran, nego netko komu je do nakladništva stalo i komu je ono – život. Ostaje nada da će veliko pospremanje biti od koristi novim autorima među kojima će biti i onih koji će doživljavati nakladništvo kao Nives Tomašević. To što ih trenutačno nema na vidiku može i ne mora biti razlog za paniku. Ali mora biti razlog za uočavanje i shvaćanje važnosti praktičnoga i teorijskoga rada osobe kojoj su posvećeni ovaj tekst i ova knjiga.

Događaji u kreativnoj industriji: odrednice književnih događaja

Ivana Buljubašić Srb

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Josipa Mijoč

Ekonomski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Uvod

Posljednja tri desetljeća, točnije otkako su se hrvatsko društvo, pa i umjetnost i kultura našli u novome društveno-ekonomskom sustavu mnogi su teoretičari kulture i književnosti pokušavali razjasniti utjecaje globalnih gospodarskih kretanja i slobodnoga tržišta na književnu proizvodnju i književno polje.¹ Vodeći se tezama Fredrica Jamesona o kulturi kasnoga kapitalizma te generalnoj postavci da je „estetska proizvodnja danas postala integrirana u robnu proizvodnju općenito“;² Maša Kolanović ističe da je razvidno kako je upravo „raspadom socijalizma i dolaskom kapitalizma, hrvatska kultura počela živjeti svoju postmodernu“.³ Drugim riječima, postmoderne tendencije nisu više prepoznatljive samo kao stilske strategije u književnim tekstovima o kojima se „govori još od kraja 60-ih godina prošloga stoljeća“;⁴ već se problematiziraju u sklopu kompleksnih međudnosa književnoga polja i novoga gospodarskog okružja u Republici Hrvatskoj, napose kroz uklopljenost

1 Termin Pierrea Bourdieua koji je, među ostalima, razradila Marina Protrka. Protrka, M. Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008., str. 31–52. Dostupno na: <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/46/66/2795> (18. 1. 2022.)

2 Jameson, F. Postmodernizam ili Kulturna logika kasnog kapitalizma. Zagreb: Arkzin, 2019. Str. 18.

3 Kolanović, M. Od Maara do Mercatora: književna artikulacija reklame u modernizmu i postmodernizmu. Zagrevačka slavistička škola, 7. 5. 2009. Dostupno na: <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=447&naslov=od-maara-do-mercatora> (17. 1. 2022.)

4 Isto.

u kreativnu industriju. U hrvatskome kontekstu primijećen je snažan naglasak na zaokret od književnoga teksta ka književnosti kao događaju,⁵ općenito spektakularizaciji kao „najvidljivijoj pratilji hrvatske književne tranzicije“⁶ te komodifikaciji i komercijalizaciji književnosti.⁷

Uočeni trendovi tipični su za promjene i na globalnome planu. Općenito su razvidna, ističe Liana Giorgi u vezi s promjenama u književnosti, četiri međuovisna trenda: a) diversifikacija književnih vrsta i žanrova, ali i diversifikacija u nakladništvu, b) hibridizacija vrsta i žanrova, što uključuje i isprepletanje književnosti s publicistikom i drugim umjetnostima, c) transnacionalizam odnosno multikulturalna pozadina autora kao „rezultat vlastitog izbora i rasta globalne mobilnosti“, d) interdisciplinarnost autora u smislu da su književni autori rijetko profesionalni književnici.⁸ Prema autorici, prepletanje tih trendova povezano je u širem smislu s književnim poljem. Proučavajući književnost u okvirima književnih festivala, autorica ističe da se književnost sve više razmatra kao izvedba ili performans, a usporedno s tim nestaje „usamljena figura autora/umjetnika potpuno predanoga i zaokupljenoga svojim umjetničkim pozivom utemeljenim na inspiraciji“.⁹ Drugim riječima, autor, posebice u digitalnome okružju, postaje sve više javna i medijski eksponirana figura važna za posredovanje književnoga teksta i knjige čitateljima i publici.

Dinamizam tržišta knjiga podložan je trendovima u književnome polju, općenito promjenjivostima zakona ponude i potražnje te općim značajkama postmodernoga stanja i postindustrijskoga društva kao što su „nestalnost, nesigurnost i fleksibilnost“.¹⁰ To tržište iz perspektive ekonomske znanosti Jasna Horvat, Josipa Mijoč i Ana Zrnić razmatraju u okvirima sektora knjige i nakladništva brzo rastuće kreativne industrije,¹¹ oslonjene „na znanje i kul-

5 Duda, D. Tranzicija i „problem alata“: bilješke uz lokalno stanje književnoga polja. // *Quorum*: časopis za književnost 25, 5-6(2009), str. 416–417.

6 Koroman, B. *Suvremena hrvatska proza i tranzicija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Pula: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile, 2018. Str. 47.

7 Buljubašić Srb, I.; Horvat, J.; Mijoč, J. *Medij književnosti*. // *Ekonomija i književnost: Međunarodna znanstvena konferencija u sklopu projekta Ekonomski temelji hrvatske književnosti Hrvatske zaklade za znanost, Filozofski fakultet u Zagrebu*, 19. prosinca 2019.

8 Giorgi, L. A celebration of the word and a stage for political debate: literature festivals in Europe today. // *European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity* / Liana Giorgi et al. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2011., 18. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.)

9 Isto.

10 Duda, D. *Nav. dj.*, str. 412.

11 Horvat, J.; Mijoč, J.; Zrnić, A. *Ars Andizetum*. Osijek: Andizet – Institut za znanstvena i umjetnička istraživanja u kreativnoj industriji, 2018. Sektor knjige i nakladništva kreativne industrije u akademskom i medijskom diskursu imenuje se još i književna industrija, izdavačka industrija, industrija nakladništva.

turu kao temeljne resurse¹², a čiji se gospodarski potencijal ogleda u „razvijenosti i inovativnosti društva“¹³ kojemu pripada. Riječ je o sektoru o kojemu uvelike ovisi književnost jer je dominantan medij prijenosa književnoga teksta upravo knjiga. Tako različiti čimbenici, poput političkih okolnosti, gospodarske situacije, kulturnih politika, medijskoga praćenja kulture, društvene umreženosti aktera, književne tradicije, žanrovskih preferencija književnih kritičara, obrazovnoga statusa autora, navika čitatelja i mnogih drugih, uvjetuju specifičnosti književnoga polja te utječu na sektor knjige i nakladništva.¹⁴ Književni tekst ishodište je toga sektora, a kako bi se oblikovao u knjigu kao proizvod dostupan za publiku i čitatelja, autor ga ustupa nakladniku,¹⁵ stoga svoju ulogu u pripremi proizvoda za tržište odigravaju, osim autora i nakladnika, i urednici, recenzenti, dizajneri i grafičari, resorno ministarstvo, tiskari, pa konačno objavom knjige i distributeri, knjižari, novinari, književni kritičari i dr. Nakon nakladničkoga oblikovanja tekst omeđen paratekstovima¹⁶ postaje kao knjiga dostupan za svojevrstu konzumaciju i potrošnju, dakle postaje javan i time prepušten čitateljskim interpretacijama.

Međutim, razvidno je da u postmodernoj kulturi književni tekst više nema centralnu poziciju u književnome polju. Sfera privatnoga, za koju je rezervirano „usamljeničko iskustvo“¹⁷ i „čin čitanja“,¹⁸ većim je dijelom zamijenjena medijskim simulakrumom i izlaganjem privatnoga kao javnoga i društvenoga. U tome kontekstu može se tumačiti, što uočava Dean Duda, da je, prihvaćajući zakone književne industrije, „književnost [je], pojednostavljeno, od teksta

12 Mijoč, J. Inovativni potencijal projekata kreativne industrije. // Hrvatska izvan domovine III. / ur. Josipa Mijoč, Marin Sopta i Tanja Trošelj Miočević. Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljeništa, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2020., str. 354.

13 Isto, str. 349.

14 O određenju sektora knjige i nakladništva, a povezano s tim i književnosti te analizi stanja sektora u 2019. godini vidjeti: Mijoč, J.; Horvat, J. Nakladništvo 2019.: istraživačka studija djelatnika u nakladništvu Republike Hrvatske. Osijek: Andizet – Institut za znanstvena i umjetnička istraživanja u kreativnoj industriji, 2020. Dostupno na: <https://www.andizet.hr/wp-content/uploads/2020/02/Nakladni%C5%A1tvo-2019..pdf> (31. 1. 2022.)

15 Buljubašić, I.; Horvat, J.; Mijoč, J. Ekonomsko određenje književnosti. // Povijest, tekst, kontekst: Zbornik radova posvećen Krešimiru Nemecu / ur. Maša Kolanović i Lana Molvarec. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2020., str. 237–251.

16 Buljubašić, I. Pojam parateksta Gérarda Genettea u okviru suvremene naratologije. // Anafora: časopis za znanost o književnosti 4, 1(2017), str. 20–21.

17 Giorgi, L. A celebration of the word and a stage for political debate: Literature festivals in Europe today. // European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity / Liana Giorgi et al. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2011., str. 12. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.)

18 Martínez Tejero, C. Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field. // Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal 10(2021), str. 196. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>

postala socijalni, javni događaj, 'event'¹⁹. Takva teza nameće promišljanje o promijenjenome odnosu prema književnome tekstu. Naime, u skladu s promišljanjima o knjizi kao kulturnomu proizvodu, i književni tekst kao njezin supstrat postaje dijelom proizvoda. Teorijske postavke marketinga u kulturi i umjetnosti kulturni proizvod vide kompleksnim proizvodom koji čine četiri elementa: „umjetnički proizvod (slično glavnom proizvodu), izvedeni proizvodi, prateće usluge i iskustvo potrošača“.²⁰ U okviru sektora knjige i nakladništva književni tekst dostupan u knjizi kao kulturnomu proizvodu postaje povodom za planiranje i organiziranje pratećih javnih događaja te sam više nije dostatan za cjelovito iskustvo pojedinim čitateljima. Sve to podrazumijeva prilagođavanje pristupa publici i potencijalnim čitateljima, vještu promociju i što ekspanzivniju medijsku ekspanziranost²¹ proizvoda jer je riječ, ekonomskim rječnikom, o potrošačima s kojima valja ostvariti kontakt te se brinuti o njihovu zadovoljstvu. Budući da su proizvodi sektora knjige i nakladništva „proizvedeni za masovnu potrošnju u dokolici“²² nameće se da književno polje i knjiga „počinju ovisiti o ekonomskoj logici tržišta“.²³ U tome smislu Ivana Buljubašić Srb, Jasna Horvat i Josipa Mijoč raspravljaju da stanje u sektoru u Republici Hrvatskoj, a posredno i u književnosti uglavnom ovisi o čimbenicima poput dostupnosti knjige proizvoda onkraj specijaliziranih prodavaonica i knjižara, dakle po kioscima i trgovačkim centrima i sl., promocije pojedinih naslova kao uspješnica, problematike brojnosti književnih nagrada, autorske ekspanziranosti kao zamjene za književni sadržaj, vizualne atraktivnosti knjige i festivalizacije književnosti.²⁴ Upravo je potonji fenomen jasan pokazatelj promjena u književnome polju i tendencijskih pristupa književnosti kao izvedbi, tj. događaju. Stoga će se nastavak rada usmjeriti na definiranje i razlikovanje književnih događaja kao sekundarnih, popratnih proizvoda/usluga u sektoru knjige i nakladništva kreativne industrije Republike Hrvatske.

19 Duda, D. Tranzicija i „problem alata“: bilješke uz lokalno stanje književnoga polja. // *Quorum*: časopis za književnost 25, 5-6(2009), str. 416–417.

20 Kolber, F. Marketing u kulturi i umetnosti. Beograd: Clio, 2010., str. 38–39.

21 Buljubašić Srb, I. Od književne kritike do digitalnih epitektova. // 24. Đakovački susreti hrvatskih književnih kritičara, Centar za kulturu Đakovo, 24. lipnja 2021.

22 Buljubašić Srb, I.; Horvat, J.; Mijoč, J. Medij književnosti. // *Ekonomija i književnost: Međunarodna znanstvena konferencija u sklopu projekta Ekonomski temelji hrvatske književnosti Hrvatske zaklade za znanost, Filozofski fakultet u Zagrebu*, 19. prosinca 2019.

23 Isto.

24 Isto.

Definiranje i kriteriji utvrđivanja književnoga događaja

Kao posljedica „transformacijskih učinaka postkolonijalizma, globalizacije i razvoja sve naprednijih informacijskih tehnologija“²⁵ u društvenim i humanističkim studijima posljednjih se desetljeća raspravlja o prostornome obratu. Robert T. Tally ističe da je taj obrat, promican i potaknut „estetskim senzibilitetom (...) postmodernizma“²⁶ postao „nezaobilazan koncept“²⁷ među teoretičarima književnosti i kulture. Šireći koncept prostornosti s procesa pisanja i književnoga teksta na šire književno polje, interdisciplinarnim pristupima zahvaćaju se znanstveni interesi koji proučavaju knjigu kao predmet, kao kulturni proizvod i robu na tržištu knjiga, knjigu kao sociološki fenomen među čitateljima, pa i kao turistički suvenir.²⁸ Mnoga od tih istraživanja polaze od postavke da je kultura, u okvirima kreativne industrije, ako ne „glavna pokretačka snaga za turizam“²⁹ Europske unije, onda sigurno jedan od dodatnih „čimbenika privlačenja kulturnoga i kreativnoga turizma“³⁰

Na tome tragu mogu se proučavati i ideje o „mjestima književnosti“³¹ koja, s jedne strane, mogu biti tradicionalna fiksna mjesta poput knjižara ili knjižnica ili, s druge strane, promjenjivi, društveno fleksibilni i privremeni prostori, nalik na nekadašnje književne salone, u kojima se okupljaju zainteresirani za razgovor o književnosti i/ili knjizi,³² pri čemu se tu ubrajaju i javna čitanja.³³ Cristina Martínez Tejero, razmatrajući iskoristive potencijale književnosti u turističkim i uslužnim djelatnostima, izdvaja književne događaje inspirirane književnim tekstom ili autorovim životom i djelovanjem jednim od najpoznatijih modela spoja književnosti i turizma.³⁴ Neovisno o tome je li riječ o dominantnim turističkim tendencijama ili marketinškim strategijama za po-

25 Tally, R. T. *Spatiality*. London / New York: Routledge, 2013., str. 3.

26 Isto.

27 Isto, str. 4.

28 Tomašević, N.; Horvat, J. *Nevidljivo nakladništvo*. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.

29 *The Economy of Culture*. Study prepared for European Commission. Listopad 2006., 8. Dostupno na: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/cultural-economy_en.pdf (17. 1. 2022.)

30 *Research for CULT Committee - Culture and creative sectors in the European Union – Key future developments, challenges and opportunities*. Rujan 2019., str. 60. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629203/IPOL_STU\(2019\)629203_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629203/IPOL_STU(2019)629203_EN.pdf) (17. 1. 2022.)

31 Martínez Tejero, C. *Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field*. // *Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal* 10(2021), 196. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>

32 Giorgi, L. *Between tradition, vision and imagination: the public sphere of literature festivals*. // *Festivals and the Cultural Public Sphere* / ed. Liana Giorgi, Monica Sassatelli i Gerard Delanty. London / New York: Routledge, 2011., str. 30.

33 Martínez Tejero, C. *Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field*. // *Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal* 10(2021), 197. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>

34 Isto.

boljšavanja prodaje³⁵ proizvoda u sektoru knjige i nakladništva, i u Hrvatskoj je razvidan rast broja i organiziranje književnih događaja s različitim povodima i ciljevima.

O brojnosti i raznovrsnosti kulturnih i književnih događaja te terminološkim preklapanjima govori, primjerice, pregled takvih zbivanja koja niz godina prati i (su)organizira jedna od najvažnijih kulturnih institucija u Republici Hrvatskoj – Matica hrvatska. Na njihovoj mrežnoj stranici nalazi se čak 216 vrsta zbivanja, odnosno događaja koji su se tijekom godina organizirali i najavlivali, a neka od njih nemaju karakter događaja uživo ni kulturni karakter u užemu smislu.³⁶ Kako bi se jasnije odredili kriteriji za definiranje književnih događaja, potrebno je poći od definicije planiranih događaja i kulturnoga događaja.

Donald Getz u postavljanju teorijskoga okvira za događaje razlikuje planirane i neplanirane događaje. Planiranim događajima smatraju se oni koji imaju unaprijed definirane ciljeve i ishode koje određuju i kontroliraju organizatori, s unaprijed izgrađenim programom za koji odgovornost preuzima organizator.³⁷ Za razliku od planiranih događaja, neplanirani događaji nemaju jasne namjere sudionika, opisani su kao spontane aktivnosti, bez uspostavljenih sustava organiziranja i upravljanja događajem te bez jasne odgovornosti inicijatora događaja.³⁸ Teorija događaja u najvećoj mjeri usmjerena je opisivanju, istraživanju, mjerenju i analizi planiranih događaja. Getz planirane događaje dijeli u četiri osnovne skupine koje se međusobno razlikuju prema svrsi održavanja i programu: a) kulturni, politički, umjetnički i zabavni događaji, b) poslovni, edukacijski i znanstveni događaji, c) sportski, natjecateljski i rekreacijski događaji te d) privatni događaji.³⁹

Jelena Knešaurek i Hrvoje Carić kulturni događaj proučavaju u kontekstu turističkih potencijala, međutim, njihova je definicija primjenjiva i bez okvi-

35 Lee, Y.-K. i dr. Festivalscapes and patrons' emotions, satisfaction, and loyalty. // *Journal of Business Research* 61(2008), str. 56.

36 U popisu zbivanja na mrežnoj stranici Matice hrvatske nalaze se, među ostalim, audicija, bajkaonica, ciklus predavanja, Dan Matice hrvatske, digitalno izlaganje, druženje sa spisateljicom, festival povijesti, folklorni nastup, glazbeno-poetska večer, humanitarna izložba, izlet, kazališna radionica, književni natječaj, komemorativna sjednica, likovna manifestacija, nagrađivanje učenika, objava časopisa, osvrt, panel-diskusija, performans, predstavljanje godišnjaka, predstavljanje projekta, projekcija filmova, sajam knjiga, svečani kolokvij, večer sjećanja, vodvilj, znanstveno savjetovanje i sl. Matica hrvatska - zbivanja. Dostupno na: <https://www.matica.hr/zbivanja/> (31. 1. 2022.)

37 Getz, D. *Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events*. Oxford / Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007., str. 21–28.

38 Isto, str. 27–28.

39 Isto, str. 21–22.

ra turističke djelatnosti. Autori ga definiraju kao „susret publike s umjetničkim događajem na određenom mjestu i u određeno vrijeme“.⁴⁰ U skladu s takvom definicijom, književni događaj najjednostavnije bi bilo definirati kao javni i planirani susret publike i dionika sektora knjige i nakladništva u čijemu su središtu književnost, književno izdanje ili književni autor. Također, analogno kriterijima kojima spomenuti autori utvrđuju kulturni događaj,⁴¹ mogu se opisati i kriteriji književnoga događaja: umjetnički kriterij, kriterij izlagača, kriterij publike, kriterij mjesta, kriterij vremena, kriterij veličine i kriterij jedinstvenosti.

Umjetnički kriterij pretpostavlja da je ishodište i povod književnoga događaja umjetničko ostvarenje (književni tekst), pojedinačno umjetničko djelovanje (autorski opus) ili kontekstualizirano umjetničko djelovanje (šire književne teme), a povezano s tim i realizacija teksta u knjizi ili kojoj drugoj književnoj publikaciji (primjerice časopisu).

Kriterij izlagača određuje tko su sudionici odnosno predstavljači koji prezentiraju u umjetničkome kriteriju konkretiziran središnji element književnoga događaja. Gotovo uvijek su to dionici sektora knjige i nakladništva. S obzirom na središnji element događaja, izlagač može biti sam autor ili više autora, a u događaju mogu sudjelovati moderator ili voditelj, urednik, recenzent, nakladnik, književni kritičar i dr.

Kriterij publike definira ciljnu skupinu posjetitelja književnoga događaja, a tu dominiraju čitatelji i potencijalni čitatelji, tj. ljubitelji knjiga. Pritom je katkad, ovisno o vrsti događaja, važna dodatna segmentacija posjetitelja na, primjerice, učenike, studente, nastavnike filoloških predmeta, raznoliku publiku itd. Veći događaji privlače raznovrsnu publiku, ne samo ljubitelje knjiga. Publiku na književnim događajima čine i predstavnici medija⁴² koji prate kulturne događaje i o njima izvješćuju.

Kriterij mjesta ovisi o vrsti književnoga događaja, točnije učestalosti, ali i konkretnim prostorno-vremenskim okolnostima. Primjerice, periodični događaji mogu imati stalno mjesto održavanja, a ta mjesta mogu biti i promjenjiva. Također, događaji se češće održavaju u zatvorenim prostorima, kao što

40 Knešaurek, J.; Carić, H. Kulturni događaji i manifestacije u turizmu. Zagreb: Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika / Institut za turizam, 2018. Str. 10.

41 Isto, str. 11.

42 Velagić, Z. Uvod u nakladništvo. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2013. Str. 74.

su knjižnice i javne dvorane,⁴³ knjižare, ali i klubovi i kafići.⁴⁴ Posljednjih godina sve se češće književni događaji održavaju na otvorenim javnim površinama poput trgova i parkova. Književni se događaj „uvijek upisuje u prostor u kojem se događa te ga često čini prepoznatljivim“,⁴⁵ pogotovo ako je riječ o periodičnim i ponavljanim događajima.

Kriterij vremena pretpostavlja da se književni događaj odvija u zadanome i predviđenome trajanju, a to se vrijeme utvrđuje u skladu s ostalim kriterijima. Primjerice, pojedinačni događaj trajat će najčešće između 30 i 90 minuta, a kompleksniji, veliki događaji i uzastopno nekoliko dana, pa čak i tjedana. Mogu se razlikovati dnevni i večernji događaji, ljetni, proljetni, jesenski i zimski događaji. Također, s obzirom na to da postoje ponavljajući događaji, može se razlikovati jesu li događaji pojedinačni i neponovljivi ili kontinuirani i periodični, s jasnim obrascem učestalosti.

Kriterij veličine određuje je li književni događaj manji ili veći, s obzirom na ciljanu publiku i program. U usporedbi veličina događaja Getz navodi da su veliki događaji oni koji su usmjereni interesu šire javnosti, generiraju veći broj medijskih izvješća, na njima se očekuje gužva te je njima moguće utjecati na promjenu stajališta zajednice jer imaju znatan utjecaj.⁴⁶ S druge strane, mali događaji odvijaju se u skladu s privatnim i poslovnim interesima, privlače manji broj medija te posjetitelji iskustvo opisuju kao privatno odnosno podijeljeno sa skupinom pojedinaca s kojima dijele zajedničke interese.⁴⁷

Kriterij jedinstvenosti upućuje na to da svaki književni događaj treba biti ponajprije sadržajno raznolik i diferenciran od ostalih sličnih događaja. Na umu treba imati da brojni književni događaji imaju zadanu strukturu odvijanja i baznu publiku, stoga je potrebno paziti na to da se sadržaj ne ponavlja jer to može „rezultirati, dakako, odljevom vjerne publike“. ⁴⁸ Također, književni

43 Tadić, K. Rad u knjižnici: priručnik za knjižničare. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/katm.htm> (31. 1. 2022.)

44 Održavanje književnih događaja u klubovima i kafićima popularizirao je Festival alternativne književnosti koji se kontinuirano odvijao u različitim gradovima od svibnja 2000. do prosinca 2003. godine Organizatori toga događaja, kao svojevrsnoga prototipa današnjih književnih festivala, inzistirali su da se festivalski događaj može održati samo u „klubovima, kafićima, uopće na mjestima na kojima se okupljaju mladi“, a ključno je bilo da prostor ima šank. Bagić, K. Uvod u suvremenu hrvatsku književnost: 1970-2010. Zagreb: Školska knjiga, 2016. Str. 150.

45 Knešaurek, J.; Carić, H. Kulturni događaji i manifestacije u turizmu. Zagreb: Hrvatsko društvo glazbenih Umjetnika, Institut za turizam, 2018. Str. 11.

46 Getz, D. Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events. Oxford / Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007. Str. 29.

47 Isto.

48 Knešaurek, J.; Carić, H. Nav. dj., str. 11.

događaj, osim središnjega cilja popularizacije čitanja, književnosti i knjiga - kulturno-edukacijske funkcije,⁴⁹ treba posjetiteljima pružiti „priliku za opuštanje i druženje izvan konteksta svakodnevnice“.⁵⁰

Pri organiziranju književnoga događaja, kao javnoga i planiranoga događaja, treba na umu imati da se tek sinergijom opisanih kriterija može u posjetitelja stvoriti i dočarati „osobno i jedinstveno“ iskustvo jer ono „proizlazi iz interakcije okružja, programa i ljudi“.⁵¹ Također, potrebno je upozoriti na to da se ciljevi organizatora književnih događaja mogu razlikovati. Budući da su književni događaji dijelom sektora knjige i nakladništva kreativne industrije, ciljevi organizatora nakladnika kao gospodarskih subjekata uvjetovani su i financijskim planom poduzeća. Organizatori u tome slučaju organiziraju događaj radi promidžbe, poboljšanja prodaje i/ili sklapanja novih poslovnih ugovora, što uključuje potencijalnu prodaju autorskih prava, ugovaranje prijevoda, ponude za nove publikacije, širenje distribucijske mreže i sl. Tijekom promidžbe i prodaje organizatorima nakladnicima u tome pomažu autori književnih tekstova i knjiga, odnosno izlagači, koji su često ugovorom uvjetovani na suradnju „u prodaji svog djela“.⁵²

S druge strane, planirani javni događaji nerijetko su organizirani uz financijsku potporu lokalne samouprave, zajednice, države ili sponzora. Pritom Getz napominje da, primjerice, producenti umjetničkih događaja „ne moraju nužno prodavati svoje koncepte kupcima koji plaćaju, ali moraju ‘prodati’ javnim agencijama za dodjelu bespovratnih sredstava i korporativnim sponzorima“.⁵³ U Republici Hrvatskoj najčešće se takva sredstva osiguravaju iz projekata i kulturnih programa EU-a, Ministarstva kulture i medija, iz sredstava izdvojenih za kulturne i umjetničke događaje proračuna lokalnih samouprava, strukovnih udruženja i kulturnih institucija.

Kada je posrijedi spomenuti cilj popularizacije čitanja, književnosti i knjiga, tada se književni događaji u Republici Hrvatskoj nerijetko pojavljuju na

49 Tu je funkciju moguće pratiti i povezati s motrenjem književnih događaja kao „jednoga od medija prosvjetiteljstva“. Giorgi, L. *Between tradition, vision and imagination: the public sphere of literature festivals.* // *Festivals and the Cultural Public Sphere* / ed. Liana Giorgi, Monica Sassatelli i Gerard Delanty. London, New York: Routledge, 2011., str. 30.

50 Jago, L.; Shaw, R. N. *Special events: a conceptual and definitional framework.* // *Festival Management and Event Tourism* 5(1998), str. 29.

51 Getz, D. *Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events.* Oxford / Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007. Str. 21.

52 Lodge, D. *Oxford Literary Festival: the rise of literary festivals.* // *Financial Times*, 6. 3. 2015. Dostupno na: <https://www.ft.com/content/cc65e1ba-c2ab-11e4-ad89-00144feab7de> (4. 2. 2022.)

53 Getz, D. *Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events.* Oxford / Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007. Str. 279.

popisima programa i projekata Ministarstva kulture i medija kao izvora prihoda. Ministarstvo niz godina sufinancira i financijski iz svojega proračuna podupire različite književne manifestacije. Na primjeru odobrenih programa tijekom posljednjih godina može se uvidjeti da ministarstvo redovito odobrava potpore za različite „književne manifestacije koje se kontinuirano održavaju, a vezane su uz istaknute osobe i događaje hrvatske kulture“.⁵⁴ Popisi ministarstva o odobrenim, ali i odbijenim programima dobar je pokazatelj velikoga broja književnih događaja u Republici Hrvatskoj. Međutim, ni uvidom u sve prijavljene programe ne može se utvrditi broj književnih događaja jer određeni veliki događaji poput književnih susreta, festivala i sajmova sadrže raznolik program ili uopće nisu prijavljeni za dodjelu jer ne zadovoljavaju određene kriterije. Primjerice, u popisu odobrenih programa od 5. veljače 2020. godine Ministarstva kulture i medija pojavljuje se niz različitih književnih događaja, od kojih se gotovo svi mogu razmatrati s obzirom na uspostavljene kriterije za književni događaj.⁵⁵ Među njima se posebno ističu književne nagrade, kao zaseban segment koji ministarstvo podupire, a koje same po sebi prema utvrđenim kriterijima nisu književni događaji, međutim, uručivanje književne nagrade i/ili objavljivanje dobitnika često je dijelom programa velikih književnih događaja.

Kratak osvrt na odobrene programe u 2020. godini govori u prilog raznovrsnosti književnih formata i krematonima, a s tim povezano i preklapanja i neusklađenosti imenovanja i programskih sadržaja. Primjerice, kada bi se razmotrili samo prijavljeni programi koji sadrže riječ festival u svojem nazivu, izdvojili bi se sljedeći: Međunarodni festival književnosti i poezije Sipar, Festival pustolova „Mate Svjetski“, 13. festival dječje knjige, Festival svjetske književnosti, Svjetski festival hrvatske književnosti, Festival europske kratke priče, Književna karika/Lit link - međunarodni književni festival, Ovca u kutiji - međunarodni festival slikovnice, Festival Pazi knjiga!, Festival Prvi prozak na vrh jezika, Zagreb Book Festival, Vrazova Ljubica - festival ljubavne poezije, Festival dječje knjige Monte Librić, Ogulinski festival bajke, KaLibar bestival, ŠUŠUR! Festival od riči, Festival pričanja priča Pričigin, Međunarodni književni festival Vrisak te Međunarodni festival stripa u Makarskoj – MaFest i Međunarodni festival stripa Crtani

54 Književne manifestacije (pregled sa stanjem 5. 2. 2020.). Ministarstvo kulture i medija. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/financiranje/odobreni-programi-u-2020-godini/književne-manifestacije-pregled-sa-stanjem-5-2-2020/19044> (31. 1. 2022.)

55 Isto.

romani šou - Zagreb Comic Con.⁵⁶ Riječ je o dvadeset događaja, od kojih su posljednja dva usmjerena na strip. U popisu odobrenih programa od 5. veljače 2020. godine izdvajaju se još i događaji koji u svojoj prijavi sadrže riječ sajam: Sajam dječje knjige u Bologni, Sajmovi knjiga: Mediteranski sajam knjiga, Interliber, Sarajevo, Frankfurt, Beograd, Sa(n)jam knjige u Istri, Sajam dječje knjige u Šibeniku „Librić u Maloj loži“.⁵⁷ Iz toga je evidentno da krematonim u koji je uključena riječ festival odnosno sajam ne mora nužno značiti i konceptijsku i programsku istovjetnost događaja kako se razmatraju u ovome radu.

Stoga je nužno promotriti i razlikovati književne događaje kao samostalne planirane i organizirane, neovisne u odnosu na kompleksnije događaje, ali one koji mogu biti dijelom velikih događaja, jedan njegov programski sadržaj. Književni događaji rijetko se pojavljuju u svojim „čistim“ oblicima, a u medijskome i administrativnome diskursu, kako je primijećeno, nerijetko dolazi do terminološkoga i/ili konceptijskoga, pa posljedično i definicijskoga preklapanja. Zbog toga je potrebno odrediti razlike najčešćih malih i velikih književnih događaja u Republici Hrvatskoj, a s obzirom na utvrđene kriterije.

Mali književni događaji u Republici Hrvatskoj

U male književne događaje možemo ubrojiti predstavljanje književne publikacije te predstavljanje književnoga opusa autora. Najčešće se predstavljaju knjige koje pripadaju jednomu od književnih rodova i vrsta, a mogu se predstavljati i časopisi ili druge književnosti bliske publikacije.

Predstavljanja se većinom organiziraju u povodu promoviranja novoga izdanja pojedinačnoga autora, stoga su organizatori takvih događaja najčešće nakladnici. U predstavljanjima kao izlagači sudjeluju autor, najčešće urednik (često u ulozi moderatora) te barem jedan stručnjak za književnost (književni kritičar i/ili znanstvenik) koji komentira tekst. Kada je riječ o promoviranju novih književnih izdanja, predstavljanje je prilika i da posjetitelji događaja izdanja kupe po promocijskoj cijeni te uz potpis autora. Primjer takvoga događaja može biti predstavljanje romana *Stjenice* Martine Vidaić održano 1. ožujka 2022. u Društvenome klubu Botaničar u Zagrebu. O romanu su go-

56 Izdvojeni na temelju pregleda odobrenih književnih manifestacija za financijsku potporu u 2020. pri Ministarstvu kulture i medija.

57 Isto.

vorili u ulozi urednice i moderatorice Ana Brnardić te u ulozi komentatora i promotora Zoran Ferić i Dorta Jagić.⁵⁸ Predstavljanje može uključivati i više izdanja istoga autora ili pak promoviranje više novih izdanja različitih autora. Primjer potonjega može biti predstavljanje romana Zorana Ferića *Putujuće kazalište* i Želimira Periša *Mladenka kostonoga* koje je u sklopu Osječkoga ljeta kulture 2. srpnja 2021. organizirao Ogranak Matice hrvatske u Osijeku. Uz autore su o dvama romanima govorili Tatjana Ileš i Nebojša Lujanović, koji su ujedno bili svojevrсни moderatori.⁵⁹

Predstavljanje književnoga opusa pak organizira se neovisno o novim autorskim izdanjima knjiga te im je povod najčešće izvanknjiževni, primjerice, „omiljenost kojega autora među korisnicima“⁶⁰ knjižnica. Središte predstavljanja jest razgovor s autorom o njegovu opusu i/ili općenitome književnom djelovanju, ako je riječ o živućemu autoru. Primjereno je da razgovor s autorom vodi izlagač upućen u njegov opus i djelovanje. Primjer je takvoga događaja Poezija u dvorištu u organizaciji Centra za knjigu koji posljednjih desetak godina ugošćava autore s kojima razgovara o dosadašnjemu književnom radu, ali i aktualnostima u književnome polju. Razgovori imaju stalni prostor u kojemu se organiziraju, u zagrebačkome Caféu u dvorištu. Nazivaju se pjesničkom tribinom, premda takav karakter događaj poprima tek kada ugošćava više autora i kada razgovor nije usmjeren samo na pitanje njihova autorska djelovanja i opusa. Katkad se u sklopu događaja mogu kupiti knjige autora izlagača.⁶¹

Slična predstavljanja autora i njegova književnoga djelovanja mogu biti dijelom obogaćivanja studijskih programa filoloških usmjerenja ili predmetnoga kurikula Hrvatskoga jezika. Primjerice, predstavljanje književnoga opusa u obliku razgovora s učenicima održali su Julijana Matanović i Pavao Pavličić 24. rujna 2021. u Ekonomskoj i trgovačkoj školi Čakovec.⁶²

Povod za susret može biti i „kakva autorska obljetnica“,⁶³ što je čest slučaj pri predstavljanju književnoga opusa umrlih autora. Na primjer, takav događaj bio je obilježavanje tridesete obljetnice smrti Miroslava Krležu u

58 YouTube. Naklada Ljevak. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=ZmePSPnBixg> (15. 3. 2022.)

59 Osječko ljeto kulture. Dostupno na: <https://ljetokulture.osijek.hr/blog/events/zoran-feric-putujuce-kazaliste-zelimir-peris-mladenka-kostonoga/> (31. 1. 2022.)

60 Tadić, K. Nav. dj.

61 Centar za knjigu. Facebook. Dostupno na: <https://www.facebook.com/centar.knjigu/> (19. 1. 2022.)

62 eMedjimurje.hr. Dostupno na: <https://emedjimurje.net.hr/vijesti/drustvo/4108172/ekonomska-i-trgovacka-skola-cakovec-u-goste-stizu-knjizevnici-julijana-matanovic-i-pavao-pavlicic/> (4. 2. 2022.)

63 Tadić, K. Nav. dj.

povodu čega je Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu 29. prosinca 2011. predstavila trideset i četiri jedinice dnevničkih zapisa *Davni dani* koji su dijelom Krležine rukopisne ostavštine. Uz to je bilo upriličeno i čitanje fragmenata iz dnevničkih zapisa, a čitao ih je dramski umjetnik Duško Valentić.⁶⁴

Što se tiče predstavljanja publikacije koja nije književna u užemu smislu riječi, ali je dijelom književnoga polja, tu se može istaknuti, primjerice, predstavljanje književnoga časopisa. Takvo predstavljanje održalo se u povodu publiciranja prvoga dvobroja časopisa za književnost *Književna riječ* 17. prosinca 2021. Organizirali su ga Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski u ime nakladnika te Knjižara Nova Osijek u kojoj se događaj zbio. Časopis su predstavili Goran Rem, Mirko Ćurić i Franjo Nagulov.⁶⁵

Zatim se u književni događaj ubrajaju javna autorska čitanja tekstova ili, rjeđe, javna pripovijedanja u smislu engleskoga pojma *storytelling*.⁶⁶ Na njima može sudjelovati jedan autor ili više njih, nerijetko autori čitaju svoje neobjavljene tekstove. Povod može biti neki prigodan događaj koji povezuje stilski ili tematski autorske tekstove koji se čitaju. Primjer je takvoga događaja 50 Poems for Snow koji je poprimio međunarodni karakter. Pjesnička čitanja organiziraju se na pojedinim lokacijama u različitim terminima, ovisno o zimskim uvjetima. Uglavnom se odvija na otvorenome javnom prostoru, noću prvoga dana kada je u mjestu zabilježen snijeg, a organizacija ovisi o volonterskim angažmanima pojedinaca. Nerijetko se naziva pjesničkim festivalom, premda nema značajke festivala.⁶⁷ Javna pripovijedanja rjeđa su jer traže vještoga i kompetentnoga pripovjedača. Primjer može biti Pripovjedaonica Jasne Held održana u sklopu 70. Dubrovačkih ljetnih igara 16. kolovoza 2019., koja je bila usmjerena narodnim pričama dubrovačkoga kraja iz zbirke Baltazara Bogišića.⁶⁸

U novije vrijeme autorska čitanja i pripovijedanja mogu biti snimljena te dijelom televizijskoga programa ili postavljena na društvenim mrežama, me-

64 Obilježavanje tridesete obljetnice smrti Miroslava Krleže. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/obiljezavanje-tridesete-obljetnice-smrti-miroslava-krleze/> (31. 1. 2022.)

65 Društvo hrvatskih književnika. <http://dhk.hr/ogranci-dhk/detaljnije/predstavljanje-casopisa-književna-riječ> (31. 1. 2022.)

66 Miller, E. Definicija pripovijedanja. // *Zarez*. 29. 5. 2008. Dostupno na: <http://www.zarez.hr/clanci/definicija-pripovijedanja> (9. 2. 2022.)

67 50 Poems for Snow. Tumblr. Dostupno na: <https://50poemsforsnow.tumblr.com/> (19. 1. 2022.)

68 70. Dubrovačke ljetne igre. Dostupno na: <https://www.dubrovnik-festival.hr/hr/multimedia/gallery/70-igre-pripovjedaonica-jasne-held> (9. 2. 2022.)

đutim, tada funkcioniraju kao zasebni medijsko-marketinški zapisi te nemaju karakter događaja.

Književna tribina⁶⁹ predstavlja raspravu o unaprijed zadanome problemu ili temi povezanoj s književnošću i književnim poljem, a u njoj sudjeluje više izlagača, minimalno dva uz moderatora ili voditelja. Tematska okosnica mogu biti širi društveno-kulturni konteksti književnosti, kao što je položaj autora u kreativnoj industriji, važnost prijevoda i književnoga prevođenja, tendencije u suvremenoj književnosti, nacionalne i svjetske književne nagrade i sl. Tribine se nerijetko organiziraju kao popularnoznanstvene rasprave, stoga njihovo odvijanje traži stručne izlagače te moderatora ili voditelja koji usmjerava raspravu. Moderator ili voditelji i gosti izlagači mogu biti različitih profila - od književnih autora i glazbenika, sveučilišnih nastavnika, književnih i filmskih kritičara, filozofa, povjesničara umjetnosti, urednika i direktora nakladničkih kuća, kazališnih redatelja i dr. Tribine se mogu organizirati kao samostalni i pojedinačni književni događaj ili mogu biti periodični, kao niz događaja s jasnim obrascem učestalosti.

Primjer je prvospomenute pojedinačne književne tribine 150 godina izlazenja književnoga lista *Vijenac* koju su 17. travnja 2019. u Varaždinu organizirali Ogranak Matice hrvatske u Varaždinu i Hrvatsko narodno kazalište u Varaždinu. Na tribini su o povijesnome razvoju časopisa *Vijenac* i njegovoj kulturnoj važnosti govorili Josip Bratulić, Goran Galić i Ernest Fišer.⁷⁰ Periodična književna tribina pak može biti organizirana poput Književnih petaka u Knjižnicama grada Zagreba. Premda obrađuje i šire kulturne i umjetničke teme (primjerice Umjetnost i psihoterapija, Europska prijestolnica kulture – kad se podvuče crta ili pak Satira – umjetnost i/ili politika?), najčešće su tribine Književnoga petka usmjerene na temu književnosti i pojedinih aspekata književnoga polja (primjerice Je li poezija zaista na margini?, Beskrajna rečenica Lászla Krasznahorkaia, Književni kanon i lektira ili „Dobri loši“ i „loši dobri“ književni tekstovi). U njima sudjeluju različiti stručnjaci iz područja kulture i umjetnosti, a moderator tribina, dobri poznavatelji teme i aktualnosti kojima se usmjerava pojedina tribina, izmjenjuju se s obzirom na potrebe formata i tematske okosnice.⁷¹

69 Nerijetko se za književne tribine upotrebljavaju još i pojmovi okrugli stol i panel-diskusija.

70 Varaždinski.hr. Dostupno na: <https://varazdinski.net.hr/vijesti/kultura/3434141/knjizevna-tribina-150-godina-izlazenja-knjizevnog-lista-vijenac-17-travnja-u-klubu-europa-media/> (31. 1. 2022.)

71 Književni petak. Knjižnice grada Zagreba. Dostupno na: <http://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/10?page=1&tip=14&datumod=01.01.2010> (20. 1. 2022.)

U male književne događaje mogu se ubrojiti i pričaonice za djecu često organizirane u knjižnicama,⁷² radionice kreativnoga pisanja⁷³ ili pak radionice koje se koriste potencijalom književnoga teksta za (re)kreacije u drugim medijima i umjetnostima.⁷⁴ Mali događaji mogu biti i hibridni događaji, primjerice, spoj dviju umjetnosti - predstavljanje književnoga teksta uz njegovo scensko uprizorenje,⁷⁵ koncertno čitanje i sl. Također, to može biti spoj znanosti i umjetnosti, primjerice, popularizacijska književnoteorijska i književnopovijesna predavanja⁷⁶ i drugi planirani događaji koji se rjeđe organiziraju.

Veliki književni događaji u Republici Hrvatskoj

Mali književni događaji, poput opisanih predstavljanja knjige, predstavljanja autorova opusa kroz razgovor, javnih autorskih čitanja, književnih tribina ili raznovrsnih radionica, središnjim su dijelom mnogih programa velikih književnih događaja. S obzirom na opisane kriterije za definiranje književnoga događaja, za velike se događaje izdvaja kriterij jedinstvenosti. On se pokazuje kao ključan kriterij jer se događaji trebaju međusobno razlikovati prema svojem programu, odnosno krovnoj temi/žanru i/ili središnjemu manjem događaju kako bi pridobili posjetitelje. Razlikovanje velikih književnih događaja otežano je upravo brojnošću i raznorodnošću programskoga sadržaja, stoga se nerijetko pojedine sastavnice jednoga pojavljuju u sličnim događajima. Također, veliki književni događaji od malih se razlikuju i s obzirom na kriterij vremena, točnije trajanje događaja - većinom su to periodični događaji koji traju minimalno dva uzastopna dana,

72 Primjer su takvih događaja Prstići pričaju i Vrijeme za priču koji su tijekom jeseni i zime 2021. organizirani u Gradskoj i sveučilišnoj knjižnici u Osijeku. GISKO. Dostupno na: <https://www.gskos.unios.hr/index.php/pricaonice-tijekom-studenog-i-prosinca/> (4. 2. 2022.)

73 Primjer su Radionice kreativnog pisanja proze u organizaciji Bookse koje niz godina održava Zoran Ferić. Booksa. Dostupno na: <https://booksa.hr/u-klubu/radionice/radionica-kreativnog-pisanja-proze> (2. 2. 2022.)

74 Primjer mogu biti radionice dramskoga pisanja održavane tijekom svibnja 2021. koje je vodila Vedrana Klepica u organizaciji Ogranak Matice hrvatske u Osijeku. Ogranak Matice hrvatske u Osijeku. Dostupno na: <http://www.maticahrvatskaosijek.hr/dani-matice-hrvatske-2021/> (4. 1. 2022.)

75 Primjer može biti predstavljanje romana *OSvojski* Jasne Horvat koje se održalo 12. travnja 2019. godine u sklopu programa popularizacijskoga simpozija Kreativna riznica na Ekonomskome fakultetu u Osijeku. Uz autoricu su o romanu govorile Kornelija Mlinarević, Milica Lukić i Nives Tomašević. Uprizorenje teksta *Ars Eugenium* kao minijuzikla režirao je Robert Raponja, a izveli su ga glumac Filip Sever i glazbenik Luka Gotovac. Jasna Horvat. Dostupno na: <https://www.jasna-horvat.com/post/kreativna-riznica-2019-kru%C5%BEana-kreativnost-gala-vodikova-sve%C4%8Danost-i-predstavljanje-romana-osvojki> (8. 2. 2022.)

76 Primjer je predavanje *Priča o kratkoj priči* koje je održao Anđelko Mrkonjić 13. studenoga 2015. u Knjižari Nova Osijek u organizaciji Ogranak Matice hrvatske u Osijeku. Glas Slavonije. Dostupno na: <http://www.glas-slavonije.hr/285033/5/Prica-o-kratkoj-prici> (4. 2. 2022.)

rjeđe se odvijaju tijekom jednoga dana.⁷⁷

Martínez Tejero ističe da se posljednjih godina sve više među književnim događajima izdvajaju upravo sajmovi knjiga i književni festivali te da su takvi književni događaji turistički potentni.⁷⁸ O brojnosti i važnosti književnih festivala, primjerice, govori činjenica da je samo u Ujedinjenom Kraljevstvu i Irskoj u 2015. godini organizirano oko 350 književnih festivala.⁷⁹

Među brojnim velikim književnim događajima u Republici Hrvatskoj najčešći su književni susreti, književni festivali i sajmovi knjiga. Katkad se festivali, osobito na engleskome govornom području, nazivaju festivalima knjiga i festivalima autora/pisaca. Oba događaja, i festivali i sajmovi, svojim povišnim množinskim oblikom uporabe sugeriraju trajanje i uključivanje više događaja.⁸⁰

Književni susreti najčešća su vrsta velikih književnih događaja u Republici Hrvatskoj. Oni podrazumijevaju okupljanje niza književnih autora i stručnjaka za književnost i/ili iz sektora knjige i nakladništva tijekom kojega se održavaju različita predstavljanja, čitanja književnosti i književne tribine te neformalna druženja književnika. Susreti nisu predviđeni kao masovniji događaji, premda publika može biti raznolika. Nerijetko se na susretima, osobito onima lokalnoga karaktera, održavaju i drugi umjetnički popratni događaji - predstave, izložbe, posjet autora školama, glazbene izvedbe, projekcije filmova i sl. Susreti su većinom definirani književnim rodnom ili žanrom. Takvom predloženom opisu književnih susreta odgovaralo bi jedno od značenja festivala kako ga u suvremenome engleskom jeziku bilježi Alessandro Falassi, dakle kao „kulturni događaj koji se sastoji od niza izlaganja umjetničkih djela, često posvećen jednoj umjetnosti ili žanru“.⁸¹ Primjerice, Goranovo proljeće najdugovječniji je događaj u Republici Hrvatskoj usmje-

77 Jedan od najpoznatijih književnih festivala Bloomsday održava se tijekom jednoga dana, uvijek 16. lipnja, što upućuje na to da i kriterij vremena u pojedinačnim velikim događajima može biti varijabilan, odnosno da se veliki događaj koncentrirano i tematski može koncipirati i tijekom jednoga dana. Bloomsday Festival. Dostupno na: <http://www.bloomsdayfestival.ie/about> (19. 1. 2022.)

78 Martínez Tejero, C. Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field. // *Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal* 10(2021), str. 199–200. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>

79 Lodge, D. Oxford Literary Festival: the rise of literary festivals. // *Financial Times*. 6. 3. 2015. Dostupno na: <https://www.ft.com/content/cc65e1ba-c2ab-11e4-ad89-00144feab7de> (4. 2. 2022.)

80 Falassi, A. *Festival: definition and morphology*. // *Time out of time. Essays on the Festival* / ed. Alessandro Falassi. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1987. Str. 2.

81 Isto.

ren na pjesništvo.⁸² Većinom su književni susreti posvećeni određenom književnom velikanu te po njemu nose ime, na primjer Dani Josipa i Ivana Kozarca.⁸³ Dijelom programa često su obljetnice i javna čitanja književnih tekstova, a uglavnom se književni susreti u Republici Hrvatskoj izdvajaju po tome što su dijelom njihovih programa i književne nagrade ili priznanja koji se potom uručuju. Primjerice, Udruga Katapult organizirala je 23. i 24. rujna 2021. u Varaždinu deveti KaLibar bestiVal koji, iako naslovno implicira festival, po svojem programu ne odudara od književnih susreta. Na njemu se održalo sedam događaja, a osim uručivanja Nagrade Post scriptum za književnost na društvenim mrežama 2021., ostalih je šest događaja oblikovano kao predstavljanja književnih publikacija hrvatskih autora - tri zbirke poezije, dva romana i zbirka priča.⁸⁴ U tu vrstu događaja mogu se ubrojiti i susreti stručnjaka iz književnoga polja, primjerice, Đakovački susreti hrvatskih književnih kritičara,⁸⁵ ali je takve stručne susrete potrebno razlikovati od znanstvenih skupova. Književni su susreti gotovo uvijek javni i besplatni te se (su)financiraju iz proračuna lokalne samouprave, proračuna Ministarstva kulture i medija te uz potpore (su)organizatora strukovnih udruga, poput Društva hrvatskih književnika, i kulturnih institucija, poput Matice hrvatske. Uglavnom je riječ o događajima koji nisu popraćeni prodajom nakladničkih proizvoda ili je u sajamskome dijelu, ako postoji, vrlo malen broj izlagača nakladnika.

Književni festivali smatraju se kompleksnim javnim i masovnim⁸⁶ događajima koji okupljaju dionike sektora knjige i nakladništva te širu publiku, nudeći mogućnost društvene i kulturne interakcije među dionicima festivala.⁸⁷ Dionici na festivalima nisu više samo književni autori, već se profil izlagača širi na različite znanstvenike i stručnjake, novinare i me-

82 Goranovo proljeće. Dostupno na: <https://igk.hr/gp/o-nama/> (8. 2. 2022.)

83 Dani Josipa i Ivana Kozarca. Wikipedija. Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Dani_Josipa_i_Ivana_Kozarca (8. 2. 2022.)

84 Moderna vremena. Dostupno na: <https://mvinfo.hr/clanak/pocinje-deveti-kalibar-bestival-u-varazdinu> (9. 2. 2022.)

85 Đakovački susreti hrvatskih književnih kritičara. Wikipedija. Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90akova%C4%8Dki_susreti_hrvatskih_knji%C5%BEevnih_kriti%C4%8Dara (8. 2. 2022.)

86 Ilustrativni primjer masovnosti jest brojka od 90 000 posjetitelja, 500 događaja s oko 700 izlagača 2009. godine na jednome od najvećih književnih festivala organiziranom u gradiću Hay-on-Wye. Giorgi, L. A celebration of the word and a stage for political debate: literature festivals in Europe today. // European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity / Liana Giorgi et al. Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2011., 13. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.)

87 Mijoč, J. Research Study on Festival and Events: 2nd EU-China International Literary Festival. Osijek: J. J. Strossmayer University of Osijek Faculty of Economics, 2022.

dijske predstavnike, političare, umjetnike, pa čak i sportske zvijezde.⁸⁸ Na taj način organizatori književnih festivala privlače različite skupine posjetitelja, ne samo čitatelje i ljubitelje knjiga. Književni festivali usmjereni su na „slavljenje pisane riječi u čitanjima, raspravama ili debatama“.⁸⁹ Važno je također da festival ostavlja dojam jedinstvenosti u pogledu zabavne atmosfere i slavlja, odnosno da je njegov „ambijent drugačiji od svakodnevnog doživljaja“,⁹⁰ poput festivalskoga sela u Cheltenhamu. Time se doprinosi da posjetitelji festival dožive kao događaj izvan okvira svoje rutine.⁹¹ Osim što nude „prostore za raspravu o suvremenim političkim i društvenim zbivanjima“,⁹² festivali su usmjereniji na zabavni, neformalni karakter događaja,⁹³ pa se u sklopu njih organiziraju kvizovi, radionice i igraonice, kostimiranje i vođene književne rute i sl. Za festivale je važno i to što pružaju mogućnost umrežavanja, rasprave i druženja, odnosno važna je mogućnost interakcije dionika festivala.⁹⁴ U suvremenome engleskom jeziku pojam festival može imati i značenje sajma,⁹⁵ stoga je sajamsko-izložbeni aspekt katkad dio književnoga festivala. U Republici Hrvatskoj postoje primjeri hibridnih formata književnih susreta s tendencijom festivalskih, ali i sajamskih odrednica. Poneki književni susreti, čak i kada u svojem nazivu uključuju pojam festival nisu ili nemaju cilj biti masovni događaji, stoga ih i

88 Na to upućuje, primjerice, raznovrsnost programa najstarijega festivala u Ujedinjenome Kraljevstvu, megafestivala u Cheltenhamu održanoga od 8. do 17. listopada 2021. koji više nije usmjeren samo na književne autore.

Cheltenham Festivals. Dostupno na: <https://www.cheltenhamfestivals.com/news/2021/08/full-programme-announcement-for-autumns-hottest-ticket-the-times-and-the-sunday-times-cheltenham-literature-festival-2021> (8. 2. 2022.)

89 Giorgi, L. A celebration of the word and a stage for political debate: literature festivals in Europe today. // European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity / Liana Giorgi et al. Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2011., 12. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.).

90 Ayob, N.; Wahid, N. A.; Azizah, O. Attributional model of visitors' event experience in festivals and special events. // International Journal of Event Management Research 8,1(2013), str. 23.

91 Getz, D. Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events. Oxford / Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007. Str. 179.

92 Giorgi, L. A celebration of the word and a stage for political debate: literature festivals in Europe today. // European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity / Liana Giorgi et al. Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2011., 19. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.).

93 Giorgi, L. Between tradition, vision and imagination: the public sphere of literature festivals. // Festivals and the Cultural Public Sphere / ed. Liana Giorgi, Monica Sassatelli i Gerard Delanty. London, New York: Routledge, 2011., str. 38.

94 Mijoč, J. Research Study on Festival and Events: 2nd EU-China International Literary Festival. Osijek: J. J. Strossmayer University of Osijek Faculty of Economics, 2022. Str. 5.

95 Falassi, A. Festival. Definition and Morphology. // Time out of time. Essays on the Festival / ed. Alessandro Falassi. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1987. Str. 2.

to razlikuje od velikih književnih festivala u Europi i svijetu. Od odrednica umjetničkih festivala u hibridnim događajima najviše se prepoznaje cilj da se programski sadržaji usredotoče na to da se iz književnoga teksta ili preko njega progovori o relevantnim „pitanjima reprezentativnosti (spol, etnička pripadnost, dobne skupine)“⁹⁶ te postanu „mjesta transnacionalnih identifikacija i demokratske rasprave“.⁹⁷

Primjer književnoga događaja koji se najviše približio opisima književnoga festivala jest Festival svjetske književnosti koji niz godina organizira Fraktura. Taj je događaj tijekom godina postao masovnim događajem, o čemu svjedoči i činjenica da se otvorenje njegova izdanja u 2021. godini moglo pratiti u izravnome prijenosu na Trećemu programu HRT-a.⁹⁸ Također, kao velik broj sličnih događaja u svijetu Festival svjetske književnosti naplaćuje ulaz na pojedina događanja. Njegov je programski sadržaj raznolik, decentriran, događaji se odvijaju na više lokacija, a uključuje i druge umjetnosti i ljudska djelovanja. Osim književnosti, primjerice, događaj je u 2021. uključio izložbu, dvije predstave, te tri učenička razgovora s književnicima, a dodijeljena je i nagrada Fric.⁹⁹ Neke odrednice raznolikosti festivala, ali i prodajno-izložbeni karakter sajma tipičan je za riječki Vrisak - festival autora i sajam knjiga.¹⁰⁰

Sajmovi knjiga imaju svoju tradiciju organiziranja te su „snažno povezani s uredničkim i knjižnim sektorom, drugim riječima, s komercijalizacijom knjiga“.¹⁰¹ Premda etimološki bliski pojmovi, sajam se od festivala razlikuje prema tome što se usmjerava na ponudu i prodaju „komercijalnih proizvoda“.¹⁰² Sajmovi knjiga mogu imati lokalni, odnosno nacionalni i međunarodni karakter,¹⁰³ a ključna im je strategija izlaganje i prodaja knjiga i

96 Giorgi, L. et al. Introduction. // *European Art Festivals: Strengthening Cultural Diversity* / Liana Giorgi et al. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2011., 6. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.)

97 Isto.

98 F-magazin. Dostupno na: <https://magazin.fraktura.hr/hr/program?page=0> (9. 2. 2022.)

99 Isto.

100 Vrisak. Dostupno na: <https://vrisak.vzb.hr/14-vrisak-kraj-ljeta-docekajmo-s-knjizevnim-vriskom/> (9. 2. 2022.)

101 Martínez Tejero, C. Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field. // *Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal* 10(2021), str. 200. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>

102 Falassi, A. *Festival: definition and morphology*. // *Time out of time. Essays on the Festival* / ed. Alessandro Falassi. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1987. Str. 2.

103 Martínez Tejero, C. Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field. // *Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal* 10(2021), 200. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>

autorskih prava.¹⁰⁴ Oni su dakle „trgovački događaji prilagođeni potrebama nakladnika“.¹⁰⁵ I na sajmovima se, kao i na festivalima, kao važan aspekt pokazuje ostvarivanje društvene interakcije, međutim, naglasak je pritom na interakciji onih dionika koji ostvaruju gospodarsku funkciju. Uz prodaju nakladničkih proizvoda, sajmovi kao popratni događaji organiziraju predstavljanja književnih izdanja, pri čemu posjetitelji imaju priliku upoznati autora i zatražiti potpis knjige, međutim, sajmovima nije primarna funkcija zabave ili bijega od svakodnevice. Primjer je sajma zagrebački Interliber na kojemu hrvatski i inozemni nakladnici i knjižari izlažu i prodaju svoje proizvode.¹⁰⁶ Osim prodajnoga asortimana nakladnici i knjižari na Interliberu organiziraju popratne događaje kojima promiču čitanje i knjigu, a najčešće su to predstavljanja književnih izdanja, razgovori i upoznavanje s autorima i potpisivanje knjiga. Primjer je sajma i Mediteranski festival knjige u organizaciji Zajednice nakladnika i knjižara Hrvatske gospodarske komore,¹⁰⁷ dok je spoj književnih susreta, festivala i sajma Sa(n)jam knjige u Istri - pulski festival knjiga i autora u organizaciji Udruga Sa(n)jam knjige u Istri.¹⁰⁸

Uz opisane velike događaje u Republici Hrvatskoj mogu se posjetiti i hibridni veći događaji. Primjerice, Vrazova Ljubica književni je događaj koji se niz godina održava u Samoboru te je usredotočen na ljubavnu poeziju i javna autorska čitanja. Međutim, događaj uključuje elemente književnih susreta, a od godine do godine i festivalske elemente za širu publiku, poput šetnje Samoborom kostimiranih Stanka i Ljubice te radionice i igre za djecu.¹⁰⁹ Primjer hibridnih događaja može biti i Tjedan Harryja Pottera kao oblik franšizacije iznimno uspješnoga brenda¹¹⁰ koji su osmislili studenti i profesori Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru.¹¹¹ Tjedan se prvotno održavao u Gradskoj knjižnici Zadar, a potom i knjižnicama u Splitu i Osijeku. Također,

104 Clark, G.; Phillips, A. O nakladništvu iznutra. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2017. Str. 290.

105 Giorgi, L. A celebration of the word and a stage for political debate: literature festivals in Europe today. // European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity / Liana Giorgi et al. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2011., str. 12. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.).

106 Interliber. Dostupno na: <https://www.zv.hr/sajmovi-7/interliber-2519/izlagaci-2708/o-sajmu-3471/3471> (9. 2. 2022.).

107 Mediteranski festival knjige. Dostupno na: <https://mfk.hr/o-mediterskom-festivalu-knjige/> (8. 2. 2022.)

108 Sa(n)jam knjige u Istri. Dostupno na: <http://www.sanjamknjige.hr/objave/> (8. 2. 2022.).

109 Vrazova Ljubica. Culturnet. Dostupno na: <https://www.culturenet.hr/29-vrazova-ljubica-festival-ljubavne-poezije-u-samoboru/69783> (8. 2. 2022.).

110 Tomašević, N. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015. Str. 33.

111 Mandić, K. Tjedan Harryja Pottera. // HKD Novosti 63(2014). Dostupno na: <https://www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/clanak/951> (8. 2. 2022.).

primjer može biti niz književnih i umjetničkih događaja koji su se ljeti odvijali u okviru Broda knjižare koji je plovio Jadranom.¹¹²

Umjesto zaključka

Među književnim događajima u Republici Hrvatskoj razvidna je terminološka i konceptijska neusklađenost. Mnogi događaji u svojem nazivu impliciraju sastavnice i definicije kojima možda u svojim misijama i programima izmiču, a osobito se takav trend povezuje s festivalima i sajmovima knjiga. Ipak, zajednički je svim književnim događajima općeniti cilj promoviranja čitanja, knjige i književnosti, što se posebice izražava u događajima međunarodnoga karaktera. To su većinom veliki književni događaji, važni su zbog „povećavanja međunarodne cirkulacije“¹¹³ koja odabrane nacionalne kulturne proizvode stavlja u poziciju vidljivosti, promiče na taj način nacionalnu književnost i kulturu te može imati znatan učinak i na cirkulaciju proizvoda na lokalnoj razini.¹¹⁴ Tu se kao ključan nedostatak, odnosno barijera prepoznaje jezik¹¹⁵ jer se, s obzirom na jezik, književni događaji u Republici Hrvatskoj uglavnom usmjeravaju na tržište onih zemalja s kojima dijelimo jezičnu zajednicu.

Također, premda je književnost umjetnost koja je „najdulje odolijevala festivalizaciji“,¹¹⁶ kao zaključak se analize i razlikovanja književnih događaja u Republici Hrvatskoj nameće da je ona sveprisutna te tijekom godina jača. Usto, uvidi u književne događaje potvrđuju i jednu od teza koju iznose Buljubašić Srb, Horvat i Mijoč o ulozi autora u sektoru knjige i nakladništva i uopće književnome polju.¹¹⁷ Potonje je napose povezano s izmijenjenim

112 Brod knjižara. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/brod-knjizara-brod-kulture-plovi-jadranom-desetu-godinu/> (8. 2. 2022.)

113 Martínez Tejero, C. Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field. // *Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal* 10(2021), str. 200. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>

114 Isto.

115 David Lodge kao nedostatak književnih festivala izdvaja vrlo rijetko organizirane simultane prijevode, a i kada su dostupni, razgovori su neprestance prekidani „potrebom za tumačenjem, što je vrlo iritantno za dvojezične članove publike“. Lodge, D. Oxford Literary Festival: the rise of literary festivals. // *Financial Times*. 6. 3. 2015. Dostupno na: <https://www.ft.com/content/cc65e1ba-c2ab-11e4-ad89-00144feab7de> (4. 2. 2022.)

116 Giorgi, L. A celebration of the word and a stage for political debate: literature festivals in Europe today. // *European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity* / Liana Giorgi et al. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2011., str. 12. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.).

117 Buljubašić Srb, I.; Horvat, J.; Mijoč, J. *Medij književnosti. Ekonomija i književnost: Međunarodna znanstvena konferencija u sklopu projekta Ekonomski temelji hrvatske književnosti* Hrvatske zaklade za znanost, Filozofski fakultet u Zagrebu, 19. prosinca 2019.

položajem književnosti u književnome polju i motrenjem književnosti kao izvedbe ili događaja u kontekstu festivalizacijskih tendencija koje se očitavaju i na događajima koji nisu festivali.

Jasno je iz nabrojenih formata književnih događaja da središnju ulogu događaja preuzima autor koji posreduje, komentarom ili čitanjem, književni tekst ili pak nudi komentare književne svakodnevice i tema relevantnih za funkcioniranje nacionalnoga ili lokalnoga književnog polja. Autor je, figurativno govoreći, glavna zvijezda toga kreativnog sektora, dok je književnomu tekstu oslabljena centralna pozicija na račun ojačavanja atmosfere zabave i dokolice.

IZVORI

- 50 Poems for Snow. Tumblr. Dostupno na: <https://50poemsforsnow.tumblr.com/> (19. 1. 2022.)
70. Dubrovačke ljetne igre. Dostupno na: <https://www.dubrovnik-festival.hr/hr/multimedia/gallery/70-igre-pripovjedaonica-jasne-held> (9. 2. 2022.)
- AYOB, N.; WAHID, N. A.; AZIZAH, O. Attributional model of visitors' event experience in festivals and special events. // *International Journal of Event Management Research* 8,1(2013), str. 21–32.
- BAGIĆ, K. Uvod u suvremenu hrvatsku književnost: 1970-2010. Zagreb: Školska knjiga, 2016.
- Bloomsday Festival. Dostupno na: <http://www.bloomsdayfestival.ie/about> (19. 1. 2022.)
- Booksa. Dostupno na: <https://booksa.hr/u-klubu/radionice/radionica-kreativnog-pisanja-proze> (2. 2. 2022.)
- Brod knjižara. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/brod-knjizara-brod-kulture-plovi-jadranom-desetu-godinu/> (8. 2. 2022.)
- BULJUBAŠIĆ, I. Pojam parateksta Gérarda Genettea u okviru suvremene naratologije. // *Anafora: časopis za znanost o književnosti* 4, 1(2017), 15–35.
- BULJUBAŠIĆ SRB, I. Od književne kritike do digitalnih epitekstova. // 24. Đakovački susreti hrvatskih književnih kritičara, Centar za kulturu Đakovo, 24. lipnja 2021.
- BULJUBAŠIĆ SRB, I.; HORVAT, J.; MIJOČ, J. Medij književnosti. *Ekonomija i književnost: Međunarodna znanstvena konferencija u sklopu projekta*

- Ekonomski temelji hrvatske književnosti Hrvatske zaklade za znanost, Filozofski fakultet u Zagrebu, 19. prosinca 2019.
- BULJUBAŠIĆ, I.; HORVAT, J.; MIJOČ, J. Ekonomsko određenje književnosti. // Povijest, tekst, kontekst: Zbornik radova posvećen Krešimiru Nemecu / ur. Maša Kolanović i Lana Molvarec. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2020. Str. 237–251.
- Centar za knjigu. Facebook. Dostupno na: <https://www.facebook.com/centar.knjigu/> (19. 1. 2022.)
- Cheltenham Festivals. Dostupno na: <https://www.cheltenhamfestivals.com/news/2021/08/full-programme-announcement-for-autumns-hottest-ticket-the-times-and-the-sunday-times-cheltenham-literature-festival-2021> (8. 2. 2022.)
- CLARK, G.; PHILLIPS, A. O nakladništvu iznutra. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2017.
- Dani Josipa i Ivana Kozarca. Wikipedija. Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Dani_Josipa_i_Ivana_Kozarca (8. 2. 2022.)
- Društvo hrvatskih književnika. <http://dhk.hr/ogranci-dhk/detaljnije/predstavlanje-casopisa-knjizevna-rijec> (31. 1. 2022.)
- DUDA, D. Tranzicija i „problem alata“: bilješke uz lokalno stanje književnoga polja. // Quorum: časopis za književnost 25, 5-6(2009), str. 409–426.
- Đakovački susreti hrvatskih književnih kritičara. Wikipedija. Dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%90akova%C4%8Dki_susreti_hrvatskih_knji%C5%BEevnih_kriti%C4%8Dara (8. 2. 2022.)
- eMedjimurje.hr. Dostupno na: <https://emedjimurje.net.hr/vijesti/drustvo/4108172/ekonomska-i-trgovacka-skola-cakovec-u-goste-stizu-knjizevnici-julijana-matanovic-i-pavao-pavlicic/> (4. 2. 2022.)
- FALASSI, A. Festival: definition and morphology. // Time out of time. Essays on the Festival / ed. Alessandro Falassi. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1987. Str. 1–10.
- F-magazin. Dostupno na: <https://magazin.fraktura.hr/hr/program?page=0> (9. 2. 2022.)
- GIORGI, L. A celebration of the word and a stage for political debate: literature festivals in Europe today. // European Arts Festivals. Strengthening cultural diversity / Liana Giorgi et al. Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2011., 11–23. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.)

- GIORGI, L. Between tradition, vision and imagination: the public sphere of literature festivals. // *Festivals and the Cultural Public Sphere* / ed. Liana Giorgi, Monica Sassatelli i Gerard Delanty. London, New York: Routledge, 2011. Str. 29–44.
- GIORGI, L. et al. Introduction. // *European Art Festivals: Strengthening Cultural Diversity* / Giorgi, L. et al. Luxemburg: Publication Office of the European Union, 2011., 6–9. Dostupno na: https://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/strengthening_cultural_diversity_euro-festival-report_en.pdf (9. 2. 2022.)
- GETZ, D. *Event Studies: Theory, Research and Policy for Planned Events*. Oxford / Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007.
- GISKO. Dostupno na: <https://www.gskos.unios.hr/index.php/pricaonice-tijekom-studenog-i-prosinca/> (4. 2. 2022.)
- Glas Slavonije. Dostupno na: <http://www.glas-slavonije.hr/285033/5/Prica-okratkoj-prii> (4. 2. 2022.)
- Goranovo proljeće. Dostupno na: <https://igk.hr/gp/o-nama/> (8. 2. 2022.)
- Interliber. Dostupno na: <https://www.zv.hr/sajmovi-7/interliber-2519/izlagaci-2708/o-sajmu-3471/3471> (9. 2. 2022.)
- JAGO, L.; Shaw, R. N. Special events: a conceptual and definitional framework. // *Festival Management and Event Tourism* 5(1998), str. 21–32.
- JAMESON, F. *Postmodernizam ili Kulturna logika kasnog kapitalizma*. Zagreb: Arkzin, 2018.
- Jasna Horvat. Dostupno na: <https://www.jasna-horvat.com/post/kreativna-ri-znica-2019-kru%C5%BEna-kreativnost-gala-vodikova-sve%C4%8Danosti-predstavljanje-romana-osvojk>i (8. 2. 2022.)
- KNEŠAUREK, J.; CARIĆ, H. *Kulturni događaji i manifestacije u turizmu*. Zagreb: Hrvatsko društvo glazbenih umjetnika / Institut za turizam, 2018.
- Književne manifestacije (pregled sa stanjem 5. 2. 2020.). Ministarstvo kulture i medija. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/financiranje/odobreni-programi-u-2020-godini/knjizevne-manifestacije-pregled-sa-stanjem-5-2-2020/19044> (31. 1. 2022.)
- Književni petak. Knjižnice grada Zagreba. Dostupno na: <http://www.kgz.hr/hr/dogadjanja/10?page=1&tip=14&datumod=01.01.2010> (20. 1. 2022.)
- KOLANOVIĆ, M. *Od Maara do Mercatora: književna artikulacija reklame u modernizmu i postmodernizmu*. // *Zagrebačka slavistička škola*. 7. 5. 2009. Dostupno na: <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=447&naslov=od-maara-do-mercatora> (17. 1. 2022.)

- KOLBER, F. Marketing u kulturi i umetnosti. Beograd: Clio, 2010.
- KOROMAN, B. Suvremena hrvatska proza i tranzicija. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Pula: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile, 2018.
- LEE, Y.-K. i dr. Festivalscapes and patrons' emotions, satisfaction, and loyalty. // *Journal of Business Research* 61(2008), str. 56–64.
- LODGE, D. Oxford Literary Festival: the rise of literary festivals. // *Financial Times*, 6. 3. 2015. Dostupno na: <https://www.ft.com/content/cc65e1bac2ab-11e4-ad89-00144feab7de> (4. 2. 2022.)
- MANDIĆ, K. Tjedan Harryja Pottera. // *HKD Novosti* 63(2014). Dostupno na: <https://www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/clanak/951> (8. 2. 2022.)
- MARTÍNEZ TEJERO, C. Literary festivals and new tendencies in the Portuguese literary field. // *Abriu: Estudos De Textualidade Do Brasil, Galicia E Portugal* 10(2021), str. 195–220. DOI: <https://doi.org/10.1344/abriu2021.10.9>
- Matica hrvatska - zbivanja. Dostupno na: <https://www.matica.hr/zbivanja/> (31. 1. 2022.)
- MIJOČ, J. Inovativni potencijal projekata kreativne industrije. // *Hrvatska izvan domovine III.* / ur. Josipa Mijoč, Marin Sopta i Tanja Trošelj Miočević. Zagreb: Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva / Ekonomski fakultet u Osijeku, 2020. Str. 349–355.
- MIJOČ, J. Research Study on Festival and Events: 2nd EU-China International Literary Festival. Osijek: J. J. Strossmayer University of Osijek Faculty of Economics, 2022.
- MIJOČ, J.; HORVAT, J. Nakladništvo 2019.: istraživačka studija djelatnika u nakladništvu Republike Hrvatske. Osijek: Andizet – Institut za znanstvena i umjetnička istraživanja u kreativnoj industriji, 2020. Dostupno na: <https://www.andizet.hr/wp-content/uploads/2020/02/Nakladni%C5%A1tvo-2019..pdf> (31. 1. 2022.)
- MILLER, E. Definicija pripovijedanja. // *Zarez*. 29. 5. 2008. Dostupno na: <http://www.zarez.hr/clanci/definicija-pripovijedanja> (9. 2. 2022.)
- Mediterranski festival knjige. Dostupno na: <https://mfk.hr/o-mediterranskom-festivalu-knjige/> (8. 2. 2022.)
- Moderna vremena. Dostupno na: <https://mvinfo.hr/clanak/pocinje-devetikalibar-bestival-u-varazdinu> (9. 2. 2022.)
- Obilježavanje tridesete obljetnice smrti Miroslava Krležje. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/obiljezava->

- nje-tridesete-obljetnice-smrti-miroslava-krleze/ (31. 1. 2022.)
- Ogranak Matice hrvatske u Osijeku. Dostupno na: <http://www.maticahrvatskaosijek.hr/dani-matice-hrvatske-2021/> (4. 1. 2022.)
- Osječko ljeto kulture. Dostupno na: <https://ljetokulture.osijek.hr/blog/events/zo-ran-feric-putujuce-kazaliste-zelimir-peris-mladenka-kostonoga/> (31. 1. 2022.)
- PROTRKA, M. Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Dostupno na: <https://openbooks.ffzg.unizg.hr/index.php/FFpress/catalog/view/46/66/2795> (18. 1. 2022.)
- Research for CULT Committee - Culture and creative sectors in the European Union – Key future developments, challenges and opportunities. Rujan 2019. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629203/IPOL_STU\(2019\)629203_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/629203/IPOL_STU(2019)629203_EN.pdf) (17. 1. 2022.)
- Sa(n)jam knjige u Istri. Dostupno na: <http://www.sanjamknjige.hr/objave/> (8. 2. 2022.)
- TADIĆ, K. Rad u knjižnici: priručnik za knjižničare. Dostupno na: <http://dzs.ffzg.unizg.hr/text/katm.htm> (31. 1. 2022.)
- TALLY, R. T. Spatiality. London, New York: Routledge, 2013.
- The Economy of Culture. Study prepared for European Commission. Listopad 2006. Dostupno na: https://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/studies/cultural-economy_en.pdf (17. 1. 2022.)
- TOMAŠEVIĆ, N. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- TOMAŠEVIĆ, N.; HORVAT, J. Nevidljivo nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.
- Varaždinski.hr. Dostupno na: <https://varaždinski.net.hr/vijesti/kultura/3434141/knjizevna-tribina-150-godina-izlazenja-knjizevnog-lista-vijenac-17-travnja-u-klubu-europa-media/> (31. 1. 2022.)
- VELAGIĆ, Z. Uvod u nakladništvo. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2013.
- VRAZOVA Ljubica. Cultur.net. Dostupno na: <https://www.culturenet.hr/29-vrazova-ljubica-festival-ljubavne-poezije-u-samoboru/69783> (8. 2. 2022.)
- Vrisak. Dostupno na: <https://vrisak.vbz.hr/14-vrisak-kraj-ljeta-docekajmo-s-knjizevnim-vrskom/> (9. 2. 2022.)
- YouTube. Naklada Ljevak. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=ZmePSpBIxg> (15. 3. 2022.)

Dva desetljeća djelovanja na stvaranju pretpostavki za razvoj Hrvatske digitalne knjižnice

Tatjana Aparac-Jelušić

Uvodne napomene

Tijekom posljednjih tridesetak godina svjedočimo brojnim idejama, inovativnim pristupima, raspravama, provedbama projekata i usvajanju nacionalnih planova digitalizacije, očuvanja i korištenja digitalne građe. Rasprave su, gotovo bez iznimke, upućivale na ulogu informacijske tehnologije u odnosu na očuvanje povijesnoga i kulturnoga identiteta pojedine zemlje, napose na odnos prema izvornosti građe i mogućnosti njezine trajne pohrane, što uključuje „niz tehničkih aspekata računalnih mreža i digitalnih zbirki, s jedne strane, te pitanja ekonomske, kulturološke i društvene naravi, s druge strane“.¹

Odabir, pohrana i zaštita digitalnih dokumenata svih vrsta, s posebnim naglaskom na pisanu baštinu kada je riječ o knjižničarstvu, nesumnjivo ovise o nacionalnoj strategiji digitalizacije koja predstavlja okvir za djelovanje, praćenje postignuća i referentne pokazatelje u odnosu na druge sredine. Dakako, razvoj projekata i jačanje aktivnosti u području digitalizacije i izvorno digitalnih jedinica baštine ovise i o financijskim, tehničkim i kadrovskim kapacitetima. Budući da je digitalno okruženje promjenjivo, nepredvidivo i nadasve izazovno, treba mu pristupati s jasnom svijesću o željenim ishodima. Međutim, ne trebaju iznenaditi dvojbe i nesigurnosti donositelja odluka kada je u pitanju izrada nacionalnih strategija i zakonodavnoga okvira koji jamči njihovo ostvarivanje i odgovarajuće financiranje, a poglavito kompetentno osoblje koje bi provodilo planirane aktivnosti. Na tome tragu važnu ulogu ima obrazovni sustav koji bi trebao iskazivati visok stupanj prilagodljivosti kako bi se nastavni-

¹ Aparac, T. Digitalna baština u nacionalnim programima zaštite baštine. // Seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture / ur. M. Willer i T. Katić. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2000., str. 112.

cima, učenicima i studentima omogućilo stjecanje takvih kompetencija koje će ih pripremiti da idu ukorak s izazovima. No, pritom se ne smiju zanemarivati temeljna načela struka i humanistički obzor koji oblikuje mlade i pridonosi njihovoj sposobnosti razumijevanja okruženja u kojemu žive, tradicijskih vrednota i iznalaženja optimalnih rješenja za stalno izranjajuće nove situacije.

U svojem izlaganju na seminaru Arhivi, knjižnice i muzeji (AKM) 1999. zastupala sam tezu da je nacionalna strategija nužan iskorak prema racionalnom i djelotvornom pristupu nacionalnoj digitalnoj građi koja se želi predstaviti javnosti u zemlji i svijetu te prema očuvanju hrvatske digitalne baštine i stvaranju poticajnoga, a ne ograničavajućega zakonodavnog okvira. Nažalost, trebalo je proći dvadeset godina da dočekamo izradu nacionalnoga plana digitalizacije kulturne baštine² i nove zakone kojima se u osnovi potvrdilo ono što su arhivska, knjižničarska i muzejska (AKM) zajednica radile i bez tih dokumenata, vođene sviješću o važnosti očuvanja novih, izvorno digitalnih dokumenata i informacija i njihova uključivanja u korpus nacionalne digitalne baštine s jedne strane, i potrebe da se vrijedna baštinska građa prenosi u digitalni oblik radi očuvanja izvornika i približavanja kulturne baštine novim naraštajima koji su rođeni i koji odrastaju u novome, digitalnom okruženju. Pritom su podrška bili razvojni projekti Ministarstva kulture u području kulturne baštine, s jedne strane, te razvidni naponi AKM zajednice da upozori i osvijesti hrvatsku javnost, poglavito donositelje odluka na nacionalnoj, lokalnim i sveučilišnim razinama, o važnosti digitalizacije, svrsi usklađenih i stručno vođenih digitalizacijskih projekata te dobrobitima koje iz njih proizlaze – za kulturu, znanost, obrazovanje i svekoliko društvo u svim vidovima institucijskoga i osobnoga djelovanja.³

Valja podsjetiti na to da je u konceptualizaciji prioriteta digitalnoga okruženja u Europi iznimno važna njezina kulturna baština i osjećaj da se to bogatstvo resursa treba otvoriti europskoj i svjetskoj zajednici. Također je važno osvjetliti infrastrukturne elemente kulturne baštine u europskome društvu, koji su toliko raznoliki, a toliko povezani mnogim povijesnim, kulturnim i političkim vezama. Usto, zanimanje za problematiku kulturne raznolikosti te kritike na dominaciju određenih kultura i kulturnoga imperijalizma, raslo je s globalizacijskim trendovima koji su stvarali nove mogućnosti nadnacio-

2 Ministarstvo kulture i medija. E-Kultura: Digitalizacija kulturne baštine 2025. (2000). Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr> (10. 5. 2022.)

3 Usp. zaključke s godišnjih skupova Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u globalnom informacijskom okruženju objavljene u zbronicima sa skupova, od 1998. do 2020.

nalne suradnje, ali i otvarali prostor za prevlast razvijenih nad nerazvijenim sredinama. Pitanja koja se odnose na kulturnu raznolikost nisu samo stvarna pitanja kojima se bave znanstvenici i političari, već se ubrajaju među najvažnije elemente s obzirom na perspektive ljudske civilizacije. Europa je učinila znatan napor da odgovori na problem kulturnih i nacionalnih napetosti aktualiziranjem onih vrijednosti koje bi mogle zajamčiti stabilnost, homogenost i identitet među građanima i ojačati svoj položaj u današnjemu svijetu. Njezina bogata baština igra važnu ulogu u tim nastojanjima.⁴

S teorijskoga motrišta digitalizacija kulturne baštine „odnosi se na dinamičku i razvijajuću interdisciplinarnu domenu koja obuhvaća filozofske, socijalne, kulturne, ekonomske i upravljačke vidove upravljanja tom baštinom u tehnološkom okruženju“.⁵ Kako tehnološke inovacije iz dana u dan osvajaju svojim rješenjima i privlače mnoštvo koje ih često prihvaća bez kritičkoga promišljanja te kako se primjećuje različitost stupnja njihove održivosti, težnja za dominacijom globalnih aktera nad ostalima te nedostatan nadzor nad primjenom inovativnih rješenja, uključujući umjetnu inteligenciju, tako se u svijetu sve više upućuje na prednosti, ali i na nedostatke novih tehnologija (na primjer, ugrožavanje privatnosti, računalni kriminal, širenje lažnih i uvredljivih sadržaja te produbljivanje jaza između obrazovanih i manje obrazovanih), potrebu sustavnoga pristupa financiranju jasnih razvojnih programa te vrednovanja onih ishoda u koje su uložena znatna proračunska sredstva. U tome političko-ekonomskom i tehnokratskom kontekstu, kulturna baština zasigurno nije među najvažnijim „igračima“, ali je ipak svijest o njezinoj dostupnosti za korištenje sada i u budućnosti te njezinoj ulozi u očuvanju nacionalnoga, europskog i inih identiteta, snažan pokretač za promišljanja njezine uloge u suvremenome društvu.

Kada se raspravlja o konceptu javnoga razgovora o srži digitalne baštinske prakse koja uključuje artefakte i njihove digitalne prikaze, Dalbello⁶ prepoznaje dva vala praksi koje su baštinske institucije slijedile kako bi proširile svoju ulogu: prvi val razvoja digitalnih knjižnica obilježuju izolirani i nepovezani napori, a drugi nastojanja za uključivanjem zainteresiranoga građanstva pu-

4 Aparac-Jelušić, T. Digital libraries for cultural heritage: development, outcomes, and challenges from European perspectives. Morgan & Claypool, 2017.

5 Manžuch, Z.; Huvila, I.; Aparac-Jelušić, T. // European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education / eds L. Kajberg and L. Lörling. Copenhagen: Royal School of Library and Information Science, 2005. Str. 37–59.

6 Dalbello, M. Cultural Dimensions of Digital Library Development. Part II. The Cultures of Innovation in Five European National libraries. Library Quarterly 79, 1(2009), str. 1–72.

tem platformi za društvene mreže. Oba su ta vala prisutna i u hrvatskome digitalnom okruženju. Treći val, dodali bismo, obilježen je nastojanjima nacionalnih i nadnacionalnih tijela za koordinacijom svih relevantnih aktivnosti uz podršku znatnih proračunskih sredstava, na nacionalnoj i europskoj razini. Valja pritom imati na umu da se digitalni svijet često označuje kao kaotičan,⁷ a područje očuvanja i zaštite digitalne građe i zbirki pritom nije iznimka.

Pitanje koje se nameće od iznimne je važnosti za buduća promišljanja i planiranja: jesu li dosad uloženi naponi na globalnome planu odnosno na nacionalnoj i međunacionalnim razinama, u vezi s digitalnom pohranom i zaštitom – vrijeme, energija i financijska sredstva – dostatan i prikladan okvir, ne samo za izradu općih strategija nego i za specifične potrebe na lokalnim i institucijskim razinama. Drugim riječima, velike izazove i silovite promjene valja kritički promatrati kako bi se utvrdilo što se ostavlja budućim naraštajima u smislu trajnosti, izvornosti, reprezentativnosti i prepoznatljivosti onih elemenata kojima se nacionalna kulturna baština prepoznaje kao osobitost i živi svjedok kulture jednoga naroda, europske i svjetske kulture.

Digitalna kulturna baština u europskome kontekstu

U stručnim je krugovima poznato da je Europska komisija u 90-im godinama 20. stoljeća (na primjer European Commission. DGXIII: Telecommunications, Information Market, and Exploitation of Research) poticala susrete i rasprave među stručnjacima različitih profila (knjižničara, arhivista, muzeologa, nakladnika, stručnjaka za umrežavanje i stručnjaka za softver) čime se nastojalo usmjeriti razmišljanja i djelovanje povezano s prioritetima, načine pristupa rješavanju problema i izrade strategija važnih za pripremanje budućih okvirnih programa, a ujedno utvrditi mogući doprinos kulturnih ustanova, poglavito onih koje se bave očuvanjem i zaštitom kulturne baštine.

Rezultati tih nastojanja poznati su i prepoznatljivi u brojnim europskim inicijativama kojima se Republika Hrvatska snažnije pridruživala nakon 2013., ali su stručne veze ostvarivane i izvan takvih, službeno prihvaćenih i podržanih programa i prije. Dakako, kasno uključivanje imalo je za posljedicu da

7 Usp., na primjer, Tam, W.; Lau, F.; Tse, C. Digital Communications with Chaos: Multiple Access Techniques and Performance. Elsevier, 2006; Ismail, N. Turing Digital Chaos into Digital Transformation at Pegaworld 2028. Information Age, (2018, 4 June). Dostupno na: <https://www.information-age.com/digital-chaos-digital-transformation-pegaworld-2018-123472543/> (10. 5. 2022.)

smo „trčali za vlakom“ i da su sredstva namijenjena projektima digitalizacije, kojim su se do tada obilato koristile članice Europske unije, za nas bila nepovratno izgubljena (prisjetimo se samo da su od početka 2000-ih Europska komisija i države članice uložile milijune eura kao podršku kulturnim institucijama da digitaliziraju svoje zbirke i učine ih dostupnima na internetu, za što nakon hrvatskoga pristupanja Europskoj uniji više nije bilo zanimanja u odnosu na finacijsku podršku).⁸

Svijest o potrebi snažnijih iskoraka prema digitalnomu dobu i odabir pristupa i metoda za provedbu programa digitalizacije kulturne baštine iskazana je u Lundskim načelima (*Lund Principles*) iz 2001. i Lundskim akcijskim planom (*Lund Action Plan*) iz 2001. godine⁹ kojima su se utvrdili osnovni ciljevi kroz četiri skupine preporuka: razvoj mehanizama za promicanje dobre prakse u svrhu harmoniziranja i optimiziranja inicijativa na europskoj razini; širenje europskoga prostora za znanstvene i kulturne sadržaje; razvoj načela i kriterija za postupke digitalizacije i zagovaranje kvalitete i promicanje dostupnosti sadržaja građanima Europe.

U sljedećoj fazi, skupina nacionalnih predstavnika država članica EU-a, slijedeći preporuke Parmske povelje iz 2003., dodaje nove ciljeve poput, na primjer, inteligentne upotrebe novih tehnologija; dostupnosti; kvalitete; zaštite intelektualnog vlasništva i privatnosti; interoperabilnosti i standardizacije; izrade inventara; i zagovaranje višejezičnosti, čije bi ostvarenje jačalo suradnju na nacionalnoj, europskoj i međunarodnoj razini.¹⁰ Međunarodna tijela i strukovne udruge, poput UNESCO-a i IFLA-e, na primjer, predstavljaju već 2002. godine Preporuke za projekte digitalizacije¹¹ i Smjernice za odabir digitalne baštine za trajno očuvanje¹² kako bi pripremile knjižnice za aktivnosti koje im predstoje.

Europski parlament i Vijeće Europe usvojili su zatim (2005.) program eContentplus¹³ čiji je cilj bio povećati dostupnost i iskoristivost digitalnih sadržaja u

8 Između 2005. i 2009., na primjer, Europska je komisija samo u program eContentPlus uložila 149 milijuna eura.

9 Usp. https://www.iccu.sbn.it/export/sites/iccu/documenti/lund_principles-en.pdf (10. 5. 2022.); https://www.iccu.sbn.it/export/sites/iccu/documenti/lund_action_plan-en.pdf (10. 5. 2022.)

10 Usp. Seiter-Šverko, D. Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe i projekt „Hrvatska kulturna baština“. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 55, 2(2012), str. 4.

11 IFLA. Guidelines for digitization projects for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives. 2002. Dostupno na: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/preservation-and-conservation/publications/digitization-projects-guidelines.pdf> (10. 5. 2022.)

12 UNESCO. Guidelines for the selection of digital heritage for long-term preservation, 2016. Dostupno na: https://unescopersist.files.wordpress.com/2017/02/persist-content-guidelines_en.pdf (10. 5. 2022.)

13 Usp. <https://www.euractiv.com/section/digital/news/e-content-plus-to-boost-demand-for-online-services/> (10. 5. 2022.)

Europi, jer je primijećeno da su pojedine sredine zaostajale u izradi digitalnih sadržaja. Pritom je naglasak stavljen na osiguranje dostupnosti zemljopisnih, obrazovnih, kulturnih i znanstvenih sadržaja. U okviru eContentplus programa nastao je i projekt Europeana – izgradnja Europske digitalne knjižnice (*European Digital Library* – EDL), kao dio posebnoga programa i2010, koji financira Europska komisija.

EDL – nesumnjivo vizija jedinstva, prepoznatljivosti i bogatstva europske kulturne baštine – isticala je u to vrijeme Europeanu kao svoj najvidljiviji element, izlog u kojemu se promatra digitalna kulturna baština država članica i jedinstvenu pristupnu točku za sve zainteresirane bilo gdje u svijetu. Istodobno se isticao njezin ekonomski potencijal kao izvor kreativnosti i novih proizvoda i usluga u područjima kao što su turizam i učenje. Glavni izazovi u nadolazećim godinama bili su povezani (i još uvijek jesu) s obogaćivanjem sadržaja Europeane u javnoj domeni i rješavanje pitanja autorskoga prava, održavanje najviše kvalitete i važnosti za korisnike, kao i uz model njezina održivog financiranja i upravljanja.¹⁴

Dakle, moguće je pratiti da se žarište zanimanja i financijske potpore koncem prvoga desetljeća 21. stoljeća postupno premješta na projekte za koje je temeljna pretpostavka bila postojanje korpusa digitalne kulturne baštine kao polazišta za produbljena istraživanja o tehnološkim rješenjima, korisnicima, skrbi i trajnomu očuvanju digitalnih proizvoda. Na tome tragu, Europsko vijeće (*European Council*) predložilo je prioritetne aktivnosti i indikativni putokaz koji bi zemlje članice Europske unije trebale usvojiti na području digitalizacije kulturne baštine, s naglaskom na konsolidaciju strategija i ciljeva za digitalizaciju kulturnoga sadržaja; konsolidaciju organizacije procesa i postupaka digitalizacije i osiguravanje sredstava za digitalizaciju, uključujući javno-privatno partnerstvo; poboljšanje uvjeta za *online* dostupnost i korištenje kulturnih sadržaja; doprinos daljnjemu razvoju Europeane kao europske digitalne platforme za kulturnu baštinu te osiguranje dugoročne digitalne zaštite. Nakon Lundskih načela, ova su stajališta Europskoga vijeća jasnije i preciznije usmjeravala daljni rad na razvoju „digitalne Europe“. Razvojna strategija Europske unije sadržavala je tada pet ambicioznih ciljeva koji su se odnosili na zapošljavanje, edukaciju, inovacije, socijalnu uključenost i klimu/energiju s planom realizacije do 2020. godine. Svaka zemlja Europske

14 European Commission. Europeana: Next Steps. Bruxelles, 2009. Str. 2. Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/document.cfm?ac (10. 5. 2022.)

unije prilagodila je svoje nacionalne ciljeve prema najvažnijim područjima djelovanja kroz sedam ključnih akcijskih planova navedenih u dokumentu koji je usvojila Europska komisija 2010., poznatom kao Europa 2020¹⁵ među kojima je Digitalna agenda 2010–2020¹⁶ izravno usmjerena poticanju pametnoga, održivog i uključivog rasta u digitalnome okruženju. Dakako, niz je drugih dokumenata poput, na primjer, Europske agende za kulturu,¹⁷ Strategije Europa 2020,¹⁸ kojima je Europska komisija pokretala i financijski podržavala šest inicijativa, od Europeane, stvaranja digitalizacijskih centara za kulturne spomenike, za kreativnost i inovacije do ostvarenja posebnoga cilja: održivosti sustava za digitalnu kulturnu baštinu. Digitalni europski program¹⁹ naposljetku utvrdio je za razdoblje do 2027. godine pet temeljnih područja: superračunala, umjetnu inteligenciju, kibernetičku sigurnost, napredne digitalne vještine i osiguravanje široke rasprostranjenosti korištenja digitalnih tehnologija u ekonomiji i društvu. Dakle, digitalna transformacija jedan je od prioriteta europske razvojne politike, a kao jedan od ciljeva usvojila ju je i Vlada Republike Hrvatske u svojem razvojnem programu do 2030. godine.²⁰

Digitalna transformacija u kontekstu nastojanja za promicanjem digitalne kulturne baštine: pogled iz Hrvatske

Pođe li se od potrebe da se ukupna nacionalna baština svake zemlje učini optimalno dostupnom, jedan od važnih preduvjeta za realizaciju toga cilja jest razumijevanje jezika pojedine struke koja daje svoj doprinos tim nastojanjima. Upravo je to hrvatska AKM zajednica ne samo prepoznala već je sustavno činila kroz prve konkretne iskorake: od jačanja međustrukovne

15 To su bili: Inovativna Unija; Mladi u pokretu; Agenda za nove vještine i radna mjesta; Europska platforma protiv siromaštva; Europska digitalna agenda; Resursi – Europska učinkovitost; i Industrijska politika globalizacijskog doba. Usp. European Commission. Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. 2010. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (10. 5. 2022.)

16 Usp. isto.

17 European Commission. A new European Agenda for Culture. (2018). Dostupno na: https://ec.europa.eu/culture/sites/culture/files/commission_communication_a_new_european_agenda_for_culture_2018.pdf (10. 5. 2022.)

18 European Commission. Europe 2020. Nav. dj.

19 European Commission. Digital Europe Programme 2021-2027. (2021). Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/digital-europe-programme_en (10. 5. 2022.)

20 Vlada Republike Hrvatske. Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine. 2020. Dostupno na: <https://hrvatska2030.hr/> (10. 5. 2022.)

suradnje, edukacije i organizacije seminara, koordinacije aktivnosti do konkretnih stručnih sadržaja poput identifikacije elemenata za opis jedinica građe i standardizacije podataka, arhiviranja mrežnih sadržaja i slično.

Na AKM seminaru koji se bavi ulogom i mogućnostima suradnje arhiva, knjižnica i muzeja u okruženju globalne informacijske infrastrukture, predstavljane su inicijative u vezi s oblikovanjem i izgradnjom digitalnih zbirki, uz elektroničko nakladništvo i trajnu pohranu digitalne građe te uz oblikovanje i održavanje mrežnih mjesta, portala i načina osiguranja pristupa digitalnoj kulturnoj baštini. Te inicijative nisu, međutim, bile uvijek jasno vidljive izvan zajednice koja ih pokreće, nedostaju im sredstva, oprema, kadrovski potencijal i slično, što nesumnjivo otežava rad, a kadgod se taj rad nepotrebno udvostručuje. Izdvojene i nedovoljno koordinirane inicijative ne pridonose nadalje zajedničkomu korištenju optimalnih rješenja do kojih je već netko došao, a nužnost izgradnje zajedničke infrastrukture za upravljanje digitalnom građom nije bila prepoznata na pravi način niti je bila financirana. Uz to, valja istaknuti da je Ministarstvo kulture fokus zanimanja postavilo na izgradnju portala kultura.hr koji se temeljio na izradi metapodataka zbirke, a ne jedinica građe, što posljedično nije dovelo do podržavanja razvoja sustava koji bi omogućio obradu digitalne građe i dostavu metapodataka. Drugim riječima, propuštena je prilika da se već tada problemu digitalizacije kulturne baštine pristupi holistički kako bi se osiguralo da digitalne zbirke/repositoriji/knjižnica osiguraju zajedničko pretraživanje i dostavu metapodataka.

Tim je više bilo opravdano zagovaranje nužnosti izrade i donošenja hrvatske strategije digitalizacije te očuvanja i zaštite digitalne baštine kao okvira koji bi osiguravao izradu konkretnih akcijskih programa, s jasnom idejom kako utvrđivati prioritete od nacionalnoga i lokalnih interesa, načine koordinacije djelovanja te načine i kriterije za vrednovanja postignuća.

Smatrala sam (i smatram), naime, da nacionalni plan treba biti nužan iskorak prema racionalnomu i djelotvornomu osiguranju pristupa nacionalnoj baštinskoj građi u digitalnome obliku koja se želi predstaviti javnosti u zemlji i svijetu te prema očuvanju hrvatske digitalne baštine kao pokazatelja kulturnoga trenutka u kojemu nastaje i da takav dokument treba uvažavati stavove stručnjaka iz AKM zajednice, IKT stručnjaka te se oslanjati na nacionalne i dokazano uspješne ustanove u tim područjima.²¹ Podsjetila bih također na to da je još 1999. istaknuta potreba da se pri izradi prve hrvatske informacijske

21 Usp. Aparac, T. 2000. Nav. dj.

strategije posebna pozornost posveti zaštiti hrvatske digitalne baštine te da se utvrde prioriteta, načini njezina odabira, pohrane, trajnoga čuvanja i uporabe.

Također, na trećemu AKM skupu (1999.) predstavljen je prijedlog da se potakne osnutak stručnoga tijela sastavljenog od informacijskih stručnjaka, arhivista, knjižničara, muzealaca, programera, stručnjaka za umrežavanje i drugih, koji bi preporučili najbolje načine za digitalno arhiviranje i digitizaciju radi daljnje očuvanja i zaštite, koristeći se rezultatima dosadašnjih istraživanja na tome planu u svijetu te koordinirajući i integrirajući rezultate istraživanja skupina hrvatskih stručnjaka koji su na takvim pitanjima već radili u sklopu pokusnih i/ili sličnih projekata. Smatralo se da svrhu djelovanja takvoga tijela treba sagledavati povezano s izradom preporuka, standarda te koordinacijom daljnje razvoja na planu digitalne zaštite nacionalne baštine i postavljanje temelja za nacionalni plan digitalizacije.

Nacionalne strategije, razvojni planovi i akcijski planovi u Hrvatskoj

Planovi i zakonodavni okvir relevantni za AKM zajednicu dočekali su promjene nakon dvadesetak godina. Podsjetimo da je prethodni Zakon o arhivskome gradivu i arhivima bio usvojen 1997., Zakon o knjižnicama 1997., Zakon o muzejima 1998. i Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara 1999. Tada su samo arhivski i knjižničarski stručnjaci u svoje zakone eksplicitno ugradili koncept elektroničke građe, uvrstivši je u definiciju knjižnične građe odnosno arhivskoga gradiva. U dvama drugim zakonima elektronička se građa izrijeком ne spominje, premda se može zaključivati o tome da se i na nju primjenjuju odredbe tih zakona.

Početkom 2000-ih glavno radno žarište odnosilo se na pripreme i prihvaćanje nacionalne strategije Informacijska i komunikacijska tehnologija: Hrvatska u 21. stoljeću.²² U tome je važnom dokumentu kultura spomenuta na nekoliko mjesta. Istaknuto je da „(K)ulturni sadržaji, koji čine važan dio nacionalnog identiteta“, trebaju biti „postupno digitalizirani i posredstvom digitalnih knjižnica stavljeni na uvid i uporabu građanima, učenicima i studentima, kulturnim radnicima, umjetnicima i znanstvenicima“. Cilj koji se može iščitati iz citiranih stavova jest omogućavanje pristupa kulturnomu

²² Vlada Republike Hrvatske usvojila je strategiju 16. svibnja 2002. Usp. Vlada Republike Hrvatske. Strategija „Informacijska i komunikacijska tehnologija: Hrvatska u 21. stoljeću“ (2002). Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_09_109_1753.html (10. 5. 2022.)

blagu s udaljenih lokacija velikomu broju zainteresiranih čime bi se ujedno olakšala distribucija i promicanje hrvatskih kulturnih sadržaja u inozemstvu. Zanimljivo je da se u dokumentu Hrvatska u 21. stoljeću izrijekom navodi očekivanje da će se s pomoću novih tehnologija i izgradnjom odgovarajuće informacijske infrastrukture „omogućiti i brzo pretraživanje knjižne (sic! knjižnične) građe tradicionalnih knjižnica s udaljenih lokacija“.²³

Valja naglasiti da se u tome dokumentu upozorilo na visoke troškove provedbe u odnosu na opremanje obrazovnih, znanstvenih, kulturnih i zdravstvenih institucija, izgradnju elektroničke uprave i javnih službi te digitalizaciju kulturnih, nacionalnih, obrazovnih, zdravstvenih i poslovnih sadržaja. Također, navode se preporuke i akcije koje je potrebno pretočiti u izvedive (akcijske) planove koji uključuju preciznu razradu aktivnosti, nositelje i vremenske rokove realizacije te potrebna sredstva.²⁴

Nakon navedenoga iskoraka i prihvaćenoga dokumenta, u Hrvatskoj se 2004. usvaja Program e-Hrvatska 2007,²⁵ koji se oslanjao na koncepte i tadašnja iskustva Europske zajednice u provedbi akcijskoga plana eEurope i u velikoj je mjeri zagovarao razvoj digitalnih sadržaja i usluga u javnim djelatnostima, što je uključivalo i područje kulture. Na tome tragu, Ministarstvo kulture priredilo je projekt „Hrvatska kulturna baština“ (2007. – 2009.) kojim se su se nastojala ostvariti dva vidljiva cilja: omogućiti ustanovama da digitaliziranu građu pohrane u zbirke na portalu kultura.hr ili da ih postavje *online* na svojim mrežnim mjestima. Posebna pozornost bila je posvećena predstavljanju zanimljivoga i informativnoga sadržaja kojim bi se poticali i motivirali, a ujedno educirali posjetitelji. Za ostvarenje tih ciljeva siguran je plan, sredstva za digitalizacijske projekte, edukaciju te upute i smjernice za područje digitalizacije građe, ali nisu bila predviđena sredstva i norme za potrebnu infrastrukturu, čime je taj dio razvoja prepušten samim ustanovama, što je u konačnici rezultiralo zaostajanjem u izgradnji mreže interoperabilnih sustava digitalnih zbirki baštinskih ustanova, za što se više od dvadeset godina zalaže Seminar AKM.²⁶ Projekt, koji su podržali Središnji državni ured

23 Isto.

24 Upravljanje provedbom strategije povjereno je Nacionalnomu savjetu za tehnologije informacijskoga društva, stručnom tijelu na čelu s predsjednikom Vlade, a praćenje predviđenih aktivnosti i ostvarivanja postavljenih ciljeva Saborskomu odboru za tehnologije informacijskog društva. Usp. isto.

25 Vlada Republike Hrvatske (2004). Operativni plan provedbe Programa e-Hrvatska 2007. za 2004. godinu. <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/Arhiva//027-01.pdf> (10. 5. 2022.)

26 usp. Klarin Zadravec, S. Digitalna knjižnica: Okruženje i konceptualne promjene. U: T. Katić i N. Tomašević (urednice). Mirna Willer: Festschrift. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2020., str. 348.

za e-Hrvatsku i Nacionalno vijeće za informacijsko društvo, temeljen je na sporazumu o suradnji između Ministarstva kulture Republike Hrvatske kao osnivača i nositelja projekta te matičnih ustanova u knjižničnoj, arhivskoj i muzejskoj djelatnosti, Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, Hrvatskoga državnog arhiva i Muzejskoga dokumentacijskog centra.²⁷ Projekt je vodio Božo Biškupić, tadašnji ministar za kulturu, a za njegovu provedbu osnovani su Vijeće i Ured projekta te nekoliko radnih grupa. Radne grupe bavile su se pitanjima odabira i pripreme građe za digitalizaciju, normama i postupcima u digitalizaciji, formatima za dugoročnu pohranu te oblikovanjem digitalne zbirke te na taj način pridonosile izgradnji korpusa preporuka svima koji su se uključili ili namjeravali uključiti u projekte digitalizacije.

Valja istaknuti da je tijekom rada na projektu uspostavljena serverska baza za digitalni arhiv čija je zadaća bila trajno čuvanje svih digitaliziranih i digitalnih jedinica s obzirom na to da nisu sve uključene ustanove bile u jednakoj situaciji glede opreme za dugoročno očuvanje odnosno arhiviranje. Nadalje, s obzirom na to da je bila riječ o novim i do tada ne osobito razvijenim sustavima, bilo je potrebno uspostaviti centar podrške svima koji se bave digitalizacijom građe i koji proizvode i nude digitalne proizvode s ciljem kontinuiranoga i ciljanoga prikupljanja informacija i dokumentacije o drugim srodnim projektima i aktivnostima, uključujući i važnije strane projekte, informacije o razvoju tehnologije, normi i postupaka, izradu i održavanje priručnika, smjernica, uputa i drugih sličnih materijala.²⁸

Tijekom projektinoga razdoblja od 2007. do 2009. Ministarstvo kulture financijski je podržalo 79 projekata digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe bez obzira na to iz koje su ustanove dolazili predloženi projekti.²⁹ Ukupni iznos proračunskih sredstava iznosio je 3 310 000 kuna, od čega je 2 885 000 kuna utrošeno na projekte ustanova, dok je ostatak sredstava utrošen za izradu portala, nabavu serverske infrastrukture i djelomičan engleski

27 Usp. Seiter-Šverko, D. Nav. dj., str. 7.

28 Odlukom Vlade RH u rujnu 2007. godine u Upravi za kulturni razvitak Ministarstva kulture ustrojen je Odjel za digitalizaciju knjižnične, arhivske i muzejske građe sa zadaćom praćenja stanja i procesa u digitalizaciji, koordinacije projekata digitalizacije na nacionalnoj razini te administrativne kao i edukacijske podrške ustanovama koje digitaliziraju građu.

29 Na taj je način digitalizirano više od 300 000 stranica knjiga, 50 000 stranica periodike, 70 sati zvučnih zapisa, 2 000 000 stranica novina, 60 000 fotografija, 5000 dokumenata, ali i brojni spisi, povelje, rukopisi, isprave, medalje, sadreni odljevi, prirodnine i drugo. Usp. Evaluacija nacionalnoga projekta „Hrvatska kulturna baština”: 2007. – 2009. Dostupno na: <http://www.kultura.hr/Sudjelujte/Projekti/Evaluacija-Nacionalnog-projekta-Hrvatska-kulturna-bastina-2007-2009> (10. 5. 2022.)

prijevod.³⁰ Ministarstvo kulture nastavilo je pružati podršku projektima digitalizacije na godišnjoj osnovi na temelju prijave prijedloga na javne pozive.

Pri ulasku Republike Hrvatske u europsku zajednicu naroda, Ministarstvo kulture potaknulo je rad na nacionalnome planu digitalizacije. Iako su relativno brzo osnovane radne skupine za pojedina pitanja, i usvojeno nekoliko dokumenata, trebalo je proći punih sedam godina do izrade, odnosno usvajanja nacionalnoga plana digitalizacije kulturne baštine.³¹

Konačno, 4. ožujka 2020. godine predstavljen je projekt „e-Kultura: Digitalizacija kulturne baštine“³² kojim je planirano sustavno povećanje pristupa kulturnoj baštini te pružanje podrške trajnoj pohrani kulturnih sadržaja u digitalnome obliku. Pritom je naglasak stavljen na jedinstveni informacijski sustav (u suradnji s tvrtkom Eriksson) kako bi se korisnicima osigurao standardiziran i jednostavan pristup pohranjenomu sadržaju.³³ Tada je ujedno najavljena izrada Nacionalnoga plana digitalizacije kulturne baštine do 2025. godine kojim se naglasak stavlja na suradnju s drugim sektorskim tijelima i ostalim institucijama u svrhu ujednačenoga i ekonomičnoga pristupa digitalizaciji kulturne baštine te njezina korištenja.³⁴ Naime, bilo je razvidno da ni na razini propisa kojima se uspostavljaju ustanove i/ili regulira njihovo djelovanje, ni na razini podzakonskih akata, ne postoji čvrsto reguliran ili standardiziran okvir koji bi jasno usmjeravao provedbu aktivnosti digitalizacije i trajne pohrane. Dakle, došlo se do spoznaja da u Republici Hrvatskoj ne postoji jedinstveni repozitorij kulturne baštine koji bi omogućavao vidljivost i pristup građi na nacionalnoj razini.

U nastavku usmjerit ću se samo na Nacionalni plan digitalizacije kulturne baštine 2020. – 2025., poglavito na ulogu i zadaće knjižnica te na zakonodavstvo u području knjižničarstva.

30 Usp. Seiter-Šverko, D. Nav. dj., str. 9.

31 O aktivnostima u tome razdoblju doznaje se iz bilježaka sa sjednica Vijeća projekta Hrvatska kulturna baština, za razdoblje od 2007. do 2016. godine. Od 2012. godine izvršna koordinatorica projekta je doc. dr. sc. Nives Tomašević. Usp. Hrvatska kulturna baština. Ministarstvo kulture i medija. <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijeva/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/biljeske-sa-sjednica-i-sazeci-sjednica-9831/arhiva-19008/19008> (10. 5. 2022.)

32 Više informacija o samome predstavljanju dostupno je na: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/predstavljen-projekt-e-kultura-digitalizacija-kulturne-bastine-u-muzeju-mimara/19230> (10. 5. 2022.)

33 Za sam projekt, prema riječima ministrice kulture N. Obuljen Koržinek, izdvojeno je 41.994.473,90 kuna od čega je 85 % iz Europskoga fonda za regionalni razvoj, a ostatak sredstava iz Državnoga proračuna. Usp. <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/predstavljen-projekt-e-kultura-digitalizacija-kulturne-bastine-u-muzeju-mimara/19230> (10. 5. 2022.)

34 Usp. Bilić, J. Projekt e-Kultura: Digitalizacija kulturne baštine. // *Muzeologija* 56(2019), str. 27–28.

Nacionalni plan digitalizacije kulturne baštine do 2025. i knjižnice

Taj dugoočekivani plan (u daljnjemu tekstu Nacionalni plan) veže se na projekt „Hrvatska kulturna baština: 2007. – 2012.“, „e-Kultura: Digitalizacija kulturne baštine, 2019.–2022.“, Zaključke Europskoga vijeća o digitalizaciji i *online* dostupnosti kulturne građe i digitalnoga očuvanja (2012. – 2015.) te strategiju Europa 2020 i Strategiju e-Hrvatska 2020.

Kako je projektom „Hrvatska kulturna baština: 2007. – 2012.“ stvoren okvir za omogućavanje i poticanje široke dostupnosti, korištenja i razmjene kulturnih sadržaja, olakšavanje pristupa i predstavljanje nacionalne kulturne baštine te za stvaranje novih digitalnih sadržaja i usluga, knjižničarska je zajednica, često se usuglašavajući s arhivskom i muzejskom strukom, razvijala digitalne proizvode i usluge u skladu s dostignutim razinama teorijskih spoznaja i naprednih praksi i upozoravala na to da je potrebno prirediti i prihvatiti nove legislativne okvire kojima bi se usustavilo djelovanje buduće hrvatske digitalne knjižnice i ojačala suradnja sa svima koji pridonose izgradnji korpusa digitalne baštine.

U planskome razdoblju od 2019. do 2022. projektom „e-Kultura – Digitalizacija kulturne baštine“ nastojanja su usmjerena prema povećanju korištenja informacijske i komunikacijske tehnologije u komunikaciji između građana i javne uprave u sektoru kulturne baštine. Na tome tragu opći cilj projekta je povećanje zaštite i *online* dostupnosti digitalnoga kulturnog sadržaja, a specifični cilj je osigurati sigurnu pohranu digitalnoga kulturnog sadržaja i omogućiti korisnicima jedinstveni pristup tako pohranjenomu sadržaju.³⁵

Budući da se tim planom predviđa razvoj cjelovitoga normativnog i infrastrukturnoga okvira za digitalizaciju kulturne baštine do 2025. godine, knjižnice se spominju uz druge baštinske ustanove, a njihov potencijalni doprinos razvidan je na planu projekata digitalizacije, pripreme načela i kriterija za digitalizaciju knjižnične građe te sudjelovanja u koordiniranim aktivnostima s drugim dionicima. Iako su u ranijim planskim razdobljima bili postavljeni ciljevi kojima su se, prije svega, planirali osigurati preduvjeti za omogućavanje i poticanje široke dostupnosti, korištenja i razmjene kulturnih sadržaja, olakšavanje pristupa i predstavljanja digitalne kulturne baštine te stvaranje novih digitalnih sadržaja i usluga, uočava se da do 2020. nisu svi ciljevi bili ostvareni s jednakim rezultatima, niti su sve baštinske ustanove prionule is-

35 Usp. isto.

punjavanju svojih zadaća istim tempom i žarom. Knjižnice se, prema statističkim pokazateljima, izdvajaju sa znatnim brojem digitaliziranih objekata i metapodataka te preuzimanjem i arhiviranjem hrvatskoga *weba*.³⁶

Na temelju podataka dostupnih u zapisnicima projekta „Hrvatska kulturna baština“ za razdoblje od 2007. do 2016.,³⁷ moguće je zaključivati o tome da do 2020. godine nije postignut zadovoljavajući stupanj interoperabilnosti, dugoročnoga očuvanja, iskoristivosti i održivosti te uključenosti hrvatske kulturne baštine u europske i nacionalne politike i strategije izgradnje digitalnoga društva. Stoga je Nacionalni plan predvidio posebne ciljeve i odgovarajuće mjere kako bi se, unatoč iznimno nepovoljnim uvjetima pandemije bolesti COVID-19, potresa i nestabilne društveno-ekonomske situacije u Europi i svijetu, hrvatska kulturna baština na primjeren način uključila u korpus europske i svjetske kulturne baštine. Na tome tragu do 2025. planirano je unaprijediti mrežnu dostupnost digitalne kulturne baštine uspostavom središnjega sustava za digitalnu kulturnu baštinu umreženog sa svim aktivnim i potencijalnim imateljima jedinica kulturne baštine te osigurati i poticati njezino korištenje. Drugi posebni cilj je osigurati održivost umreženoga središnjeg sustava za digitalnu kulturnu baštinu kontinuiranim praćenjem, vrednovanjem i izvještavanjem o rezultatima provedbe Nacionalnoga plana te razvojem novih proizvoda i usluga.³⁸

Dakako, navedeni ciljevi zacrtavaju jasno usmjerenje na razini donositelja odluka i osiguravatelja financijskih sredstava, ljudskih kapaciteta i IKT opreme, ali se tek kroz Akcijski plan koji je sastavni dio Nacionalnoga plana razaznaju pojedinosti. Tako se u sklopu dionice Kulturna i nacionalna baština navode ključne aktivnosti povezane s digitalizacijom s ciljem uspostave središnjega mjesta za kulturnu baštinu. Uz aktivnosti orijentirane prema tehničkim sustavima (na primjer, uspostava prototipa centralnoga repozitorija, implementacija, razvoj i održavanje sustava resolvera), od posebnoga interesa za knjižničarsku zajednicu jesu aktivnosti povezane s analizom i

36 Usp. EY izvješće o analizi trenutnog stanja, ožujak 2018. https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20analizi%20trenutnog%20stanja_Digitalizacija%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20o%C5%BEujak2018..pdf

37 <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijeva/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/biljeske-sa-sjednica-i-sazeci-sjednica-9831/arhiva-19008/19008> (10. 5. 2022.)

38 Projekt je sufinanciran kroz Operativni program Konkurentnost i kohezija 2014. – 2020. u sklopu prioritetne osi 2: Korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije. Za provedbu je izdvojeno 41.994.473,90 kuna, od čega je 85 % sredstava iz Europskoga fonda za regionalni razvoj, dok je ostatak osiguran iz Državnoga proračuna. Usp. Strategija razvoja Nacionalne i sveučilišne knjižnice do 2026. godine. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2022. Str. 34.

standardizacijom za digitalizaciju pojedine vrste građe, planirano provođenje radionica i seminara u cilju edukacije i dizanje svijesti građana o korištenju kulturne baštine, isporuka sadržaja te evaluacija strategije i daljnji razvoj digitalizacije.³⁹

Valja istaknuti da je predviđen središnji sustav i temelj uspješnosti, ali potencijalno i izvor mogućih problema, ne toliko u odnosu na deklarirana načela na kojima se zasniva,⁴⁰ koliko u odnosu na nedovoljan broj IKT stručnjaka, stručnjaka iz baštinskoga sektora i stručnjaka za upravljanje informacijskim sustavima te nepredvidivost tijekova javne nabave, dotoka sredstava iz europskih programa i financijske mogućnosti na temelju proračuna.

U odnosu na upravljanje, Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske obvezalo se na osnutak Povjerenstva za digitalizaciju kulturne baštine i praćenje rokova zacrtanih u Akcijskome planu koji sadrži konkretne aktivnosti za rok od tri godine, nositelje aktivnosti, sunositelje aktivnosti, financijska sredstva i njihov izvor, te izdvojen vremenski plan. Odlučnost Ministarstva kulture i medija da ustraje na provedbi zacrtanih načela, ciljeva i aktivnosti razvidna je i u najavi da će se Akcijski plan revidirati svake godine, na vrijeme za planiranje proračunskih sredstava za godinu koja slijedi.⁴¹

U odnosu na konkretne zadaće i aktivnosti iz Nacionalnoga plana za knjižničarstvo posebno je važna dionica koja se odnosi na Europeanu, kao digitalnu platformu i najambiciozniji kulturni projekt dosad poduzet u europskim razmjerima. U dionici Mjera 2.2. povezano s Posebnim ciljem 2 (Osigurati održivost umreženoga središnjeg sustava za digitalnu kulturnu baštinu), Ministarstva kulture i medija kao nacionalni agregator razvija nekoliko modela suradnje s Europeanom.⁴² U osnovi, namjera je Ministarstva kulture i medija da uspostavljanjem agregatora stvori preduvjete za usklađivanje većega broja hrvatskih digitalnih zbirki prema standardu Europeane kako bi se i s tim mehanizmom povećala zastupljenost hrvatske građe u Europeani. U

39 Ministarstvo kulture i medija. Plan digitalizacije kulturne baštine 2020. – 2025. Str. 25. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr> (10. 5. 2022.)

40 Ta su načela: suvremenost i integralnost; temeljenost na standardima i metodologiji upravljanja, razvoja i nadzora rizika IKT sustava; jedinstveno parametriziranje, s jedinstvenim statičkim podatcima i šifranicama; uspostavljanje upravljačkoga izvještajnog sustava i središnjega skladišta podataka, u skladu s potrebama vlasnika; optimiziranje izvora podataka, centralizacija nadzora, zaštite i sigurnosti podataka i informacija; omogućavanje kontinuirane primjene temeljnih principa sigurnosti informacijskoga sustava; te infrastrukturno podržan preko središta za dijeljenje usluga. Usp. isto., str. 16–17.

41 Ministarstvo kulture i medija. Plan digitalizacije kulturne baštine 2020. – 2025. Akcijski plan. Str. 30–35. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr> (10. 5. 2022.)

42 Ministarstvo kulture i medija. Plan digitalizacije kulturne baštine. Nav. dj., str. 23–24.

tome kontekstu posebno je zanimljiv dokument Hrvatski nacionalni agregator Izvješće o evaluaciji Zaklade Europeana iz 2017. godine⁴³ u kojemu je analizirano stanje u RH povezano s agregatorom i sustavima za upravljanje digitalnom građom. U tome se dokumentu zaključuje da je RH na pravome putu prema velikomu iskoraku glede razvitka vlastitih digitalnih sposobnosti za očuvanje kulturnoga naslijeđa, zahvaljujući jakim i inovativnim tehničkim temeljima, motiviranim institucijama te poticajima za koje je zaslužno Ministarstvo kulture te da je agregacijski sustav ArhivPro u naprednoj tehnološkoj razvojnoj fazi.⁴⁴ U nastavku na izrečene sudove, ostaje nejasno zašto se Ministarstvo kulture odlučilo izraditi nov sustav, a ne pokušati osnažiti organizaciju i upravljanje posla na temelju projekta e-Kultura. Naposljetku, s motrišta uloge i postignuća Nacionalne i sveučilišne knjižnice u navedenome se dokumentu nalazi i važna ocjena rada NSK-a pri čemu se istaknula njegova uloga kao središnjega dionika nacionalne digitalne strategije, kapacitiranost za predvođenje i koordinaciju aktivnostima uspostavljanja i promicanja najboljih praksi i podatkovnih standarda te sinergija njezinih planova s Europeaninim planom, poglavito u vezi sa stranicama o semantičkim entitetima i podrškom za IIF (International Image Interoperability Framework).⁴⁵ Na tome tragu korisno je prisjetiti se da, osim promicanja kulturne raznolikosti europskih nacija, koncept Europeane ima i vrlo izražen razvojno-istraživačko-poduzetnički karakter, pa se postavlja pitanje jesu li se do danas stekli uvjeti za snažnije sudjelovanje hrvatskih razvojno-istraživačkih jedinica i na koji način poduzetnički sektor može pridonijeti razvoju inovativnih rješenja.

Ono što u kontekstu dokumentacijskih podloga treba još izdvojiti jesu Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine⁴⁶ kojima se ne samo potiču ustanove i privatne zbirke na aktivnije uključivanje u projekte digitalizaciji kulturne baštine već i na sagledavanje svojih mogućnosti kroz izradu „vlastitih strategija i planova digitalizacije građe, dokumentiranje kriterija i razloga odabira građe za digitalizaciju, kao i na izradu popisa prioriteta za digitaliza-

43 Naime, zadatak Europeane bila je procjena tehnologije i funkcioniranja agregatora te ponuda preporuka o njegovu daljnjem razvoju, s organizacijske i tehnološke strane. Usp. https://min-kulture.gov.hr/User-Docs/Images/dokumenti/kulturne_djelatnosti/Arhivska/Hrvatski%20nacionalni%20agregator%20-%20Izve%C5%A1%C4%87e%20o%20evaluaciji.pdf (10. 5. 2022.)

44 Navedeno je, također, da je tehnologija koja stoji u njegovoj pozadini zrela i inovativna za polje uporabe, skalabilna i opsežno isprobana, ali da je istodobno na razini organizacije agregacije u velikoj mjeri neautomatizirana i ad hoc te još nije u fazi u kojoj može podupirati agregaciju na nacionalnoj razini. Usp. isto.

45 Usp. isto.

46 Ministarstvo kulture i medija. Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine. 2000. Dostupno na: <https://www.bak.hr>

ciju kojima se osigurava bolje dugoročno planiranje i koordinaciju digitalizacije na nacionalnoj razini“.⁴⁷

Kada sagledavamo ulogu i aktivnosti hrvatskih knjižnica u procesima digitalizacije, trajnoga očuvanja, dostupnosti i korištenja jedinica digitalizirane i digitalno rođene pisane baštine, nameće se potreba uputiti i na legislativni okvir koji prati ta nastojanja i omogućuje knjižnicama aktivno sudjelovanje, a često i preuzimanje vodeće uloge unutar AKM sektora.

Legislativni okvir u području knjižničarstva u odnosu na problematiku digitalizacije i dosadašnja postignuća Hrvatske digitalne knjižnice

Kao što je prije navedeno, digitalizacija knjižnične građe odvijala se proteklih dvadesetak godina bez odgovarajućega legislativnog okvira za knjižnice, arhive i muzeje koji bi poslužio kao oslonac u djelovanju. Strateški dokumenti mogu se shvatiti kao vodilja, ali njima se zacrtavaju težnje, a ne obvezuju dionici u procesima digitalizacije na provođenje zadanih zadaća. Stoga je novi zakonodavni okvir u području knjižničarstva važno polazište i oslonac u provedbi Nacionalnoga plana digitalizacije kulturne baštine, 2020. – 2025., provedbi zakonom propisanih zadaća i odgovornosti u svim postupcima digitalizacije knjižnične građe te osiguravanju uvjeta za uspješniju suradnju na međunarodnome planu.

Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti

Zakon o knjižnicama iz 1997. godine⁴⁸ postavio je Hrvatsku među prve države u svijetu koje su definirale „on-line publikacije“ kao dio obveznoga primjerka (članak 38.). Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti iz 2019. godine⁴⁹ u čl. 3. donosi tumačenje pojma „knjižnična građa“ u koju je uvrštena i digitalna građa (stavak 7.), pojma „publikacija“ (stavak 11.) te pojma

47 Usp. isto. Vidi i: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/objavljene-smjernice-za-digitalizaciju-kulturne-bastine/21484>. Potrebno je navesti da su prve smjernice donesene 2007., zatim 2012. godine i da su zainteresiranima služile kao vodič i oslonac u postupcima digitalizacije. Usp. Saiter-Šverko, D. Nav. dj.

48 Zakon o knjižnicama. Narodne novine 105/97. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1616.html (10. 5. 2022.)

49 Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti. Narodne novine 356, 17/19, 98/19. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_02_17_356.html (10. 5. 2022.)

„digitalna knjižnica“ (stavak 13.). U čl. 6. navodi se digitalizacija kao redovna djelatnost u knjižnicama, a u stavku 2. istoga članka propisuje se da su „(P)ri likom obavljanja digitalizacije knjižnične građe iz svojih zbirki knjižnice (su) dužne poštovati norme za digitalizaciju građe, izradu arhivskih i korisničkih primjeraka te metapodataka sukladno standardima iz članka 12. stavka 2. ovoga Zakona“.

Nadalje, čl. 12. propisuje izradu Standarda za digitalne knjižnice čije je usvajanje u nadležnosti ministra odgovornoga za kulturu, a čl. 14., stavak 3. propisuje da odluka o prestanku i statusnim promjenama knjižnice mora sadržavati odredbe o zaštiti i smještaju knjižnične građe i knjižnične dokumentacije odnosno o pohrani digitalne knjižnične građe i digitalne knjižnične dokumentacije na temelju prethodnoga mišljenja Hrvatskoga knjižničnog vijeća.

Kao što je i u razvojnim strategijama od 2005. nadalje istaknuto, središnja uloga pokretača i koordinatora svih aktivnosti na planu digitalizacije knjižnične građe u Zakonu je dodijeljena Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, poglavito u čl. 24. koji je obvezuje na izgradnju i organizaciju Hrvatske digitalne knjižnice (HDK). Zadaće HDK-a detaljno su razrađene u Standardu za digitalne knjižnice,⁵⁰ a u Zakonu je potanko opisana i suradnja unutar knjižničnoga sustava Republike Hrvatske (čl. 33., stavak 2.) odnosno propisano je „da se sve knjižnice povezuju u knjižnični sustav Republike Hrvatske sukladno potrebama određenog stručnog, znanstvenog, umjetničkog područja, potrebi za učinkovitijim poslovanjem u upravljanju digitalnom građom i potrebi za stalnim stručnim usavršavanjem“, a u alineji 4. toga stavka među temelje povezivanja uvršteno je izgrađivanje skupnih kataloga, središnjih upisnika, baza podataka, repozitorija i Hrvatske digitalne knjižnice.

Također, važne odredbe odnose se na obvezni primjerak. Naime, prvi put se u Hrvatskoj među odredbe o obveznome primjerku izrijeком navodi da je jedna od svrha obveznoga primjerka izgradnja Hrvatske digitalne knjižnice (čl. 38., alineja 6.), a čl. 39., stavak 4. obvezuje nakladnike da digitalnu tiskarsku matricu kao posljednju digitalnu inačicu publikacije pripremljene za tisak trajno čuvaju ili predaju Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu na trajnu pohranu. Moguće je zaključiti da je Zakonom učinjen važan iskorak jer se dostavom digitalne tiskarske matrice svih vrsta publikacija ukida potre-

50 Standard za digitalne knjižnice. Narodne novine, 1836, 103/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1836.html (10. 5. 2022.)

ba digitalizacije tiskane građe za koju nakladnici dostavljaju i matricu. Koliko je realno očekivati da takva dobrovoljna dostava u Hrvatskoj zaživi, tek treba vidjeti, kao što postupno treba razvijati programe suradnje s nakladnicima u odnosu na sigurno mjesto čuvanja njihove građe, mogućnost uvođenja e-posudbe u sigurnim uvjetima, besplatno i/ili uz naplatu, i to ne samo knjiga već i dnevnih novina.

Podzakonski akti iz knjižničarstva

Niz odredbi iz Pravilnika o obveznome primjerku⁵¹ koje se odnose na digitalnu građu novina jesu u području knjižničarske legislative jer Zakon o knjižnicama iz 1997. godine nije detaljnije uključivao problematiku digitalne građe, već je odredio usvajanje podzakonskoga akta – Pravilnika o obveznome primjerku, koji nije izrađen i usvojen sve do 2020. Knjižničarska je zajednica upozoravala na moguće opasnosti gubitka znatnoga dijela hrvatske baštine nastale digitalno ili pak na nepovezana i od javnosti „sakrivena“ digitalizirana djela, osim u rijetkim slučajevima poput zbirki u NSK, Knjižnicama grada Zagreba ili ponekim većim hrvatskim knjižnicama. Usvajanjem Pravilnika o obveznom primjerku prvi su put propisani načini prikupljanja, čuvanja i uporabe građe iz digitalnih zbirki, a člankom 40. stavkom 1. Zakona iz 2019. obvezani su nakladnici koji imaju sjedište u Republici Hrvatskoj i objavljuju *online* publikacije (e-knjige, e-serijske publikacije, mrežne stranice i dr.) da obavijeste NSK o postojanju i objavljivanju publikacije i dostave metapodatke i građu u propisanome formatu u sustave HDK-a. Nadalje, u skladu s čl. 41., stavkom 2. Zakona nakladnik digitalne građe ima pravo odrediti uvjete pristupa, ali je dužan dopustiti minimalnu razinu pristupa u prostoru NSK-a u kontroliranoj radnoj okolini te da je među prijelazne i završne odredbe uvršten i čl. 51. u kojemu se govori o Zbirci obveznoga primjerka službenih publikacija (nastaloj prema Zakonu iz 1997. koja se vodi u Središnjemu državnom uredu za razvoj digitalnoga društva), preciznije rečeno, propisuje se njezino pripajanje zbirki Središnjega kataloga službenih dokumenata Republike Hrvatske u svrhu pohrane i zaštite građe te njezine trajne dostupnosti korisnicima, a Središnji ured obvezuje se digitalizirati fizički dio građe i predati ga NSK-u u Zbirku službenih publikacija.

51 Pravilnik o obveznom primjerku. Narodne novine, 1318, 66/2020. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_06_66_1318.html (10. 5. 2022.)

Iz Pravilnika o obveznome primjerku koji uređuje sva pitanja povezana s obveznim primjerkom publikacija u svim materijalnim i digitalnim pojavnostima, važno je izdvojiti da obvezni primjerak, u koji su uključene e-knjige, e-serijske publikacije, mrežne stranice te digitalne matrice i objavljene digitalne preslike knjižnične građe u Republici Hrvatskoj, pridonosi izgradnji Hrvatske digitalne knjižnice. Odgovornost za skrb i trajnu pohranu i zaštitu obveznoga primjerka digitalne i digitalizirane građe dodjeljena je NSK-u koji postupa u skladu s odredbama pravilnika kojim se uređuje zaštita, revizija i otpis knjižnične građe. Kako NSK izgrađuje i srbi za građu u nacionalnoj zbirci Croatica, koja se smatra hrvatskim kulturnim dobrom, Pravilnikom je određeno da se *online* građa dostavljena NSK-u pohranjuje u sustavima digitalne knjižnice NSK u formatima primjerenim za trajnu pohranu pri čemu se u postupku prihvata digitalne građe provjerava primjerenost formata i njihova čitljivost.

Nadalje, NSK je dužan utvrditi i sustavno osuvremenjivati formate za dostavu *online* građe u skladu s mogućnostima pohrane u sustave Hrvatske digitalne knjižnice te pohranjivati mrežne stranice u Hrvatski arhiv weba pri čemu se rabe normirana rješenja i općeprihvaćene prakse usklađene s preporukama W3C organizacije. Dakako, jedan od ciljeva je i omogućiti njihovu vidljivost u Hrvatskoj digitalnoj knjižnici.

Poput navedenih Zakona o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti i Pravilnika o obveznome primjerku, Pravilnik o matičnoj djelatnosti i mreži matičnih knjižnica u Republici Hrvatskoj⁵² posvećuje pozornost digitalizaciji knjižnične građe i obveznomu primjerku koji se dostavlja županijskim matičnim narodnim knjižnicama. Između ostalih zadaća, navodi se i suradnja u stručnim projektima koje na razini države pokreće NSK u Zagrebu i potiče se suradnja na zajedničkim projektima županije poput digitalizacije zavičajne građe i arhiviranja izvorno digitalnih sadržaja koji se odnose na određeno područje/zavičaj.

Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci⁵³ među temeljne sadržaje knjižničarstva zastupljene u nastavnim predmetima na temelju kojih se stječu stručne kompetencije, navodi znanja i vještine povezane s upravljanjem analognim i digitalnim zbirkama i fondovima uključujući njihovu pohranu i zaštitu u knjižnicama i mrežnim sustavima te

52 Pravilnik o matičnoj djelatnosti i sustavu matičnih knjižnica u Republici Hrvatskoj. Narodne novine, 1506, 81/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_07_81_1506.html (10. 5. 2022.)

53 Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci. Narodne novine, 1886, 107/2021.

znanja o temeljima razvoja knjižničarstva, uključujući odnose prema srodnim disciplinama, etička pitanja profesije i položaj knjižnica u promjenjivoj i dinamičkom digitalnom okruženju (čl. 5.).

Nacrt Pravilnika o zaštiti, reviziji i otpisu knjižnične građe (u procesu usvajanja) navodi da se tim pravilnikom utvrđuju mjere zaštite i očuvanja knjižnične građe, uključujući digitalnu građu te da se u svrhu zaštite izvornika i veće dostupnosti sadržaja, građa može prenositi na drugi medij, odnosno mikrofilmirati ili digitalizirati. Također, obrađuje se digitalizacija građe prepoznate kao kulturno dobro kao jedan od načina zaštite te građe.

Prije spomenuti Standard za digitalne knjižnice razradio je niz elemenata koji zasigurno mogu pomoći da se osigura i kvaliteta izrađenih preslika i metapodataka, usklade radni procesi prijenosa digitalnoga sadržaja u središnji repozitorij, osigura njihova trajna pohrana i očuvanje te javna dostupnost i korištenje uz poštovanje autorskih prava. Standardom su određeni minimalni uvjeti za izgradnju i razvoj digitalnih knjižnica, digitalnih zbirki i usluga u svim vrstama knjižnica te djelovanje Hrvatske digitalne knjižnice pri NSK-u te utvrđeni stručni kriteriji i mjerila za promicanje kvalitete digitalnih knjižnica. Potanko su opisane zadaće digitalnih knjižnica (čl. 3.), zadaće NSK-a u vezi s radom Hrvatske digitalne knjižnice (čl. 4.), uvjeti za uspostavu, djelovanje, upravljanje i razvoj digitalnih knjižnica (čl. 5. i 6.), djelatnosti, poslovi i usluge digitalne knjižnice (od čl. 7. do čl. 26.), knjižnične zbirke digitalne knjižnice (od čl. 27. do čl. 35.), korištenje građe i korisnici, uključujući prava i obveze korisnika (od čl. 36. do čl. 41.), osoblje digitalne knjižnice (čl. 42.), prostor, računalna, informacijska i komunikacijska oprema (čl. 43.) te sredstva za rad digitalne knjižnice (čl. 45. i čl. 46.). Standardom se određuje i da Hrvatska digitalna knjižnica obavlja poslove domenskoga agregatora metapodataka hrvatskih knjižnica te okupljanja dobrovoljno dostavljenih metapodataka knjižnične građe u digitalnome obliku ostalih imatelja te provodi trajnu pohranu i dostavlja arhivske digitalne matrice u nacionalni sustav zaštite, pohrane i trajnoga očuvanja digitalne knjižnične građe. Uz navedene odredbe, kojima se upućuje na ulogu Hrvatske digitalne knjižnice u odnosu na infrastrukturu koja se gradi u sklopu projekta e-Kultura,⁵⁴ Standard donosi i preporuke u vezi s primjerenim formatima za digitalnu građu. Također,

54 O provedbi projekta e-Kultura pogledati i na: Klarin Zadravec, S. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – partner na projektu e-Kultura – Digitalizacija kulturne baštine. // Glas@nsk.hr: časopis Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 7, 17(2021), str. 31–32. Dostupno na: <http://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:238:815245> (10. 5. 2022.)

stvoreni su preduvjeti da HDK zastupa ostale knjižnice kao domenski agregator i brine se za trajnu pohranu, dakle da djeluje kao matična knjižnica.

Naposljetku, treba napomenuti da se i druga dva standarda koja su usvojena tijekom 2021. godine – Standard za narodne knjižnice i Standard za specijalne knjižnice⁵⁵ donose odredbe u vezi s digitalizacijom kao jednom od redovnih djelatnosti u tim knjižnicama, načinom izgradnje digitalnih zbirki i povezivanje s NSK-om i HDK-om.

Hrvatska digitalna knjižnica – rad na stvaranju pretpostavki i pokretanje središnjega portala⁵⁶

Izgradnja sustava za upravljanje digitalnom građom u hrvatskim knjižnicama započela je prije više od desetljeća i pol uspostavom Hrvatskoga arhiva weba (HAW)⁵⁷ u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Riječ je o jednome od najranije uspostavljenih arhiva *weba* u svijetu, koji je važan i zbog specifičnih rješenja u vezi sa selektivnim pobiranjem i pohranom obveznoga primjerka *online* publikacija. Razvoj sustava HAW nije bio usmjeren obuhvatu svih vrsta digitalne građe, pa je 2008. godine u NSK-u započeo i razvoj sustava za upravljanje digitaliziranom građom.

Od 2015. u Hrvatskome zavodu za knjižničarstvo djeluje Centar za razvoj Hrvatske digitalne knjižnice sa zadaćom koordinacije razvoja sustava za upravljanje digitalnom građom, provedbu projekata digitalizacije, nadzora kvalitete digitalnih objekata i metapodataka te poticanja razvoja digitalnih knjižnica i novih digitalnih proizvoda. Hrvatski zavod za knjižničarstvo sustavno je stvarao pretpostavke za uspostavu Centra od početka digitalizacije građe u NSK-u kao i uspostave Hrvatskoga arhiva weba (HAW) kao prvoga sustava za pohranu digitalnoga obveznog primjerka u 2004. godini.⁵⁸

55 Usp. Standard za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. Narodne novine 1834, 103/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1834.html (10. 5. 2022.); Standard za specijalne knjižnice. Narodne novine, 1835, 103/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1835.html (10. 5. 2022.)

56 Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Digitalna knjižnica. Dostupno na: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?projekt>; <https://digitalna.nsk.hr/pb/?cntv&id=578755> (10. 5. 2022.)

57 Usp. Klarin Zadravec, 2020. Nav. dj., str. 348.

58 Na temelju Zakona o knjižnicama iz 1997. kojim „on-line publikacije“ postaju dijelom obveznoga primjerka, NSK 2004. godine uspostavlja Hrvatski arhiv weba, tada pod nazivom Digitalni arhiv mrežnih publikacija (DAMP). Usp. Zakon o knjižnicama. Narodne novine 105/97. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1616.html (10. 5. 2022.)

Dakako, stručnjaci iz NSK-a ne bi uspjeli samostalno razvijati tehničke pretpostavke, pa je suradnja s vanjskim suradnicima (Srce, Conscius, Arhiv-Pro) pridonijela provedbi ideja i planova kroz redovni program rada i projekte. Tijekom godina izgrađeni su sustavi i portali prilagođeni upravljanju i korištenju pojedinih vrsta građe.⁵⁹

U razdoblju od 2009. do 2019. provedeno je više od 40 samostalnih i suradničkih projekata digitalizacije građe s ciljem povećanja količine digitalizirane građe, razvoja procesa digitalizacije, razvoja sustava digitalne knjižnice, ujednačavanja metapodatkovnih profila, uvođenja trajnih identifikatora, dostave metapodataka Europeani i drugi.

U NSK-u su tada uspostavljeni sustavi za upravljanje digitaliziranim starim hrvatskim novinama i časopisima s javnim portalima Stare hrvatske novine i Stari hrvatski časopisi (2009.)⁶⁰ kao i sustav Digitalni akademski repozitorij – DAR (2011.) koji je bio namijenjen pohrani digitaliziranih disertacija, a konceptualno je postavio temelj za kasniji razvoj nacionalnih repozitorija disertacija i ocjenskih radova u sklopu sustav Dabar. Godine 2012. NSK je započela rad na uspostavi novoga sustava za upravljanje digitaliziranom građom, a tek 2016. godine objavljen je portal Digitalne zbirke NSK koji okuplja ne samo digitaliziranu već i izvorno digitalnu građu. Važan tehnički iskorak učinjen je izgradnjom sustava za dodjelu jedinstvenih trajnih identifikatora (urn.nsk.hr) 2015. godine što je zatim implementirano u sustave HAW, Digitalne zbirke NSK te sustave ocjenskih radova ZIR i DR u sklopu Dabra.⁶¹

Portal Digitalne zbirke NSK – digitalna.nsk.hr uspostavljen je 2016. godine s ciljem da omogući pristup zbirkama digitalne i digitalizirane građe NSK bez obzira na mjesto pohrane, a postupno se dorađuje i s obzirom na tehnička obilježja i s obzirom na sadržajnu stranu, tj. uključivanje digitalizirane građe iz Posebnih zbirki NSK. Pristup preko portala omogućen je kroz objedinjeno pretraživanje digitalizirane građe iz Posebnih zbirki NSK – knjiga, vizualne građe, zemljovida i glazbene građe.⁶² Za sada se ostalim vrstama građe (na primjer, starim novinama i časopisima, ocjenskim radovima i građi pohranjenoj s *weba*) pristupa kroz posebne portale. U sadržajnome smislu prikuplja se

59 Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Digitalna knjižnica. Nav. dj.

60 Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <https://www.nsk.hr> (10. 5. 2022.)

61 Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. URN:NBN. Dostupno na: <http://urn.nsk.hr> (10. 5. 2022.)

62 Od kraja 2019. godine samostalno su dostupni svi tematski portali: Digitalne knjige, Digitalizirana rukopisna građa, Digitalizirana vizualna građa, Digitalna glazbena građa i Digitalizirana kartografska građa (uspostavljen 2017.).

obvezni primjerak digitalne građe, digitalizirana građa⁶³ za koju su izrađeni i usvojeni kriteriji odabira. Kriteriji se povezuju s pet ciljeva,⁶⁴ a dodatno se građa skenira za pripremu izložbi u NSK i za dokumentiranje rada Odjela zaštite i pohrane građe NSK.

Virtualne izložbe pokrenute su 2012. godine primjenom WordPressa te drugih alata i dodataka kojima se okuplja i predstavlja određena digitalna zbirka te se nudi posjetiteljima, a mobilne aplikacije kao digitalni kulturni i turistički proizvodi razvijaju se od 2017. godine.

Iste je godine NSK uspostavio tematski portal glagoljica.hr⁶⁵ radi digitalnoga objedinjavanja građe na glagoljskome pismu iz različitih ustanova,⁶⁶ a 2020. izrađena je prva verzija tematskoga portala razglednica Pozdrav iz Hrvatske.⁶⁷ Sve su te aktivnosti vodile prema razvoju Digitalnoga laboratorija, koji od 2019. objedinjuje aktivnosti nekoliko odjela NSK-a i mjesto je inovacija u primjeni digitalnih tehnologija u kreativnoj nadgradnji digitalnih sadržaja, pripremi skupa podataka (*data sets*) za ponovno korištenje i izrade prototipova aplikacija.

U nedostatku nacionalnoga agregatora za Europeanu, NSK je 2012. godine izradio prvu verziju domenskoga agregatora metapodataka,⁶⁸ a dodatna financijska sredstva zatražena su 2014. godine prijavom programa Agregator metapodataka hrvatskih knjižnica. Program nije odobren, već je Ministarstvo kulture provelo uspostavu nacionalnoga agregatora.⁶⁹ Iste je godine NSK prijavio i program Suradnički sustav Hrvatske digitalne knjižnice u suradnji s Knjižnicom HAZU i Knjižnicama grada Zagreba, ali tražena sredstva nisu odobrena.⁷⁰

Hrvatska digitalna knjižnica (HDK) uvrštena je Strategiju Nacionalne

63 Digitalizacija građe provodi se kao redovni program NSK-a od 2004. godine u sklopu Odjela zaštite i pohrane građe te uz koordinaciju Centra za razvoj Hrvatske digitalne knjižnice.

64 Ti su ciljevi: povećanje pristupa i korištenja fonda Knjižnice; posredna zaštita građe; omogućavanje bolje i/ili lakše uporabe građe; osiguranje konteksta drugim projektima digitalizacije te povezivanje dijelova zbirke u samoj knjižnici i onih koji se nalaze u fondovima različitih institucija; i omogućavanje provedbe projekata ili pojedinačnih zahtjeva za digitalizacijom čije troškove snose naručitelji. Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu: Digitalna knjižnica. Nav. dj.

65 Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <http://www.glagoljica.hr> (10. 5. 2022.)

66 Usp. isto.

67 Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Pozdrav iz Hrvatske. Dostupno na: <https://pozdrav.digitalna.nsk.hr>

68 Usp. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. NSK agregator. Dostupno na: <http://agregator.nsk.hr/>

69 Ministarstvo kulture i medija. Digitalizacija arhivske, knjižnične i muzejske građe. Pregled odbijenih programa po trajanju izvršenja. 2014. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/userdocsimages/arhiva/Odbijeni%20programi%20u%202014.%20godini/27.03.2014.%20digitalizacija%20odbijeno%202014%20-%20jednogodi%C5%A1nji.pdf>

70 Isto.

i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 2016. – 2020. unutar drugoga strateškog cilja (Knjižnica kao dio nacionalne kulturne i znanstvene e-infrastrukture) i posebnoga cilja (Uspostava Hrvatske digitalne knjižnice).⁷¹ U 2021. godini uvrštena je u Strategiju razvoja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu do 2026. godine⁷² unutar drugoga strateškog cilja (Oснаživanje kapaciteta knjižnice) i posebnoga cilja (Unaprijediti razvoj knjižničnoga sustava u RH), pri čemu se kao jedna od aktivnosti i očekivanih rezultata navodi uspostava HDK-a. Bit će zanimljivo pratiti rad na njezinu uspostavljanju i razvoju na temelju dosad postignutih i zapaženih rezultata na digitalizaciji i razvoju posebnih digitalnih zbirki.

Zaključno

Tijekom proteklih dvadesetak godina bilježe se naponi za osiguravanjem stručnih, tehničkih i legislativnih preduvjeta za digitalizaciju hrvatske kulturne baštine, njezino upravljanje i njezino predstavljanje u zemlji i svijetu. Knjižnice su pritom igrale važnu i odgovornu ulogu, poglavito u odnosu na pripremanje stručnih podloga u vezi s postupcima digitalizacije, izrade metapodataka, povezivanjem niza zainteresiranih dionika te razvoja objedinjenih portala, Hrvatskoga arhiva weba, Digitalne zbirke NSK, Virtualne izložbe i drugo. Na temelju stečenih iskustava u praksi vodeći su stručnjaci preuzimali odgovorne zadaće u radnim skupinama Ministarstvo kulture i medija na pripremi strateških dokumenata i na pripremi novoga zakonodavnog okvira.

Tijekom toga razdoblja uočeni su i problemi poput nedovoljne koordinacije, nedostupnih informacija o postignutim rezultatima, nesustavnoga obavještavanja zainteresiranih stručnih zajednica o dogovorenim koracima i postignutim rezultatima te neusklađenosti Nacionalnoga plana digitalizacije s najnovijim zakonskim i podzakonskim aktima i spora izgradnja infrastrukture koja može podržavati hrvatsku e-kulturu.

Niz je otvorenih pitanja koja bi se mogla postaviti u tome kontekstu. Na primjer, zašto se u Europeani nalazi neznatan broj digitalnih objekata hrvatske kulturne baštine? Nakon devet godina od ulaska Hrvatske u Europsku

71 Strategija Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 2016. – 2020. (2016.). Dostupno na: <https://www.nsk.hr/wp-content/uploads/2012/01/Strategija-NSK-2016.-2020.pdf> (10. 5. 2022.)

72 Strategija razvoja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu do 2026. godine. (2022). Dostupno na: <https://www.nsk.hr/wp-content/uploads/2012/01/Strategija-NSK-do-2026.pdf> (10. 5. 2022.)

uniju i započelih aktivnosti projektom „Hrvatska kulturna baština“ očekivao bi se znatno veći prinos AKM zajednice u Europeani te snažnija uključenost u relevantne europske projekte. Kao jedan od problema nameće se nedovoljna suradnja s Ministarstvom kulture i medija i Ministarstvom znanosti i obrazovanja u dionici povezivanja kulturne i znanstvenoistraživačke zajednice. Također, bitnim se čini usustavljivanje djelovanja Povjerenstva za praćenje i vrednovanje provedbe Nacionalnoga plana za koje su predviđeni radni sastanci svakih šest mjeseci kako bi se pratila uspješnost provedbe Plana te njegova usklađenost s Akcijskim planom digitalizacije kulturne baštine koji sadrži konkretne aktivnosti za rok od tri godine, nositelje aktivnosti, sunositelje aktivnosti, financijska sredstva i njihov izvor, te izdvojen vremenski plan.

Smatram da bi bilo korisno prije rujna svake godine sazvati sjednicu svih vijeća pri Ministarstvu kulture i medija kako bi se prikupila mišljenja i prijedlozi u vezi s provedbom Akcijskoga plana na godišnjoj razini te omogućila argumentirana rasprava o mogućim koracima koji vode prema racionalizaciji uložениh napora i sredstava.

Naposlijetku, valja naglasiti da je razumijevanje teorijskih ishodišta, tehnoloških uvjetovanosti i društvene uloge digitalne knjižnice osobito važno u svjetlu izgradnje hrvatskih digitalnih zbirki, razvoja sustava digitalnih knjižnica i uspostave Hrvatske digitalne knjižnice te početka provedbe projekta e-Kultura: Digitalizacija kulturne baštine za koji je nadležno Ministarstvo kulture i medija Republike Hrvatske.

IZVORI

- APARAC, T. Digitalna baština u nacionalnim programima zaštite baštine. U: M. Willer i T. Katić (ur.). Seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture. Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2000. Str. 112–122.
- APARAC-JELUŠIĆ, T. Digital libraries for cultural heritage: development, outcomes, and challenges from European perspectives. Morgan & Claypool, 2017. ISBN: 9781681730837 print. DOI: <https://doi.org/10.2200/S00775ED1V01Y201704ICR058>
- BILIĆ, J. Projekt e-Kultura: Digitalizacija kulturne baštine. // Muzeologija 56(2019), str. 27–28. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/346290> (10. 5. 2022.)

- DALBELLO, M. Cultural Dimensions of Digital Library Development. Part II. The Cultures of Innovation in Five European National libraries. // *Library Quarterly* 79, 1(2009), str. 1–72.
- European Commission. Digital Europe Programme 2021-2027. (2021). Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/digital-europe-programme_en (10. 5. 2022.)
- European Commission. Digital Agenda 2010-2020. 2010. Dostupno na: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/64/digital-agenda-for-europe> (10. 5. 2022.)
- European Commission. Europeana: Next Steps. Bruxelles, (2009). Dostupno na: http://ec.europa.eu/information_society/newsroom/cf/document.cfm?ac (10. 5. 2022.)
- European Commission. Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth. Bruxelles (2010). Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (10. 5. 2022.)
- European Commission. A new European Agenda for Culture. (2018). Dostupno na: https://ec.europa.eu/culture/sites/culture/files/commission_communication_a_new_european_agenda_for_culture_2018.pdf (10. 5. 2022.)
- Hrvatska kulturna baština. Ministarstvo kulture i medija. Arhiva. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijevu/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/biljeske-sa-sjednica-i-sazeci-sjednica-9831/arhiva-19008/19008> (10. 5. 2022.)
- IFLA Guidelines. IFLA. Guidelines for digitization projects for collections and holdings in the public domain, particularly those held by libraries and archives. (2002). Dostupno na: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/preservation-and-conservation/publications/digitization-projects-guidelines.pdf> (10. 5. 2022.)
- ISMAIL, N. Turing Digital Chaos into Digital Transformation at Pegaworld 2028. *Information Age* (4 June 2018). Dostupno na: <https://www.information-age.com/digital-chaos-digital-transformation-pegaworld-2018-123472543/> (10. 5. 2022.)
- KLARIN ZADRAVEC, S. Digitalna knjižnicaokruženje i konceptualne promjene. // *Mirna Willer Festschrift* / ur. T. Katić i N. Tomašević. Str. 347-363. Zadar: Sveučilište, 2020. Dostupno na: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/view/62/61/1000> (10. 5. 2022.)

- KLARIN ZADRAVEC, S. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu – partner na projektu e-Kultura – Digitalizacija kulturne baštine. // Glas@nsk.hr: časopis Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 7, 17(2021), 31–32. Dostupno na: <http://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:238:815245> (10. 5. 2022.)
- The Lund Principles, the Lund Action Plan and its current successor. (2001). Dostupno na: <http://cordis.europa.eu/ist/digicult/lund-principles.htm> (10. 5. 2022.)
- MANŽUCH, Z.; I. HUVILA, I.; APARAC-JELUŠIĆ, T. // European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education / eds. L. Kajberg and L. Löring. Copenhagen: Royal School of Library and Information Science, 2005. Str. 37–59.
- Ministarstvo kulture i medija. Digitalizacija arhivske, knjižnične i muzejske građe. Pregled odbijenih programa po trajanju izvršenja. 2014. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/userdocsimages/arhiva/Odbijeni%20programi%20u%202014.%20godini/27.03.2014.%20digitalizacija%20odbijeno%202014%20-%20jednogodi%C5%A1nji.pdf> (10. 5. 2022.)
- Ministarstvo kulture i medija. EY izvješće o analizi trenutnog stanja. (ožujak 2018). Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20analizi%20trenutnog%20stanja_Digitalizacija%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20o%C5%BEujak2018..pdf (10. 5. 2022.)
- Ministarstvo kulture i medija. Plan digitalizacije kulturne baštine 2020. – 2025. (2020). Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr> (10. 5. 2022.)
- Ministarstvo kulture i medija. Smjernice za digitalizaciju kulturne baštine. (2000). Dostupno na: <https://www.bak.hr> (10. 5. 2022.)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. NSK agregator. Dostupno na: <http://agregator.nsk.hr/> (10. 5. 2022.)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Digitalna knjižnica. Dostupno na: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?cntv&id=578755> (10. 5. 2022.)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <http://www.glagoljica.hr> (10. 5. 2022.)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Pozdrav iz Hrvatske. Dostupno na: <https://pozdrav.digitalna.nsk.hr> (10. 5. 2022.)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Dostupno na: <http://urn.nsk.hr/> (10. 5. 2022.)
- Pravilnik o matičnoj djelatnosti i sustavu matičnih knjižnica u Republici Hrvatskoj. Narodne novine, 1506, 81/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_07_81_1506.html (10. 5. 2022.)

- Pravilnik o obveznom primjerku. Narodne novine, 1318, 66/2020. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2020_06_66_1318.html (10. 5. 2022.)
- Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci. Narodne novine, 1886, 107/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_10_107_1886.html (10. 5. 2022.)
- SEITER-ŠVERKO, D. Nacionalni program digitalizacije arhivske, knjižnične i muzejske građe i projekt “Hrvatska kulturna baština”. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 55, 2(2012), str. 1–15.
- Standard za digitalne knjižnice. Narodne novine, 1836, 103/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1836.html (10. 5. 2022.)
- Standard za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. Narodne novine 1834, 103/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1834.html (10. 5. 2022.)
- Standard za specijalne knjižnice. Narodne novine, 1835, 103/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1835.html (10. 5. 2022.)
- Strategija Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu 2016.-2020. (2016.) Dostupno na: <https://www.nsk.hr/wp-content/uploads/2012/01/Strategija-NSK-2016.-2020.pdf> (10. 5. 2022.)
- Strategija razvoja Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu do 2026. godine (2022). Dostupno na: <https://www.nsk.hr/wp-content/uploads/2012/01/Strategija-NSK-do-2026.pdf> (10. 5. 2022.)
- TAM, W.; LAU, F.; TSE, C. Digital Communications with Chaos: Multiple Access Techniques and Performance. Elsevier, 2006.
- UNESCO. Guidelines for the selection of digital heritage for long-term preservation. (2016). Dostupno na: https://unescopersist.files.wordpress.com/2017/02/persist-content-guidelines_en.pdf (10. 5. 2022.)
- Vlada Republike Hrvatske. Strategija „Informacijska i komunikacijska tehnologija: Hrvatska u 21. stoljeću“. (2002). Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_09_109_1753.html (10. 5. 2022.)
- Vlada Republike Hrvatske. Operativni plan provedbe Programa e-Hrvatska 2007. za 2004. godinu. Dostupno na: https://rdd.gov.hr/UserDocsImages/MURH_migracija%20s%20weba/Arhiva%20projekata/Operativni_plan_provedbe_Programa_e-Hrvatska_2007_za_2006.pdf (10. 5. 2022.)
- Vlada Republike Hrvatske. Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvat-

ske do 2030. godine. (2020). Dostupno na: <https://hrvatska2030.hr/> (10. 5. 2022.)

Zakon o knjižnicama. Narodne novine 105/97. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1997_10_105_1616.html (10. 5. 2022.)

Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti. Narodne novine 356, 17/19, 98/19. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_02_17_356.html (10. 5. 2022.)

Modeli uključivanja problematike knjige i čitanja u studijske programe informacijskih znanosti

---

Martina Dragija Ivanović

Drahomira Cupar

Zrinka Džoić

Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru

Uvod

U programima obrazovanja informacijskih stručnjaka sadržaji povezani s istraživanjima čitanja kao i razumijevanja socioloških aspekata čitanja i knjige te teme u kojima se uči o nakladničkom procesu i putu rukopisa do čitatelja neodvojivi su od onih sadržaja koje nazivamo temeljima (prije knjižničarske, a danas informacijske) struke. Cilj studijskih programa u području informacijskih znanosti jest osposobiti kompetentne stručnjake za rad u informacijskim ustanovama, ali i u drugim (tzv. srodnim) institucijama i ustanovama. U hrvatskoj literaturi iz područja informacijskih znanosti već dugi niz godina prisutna je tema obrazovanja informacijskih stručnjaka. Bibliografija radova hrvatskih autora o obrazovanju informacijskih stručnjaka¹ objavljena 2020. godine u Vjesniku bibliotekara Hrvatske svjedoči o velikome broju autora iz znanstvene i stručne zajednice koji su se bavili problematikom koja je u fokusu ovoga rada. Bibliografijom su obuhvaćeni informacijski stručnjaci u trima granama informacijskih i komunikacijskih znanosti – arhivistici i

---

1 Lakuš, J.; Stanarević Katavić, S.; Žilić, T. Bibliografija radova hrvatskih autora o obrazovanju informacijskih stručnjaka. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 63, 1-2(2020), str. 747–778. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.63.1-2.668>

dokumentalistici, knjižničarstvu i muzeologiji.² Autorice ističu da je najveći broj tih radova objavljen u prvome desetljeću 21. stoljeća,³ a smatraju da je do toga došlo slijedom razvoja informacijsko-komunikacijske tehnologije i implementacije novih sadržaja (na primjer sociološki i psihološki vidovi čitanja, utjecaj novih medija na čitanje i razumijevanje pročitano) u studijske programe.

Tematske odrednice studijskih programa u polju informacijskih znanosti

Namjera ovoga članka nije dubinsko promišljanje i analiza tko sve „pripada“ ili „ne pripada“ području informacijskih i komunikacijskih znanosti niti će se ovaj članak usmjeriti prema raspravi o postojećim znanstvenim granama u okviru znanstvenoga polja informacijskih i komunikacijskih znanosti. Ovim člankom nastoji se uputiti na postojanje široke lepeze potencijalnih poslova na kojima bi završeni studenti preddiplomske, diplomske i doktorske razine mogli raditi i koje bi mogli istraživati. Ti se poslovi očekivano kreću oko knjige i čitanja, i to u svim pojavnim oblicima jednoga i drugoga fenomena. Iako poslovima koji uključuju knjigu i čitanje zbog snažnog razvoja tehnologije već nekoliko desetljeća prijeti izumiranje, nedvojbeno je da ti poslovi neće nestati, nego se oni koji se njima bave trebaju pripremati i prilagođavati novim radnim okruženjima. Ideji o mogućnostima zapošljavanja u najrazličitijim ustanovama i na najrazličitijim poslovima povezanim s knjigom i informacijama koje se odašilju pisanom riječju pridonijeli su, kako ih Lakuš, Stanarević Katavić i Žilić nazivaju, „najprepoznatljiviji profesionalni znalci“.⁴ S druge strane, u jednome od niza članaka posvećenih temi obrazovanja informacijskih stručnjaka Lasić-Lazić i Slavić navode:

Organizacija i pružanje informacija u mrežnom okruženju postupno prestaje biti usluga vezana uz institucije i njihove djelatnosti. Težište obrazovanja informacijskih stručnjaka ne treba biti samo na obučavanje za rad u pojedinim institucijama (knjižnicama, arhivima ili muzejima) već na usvajanju fundamentalnih znanja i vještina potrebnih u

2 Isto, str. 770.

3 Lakuš, J.; Stanarević Katavić, S.; Žilić, T. Nav. dj., str. 700.

4 Isto, str. 773.

organizaciji, pohrani, upravljanju i osiguranju pristupa znanju i informacijama u globalnom kontekstu.⁵

Tatjana Aparac-Jelušić⁶ u svojim se mnogobrojnim radovima bavila teorijskim ishodištima i razvojem knjižnične, ali i informacijske znanosti, a povezano s time i obrazovanjem stručnjaka u tome području. Promišljajući o obrazovanju o digitalnim knjižnicama u Europi,⁷ Aparac-Jelušić upozorava na to da je od „samih početaka obrazovanja knjižničara, kasnije i drugih informacijskih stručnjaka, bilo razapeto između obrazovanja za struku i akademskog obrazovanja“.⁸ Kao i Lasić-Lazić i Slavić, Aparac-Jelušić upozorava na promjene koje visokoškolske ustanove na kojima se poučavaju informacijske znanosti trebaju pokrenuti jer:

Promjene koje se danas zbivaju zahtijevaju od akademskih ustanova u području informacijskih znanosti da izrade viziju i nove pristupe obrazovanju kako bi bile u stanju obrazovati informacijske stručnjake koji neće djelovati samo kao knjižničari, arhivisti ili muzeolozi osposobljeni da unutar pojedine informacijske / baštinske ustanove postave korisnike u središte posredovanja informacija već i da budu u stanju timski raditi kako bi dizajnirali i održavali informacijsku infrastrukturu, analizirali i administrirali podatke, razvijali web, ontologije, strategije za društvene medije, provjeravali korištenje, štitili podatke itd.⁹

Pregledom tematske analize prije spomenute bibliografije radova o obrazovanju informacijskih stručnjaka,¹⁰ možemo zaključiti da su se hrvatski autori bavili važnim pitanjima u tome području. I u Hrvatskoj i u inozem-

5 Lasić-Lazić, J.; Slavić, A. Obrazovanje informacijskih stručnjaka za globalni informacijski prostor. // Zbornik radova „Težakovi dani“ / uredili Jadranka Lasić-Lazić i Slavko Tkalec. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2002., str. 151.

6 O djelovanju T. Aparac-Jelušić u području obrazovanja u polju informacijskih znanosti te doprinosu razvoja područja vidjeti u Bibliografiji radova objavljenih u Zborniku radova u čast Tatjane Aparac-Jelušić = Ogledi o informacijskim znanostima: Zbornik radova u čast Tatjane Aparac-Jelušić / uredile Sanjica Faletar Tanacković i Matina Dragija Ivanović. Osijek; Zadar: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku; Sveučilište u Zadru, 2016. te na CROSBi profilu znanstvenika <https://www.bib.irb.hr/pregled/profil/11791>

7 Aparac-Jelušić, T. Obrazovanje za digitalne knjižnice: pogled iz Europe. // *Libellarium* 9, 2(2016), str. 2–24. DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v9i2.289>

8 Isto, str. 10.

9 Aparac-Jelušić, T. Nav. dj., str. 11.

10 Lakuš, J.; Stanarević Katavić, S.; Žilić, T. Nav. dj.

stvu objavljen je niz radova koji se bave uvođenjem tehnoloških sadržaja i predmeta u studijske programe. Yew, Chiu, Nakamura i Li¹¹ objavili su 2022. godine rezultate analize akreditiranih programa Američkoga knjižničarskog udruženja (*American Library Association*, ALA) i Instituta knjižničarskih i informacijskih stručnjaka ovlaštenih za akreditiranje studijskih programa za obrazovanje budućih informacijskih stručnjaka (CILIP) i posebno su se osvrnuli na uvođenje sadržaja i predmeta koji imaju jasno nagrašenu tehnološku komponentu. Autori su analizu radili na temelju ALISE taksonomije istraživačkih tema¹² sveučilišta, fakulteta, odjela, odsjeka koji su članovi udruženja ALISE (*Association for Library and Information Science Education*). U ALISE taksonomiji područja koja se poučavaju, a koja su važna i nužna u obrazovanju budućih informacijskih stručnjaka, između ostalih, jesu područja okupljena oko informacijskih usluga koje se odnose na specifične kontekste u kojima se informacijski izvori prikupljaju te distribuiraju određenim skupinama korisnika. Informacijske usluge uključuju teme: visokoškolske knjižnice, arhivi, usluge za djecu, izgradnja zbirki, udruge civilnoga društva i nevladine organizacije, uključivanje zajednice, digitalna humanistika, knjižnice u zemljama u razvoju, muzeji, narodne knjižnice, nakladništvo, usluge savjetovanja čitatelja, školske knjižnice, specijalne knjižnice, usluge za mlade¹³ te područje sociokulturološke perspektive koje uključuje teme poput: kritičko knjižničarstvo, pravo na informacije, politička ekonomija informacijskoga društva, društvena pravda, sociologija informacija.¹⁴ I upravo teme koje su navedene u ovim dvjema kategorijama čine središte interesa ovoga rada.

Kada Lankes¹⁵ promišlja o tome kako knjižničari rade ili bi morali raditi, on kaže da je za svako rješenje problema bolje da se promatra s više različitih strana, to jest da različite znanstvene discipline promišljaju i istražujući zajedno mogu doći do važnih i velikih otkrića ili barem odgovora na istraživačka pitanja. Dakle, za kvalitetno suočavanje s problemima najvažnije je promatranje problema iz više različitih perspektiva.¹⁶ Iako se Lan-

11 Yew, A. C. Y.; Chiu, D. K. W.; Nakamura, Y.; Li, K. K. A quantitative review of LIS programs accredited by ALA and CILIP under contemporary technology advancement. // *Library Hi Tech* 40, 6(2022). DOI: <https://doi.org/10.1108/LHT-12-2021-0442>

12 ALISE research taxonomy. Dostupno na: <https://www.alise.org/research-taxonomy/> (14. 5. 2022.)

13 Isto.

14 Isto.

15 Lankes, R. D. *The Atlas of New Librarianship*. Cambridge, Ma: MIT Press, 2011. Dostupno na: <https://david-lankes.org/new-librarianship/the-atlas-of-new-librarianship-online/> (14. 5. 2022.)

16 Isto, str. 171.

kes prije svega bavi položajem knjižničara u današnjemu svijetu te kompetencijama i izazovima koji se nalaze ispred njega, njegova razmišljanja (ili njegovo djelo) postavljaju pred nas mnoge važne teme i izazove o kojima je potrebno promišljati pri izradi novih studijskih programa. To ponajprije znači da budući knjižničari moraju poznavati svoju zajednicu, što znači poznavati područje kojim se knjižničarstvo (u širem smislu informacijske znanosti) bavi, te je nužno „uroniti“ u istraživačke teme koje proizlaze iz toga područja i koje su za njega važne i odgovoriti na potrebe zajednice u kojoj djeluje. Tek kada se osvijesti područje vlastitoga interesa i djelovanja u vlastitoj zajednici, moguće je komunikaciju proširiti i na druge zajednice što rezultira uspostavom suradnje i komunikacije s drugim zajednicama i s drugim disciplinama.¹⁷ Pogledom prije nabrojanih znanstvenih područja koja ALISE taksonomija svrstava u područje informacijsko-komunikacijskih znanosti, moguće je promišljati koje bi sve vještine i kompetencije budući informacijski stručnjaci morali imati. Znanstvena područja, discipline i teme s kojima informacijske znanosti imaju velikih dodirnih točaka, ali može se reći u nekim segmentima i neraskidive veze, jesu sociologija, kulturalni studiji i nakladništvo. U analizi koja slijedi u nastavku teksta predstavit će se predmeti koji su bili okosnica interdisciplinarnoga pristupa u izradi studijskih programa na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru.

Razvoj novoga sveučilišnog odjela i pokretanje novih studijskih programa na Sveučilištu u Zadru

Godine 2004. pokrenuta je inicijativa osnivanja novoga sveučilišnog odjela za knjižničarstvo na Sveučilištu u Zadru te su se počeli pripremati novi studijski programi. Od osnutka Odjela, pročelničku funkciju preuzeo je Srećko Jelušić čiji su znanstveni interesi bili usmjereni na nakladništvo, knjižarstvo i sociologiju knjige i čitanja. U akreditiranome programu iz 2005. godine uvedeni su predmeti koji su bili usmjereni upravo na nakladništvo, kulturalne studije i sociologiju knjige i čitanja. Kao nedvojbeno podrška Odjelu u osnutku i tzv. nakladničkome modulu koji je ubrzo nakon pokretanja studija krenuo u realizaciju jest međunarodni okrugli stol Na-

---

¹⁷ Isto.

kladnička djelatnost na sveučilištu: dvojbe i razvojne perspektive¹⁸ koji je održan na Sveučilištu u Zadru 9. i 10. ožujka 2006. godine. Na tome događanju sudjelovali su domaći i inozemni stručnjaci u području nakladništva te su nakon okrugloga stola doneseni zaključci koji su potaknuli osnutak Ureda za izdavačku djelatnost na Sveučilištu u Zadru, postavili temelje za osnivanje Sveučilišne knjižare koja u Zadru djeluje i danas te povezali stručnu i znanstvenu zajednicu. Na događanju su sudjelovali Srećko Jelušić i tadašnji djelatnici Odjela za knjižničarstvo, Zdenko Ljevak, tadašnji direktor nakladničke kuće Ljevak te Nives Tomašević, tadašnja urednica, a poslije profesorica na Odjelu za knjižničarstvo.

Jelušić od početka svojega znanstvenog djelovanja upozorava na problem nedostatka educiranoga kadra u području nakladništva u Hrvatskoj. Njegovo je stajalište da postoji velika diskrepancija između tzv. starije i mlađe generacije nakladnika, tj. onih koji su naučili poslovanje u „uvjetima planske ekonomije i jednopartijskog sustava“ te da su bili „profesionalno orijentirani samo na proizvodnju, a ne i na osmišljavanje društvene strukture koja bi omogućila funkcioniranje profesije, jer to u planskoj ekonomiji nije bilo ni potrebno“.¹⁹ Mlađa generacija, po njegovu je mišljenju samouka odnosno profesionalna znanja stjecala je uz rad. „To znači da nije imala gdje steći onaj dio profesionalnih znanja koja su usmjerena na izgradnju infrastrukture nakladništva i knjižarstva, kao da ni kroz obrazovanje nije usvajala znanje o čitanju, pismenosti itd.“²⁰ S Jelušićevim stavom slažu se i Nives Tomašević i Miha Kovač koji u knjizi *Knjiga, tranzicija, iluzija* u uvodnim napomenama upravo ističu problem neprepoznatosti nakladništva kao znanstvene discipline i studija.²¹ Kako bi dobio uvid u obrazovne potrebe hrvatskih nakladnika i knjižara i donekle opravdao pokretanje novoga studijskog programa koji bi uključivao spomenute teme, Jelušić je sa suradnicima²² proveo istraživanje, a rezultati su potvrdili postavljenu hipotezu da su hrvatski nakladnici zainteresirani za obrazovanje za svoju profesiju. Međutim, odgovori ispitanika upućuju na zaključak da su nakladnici slabo upućeni u moguće modele takva obrazova-

18 Jelušić, S. Osobna korespondencija. 13. 5. 2022.

19 Jelušić, S. O nakladništvu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012. Str. 169.

20 Isto.

21 Tomašević, N.; Kovač, M. *Knjiga, tranzicija, iluzija*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009. Str. 14–16.

22 Jelušić, S.; Badurina, B.; Dragija Ivanović, M. Pregled stanja obrazovnih potreba nakladnika u Hrvatskoj // Zbornik radova „Težakovi dani“ / uredili Jadranka Lasić-Lazić i Slavko Tkalec. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2002. Str. 191–211.

nja.²³ Novi program za obrazovanje u nakladništvu pri Odjelu za knjižničarstvo (od 2011. godine Odjelu za informacijske znanosti) jačao je iz godine u godinu. Godine 2009. na Odjelu je počela s radom dugogodišnja urednica i eminentna stručnjakinja iz područja nakladništva i kulturalnih studija Nives Tomašević. Studijski programi ojačani su mnogim novim sadržajima i novim predmetima koji su studijskomu programu (uz ostale sadržaje) osigurali siguran prijelaz iz studija knjižničarstva u studij informacijskih znanosti koji je pokrenut 2013. godine. Pojmovi poput *kulturna industrija*, *kreativne industrije*, *nakladništvo*, *knjižarstvo* postaju sve prisutniji u ocjenskim radovima (tadašnjih) studenata knjižničarstva, a promjenom programa studenata informacijskih znanosti, na svim razinama studija. Predmeti koji su uvršteni u studij, a izravno su povezani s nakladništvom i knjižarstvom, kulturalnim studijama i književnosti te glazbenom i filmskom baštinom uz otprije postojeće kolegije iz usmene i pisane kulture, sociologije knjige i čitanja, nadopunjuju i proširuju temeljna stručna znanja iz područja knjižničarstva / informacijskih znanosti (arhivistike, muzeologije), a sve s ciljem stvaranja okruženja u čijemu je središtu student koji ima veliki prostor za ostvarivanje vlastitih potencijala na putu izrastanja u suvremenoga informacijskog stručnjaka.

Važnost razumijevanja kulturoloških tema i općenito kulturnoga krajolika baštinskih ustanova, okoline u kojoj današnja knjiga egzistira, uz poznavanje tehnologije osigurava opstanak studija informacijskih znanosti.

Vertikala predmeta iz područja nakladništva, sociologije knjige i čitanja i kulturalnih studija od preddiplomskoga studija do poslijediplomskoga studija omogućava studentima stjecanje širine znanja potrebnih za razumijevanja onoga što se danas događa s knjigom i čitanjem općenito.

Ako je cilj studijskih programa obrazovati kadar o kojemu se govori u uvodu ovoga rada, studente, odnosno mlade informacijske stručnjake koji će imati vještine i kompetencije potrebne za brzu prilagodbu promjenama u današnjemu svijetu, nužno je omogućiti im širinu i interdisciplinarni pristup a da se iz vida ne izgubi kontekst u kojemu će ti budući stručnjaci djelovati, a to su ustanove u kulturi i srodne ustanove – bilo da im je u središtu interesa knjiga, informacija ili podatak.

23 Jelušić, S.; Badurina, B.; Dragija Ivanović, M. Nav. dj., str. 210.

Kratki pregled i analiza studijskih programa na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru

U radu se predstavljaju rezultati analize plana i programa studija Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru od 2005. godine²⁴ do 2022. godine, na preddiplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj doktorskoj razini. Cilj analize je uputiti na kontinuitet postojanja tema iz područja knjige i čitanja, nakladništva i knjižarstva te kulturalnih studija, na svim trima razinama studija, tijekom svih godina poučavanja na ovome sveučilištu. S obzirom na to da su autorice ovoga rada uključene u rad Odjela za informacijske znanosti (prije Odjela za knjižničarstvo) od njegovog samog osnutka, u analizi će se koristiti i retrospektivnom tehnikom kako bi što vjernije opisale slijed razvoja predmeta i interesa za teme iz područja sociologije knjige i čitanja, kulturalnih studija, nakladništva i knjižarstva te srodnih tema. Važno je naglasiti da se analiza bavi predmetima na razini sadržaja (tema) i opisa, a ne ulazi u detaljnu analizu ishoda učenja, popisa literature ili oblika izvedbe nastave te joj nije cilj isticati i analizirati izvedbene planove koji se mogu razlikovati od akreditiranoga programa zbog uobičajenoga postupka osuvremenjivanja sadržaja i promjena koje su dopuštene tijekom godina izvedbe.

U Planu i programu studija u polju informacijskih znanosti, Studij knjižničarstva za Sveučilište u Zadru²⁵, koje je priredila Tatjana Aparac-Jelušić sa suradnicima 2005. godine, navodi se koji su ciljevi studijskoga programa na preddiplomskoj razini:

Tijekom studija studenti usvajaju temeljna interdisciplinarna znanja potrebna za razumijevanje kulturne, društvene i obrazovne dimenzije informacijskih i baštinskih ustanova i mreža te razumijevanje konteksta u kojemu se javljaju i djeluju knjižnično-informacijske ustanove i službe.²⁶

Na diplomskoj razini studija ciljevi su obrazovanje budućih magistara i „omogućava im zapošljavanje na složenim stručnim poslovima u informacij-

24 Plan i program studija u polju informacijskih znanosti. Studij knjižničarstva za Sveučilište u Zadru. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/Plan_i_program_studija_knjiznicarstva_%28procisceni_tekst_svibanj_2013.%29/Zadar_Knjiznicarstvo_program_modifikacije-2007-PROCISCENI-TEKST-2013.pdf (14. 5. 2022.)

25 Plan i program studija u polju informacijskih znanosti. Studij knjižničarstva za Sveučilište u Zadru. Nav. dj.

26 Isto, str. 6.

skim i baštinskim ustanovama i mrežama.²⁷

Zato je diplomski studij

... usmjeren prema proučavanju temeljnih teorijskih koncepata iz šireg područja informacijskih znanosti, socioloških i tehnoloških odrednica informacijskog društva, suvremenih načela, modela i metoda organizacije i upravljanja znanjem i informacijama, primjenu informacijskih i komunikacijskih tehnologija u upravljanju sustavima i mrežama te osposobljavanju za komunikaciju s korisnicima i kreiranje novih usluga u promjenjivom obrazovnom i kulturnom kontekstu navedenih ustanova i mreža.²⁸

Prema prvome studijskom programu iz 2005. godine studenti su se osposobljavali za zvanje prvostupnika/prvostupnice knjižničarstva i za magistra informatologije s naznakom struke/grane: knjižničarstvo, nakladništvo i knjižarstvo.²⁹

U Tablici 1 nalazi se popis obveznih i izbornih predmeta koji obuhvaćaju teme iz usmene i pisane komunikacije, nakladništva, knjižarstva, kulturalnih studija i sociologije knjige i čitanja. Svi su predmeti prikazani s motrišta jezgrenih tema kako bi se uputilo na njihovu širinu i obuhvatnost u sadržajima spomenutih predmeta.

TABLICA 1. Pregled predmeta iz Plana i programa studija na preddiplomskoj razini (2005. i 2013. godine)

Naziv predmeta	Teme
Usmena i pisana kultura	<ul style="list-style-type: none"> • razvoj usmene i pisane komunikacije, pisma i knjige te ustanova za prikupljanje, čuvanje, prijenos i uporabu zabilježena znanja • upoznavanje razvoja komunikacijskih vještina kroz razvoj civilizacije • interakcija društvenih promjena i izum tiska • razvoj pismenosti, znanosti i kulture u Hrvata, a poglavito infrastruktura pisanog komuniciranja (tiskarstvo, knjižarstvo, knjižnice, ilirske čitaonice, arhivi i sl.). • primjena novih tehnologija u društvima koja nemaju tradiciju pisanog komuniciranja

27 Isto.

28 Isto, str. 7.

29 Isto.

Naziv predmeta	Teme
Sociologija knjige i čitanja	<ul style="list-style-type: none"> • razvoj i sociokulturološka obilježja komuniciranja s pomoću pisma • nepismenost u društvu, funkcionalna nepismenost, informacijska nepismenost • povijest čitanja • poticanje pismenosti • čitanje kao socijalni fenomen • poticanje čitateljskih navika • razvijanje informacijskih potreba • struktura čitatelja u pojedinim povijesnim razdobljima • dostupnost knjige pojedinim društvenim slojevima; knjiga za puk i knjiga za elitu • cijena knjige kao čimbenik demokratizacije pisane riječi • cenzura • knjiga kao društveni simbol
Nakladništvo i knjižarstvo / Osnove nakladništva i knjižarstva	<ul style="list-style-type: none"> • uvod u društveni, politički, ekonomski i pravni kontekst suvremenog nakladništva i knjižarstva • upoznavanje s djelovanjem i strukturom suvremenog nakladništva i knjižarstva na nacionalnoj i međunarodnoj razini • osobitosti proizvodnje knjige u uvjetima predinformacijskog i informacijskog doba • učenje o značajnijim promjenama u planiranju, poslovanju i upravljanju u nakladništvu i knjižarstvu pod utjecajem novih tehnologija • upoznavanje s organizacijom i poslovanjem knjižara na mreži • u dogovoru s budućim poslodavcima studentima se organizira upoznavanje s radnim okruženjem (nakladničkim tvrtkama i odjelima, tiskarama i knjižarama) prije obvezne prakse
Elektroničko nakladništvo i knjižarstvo (zbog promjena programa, kolegij je poslije premješten na diplomski studij)	<ul style="list-style-type: none"> • fenomen elektroničkog nakladništva, ekonomska pitanja elektroničkog nakladništva i utjecaja multimedije na nakladništvo • načela i pristupi oblikovanju elektroničkih publikacija • razlike u tradicionalnim i suvremenim pristupima oblikovanju i proizvodnji publikacija, a poglavito multimedije • tehnike pripreme elektroničkih publikacija, metoda skeniranja i digitaliziranja, optičkim prepoznavanjem teksta (OCR) • upoznavanje s različitim formatima najčešće korištenim u digitalnoj obradi i s osnovnim tehnikama obrade

Naziv predmeta	Teme
Uvod u kulturalne studije	<ul style="list-style-type: none"> • definicija kulture, odlike kulture i civilizacije • fenomen kulturalnih studija • promjene u suvremenoj (popularnoj) kulturi • proučavanje kulturalnih koncepata radničke kulture, medija, televizije i njezine publike, popularnih magazina, obrazovnog sustava, roda i rase • feminizam i utjecaji kulture i društva na sustav vrijednosti rodnih skupina
Odlike knjige i nakladništva	<ul style="list-style-type: none"> • povijesni pregled knjižarstva, knjižarstvo danas • prodaja knjiga • odlike nakladničke industrije • suvremeno nakladništvo u Hrvatskoj • nakladnički plan, nacrt i realizacija • upravljačke tehnike u nakladničkoj kući, nakladničke biblioteke, specijalizirano i opće tržišno nakladništvo • mediji i njihov utjecaj na širenje knjige • trendovi u nakladništvu, utjecaj tehnoloških izazova (posebice na tiskarstvo) • kreativne industrije i nakladništvo • komuniciranje nakladnika s tiskarama, distributerima, promotorima i marketingom, korisnicima proizvoda, agencijama za istraživanje tržišta
Uvod u književnost	<ul style="list-style-type: none"> • teorija književnosti • književni rodovi i vrste • podjela književnosti • književnost za knjižničare • savjetovanje čitatelja • kreiranje čitateljskog ukusa
Žanrovi u književnosti	<ul style="list-style-type: none"> • žanrovi u književnosti

Iz sadržaja predstavljenih u Tablici 1 u odabranim je kolegijima vidljiv naglasak na sadržaje koji pokrivaju fenomen knjige, čitanja, nakladništva, knjižarstva, ustanove u kulturi, kreativne industrije i druge kulturalne sadržaje.

Revidirani program diplomskoga studija Informacijske znanosti

Revidirani program, za razliku od programa iz 2005. godine, stavlja veći naglasak na tehnološku, metodološku, pedagošku i kulturološku komponentu te na teoriju i praksu drugih baštinskih ustanova i nakladničke djelatnosti. Od 2005. godine, kad je akreditiran preddiplomski program knjižničarstva

na Sveučilištu u Zadru, Odjel za knjižničarstvo (od 2011. godine naziv je promijenjen u Odjel za informacijske znanosti) razvio se u aktivnu visokoškolsku sastavnicu. Zaposleni su novi nastavnici i asistenti. Ovim Programom modificiran je postojeći Program preddiplomskoga studija knjižničarstva iz 2005. godine.

Taj program temelji se na tezi:

... da se njihovo obrazovanje danas zasniva na nastojanjima vezanima uz ostvarivanje načela društvene svrsishodnosti i univerzalnosti informacijskih djelatnosti, nužnosti djelotvornog prijenosa informacija, omogućavanja dostupnosti dokumenata i informacija bez obzira na to gdje su i kada su pohranjeni i potrebe očuvanja i promicanja kulturne baštine kao jednog od važnih čimbenika u razvoju društva te očuvanja nacionalnog identiteta.³⁰

Cilj Revidiranoga programa diplomskoga studija jest³¹

osposobiti kompetentne stručnjake za rad u uvjetima stalnih i značajnih promjena u društvu pod utjecajem rastuće primjene i uporabe informacijsko-telekomunikacijskih tehnologija (ITK), novih načina organizacije i posredovanja informacija te novih načina komuniciranja. Te promjene zahtijevaju nove pristupe u upravljanju informacijskim ustanovama, osmišljavanju i ponudi novih usluga kojima se te ustanove trebaju snažnije otvarati zajednici/zajednicama te iznalaženju načina izravnog doprinosa društvenom i gospodarskom razvoju na lokalnoj i nacionalnoj razini.³²

Na diplomskoj razini bila su ponuđena dva modula: knjižničarski i nakladničko-knjižarski i u Tablici 2 mogu se vidjeti sadržaji koji su uključeni u predmete obaja modula.

30 Sveučilište u Zadru. Elaborat o studijskom programu. Preddiplomski studij informacijskih znanosti. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/Preddiplomski_revidirani_program_informacijske_znanosti_2015-16_HRV.pdf (14. 5. 2022.)

31 Sveučilište u Zadru. Elaborat o studijskom programu. Diplomski studij informacijskih znanosti. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/Diplomski_revidirani_program_informacijske_znanosti_2015-16_HRV.pdf (14. 5. 2022.)

32 Isto, str. 2–3.

TABLICA 2. Pregled predmeta iz Plana i programa studija na diplomskoj razini (2005. i 2013. godine)

Naziv predmeta	Teme
Informacijsko društvo	<ul style="list-style-type: none"> • teorijski okvir za razumijevanje sustava za prijenos znanja i informacija u društvu • interpretacije osnovnih pojmova i terminološkog aparata koji se koristi u razmatranjima socioloških aspekata informacijskih znanosti od usmenog komuniciranja do globalnog informacijskog povezivanja • tumačenje pojmova digitalne podjele, disintermedijacije, globalnog informacijskog povezivanja, ekonomske informacija, hakerskog pokreta, odnosa različitih nositelja informacija, kompleksa multimedije
Upravljanje u nakladništvu i knjižarstvu	<ul style="list-style-type: none"> • načela upravljanja u nakladništvu i knjižarstvu kao tržišnim djelatnostima • metodologija upravljanja u industriji knjige kao specifičnoj djelatnosti s temeljnim kulturološkim obilježjima i tržišnim principima proizvodnje i prodaje • odnos uređivačkih i ostalih nakladničkih poslova – dizajna, prodaje i marketinga – u različitim organizacijskim uvjetima te usporedba i vrednovanje organizacijske strukture u pojedinim nakladničkim kućama s aspekta planiranja, nadzora i izvođenja pojedinih izdavačkih projekata • analiziranje modela distribucije knjige, financijskih vidova poslovanja, nadmetanja među knjižarima i knjižarskim mrežama
Marketing u nakladništvu i knjižarstvu	<ul style="list-style-type: none"> • ključni koncepti i discipline u marketingu, njegovi međuodnosi i važnost za nakladništvo. • marketing miks, ekonomska propaganda, unapređenje prodaje, osobna prodaja, publicitet i odnosi s javnošću • osnovni postupci u marketingu knjige, od planiranja, izrade okvirnog plana, istraživanja i segmentiranja tržišta, do odabira moguće marketinške strategije
Nakladništvo i knjižarstvo	<ul style="list-style-type: none"> • društveni, politički, ekonomski i pravni kontekst suvremenog nakladništva i knjižarstva • suvremeno nakladništvo i knjižarstvo na nacionalnoj i međunarodnoj razini • promjene u planiranju, poslovanju i upravljanju u nakladništvu i knjižarstvu pod utjecajem novih tehnologija • upoznavanje s radnim okruženjem prije obvezne prakse

Naziv predmeta	Teme
Sociologija knjige i čitanja 2	<ul style="list-style-type: none"> • društvena funkcija knjižnice i njezin utjecaj na čitanje • o vlasnicima knjiga i knjižnica • propaganda knjige; klubovi čitatelja; književne večeri; prikazi knjige na TV i radiju; prikazi u novinama i časopisima i sl. • uloga tiskanog teksta u multimedijalnom okruženju • knjiga kao čimbenik društvenog i tehnološkog napretka • utjecaj novih medija na čitanje • intelektualno vlasništvo i autorsko pravo • digitalna podijeljenost • otvoreni pristup publikacijama • uloga autorskih i nakladničkih asocijacija • projekti poticanja čitanja • biblioterapija; poticanje čitanja kod osoba s posebnim potrebama
Komparativne studije iz nakladništva i knjižarstva	<ul style="list-style-type: none"> • idejne i kulturološke premise nakladništva i knjižarstva u zemljama srednje i jugoistočne Europe tijekom 20. i početkom 21. stoljeća. • veze i odnosi Hrvatske i Slovenije, kao tranzicijskih zemalja koje se prilagođuju europskome zakonodavstvu i tržišnoj orijentaciji • trendovi od 1990. i aktualne prakse u nakladništvu i knjižarstvu, osobito u odnosu na otvorene arhive, ulogu „collecting societies“ i sl.

Poslijediplomskim studijem završava se i zaokružuje cjelina započeta pre-diplomskim i diplomskim obrazovanjem na Odjelu za informacijske znanosti. Studij je pokrenut 2009. godine u suradnji s Odsjekom za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, s Odjelom za bibliotekarstvo, informacijsku znanost i knjižarstvo Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani, Sveučilišnim odjelom za komunikologiju, informacijske i knjižnične studije Sveučilišta Rutgers u New Brunswicku (New Jersey, SAD) i Sveučilišnim odjelom za edukaciju i informacijske studije Sveučilišta u Kaliforniji u Los Angelesu (UCLA – University of California, Los Angeles, SAD).³³ Studij je osmišljen kao interdisciplinarni doktorski studij s jakom međunarodnom mrežom suradnika. U opisu studija navodi se cilj programa:

33 Aparac-Jelušić, T. Postgraduate scientific study programme in social sciences: knowledge society and information transfer. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/doktorski_studij_programi/Knowledge_Society_en_2009.pdf (14. 4. 2022.)

... poticati kritičko razmišljanje i osigurati preduvjete za uspješan i odgovoran znanstveni rad u skladu s najvišim stručnim i etičkim standardima u znanstvenome radu u polju informacijskih znanosti te omogućiti polaznicima produbljivanje znanja i ovladavanje naprednim vještinama potrebnim za razumijevanje okolnosti nastanka, organizacije, očuvanja i uporabe pisane baštine, a osobito utjecaja novih tehnologija na razvoj društva znanja i prijenos informacija... Studenti se pripremaju za znanstveni i znanstveno-nastavni rad u području društvenih znanosti, s naglaskom na proučavanje fenomena vezanih uz razvoj društva znanja i prijenos informacija, istraživanje informacijskih potreba i čitateljskih navika, nakladništvo i knjižarstvo te zaštitu i promicanje kulturne baštine, poglavito pisane.³⁴

Studij nudi tri modula od kojih je jedan bio usmjeren na upravljanje promjenama u nakladništvu i knjižarstvu, drugi na organizaciju, očuvanje i uporabu pisane baštine i treći je usmjeren prema informacijskim potrebama i čitateljskim interesima i navikama.³⁵

U Tablici 3 navedeni su svi obvezni i izborni kolegiji koji su primarno dijelom modula Upravljanje promjenama u nakladništvu i knjižarstvu, ali se nude svim zainteresiranim polaznicima programa.

TABLICA 3. Pregled predmeta iz Programa poslijediplomskoga sveučilišnog doktorskog studija Društvo znanja i prijenos informacija – Poslijediplomski znanstveni studij iz društvenih znanosti – polje informacijskih znanosti

Naziv predmeta	Teme
Socijalna povijest knjige	<ul style="list-style-type: none"> • istraživanja suvremene svjetske historiografije • istraživanja i interpretacije socijalnih vidova proizvodnje knjige, nakladništva, knjižarstva, cijene knjige, knjižne posvete, knjige za puk, fenomena žene i knjiga, cenzure, knjige kao sredstva promidžbe, nadnaravne moći pisane riječi, brige za knjigu, iznošenje knjižnog blaga iz zemlje porijekla, posuđivanje knjiga, čitatelje i čitanje i sl.

34 Isto, str. 2.

35 Isto, str. 10–11.

Naziv predmeta	Teme
Knjižna baština u europskim knjižnicama	<ul style="list-style-type: none"> • predstavljanje i kritičko vrednovanje nasljeđa u srednjoeuropskim i mediteranskim knjižnicama s posebnim osvrtom na sveučilišne knjižnice, knjižnice crkvenih ustanova te značajnije zbirke u znanstvenim knjižnicama (biblioteche civiche), arhivima i muzejima • promatranje utjecaja knjige i njezine recepcije u različitim kontekstima
Sociokulturološki vidovi nakladništva i knjižarstva	<ul style="list-style-type: none"> • idejne i kulturološke premise nakladništva i knjižarstva u srednjoeuropskom kontekstu od razdoblja srednjega vijeka do danas
Ekonomika nakladništva i knjižarstva	<ul style="list-style-type: none"> • ekonomski vidovi proizvodnje informacija: ekonomski modeli nakladničkih ustanova i agencija, dohotka i troškova, planiranja proračuna za profitne i neprofitne ustanove • učinci troškova, utjecaji, ciljevi i ograničenja • ekonomska politika i informacija • trendovi i modeli oglašavanja i obrade informacija u nakladništvu i knjižarstvu
Marketinške strategije u nakladništvu i knjižarstvu	<ul style="list-style-type: none"> • ključni koncepti marketinga u profitnom sektoru, važnost marketinga u nakladništvu i knjižarstvu s obzirom na pojačanu orijentaciju predstavljanja proizvoda i usluga u mrežnome okruženju • pristupi i valjane metode planiranja i provođenja marketinških strategija i programa u nakladništvu i knjižarstvu
Fenomenologija čitanja	<ul style="list-style-type: none"> • istraživanja – pristupi, ciljevi, metode i rezultati – čitateljskih interesa i navika različitih dobnih skupina • čitanje odraslih • utjecaji iz okruženja, osobito utjecaji ustanova za proizvodnju i distribuciju knjige • sociološke i kulturne determinante pri odabiru građe za čitanje • čitateljske navike pojedinih skupina odraslih osoba (studenti, osobe starije životne dobi, osobe s poteškoćama u čitanju i dr.)

Iz Tablice 3 vidljivo je sustavno proučavanje svih segmenata nakladništva, knjižarstva, knjige i čitanja. Važno je napomenuti da su u Tablici 3 izdvojeni samo oni predmeti koji su izravno povezani s modulom Upravljanje promjenama u nakladništvu i knjižarstvu, ali da teme koje se ovdje navode prožimaju cijeli program doktorskoga studija Društvo znanja i prijenos informacija.

Od osnutka poslijediplomskoga doktorskog studija Društvo znanja i prijenos informacija do 2022. godine obranjeno je ukupno 39 doktorskih disertacija. Teme gotovo polovine disertacija izravno ili neizravno bave se svim vidovima komunikacije, s posebnim naglaskom na knjigu (rukopisnu – staru i rijetku, tiskanu ili elektroničku).

Pregledom Popisa obranjenih doktorskih disertacija na poslijediplomskome doktorskome studiju Društvo znanja i prijenos informacija³⁶ od 2010. do 2021. godine vidljivo je da prevladavaju teme komunikacije, knjige, čitanja i nakladništva i knjižarstva.

Iz popisa obranjenih doktorskih radova jasno je vidljiv i osobni stručni angažman Nives Tomašević, nositeljice nakladničkoga modula u okviru studijskoga programa doktorskoga studija Društvo znanja i prijenos informacija. S ciljem i željom da se u dogledno vrijeme hrvatsko nakladništvo obogati doktorima znanosti u području koje je od svojega postanka smatrano isključivo stručnom djelatnosti, a ne i sveučilišnom, jasno su vidljive teme doktorskih disertacija kojima je Nives Tomašević bila mentorica ili sumentorica. Riječ je o doktorskim radovima: Utjecaj knjižničnih programa na posudbu knjiga i čitanje, Poslovne strategije nakladnika i korisnici digitalnih društvenih mreža, Nakladnički vidovi oblikovanja udžbenika te Integracija digitalne tehnologije i oblikovnih postupaka u nakladnički sadržaj. Iznimno je važno naglasiti da su spomenuti radovi, uz još nekoliko njih s popisa, uobličeni i objavljeni kao knjige te se upotrebljavaju kao obvezna literatura u predmetima koji se danas poučavaju na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru. Također je važno spomenuti da je uz mentorirane radove Nives Tomašević bila urednica knjiga koje su također proizašle iz obranjenih doktorskih disertacija izrađenih u okviru doktorskoga studija Društvo znanja i prijenos informacija.

Međunarodna konferencija Nakladništvo: trendovi i konteksti – pet godina intenzivnog razvoja područja nakladništva

Kao poticaj i potreba za otvaranjem prostora za dijalog o temama knjige, čitanja i nakladništva te kao poligon za učenje i stjecanje iskustva za doktorske studente, 2013. godine nastala je i međunarodna konferencija Nakladniš-

³⁶ Cjeloviti popis doktorskih radova obranjenih na doktorskome studiju Društvo znanja i prijenos informacija dostupan na: <https://www.unizd.hr/studiji-i-studenti/uredi-za-studije/ured-za-poslijediplomske-studije/obranjeni-radovi/doktorat/podrucje-drustvenih-znanosti> (14. 5. 2022.)

tvo: trendovi i konteksti (*International Conference on Publishing Trends and Contexts*)³⁷ koju su zajednički organizirali Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, Odsjek za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta u Osijeku te Sa(n)jam knjige u Istri (Slika 1). Prva konferencija održala se u okviru sajma knjige u Puli i okupila je europske stručnjake iz knjige i nakladništva. Prva konferencija rezultirala je zbornikom radova koji su objavljeni u znanstvenome časopisu *Libellarium*³⁸ koji od 2008. godine izlazi u suizdavaštvu Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru i Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta u Osijeku. Spomenuta konferencija služila je kao mjesto razmjene tema o knjizi i nakladništvu te prostor na kojemu su doktorski studenti imali prilike u krugu svjetskih stručnjaka raspravljati o svojim doktorskim disertacijama te pratiti promjene u polju i biti na izvoru svih novina i napretka. Predsjednica Programskoga odbora konferencije bila je Nives Tomašević, a konferenciju su financijski podupirala dva ministarstva, Ministarstvo kulture (danas Ministarstvo kulture i medija) te Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (danas Ministarstvo znanosti i obrazovanja). Sljedeće je godine, 2014., konferencija ponovno organizirana u suradnji Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta u Osijeku te Sa(n)jam knjige u Istri, u Puli. Tema druge konferencije bila je Digitalni autori i elektroničke knjige (*Digital authors and electronic books*)³⁹ i ponovno je okupila niz stručnjaka iz Hrvatske i inozemstva te u okviru doktorskoga studija Društvo znanja i prijenos informacija polaznicima Modula Nakladništvo omogućila učenje izravno iz predavanja stručnjaka čija su djela dijelom obvezne literature na studiju. Te godine posebna se pozornost posvetila odgovaranju na pitanja poput: postoji li novi, digitalni autor i kako se takav autor ponaša u novome društvenom okružju koje omogućuje raznolike i inovativne autorske prakse te mijenja li se status autorskoga djela u digitalnome okružju, posebice s obzirom na aspekte njegove zaštite i arhiviranja i posebice je li proučavanje nakladništva teorijski i metodološki dovoljno zrelo da bi zadovoljavajuće kontekstualiziralo i analiziralo suvremene trendove. Odgovore na ova i slična pitanja odgovorili su sudionici svojim izlaganjima. Konferencija je rezultirala

37 International conference on Publishing trends and contexts. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2013/en/index.php> (14. 5. 2022.)

38 *Libellarium* 6, 1-2 (2013). Dostupno na: <http://www.libellarium.org/index.php/libellarium/issue/view/48> (14. 5. 2022.)

39 Digital authors and electronic books. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2014/en/index.php> (14. 5. 2022.)

novim zbornikom radova s ukupno 14 priloga objavljenih uoči konferencije sljedeće godine koji su uvelike doprinijeli vidljivosti tema iz područja nakladništva u Hrvatskoj, ali i na međunarodnoj sceni.

Treća međunarodna konferencija Nakladništvo: trendovi i konteksti održala se u Zadru 19. i 20. studenoga 2015. godine u organizaciji Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku i Centra za obrazovno nakladništvo iz Zagreba s temom Metodologije i terminologija (*Methodologies and terminologies*)⁴⁰ gdje se nastojalo odgovoriti na važna pitanja poput: koje su najprimjerenije istraživačke metode koje se rabe u istraživanju nakladništva, koliko je razvijena stručna i znanstvena istraživačka terminologija u istraživanjima u području nakladništva, provode li se istraživanja u tiskanome i elektroničkome nakladništvu primjerenom metodologijom i jesu li ti pristupi dovoljno istraženi.

SLIKA 1. Logo konferencije Nakladništvo: trendovi i konteksti

Godine 2016. održana je četvrta međunarodna konferencija Nakladništvo: trendovi i konteksti u Zagrebu 1. i 2. prosinca u organizaciji Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku, Goethe Instituta u Zagrebu i Centra za obrazovno nakladništvo iz Zagreba. Konferencija je održana pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Glavna tema četvrte konferencije bila je Tržišta: uvjeti, iskustva, predviđanja (*Markets: conditions, experiences, predictions*).⁴¹

⁴⁰ *Methodologies and terminologies*. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2015/en/index.php> (14. 5. 2022.)

⁴¹ *Markets: conditions, experiences, predictions*. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2016/en/index.php> (14. 5. 2022.)

Peta međunarodna konferencija Nakladništvo: trendovi i konteksti bila je ujedno i posljednja koja se održala u ovome nizu konferencija. Održana je 2017. godine u Zadru, 20. i 21. listopada s temom Istraživanje i poučavanje: status, planovi, umrežavanje (*Research and teaching: status, prospects, networking*).⁴² Konferenciju su ponovno organizirali Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, Odsjek za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Osijeku, Goethe Institut u Zagrebu i Centar za obrazovno nakladništvo. Konferencija je održana pod pokroviteljstvom Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Ova konferencija ostavila je veliki trag u hrvatskome nakladništvu, rezultirala je velikim brojem objavljenih znanstvenih i stručnih radova i omogućila studentima preddiplomskoga, diplomskoga i doktorskoga studija priliku slušanja i upoznavanja te učenja od vodećih stručnjaka u području.

Zaključna promišljanja o studijskim programima u kontekstu tema knjige i čitanja

Ovaj rad važno je završiti s onima zbog kojih studijski programi i postoje, a to su studenti. Da je studij informacijskih znanosti izrazito naklonjen svojim studentima od samoga osnutka, svjedoči i velik broj (izvannastavnih) aktivnosti koje su tijekom godina organizirane. Velik dio tih aktivnosti potaknut je i organiziran u okviru predmeta povezanih upravo s knjigom i nakladništvom te kulturalnim studijama. Za vrijeme studija studenti Odjela za informacijske znanosti u okviru teorijskih predmeta i praktičnoga rada posjećivali su i posjećuju informacijske i srodne institucije i ustanove diljem Hrvatske, ali u kontekstu teme ovoga rada mogu se izdvojiti studijska putovanja na kojima su studenti imali prilike učiti o putu rukopisa do čitatelja, kroz obilazak hrvatskih nakladnika, tiskara, knjižara te domaćih i stranih sajмова knjiga (Interliber, Sa(n)jam knjige u Istri, Sajam dječje knjige Monte librić u Puli te Međunarodni sajam knjiga u Frankfurtu, Sajam dječje knjige u Bologni). Osim navedenih studijskih putovanja, studenti su imali terensku nastavu u prostorima Hrvatske radiotelevizije i Hrvatskoga radija u Zadru, u čitaonici Državnoga arhiva u Zadru, Muzeju za umjetnost i obrt, Klovićevim dvorima

⁴² *Research and teaching: status, prospects, networking*. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/hr/index.php> (14. 5. 2022.)

i Muzeju prekinutih veza i mnogim drugim. Također je potrebno istaknuti aktivno sudjelovanje studenata u manifestaciji promicanja čitanja Zadar čita u organizaciji Gradske knjižnice Zadar na kojima je Nives Tomašević pomogla organizirati i moderirati književne događaje od kojih izdajamo: književni susret s pjesnikinjom i teoretičarkom književnosti Dubravkom Oraić Tolić (2012.), književni susret s Jasnom Horvat i Irenom Vrkljan (2015.), predstavljanje knjige *Rupa* Ivane Bodrožić (2016.), predstavljanje knjige Jasne Kovačević *Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života* (2018.), predstavljanje knjige Marijane Češi *Stvaranje pisanjem* (2018.), književni susret s Nebojšom Lujanovićem i Ivanom Šojat (2019.) te predstavljanje knjige Helene Sablić-Tomić *Kartografija ljubavi* (2022.).

Kao što je istaknuto u uvodu ovoga članka, cilj studijskih programa u području informacijskih znanosti jest osposobiti kompetentne stručnjake za rad u informacijskim ustanovama, ali i u drugim (tzv. srodnim) institucijama i ustanovama. Teme koje su istražene i analizirane u ovome radu u okviru preddiplomskoga se studija predstavljaju u osnovama i općenito, dok se na diplomskome studiju razrađuju i dublje promišljaju. Na doktorskome studiju pojedini se fenomeni dubinski istražuju i razrađuju. Teme koje se obrađuju na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, a koje možemo označiti kao one koje se bave nakladništvom, sociologijom knjige i čitanja i kulturalnim studijama prisutne su na svim trima stupnjevima obrazovanja – preddiplomskome, diplomskome i poslijediplomskome doktorskom studiju. Kao što je vidljivo iz analize, programi koji se izvode na Odjelu okrenuti su interdisciplinarnosti. Studentima se omogućava uvid u problematiku informacije i knjige kao takve s različitih stajališta. Teme kao što su kreativne industrije i kulturalni studiji sastavni su dio završnih ispita, a često su temama završnih, diplomskih i doktorskih radova.

Nives Tomašević svojim je radom ostavila neizbrisiv trag u programima, ali i u cjelokupnome, kulturnom životu Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru osiguravajući mu sigurno mjesto na kulturnoj karti i u kulturnome životu grada Zadra u čijim događanjima povezanima s knjigom i čitanjem neprestano sudjeluje, bilo kroz suradnju s kulturnim ustanovama i udrugama u svojoj blizini, bilo putem komunikacijskih platformi koje su u posljednje vrijeme otvorile nove kanale komunikacije, suradnje i povezivanja. Studentima na svim razinama studija Nives Tomašević otvorila je nove poglede na odnos i mogućnosti suradnje nakladnika i knjižničara te uspostavila čvršće veze između tih dvaju područja.

IZVORI

- ALISE research taxonomy. Dostupno na: <https://www.alise.org/research-taxonomy-> (14. 5. 2022.)
- APARAC-JELUŠIĆ, T. Postgraduate scientific study programme in social sciences: knowledge society and information transfer. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/doktorski_studij_programi/Knowledge_Society_en_2009.pdf (14. 4. 2022.)
- APARAC-JELUŠIĆ, T. Obrazovanje za digitalne knjižnice: pogled iz Europe. // *Libellarium* 9, 2(2016), str. 2–24. DOI: <http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v9i2.289>
- Cjeloviti popis doktorskih radova obranjenih na doktorskom studiju Društvo znanja i prijenos informacija dostupan na: <https://www.unizd.hr/studiji-i-studenti/uredi-za-studije/ured-za-poslijediplomske-studije/obranjeni-radovi/doktorat/podrucje-drustvenih-znanosti> (14. 5. 2022.)
- Digital authors and electronic books. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2014/en/index.php> (14. 5. 2022.)
- International conference on Publishing trends and contexts. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2013/en/index.php> (14. 5. 2022.)
- JELUŠIĆ, S. O nakladništvu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
- JELUŠIĆ, S. Osobna korespondencija. 13. 5. 2022.
- JELUŠIĆ, S.; BADURINA, B.; DRAGIJA IVANOVIĆ, M. Pregled stanja obrazovnih potreba nakladnika u Hrvatskoj // Zbornik radova „Težakovi dani“ / uredili Jadranka Lasić-Lazić i Slavko Tkalec. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2002. Str. 191–211.
- LAKUŠ, J.; STANAREVIĆ KATAVIĆ, S.; ŽILIĆ, T. Bibliografija radova hrvatskih autora o obrazovanju informacijskih stručnjaka. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63, 1-2(2020), str. 747–778. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.63.1-2.668>
- LANKES, R. D. *The Atlas of New Librarianship*. Cambridge, Ma: MIT Press, 2011. Dostupno na: <https://davidlankes.org/new-librarianship/the-atlas-of-new-librarianship-online/> (14. 5. 2022.)
- LASIĆ-LAZIĆ, J.; SLAVIĆ, A. Obrazovanje informacijskih stručnjaka za globalni informacijski prostor. // Zbornik radova „Težakovi dani“ / uredili Jadranka Lasić-Lazić i Slavko Tkalec. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 2002. Str. 151–158.

- Libellarium 6, 1-2 (2013). Dostupno na: <http://www.libellarium.org/index.php/libellarium/issue/view/48> (14. 5. 2022.)
- Markets: conditions, experiences, predictions. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2016/en/index.php> (14. 5. 2022.)
- Methodologies and terminologies. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/2015/en/index.php> (14. 5. 2022.)
- Plan i program studija u polju informacijskih znanosti. Studij knjižničarstva za Sveučilište u Zadru. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/Plan_i_program_studija_knjiznicarstva_%28procisceni_tekst_svibanj_2013.%29/Zadar_Knjiznicarstvo_program_modifikacije-2007-PROCISCENI-TEKST-2013.pdf (14. 5. 2022.)
- Research and teaching: status, prospects, networking. Dostupno na: <http://epubconf.unizd.hr/hr/index.php> (14. 5. 2022.)
- Sveučilište u Zadru. Elaborat o studijskom programu. Diplomski studij informacijskih znanosti. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/Diplomski_revidirani_program_informacijske_znanosti_2015-16_HRV.pdf (14. 5. 2022.)
- Sveučilište u Zadru. Elaborat o studijskom programu. Preddiplomski studij informacijskih znanosti. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/Preddiplomski_revidirani_program_informacijske_znanosti_2015-16_HRV.pdf (14. 5. 2022.)
- TOMAŠEVIĆ, N.; KOVAČ, M. Knjiga, tranzicija, iluzija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
- YEW, A. C. Y.; CHIU, D. K. W.; NAKAMURA, Y.; LI, K. K. A quantitative review of LIS programs accredited by ALA and CILIP under contemporary technology advancement. // *Library Hi Tech* 40, 6(2022). DOI: <https://doi.org/10.1108/LHT-12-2021-0442>
- Zbornik radova u čast Tatjane Aparac-Jelušić = Ogledi o informacijskim znanostima: Zbornik radova u čast Tatjane Aparac-Jelušić / uredile Sanjica Faletar Tanacković i Matina Dragija Ivanović. Osijek; Zadar: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku; Sveučilište u Zadru, 2016.

N
I
V

Entuzijizam u znanosti

S – informacijske znanosti,
nakladništvo, književnost...

Objavljivanje standarda za organizaciju bibliografskih informacija: od tiskanoga teksta do ontologije

---

Mirna Willer

Ovaj rad posvećujem Nives Tomašević, kolegici i prijateljici u sjećanje na sate i sate naših razgovora, međusobnoga učenja i druženja na najrazličitijim mjestima i u svakojakim vremenskim okolnostima, i uvijek s radošću i veseljem!

Uvod

Format objavljivanja standarda za organizaciju bibliografskih informacija i tehnologija izrade bibliografskih informacijskih pomagala – kataloga i bibliografija upućuje na njihovu međusobnu povezanost jer su oni proizvodi iste prevladavajuće tehnologije u određenome vremenskom razdoblju i unutar određene profesionalne zajednice i njezinih dostignuća. Jedan od bitnih razloga tomu jest konzervativnost u razvoju standarda koja je usko povezana s kontekstom njihove primjene. Uvriježeno je da standard treba razvijati evolutivno, vodeći računa o postojećim resursima koji uvjetuju njegovu primjenu, u slučaju bibliografskih pomagala to su informacijska infrastruktura – format kataloga/bibliografije, usvojeni standardi za opis građe i osposobljenost osoblja – katalogizatora odnosno bibliografa, kao i sami bibliografski podatci koji su proizvod verzija ili izdanja pojedina standarda. Naime, standard ne smije istom oznakom ili istim nazivom elementa podatka imenovati novouvedeni koncept ili pojam kao dopunu standardu jer bi time poništio vrijednost postojećih podataka, a elemente koje novo ili dopunjeno izdanje smatra zastarjelim ili izvan upotrebe treba takvima označiti.

Od tiskanoga teksta do online PDF dokumenta

IFLA (*International Federation of Library Associations and Institutions* – Međunarodni savez knjižničarskih društava i ustanova) objavila je tiskom prvi standard za međunarodni standardni bibliografski opis ISBD (*International Standard Bibliographic Description*) 1971. godine. Standard donosi propise za izradu kataloga na listićima, i posredno za tiskane bibliografije u okviru svojega središnjeg Programa UBC (*Universal Bibliographic Control* – Univerzalni bibliografski nadzor). Taj je standard rezultat međunarodnoga dogovora o načelima katalogiziranja, te izravno o obliku i sadržaju knjižničnih kataloga postignutog 1961. godine u Parizu. To, kao i sva ostala izdanja ISBD-a za pojedine vrste građe – od tiskanih knjiga do elektroničke građe, te njihova pojedinačna osuvremenjena izdanja, objavljujvana su tiskom sve do 2011. kada je tzv. objedinjeno izdanje ISBD-a objavljeno u formatu PDF.¹ Međutim, u formatu PDF objavljeno je predpublikacijsko izdanje, jer je nakladnik službeno izdanje objavio tiskom. Bio je to odgovor na potrebu objavljivanja nekoga standarda kao elektroničkog kako bi se mogao rabiti u mrežnome okruženju. Osuvremenjeno izdanje toga standarda iz 2021. dostupno je također u formatu PDF² od svibnja 2022.

Isti je bio obrazac objavljivanja drugih IFLA-inih standarda. Od 1977. godine IFLA objavljuje tiskom UNIMARC Format (*UNiversal Machine Readable Cataloguing Format* – Univerzalni format za strojno čitljivo katalogiziranje) i njegova osuvremenjena izdanja, da bi od 2012. godine PUC (*Permanent UNIMARC Committee* – Stalni odbor za UNIMARC) započeo s objavljivanjem osuvremenjenih izdanja toga formata u formatu PDF.³ Začetak nove paradigme razmišljanja o bibliografskome univerzumu i njegova prikazivanja, a time i okvira za standarde ISBD, UNIMARC i kataložna pravila, nalazimo u objavljivanju porodice konceptualnih modela. Prvi takav model bio je FRBR (*Functional Requirements for Bibliographic Records* – Uvjeti za funkcionalnost bibliografskih zapisa), objavljen tiskom 1998., a tek 2009. u formatu

1 International Standard Bibliographic Description. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/786/1/ifla-isbd-international-standard-bibliographic-description-2011.pdf> (4. 5. 2022.)

2 International Standard Bibliographic Description. Update to the 2011 Consolidated Edition. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1939> (23. 5. 2022.)

3 UNIMARC Bibliographic (3rd ed.) Updates. Dostupno na: <https://www.ifla.org/g/unimarc-rg/unimarc-bibliographic-3rd-edition-with-updates/> (4. 5. 2022.)

PDF.⁴ Novina je ovoga i drugih dvaju srodnih modela za autorizirane podatke imena i predmetnica, FRAD-a i FRASAD-a,⁵ korištenje metodologije za izradu konceptualnih modela za sustave relacijskih baza podataka u kojima je potrebno definirati entitet (točku interesa korisnika), svojstva ili attribute toga entiteta i odnose među entitetima. Zadatak tako zamišljena modela jest iskazati odnos između pojedinih elemenata bibliografskih podataka za opis građe i potreba korisnika kataloga. Sva tri modela, unatoč promjeni očiča na prikaz bibliografskih podataka – okupljanje (skupova) podataka oko točke interesa korisnika, a ne linearno nizanje elemenata podataka (propisanih ISBD-om), sadržajno i formatom objavljivanja podržavaju isti način diskursa kao i standard ISBD.⁶

Tehnologija semantičkoga weba: standard RDF i bibliografski podatci

Objavljivanje standarda u formatu PDF ne donosi nikakvu novinu u odnosu na sam sadržaj standarda – on konceptualno, ali i prikazom ostaje jednak onomu tekstu objavljenom tiskom. Možemo zaključiti da format PDF emulira tiskani tekst, a jedina je novina medij prikaza i dostupnosti – *online* na *webu*, i mogućnost jednostavne konzultacije citiranih izvora, ako su i sami objavljeni kao *online* dokumenti. Stvarna promjena paradigme u koncipiranju bibliografskoga univerzuma i objavljivanju tako formulirana modela, započeta modelom FRBR, događa se pod utjecajem nove tehnologije semantičkoga *weba*.

Tim Berners-Lee zamislio je semantički *web*⁷ kao *web* podataka (engl. *Web of data*), odnosno graf povezanih podataka kojemu pristupaju strojevi koji na temelju pravila donose zaključke (engl. *machine reasoning* – ‘strojno zaključivanje’). Temeljno pravilo propisuje standardni model za razmjenu podataka na *webu* RDF (*Resource Description Framework* – Okvir za opis resursa).⁸ RDF zahtijeva da se (meta)podatci iskazuju u rečenici/iskazu koji čine tri dijela, u takozvanome tripletu (*triple*):

4 Functional Requirements for Bibliographic Records. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/811/2/ifla-functional-requirements-for-bibliographic-records-frbr.pdf> (4. 5. 2022.)

5 FRAD: Functional Requirements for Authority Data; FRASAD: Functional Requirements for Subject Authority Data.

6 Treba napomenuti da je format UNIMARC dizajniran na osnovi modela entitet-odnos (relacijske baze podataka) i time pogodniji za prilagodbu modelu RDF.

7 W3C. Semantic Web. Dostupno na: <https://www.w3.org/standards/semanticweb/> (4. 5. 2022.)

8 W3C. RDF, Resource Description Framework (RDF). Dostupno na: <https://www.w3.org/RDF/> (4. 5. 2022.)

subjekt iskaza = *Subjekt*: Ova knjiga
 priroda ili svojstvo iskaza = *Predikat*: ima naslov
 vrijednost iskaza = *Objekt*: „August“.

Da bi se na jednoznačan/nedvosmislen način identificirao svaki dio tripleta kako bi ga stroj efikasno obradio – izveo zaključivanje, subjekt i predikat iskaza trebaju biti označeni jedinstvenim identifikatorom resursa, *Uniform Resource Identifier* (URI) odnosno *Internationalized Resource Identifier* (IRI). Objekt tripleta može sadržavati slobodni tekst, tzv. literal („August“) ili IRI povezanoga entiteta čime se stvara graf povezanih podataka.

IFLA je vrlo brzo uočila potrebu aroprijacije ove nove tehnologije u području bibliografskih standarda za unapređenje bibliografskih usluga te je već 2008. započeo rad na objavljivanju postojećih standarda u formatu RDF. Od 2015. godine IFLA započinje objavljivati tzv. imenske prostore (engl. *namespace*) porodice modela FRBR, ISBD-a i formata UNIMARC za bibliografske podatke u repozitoriju Open Metadata Registry,⁹ a od 2020. oni su dostupni putem IFLA-ina mrežnog mjesta.¹⁰

Imenski prostor je skup IRI-ja koji se dodjeljuju svakomu pojedinom elementu podatka koji definira određeni standard: npr. „glavni stvarni naslov“ ISBD-a objavljen je pod jedinstvenim identifikatorom <http://iflstandards.info/ns/isbd/elements/P1004>, a taj isti element podatka u formatu UNIMARC za bibliografske podatke pod identifikatorom http://iflstandards.info/ns/unimarc/unimarc/elements/2XX/U2001_a. Time sadržaj podatka, u našem slučaju „August“, može biti jedinstveno identificiran na *webu* podataka – semantičkome *webu*, kao naslov (glavni stvarni naslov) resursa, knjige koju opisujemo. Odabir sheme podataka kojom se koristimo – ISBD ili UNIMARC, ovisi o odluci bibliografskoga središta.¹¹

Premda je objavljivanjem standarda u formatu RDF IFLA učinila bitan korak naprijed u savladavanju nove tehnologije objavljivanja standarda, a time objavljivanja bibliografskih podataka i mogućnosti izrade kataloga, možemo ponovno primijetiti da je korištena metodologija emuliranja postupaka prethodne tehnologije! Rezultat je „prekoderanje“ postojećih kodova (a time i koncepta standarda): interpunkcijski simboli ISBD-a koji uvode i definiraju

9 Open Metadata Registry. Dostupno na: <http://metadataregistry.org/> (4. 5. 2022.)

10 IFLA Namespaces. Dostupno na: <https://www.iflstandards.info/> (4. 5. 2022.)

11 Više o toj temi u: Willer, M.; Dunsire, G. *Bibliographic information organization in the Semantic Web*. Oxford: Chandos, 2013.

određeni element podatka ili označitelji sadržaja formata UNIMARC „samo“ su dobili novi prefiks – jedinstveni identifikator IRI. Istina, sada tako označeni bibliografski podatci mogu biti objavljeni na novome mediju – semantičkome *webu*, jedinstveno su označeni i potencijalno mogu stvarati ili sudjelovati u stvaranju novih grafova povezanih podataka. Ujedno, odluka IFLA-e o objavljivanju standarda u formatu RDF vrlo jasno pokazuje da objavljeni standard u tekstnome obliku – tiskom ili u formatu PDF, više nije dostatan za korištenje u suvremenim tehnologijama i informacijskim sustavima. Naime, korisnici bibliografskih standarda više nisu samo ljudi – katalogizatori ili bibliografi koji izrađuju informacijska pomagala, već i strojevi – aplikacije koje za određene sadržaje, za određene sustave i za određene usluge čitaju tako identificirane podatke i slijedom strojnoga zaključivanja oblikuju prikaze podataka krajnjemu korisniku.

Završni korak u savladavanju tehnologije semantičkoga *weba* postignut je objavljivanjem modela IFLA LRM: *Library Reference Model* (IFLA-in knjižnični referentni model) 2017. godine u formatu PDF.¹² Temeljni je koncept LRM-a model RDF, što znači da je svaki element podatka iskazan RDF rečenicom, odnosno tripletom:

subjekt: entitet (domena: IRI) – predikat: atribut ili odnos (svojstvo: IRI) – objekt: vrijednost iskaza (doseg: I RI ili literal),

što je u tekstu prikazano na način da je svaki element podatka definiran zasebno u tzv. informacijskoj kartici (engl. *information card*) (Slika 1).

Informacijska kartica sadrži podatke koji strukturom i sadržajem odgovaraju zahtjevima iskazivanja podataka prema modelu RDF, npr. za atribut (svojstvo) *opseg* entiteta Pojavni oblik:

ID – identifikator atributa (predikata tripleta): LRM-E4-A2

entitet (subjekt tripleta) – domena: Manifestation

atribut / svojstvo (predikat tripleta): Extent [objekt tripleta je literal, npr. „301 p.“]

definicija (atributa)

napomena

primjeri.

Imenski prostor toga modela više nije bio problem objaviti za razliku od

12 IFLA Library Reference Model. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/40> (4. 5. 2022.)

			<ul style="list-style-type: none"> • acoustic • electric • digital • optical
ID	Entity	Attribute	Definition
LRM-E4-A2	MANIFESTATION	Extent	A quantification of the extent observed on a physical carrier of the <i>manifestation</i> and assumed to be observable on all other physical carriers of the <i>manifestation</i> as well
	Scope notes	<p>The value of the <i>extent</i> attribute consists of three elements:</p> <ul style="list-style-type: none"> - a type of extent (e.g., numbering of physical units, height, width, diameter, etc.), - a number, - and a measurement unit (e.g., volumes, pages, sheets, discs, reels, etc.; cm, inches, etc.; Mb/Megabytes; etc.). <p>The type of extent and the measurement unit may be given implicitly. The level of precision used in recording the quantification of the extent may vary.</p>	
	Examples	<ul style="list-style-type: none"> • 300 ## \$a 301 p., [8] p. of plates [number of pages, recorded according to AACR2 and expressed in a MARC 21 subfield] • 215 ## \$a 1 score (vi, 63 p.) \$d 20 cm \$a 16 parts \$d 32 cm \$e 1 booklet [number of pages, and their height; number of parts, and their height; and number of accompanying material elements, expressed in various subfields of a UNIMARC field] • 4 3/4 in. [diameter, expressed in natural language, in English] 	
ID	Entity	Attribute	Definition

SLIKA 1. Informacijska kartica za element opseg (*Extent*), atribut entiteta Pojavni oblik (*Manifestation*) modela IFLA LRM: *Library Reference Model*

standarda „prethodne generacije“ pri čijemu je objavljivanju bilo potrebno iščitavati potrebne dijelove teksta iz različitih izvora u samome standardu. Na primjer, definiciju nekoga elementa ISBD-a bilo je potrebno potražiti u pojmovniku, a ako tamo nije bila zabilježena, onda u propisima za taj element u tekstu standarda pri čemu je, u obama slučajevima, bilo potrebno voditi računa o sadržaju definicije – odnosi li se samo na opisivani element ili ga povezuje s nekim drugim elementom opisa, zatim, bilo je potrebno razlučiti definiciju elementa od dodatnih informacija o elementu koji postaju sadržaj napomene.

Imenski prostor modela IFLA LRM objavljen je kao komplementarni stan-

dard na IFLA-inoj stranici [iflstandards.info](https://www.iflstandards.info)¹³ u svrhu kodiranja pojedinoga elementa podatka radi strojnoga upravljanja: označivanja, pohrane, zaključivanja, pronalaženja i prikaza, te razmjene i ponovne upotrebe.

Imenski prostor ili rječnik, tj. skup elemenata podataka čine tzv. ontologiju. Ontologija se definira kao formalizirano znanje o svijetu ili nekome njegovu dijelu – „obrazac podatka koji predstavlja koncepte unutar neke domene i odnose između tih koncepata. Koristi se za razumijevanje objekata unutar te domene“.¹⁴ U slučaju bibliografskih standarda imamo jasno definirani kontekst ontologije: koncepte čine entiteti i atributi, odnosi među konceptima, tj. bibliografskim entitetima, opisani su dobrom praksom i postojećim standardima, a domena je knjižničarstvo, organizacija bibliografskih podataka – katalogizacija i bibliografija.

Tehnologije Pravidnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima: online baza podataka i ontologija

Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima,¹⁵ nacionalni kataložni pravilnik objavljen je putem *online* platforme 2021. i javno je dostupan. Pravilnik se sadržajno temelji na konceptualnim modelima, standardima i pravilnicima knjižnične, arhivističke i muzejske zajednice čime je zadovoljena njegova semantička interoperabilnost s drugim sustavima,¹⁶ a tehnološki na modelu RDF.¹⁷ To znači da su svaki element podatka i odgovarajuća odredba zasebno prikazani u formatu informacijske kartice srodno modelu LRM. Tehnološki, Pravilnik je strukturiran kao baza podataka te se elementi opisa mogu filtrirati prema raznim parametrima, npr. vrsta jedinice građe, oblik sadržaja, medij, ili pretražiti prema bilo kojoj riječi (opcija Pretraži pravilnik) (Slika 2).

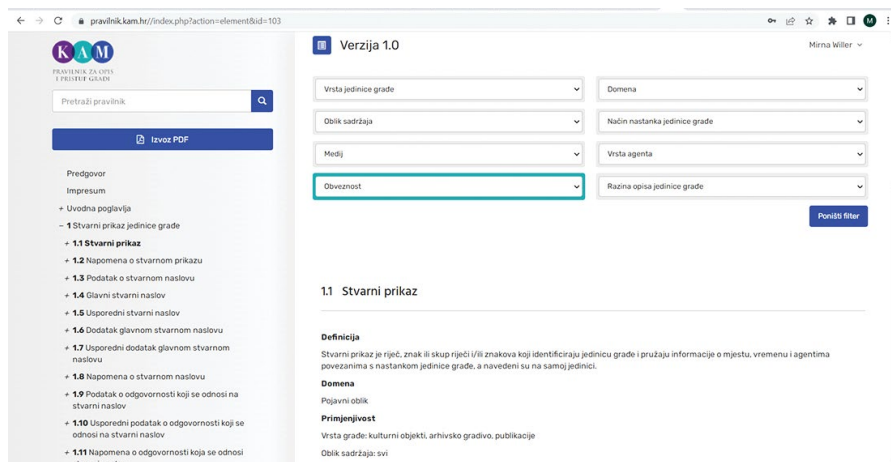
13 IFLA Namespaces. Dostupno na: <https://www.iflstandards.info/>, IFLA LRM vocabulary – element set. Dostupno na: <https://www.iflstandards.info/lrm/lrmer.html> (4. 5. 2022.)

14 Wikipedija. Ontologija (informacijske znanosti). Dostupno na: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Ontologija_\(informacijske_znanosti\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Ontologija_(informacijske_znanosti)) (4. 5. 2022.)

15 Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. Dostupno na: <https://pravilnik.kam.hr/> (4. 5. 2022.) Za korištenje Pravidnika, kao i pristup pomoću dalje navedenih poveznica, potrebna je registracija.

16 Isto. 4 Opća načela Pravidnika. Dostupno na: https://pravilnik.kam.hr//index.php?action=intro_rules&id=23 (4. 5. 2022.)

17 Isto. Uvod. Dostupno na: <https://pravilnik.kam.hr//index.php?action=foreword&id=2> (4. 5. 2022.)

SLIKA 2. Informacijska kartica s odredbama za element podatka Stvarni prikaz, uz mogućnost filtriranja elemenata te mogućnost pretraživanja sadržaja Pravilnika po ključnim riječima

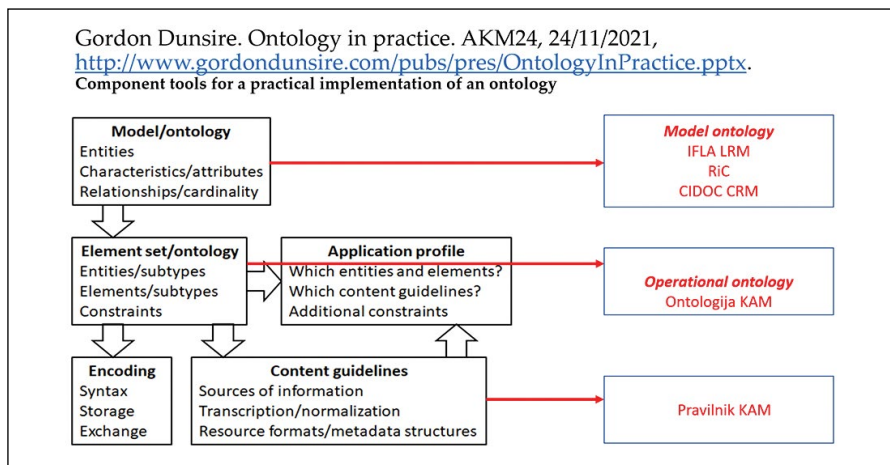
Samom odlukom da Pravilnik za svoj temeljni model preuzme strukturu tehnologije semantičkoga *weba*, odnosno modela RDF određen je njegov format objavljivanja – u tekstnome obliku putem *online* platforme kojoj je temelj baza podataka, a u tehnološkome obliku kao ontologija imenskoga prostora. Komplementarnost dvaju oblika objavljivanja očituje se u čitanju teksta i njegovu prijevodu u skup elemenata ontologije.

Rad na ontologiji započet je 2020. na završnoj radnoj verziji Pravilnika čime se ujedno provjeravala njegova kompatibilnost s modelom RDF, a po njegovu objavljivanju 29. lipnja 2021. nastavljen je usklađivanjem radne verzije ontologije s objavljenom verzijom Pravilnika te njezinim tehničkim opremanjem za objavu. U svojoj se prvoj fazi rad odvijao u okviru programa rada Stalnoga odbora za razvoj i održavanje Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima, stručnoga tijela nakladnika Pravilnika – Hrvatskoga državnog arhiva, Muzejskoga dokumentacijskog centra i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, a nastavljen je u okviru Tehničke radne grupe za izradu i održavanje ontologije Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima koju je Stalni odbor osnovao u svibnju 2021.

U članku *Ontology in Practice*¹⁸ Gordon Dunsire, savjetnik na izradi Pravilnika i posebno njegove ontologije, opisuje sastavne dijelove alata za praktičnu

18 Dunsire, G. *Ontology in Practice*. // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture 24(2021), str. 89–104.

implementaciju ontologije, tj. međuovisnost konceptualnoga modela ontologije – u našem slučaju to su modeli IFLA LRM, RiC i CIDOC CRM, operative, radne ontologije – ontologija Pravidnika (Ontologija KAM), te smjernice sadržaja (meta)podataka – Pravidnik (Pravidnik KAM) u tekstnome obliku (Slika 3).

SLIKA 3. Sastavni dijelovi alata za praktičnu implementaciju ontologije (autor G. Dunsire) s referencijama na primjenu modela na Pravidniku za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima (dopuna M. Willer)

Dakle, Pravidnik preuzima semantiku (značenje/sadržaj elemenata podataka) koja se nalazi u pozadini struktura relevantnih normativnih akata – načela, modela, standarda, propisa K, A, M zajednica, i okuplja je u jednoj formalnoj ontologiji. Budući da je Pravidnik temeljen na konceptu modela RDF, postavlja se zadatak kako izgraditi ontologiju radi objavljivanja skupova elemenata Pravidnika u (nekome) registru imenskih prostora radi dobivanja IRI-a za svaki pojedini element kojim se označuju (kodiraju) podatci. Skupove elemenata ontologije čine klase (engl. *classes*), svojstva klasa (engl. *class properties*) i rječničke vrijednosti (engl. *values*) za nazive koje Pravidnik propisuje ili preporučuje za upotrebu.

Klase su definirane u Pravidniku kao entiteti u poglavlju A6 Jedinica opisa, a to su: Djelo, Izraz, Pojavni oblik i Primjerak (entiteti koji predstavljaju četiri aspekta jedinice građe), Agent i pod-klase Osoba i Kolektivni agent s pod-klasama Korporativno tijelo i Obitelj, Mjesto i Vremenski raspon te Nomen. Ukupno ima trinaest klasa uključujući klasu Jedinica opisa kao vršnu klasu koja okuplja zajednička svojstva svih pod-klasa, i nužna je za provođenje semantičke interoperabilnosti s drugim modelima, pravilnicima i slično. Slika 4 prikazuje način dodjele jedinstvenoga identifikatora IRI za klase.

<p>Klasa (entitet)</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Broj elemenata: 13 ❖ Imenski prostor: http://kamregistar.info/Elementi/k/ ['Elementi' za svojstva klasa, 'k' za klasu] ❖ Prefiks: kamk <p>Primjer: Klasa (entitet): Jedinica opisa</p> <ul style="list-style-type: none"> ❖ Kanonski CURIE*: kamk:C10001 ['C' za Class] ❖ Labela: „jedinica opisa“ <ul style="list-style-type: none"> ❖ Definicija: „Entitet koji se identificira i opisuje u informacijskom sustavu knjižnice, arhiva ili muzeja.“   ❖ Napomena: „Jedinica opisa može biti jedinica građe, agent, mjesto, vremenski raspon i nomen.“ <p>* CURIE = Compact URI</p>
--

SLIKA 4. Dodjela jedinstvenoga identifikatora IRI za klase na primjeru entiteta Jedinica opisa

Svojstvo klase, odnosno svojstvo koje pripada određenoj domeni, može se iskazati u skladu s RDF-om kao atribut i/ili kao odnos (predikat tripleta iskazan IRI-jem). Dakle, element kao svojstvo neke klase, npr. svojstvo Vrijeme izdavanja može se iskazati kao atribut – ‘ima vrijeme izdavanja’ čiji je subjekt tripleta odnosno domena svojstva Pojavni oblik, a objekt tripleta ili vrijednost podatka literal: „2019“, ili/i kao odnos između dvaju entiteta/klase – npr. odnos između entiteta Pojavni oblik i Vremenski raspon. Međutim, određeni element kao svojstvo neke klase može se iskazati samo na jedan način, i to kao atribut; to je rječnička vrijednost za neki element, npr. nadzirani naziv za element ‘medij’ (2.4) klase Pojavni oblik: „audio“, „elektronički“, „projiciran“ itd.

U skladu s time, Pravilnik omogućuje navođenje podataka na tri načina:

1. u nestrukturiranome obliku – atribut entiteta: triplet završava literalom
2. u strukturiranome obliku – atribut entiteta: triplet završava literalom ili rječničkom vrijednosti (nadzirani izrazi) i
3. u obliku identifikatora – odnos između dvaju entiteta: triplet završava entitetom označenim IRI-jem koji je subjekt novoga tripleta – graf povezanih podataka,

kao što je prikazano shemom RDF tripleta na Slici 5.¹⁹

¹⁹ W3C. RDF Graf. Dostupno na: <https://www.w3.org/RDF/>, <http://www.w3.org/TR/rdf11-concepts/#section-rdf-graph> (4. 5. 2022.)

Subjekt/Klasa – Predikat/Svojstvo – Objekt
 IRI – IRI – **IRI** ili **literal**

IRI – IRI/atribut – **literal** ili **datatype IRI**
 IRI – IRI/odnos – **IRI**.

*a datatype IRI – literal for value vocabularies, for example: <http://vocab.getty.edu/aat/300025821> for the role or function “restorers” from the Getty Thesaurus; “a **datatype IRI**, being an IRI identifying a datatype that determines how the lexical form maps to a literal value”, RDF 1.1 Concepts and Abstract Syntax, <http://www.w3.org/TR/rdf11-concepts/>.

SLIKA 5. Shematski prikaz RDF tripleta

Na Slici 6 prikazan je način dodjele jedinstvenoga identifikatora IRI za svojstvo klasa na primjeru elementa ‘ima vrijeme izdavanja’ koji se može iskazati kao literal – u strukturiranome ili nestrukturiranome obliku, i kao odnos između dviju klasa/entiteta: Pojavni oblik i Vremenski raspon. Slika 7 prikazuje način dodjele jedinstvenoga identifikatora za rječničku vrijednost – na primjeru rječničke vrijednosti „audio“ za svojstvo ‘medij’ Pojavnog oblika.

Svojstvo klase / Element

Primjer: ima vrijeme izdavanja

- ❖ Imenski prostor: <http://kamregistar.info/Elementi/po/P40343> [‘Elementi’ za svojstva klasa, ‘po’ za pojavni oblik; ‘P’ za property]
- ❖ Kanonski CURIE: kampo:P40343
- ❖ Labela: „ima vrijeme izdavanja“
- ❖ Definicija: „Povezuje pojavni oblik s vremenskim rasponom izdavanja pojavnog oblika.“
- ❖ Domena: kamc:C10004 „pojavni oblik“
- ❖ Doseg:
- ❖ Obrnuto:
- ❖ Pod-svojstva:
  - kampo/datatype:P40343 „ima vrijeme izdavanja“
    - Domena: kamc:C10004 „pojavni oblik“
    - Doseg: [literal]
  - kampo/object: P40343 „ima vrijeme izdavanja“
    - Domena: kamc:C10004 „pojavni oblik“
    - Doseg: kamc:C10012 „vremenski raspon“

** /datatype = svojstva u obliku vrijednosti niza znakova za attribute definiranih entiteta [literal ili naziv iskazan datatypeIRI-jem]

** /object = svojstva u obliku vrijednosti objekta za odnose među definiranim entitetima [odnos za koji je klasa/entitet na koji se povezuje definiran doseg, iskazan IRI-jem]

SLIKA 6. Dodjela jedinstvenoga identifikatora IRI za svojstvo klasa na primjeru elementa ‘ima vrijeme izdavanja’

Rječnička vrijednost**Primjer: element medij: audio**

- ❖ Imenski prostor: <http://kamregistar.info/popisIzraza/Medij/1001> [‘popisIzraza’ za rječničke vrijednosti]
- ❖ Kanonski CURIE: kamm:1001
- ❖ Labela: „audio“
- ❖ Definicija: „za analogne i digitalne snimke na materijalnim nositeljima koji zahtijevaju uporabu audiouređaja: magnetofonske vrpce, gramofonske ploče, zvučne kasete, zvučni CD-i, zvučne datoteke itd.“

SLIKA 7. Dodjela jedinstvenoga identifikatora za rječničku vrijednost – na primjeru rječničke vrijednosti „audio“ za svojstvo ‘medij’ klase/entiteta Pojavni oblik

Zaključno

U trenutku pisanja ovog rada Tehnička radna grupa za izradu i održavanje ontologije Pravilnika za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima razmatra specifikaciju za programsku i informatičku podršku za izradu Registra za objavljivanje ontologije Pravilnika koji bi se temeljio na softveru otvorenoga koda, a putem kojega bi se omogućilo objavljivanje ontologije, poželjno u GitHub infrastrukturi i izvoz podataka u standardnim formatima CSV (text/csv), JSON-LD (application/json | application/json+ld), N-Triples (text/rdf+nt) i RDF/XML (application/rdf+xml). Održavanje ontologije pratilo bi osuvremenjivanje tekstne verzije Pravilnika. Očekuje se da će korisnici Registra biti katalogizatori, edukatori te dizajneri informacijskih sustava i aplikacija, a da će sama ontologija moći poslužiti kao standard za objavljivanje podataka za opis građe kao povezanih otvorenih podataka u semantičko-me webu, data-model za dizajn/izradu ili osuvremenjivanje informacijskih sustava, te kao standard za razmjenu podataka (interoperabilnost) među nacionalnim i međunarodnim baštinskim informacijskim sustavima u svrhu integracije i ponovnoga korištenja podataka, te pomoći pri pretraživanju različitih izvora podataka.

Potvrđuje se važnost kompatibilnosti tehnologije koja je u temelju oblikovanja i funkcije informacijskih pomagala – kataloga i bibliografija, i sadržaja i formata objavljivanja bibliografskih standarda.

IZVORI

- DUNSIRE, G. *Ontology in Practice*. // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture 24(2021), str. 89–104.
- Functional Requirements for Bibliographic Records. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/811/2/ifla-functional-requirements-for-bibliographic-records-frbr.pdf> (4. 5. 2022.)
- IFLA Library Reference Model. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/40> (4. 5. 2022.)
- IFLA LRM vocabulary – element set. Dostupno na: <https://www.iflstandards.info/lrm/lrmer.html> (4. 5. 2022.)
- IFLA Namespaces. Dostupno na: <https://www.iflstandards.info/> (4. 5. 2022.)
- International Standard Bibliographic Description. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/786/1/ifla-isbd-international-standard-bibliographic-description-2011.pdf> (4. 5. 2022.)
- International Standard Bibliographic Description. Update 2021. Dostupno na: https://cdn.ifla.org/wp-content/uploads/ISBD_Update-2021-to-Consolidated-ed-2011-DRAFT-2.pdf (4. 5. 2022.)
- Open Metadata Registry. Dostupno na: <http://metadataregistry.org/> (4. 5. 2022.)
- Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. Dostupno na: <https://pravilnik.kam.hr/> (4. 5. 2022.)
- UNIMARC Bibliographic (3rd ed.) Updates. Dostupno na: <https://www.ifla.org/g/unimarc-rg/unimarc-bibliographic-3rd-edition-with-updates/> (4. 5. 2022.)
- Wikipedija. *Ontologija (informacijske znanosti)*. Dostupno na: [https://hr.wikipedia.org/wiki/Ontologija_\(informacijske_znanosti\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Ontologija_(informacijske_znanosti)) (4. 5. 2022.)
- WILLER, M.; DUNSIRE, G. *Bibliographic information organization in the Semantic Web*. Oxford: Chandos, 2013.
- W3C. *RDF Graph*. Dostupno na: <https://www.w3.org/RDF/>, <http://www.w3.org/TR/rdf11-concepts/#section-rdf-graph> (4. 5. 2022.)
- W3C. *RDF, Resource Description Framework (RDF)*. Dostupno na: <https://www.w3.org/RDF/> (4. 5. 2022.)
- W3C. *Semantic Web*. Dostupno na: <https://www.w3.org/standards/semanticweb/> (4. 5. 2022.)

Digitalna transformacija glagoljske baštine: od digitalizacije do digitalnoga laboratorija

Marijana Tomić

*Odjel za informacijske znanosti,
Centar za istraživanje glagoljaštva Sveučilišta u Zadru*

Drahomira Cupar

Laura Grzunov

Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru

*Ovaj rad posvećujemo našoj prof. Nives Tomašević,
u znak zahvalnosti na svim razgovorima, savjetima, znanstvenim
poticajima, inspiracijama i svim lijepim profesionalnim i privatnim
trenucima, kao i na važnim doprinosima Odjelu za informacijske
znanosti i projektu Pisana baština, svim savjetima u vezi s digitalizacijom,
istraživanjima i kreativnim oblicima korištenja zadarske glagoljske baštine.*

Uvod

Projekt Digitalizacija, bibliografska obrada i istraživanje tekstova zadar-
sko-šibenskog područja iz razdoblja do kraja 19. stoljeća pisanih glagoljicom,
bosančicom i ćirilicom (dalje u tekstu Pisana baština)¹ provodi se od godine
2016. na Sveučilištu u Zadru, u suradnji s Vestigia Institutom za istraživanje
rukopisa Sveučilišta u Grazu, u Austriji.² Profesorica Nives Tomašević pro-

1 Više o projektu vidjeti u: Renhart, Erich, Marijana Tomić. Digitalizacija, bibliografska obrada, istraživanje i komuniciranje zadarske pisane baštine. // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture 20(2017), str. 222–267.

2 Projekt je financiralo Ministarstvo kulture RH, Vestigia Institut za istraživanje rukopisa te Sveučilište u Zadru.

jekt je poticala i pridonosila mu snažno svojim znanjima, osobito onima iz područja kreativnih industrija. Smatrali smo stoga da je ovaj zbornik najbolje mjesto za sažimanje i objavljivanje projektnih rezultata.

U ovome će radu biti ukratko prikazani rezultati projekta Pisana baština kao i oni koji su iz nje proizašli, kako bi se ilustrirao način na koji je rast projektnih aktivnosti doveo do potrebe za uspostavom virtualne istraživačke infrastrukture za interdisciplinarna suradnička istraživanja glagoljske baštine, odnosno *GlagoLab*: portala i digitalnoga laboratorija za suradnička istraživanja i promicanje hrvatskoga glagoljaštva.³ U radu će biti predstavljene neke od teorijskih spoznaja te neki od rezultata projektnih aktivnosti usmjerenih na istraživanje glagoljaštva na temelju kojih se oblikuje digitalni laboratorij *GlagoLab*.

Digitalizacija kulturne baštine

Pojam *digitalizacija* obuhvaća cjeloviti postupak koji se sastoji od odabira građe za digitalizaciju, restauracije prije digitalizacije, digitalizacije, opisa metapodacima, obrade nakon digitalizacije, opisa digitalizirane građe te arhiviranja.⁴ Baštinske ustanove provode projekte digitalizacije od 70-ih godina prošloga stoljeća, i to kako bi se unaprijedilo upravljanje zbirkama, povećalo njihovo korištenje i omogućio bolji i širi pristup tim zbirkama.⁵ Tradicionalno, kulturna se baština u baštinskim ustanovama digitalizira radi „povećanja pristupa široj zajednici, potpore zaštiti, izgradnje zbirke, povećanja ugleda zbirke i ustanova i potpore istraživanju, izobrazbi i uključivanja javnosti“.⁶ Prijelazom iz analognoga u digitalno okruženje omogućuju se novi načini korištenja kulturne baštine, njezina istraživanja, uporabe u obrazovanju i znanosti te korištenja kao proizvoda u području kulturnih industrija, turizma i ostalih gospodarstvenih grana, što podrazumijeva transformaciju cijeloga

3 GlagoLab: portal i digitalni laboratorij za suradnička istraživanja i promicanje hrvatskoga glagoljaštva. Dostupno na: <https://glagolab.unizd.hr/> (28. 4. 2022.)

4 Ministarstvo kulture. Ugovor o pružanju usluga pripreme natječajne dokumentacije za projekt Digitalizacija kulturne baštine. Izvješće o analizi trenutnog stanja. Str. 3. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/User-Files/Images/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Izvjec%20o%20analizi%20trenutnog%20stanja_Digitalizacija%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20o%20C5%BEujak2018..pdf (4. 5. 2022.)

5 Više o tome vidjeti u: Terras, M.; Drost, S.; Elsdon, C., i sur. The value of mass-digitised cultural heritage content in creative contexts. // *Big Data and Society* 8, 1 (2021). DOI: <https://doi.org/10.1177/20539517211006165>; Hughes, L. M. *Digitizing Collections: Strategic Issues for the Information Manager*. London: Facet Publishing, 2004.; Parry, R. *Museums in Digital Age*. London: Routledge, 2009.

6 Hughes, L. M. Nav. dj., str. 8–17.

kulturnog sektora.⁷

Unatoč velikim naporima u području digitalizacije, procjenjuje se da je u Europi oko 300 milijuna digitalnih objekata kulturne baštine, što čini tek oko 10 % postojeće europske kulturne baštine.⁸ Istraživanjem koje je 2017. godine provela radna skupina portala Europeana utvrđeno je da čak 80 % europske kulturne baštine tek treba digitalizirati.⁹ Pritom posebno zabrinjava činjenica da je izvjesno kako je 10 – 20 % digitalizirane kulturne baštine „dotrajalo“, odnosno digitalne reprodukcije koje su rezultat digitalizacije provedene u ranijim razdobljima kvalitetom ne odgovaraju za provedbu suvremenih istraživanja.¹⁰ Sve to upućuje na zaključak da digitalizacija još uvijek u mnogočemu predstavlja izazov.

Nakon niza inicijativa pokretanih u AKM zajednici kojima su se u Hrvatskoj nastojali poticati projekti digitalizacije kulturne baštine, Ministarstvo kulture i medija RH pokrenulo je projekt eKultura – Digitalizacija kulturne baštine čiji je cilj stvaranje uvjeta za održivo upravljanje procesom digitalizacije kulturne baštine u Hrvatskoj.¹¹ Analiza stanja digitalizacije baštine provedena u sklopu projekta pokazala je da je u Hrvatskoj digitalizirano tek 6,6 % rijetkih knjiga, te 5 % rukopisa¹² što jasno pokazuje podzastupljenost digitalizacije rukopisa i stare i rijetke građe. To može utjecati na količinu i kvalitetu istraživanja te vrste građe, ali i spriječiti razvoj digitalne humanistike u kojoj digitalizirani rukopisi i stare knjige čine znatan istraživački korpus, a onda i konkurentnost hrvatskih znanstvenika iz područja humanističkih znanosti čiji su predmet istraživanja povijesni rukopisi i stare i rijetke knjige.

7 Russo Spena, T.; Bifulco, F. *Digital Transformation in the Cultural Heritage Sector: Challenges to Marketing in the New Digital Era*. Switzerland: Springer Cham, 2021. Str. 3.

8 Bachi, V.; Antonella F.; Pierotti C., i sur. *The Digitization Age: Mass Culture Is Quality Culture. Challenges for Cultural Heritage and Society*. // *Digital heritage: progress in cultural heritage preservation: documentation, preservation, and protection: 5th International Conference, EuroMed 2014: Limassol, Cyprus, November 3-8, 2014 proceedings*.

9 Nauta, G. J.; van den Heuvel, W.; Teunisse, S. D4.4. Report on ENUMERATE Core Survey 4, Europeana DSI 2 – Access to Digital Resources of European Heritage. Dostupno na: https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Projects/Project_list/ENUMERATE/deliverables/DSI-2_Deliverable%20D4.4_Europeana_Report%20on%20ENUMERATE%20Core%20Survey%204.pdf (30. 4. 2022.)

10 Hill, M. J.; Hengchen, S. Quantifying the impact of dirty OCR on historical text analysis: Eighteenth Century Collections Online as a case study. // *Digital Scholarship in the Humanities* 34, 4(2019), str. 825–843. DOI: <https://doi.org/10.1093/lc/fqz024>

11 Bilić, J. Projekt e-Kultura – Digitalizacija kulturne baštine. // *Muzeologija* 55, (2019). Str. 27. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/346290> (28. 4. 2022.)

12 Ministarstvo kulture. Ugovor o pružanju usluga pripreme natječajne dokumentacije za projekt „Digitalizacija kulturne baštine“. Izvješće o analizi trenutnog stanja. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%20C5%A1tina/Izvjec%20C5%A1%20C4%87e%20o%20analizi%20trenutnog%20stanja_Digitalizacija%20kulturne%20ba%20C5%A1tine%20o%20C5%BEujak2018..pdf Str. 45. (29. 4. 2022.)

DARIAH (*the Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities*) konzorcij smatra kulturnu baštinu i podatke o njoj temeljima istraživanja u području humanističkih znanosti, ističući kako bi bez digitalnih podataka o baštini bilo nemoguće provoditi istraživanja u kojima se rabe digitalne metode.¹³ Općenito se smatra da će u baštinskim ustanovama digitalnu transformaciju omogućiti ona digitalizacija koja je usmjerena na digitalnu humanistiku jer, suprotno stvaranju golemih silosa digitalnih objekata u statičnim digitalnim zbirka, digitalna humanistika utječe na sagledavanje digitalne zbirke kao skupa istraživačkih podataka za istraživače iz područja humanističkih znanosti koji su otvoreni¹⁴ i izrađeni u skladu s FAIR načelima (*Findable, Accessible, Interoperable and Reusable*) te primjenjivi za istraživanja s pomoću digitalnih metoda.¹⁵

Digitalizacija rukopisa omogućila je znanstvenicima koji se bave istraživanjima rukopisa neslućene mogućnosti pristupa do tada nedostupnim rukopisima. Da bi se istraživanje nad njom provelo, osobito je važno da korisnicima, osobama ili računalima bude omogućeno preuzimanje podataka o rukopisu, njihova isporuka u druge sustave u kojima će biti korišteni u svrhu analize, vizualizacije i rudarenja podataka itd. Takvi su podatci potrebni kako bi takve digitalne reprodukcije i pripadajući metapodatci bili prikladno priređeni za istraživanja u području digitalne humanistike.

Digitalna humanistika

Digitalna humanistika (DH) jest interdisciplinarna znanstvena disciplina koja je područje humanističkih znanosti snažno povezala s „geografijom (kroz uporabu GIS-a), društvenim znanostima (kroz statistiku i analizu mreža), informacijske znanosti (vizualizacija i analiza podataka), demografijom, inženjerstvom i arhitekturom (modeliranje), medijskim istraživanjima (kroz *gejming* i nove medijske formate), računalne znanosti (kroz razne kodove i programska računalna rješenja koja podupiru istraživanja), itd.“¹⁶ Upravo u

13 Tasovac, T.; Chambers, S.; Tóth-Czifra, E. Cultural Heritage Data from a Humanities Research Perspective: A DARIAH Position Paper. 2020. Str. 1. Dostupno na: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02961317/document> (30. 4. 2022.)

14 Više o tome vidjeti u: Edmond, J.; Toth-Czifra, E. Open Data for Humanists: A Pragmatic Guide. Dostupno na: <https://zenodo.org/record/2657248#.Ym7fbtpBxPZ> (30. 4. 2022.)

15 Tasovac, Toma; Chambers, S.; Tóth-Czifra, E. Nav. dj., str. 1.

16 Isto., str. 13–14.

interdisciplinarnosti Spiro vidi i razlog nemogućnosti pronalaska jednoznačne definicije DH-a i predlaže da se umjesto definicije područja valja usredotočiti na one vrijednosti koje dijele znanstvenici u području, a to su otvorenost, suradnja, kolegijalnost i povezivanje, različitost i eksperimentiranje.¹⁷ Time je apostrofirala i promjene u istraživanjima u humanističkim znanostima koje je uzrokovala pojava DH-a, i to promjene u kulturi istraživanja i u istraživačkim metodologijama. Naime, za razliku od istraživanja koja su se u klasičnoj humanistici provodila samostalno ili u manjim istraživačkim grupama, ona u DH-u temelje se na suradnji većega broja suradnika iz različitih znanstvenih područja i polja. Upravo se suradnički pristup smatra temeljem projekata u DH-u,¹⁸ a kako bi se ostvario, on nužno uključuje dijeljenje istraživačkih podataka¹⁹ i rezultata znanstvenih istraživanja, ali i istraživačkoga prostora koji se iz kabineta u kojemu istraživač provodi samostalno istraživanje preselio u virtualni dijeljeni istraživački prostor. Za takav interdisciplinarni, projektni pristup potrebno je složenije virtualno istraživačko okruženje.

Katalozi rukopisa

Znanstvenicima čija su istraživanja usmjerena na tekst, *online* katalozi predstavljaju važan alat koji im omogućuje pronalazak rukopisa, starih knjiga, fragmenata i drugih s time povezanih istraživačkih izvora. Kao primjer valja istaknuti CERL-ov (*Consortium of European Research Libraries*) portal s više baza podataka povezanih sa starom i rijetkom knjigom, prije svega skupni katalog Heritage of the Printed Book Database²⁰ koji agregira podatke o starim knjigama iz različitih specijaliziranih kataloga najvećih svjetskih knjižnica kako bi se mogli skupno pretraživati i upućivati na digitalne reprodukcije. Nadalje, ENRICH (*European Networking Resources and Information Concerning Cultural Heritage*)²¹ projekt je koji je povezan s bazom podataka

17 Spiro, L. Nav. dj., str. 23–30.

18 Willson, E. A. *Digital Humanities for Librarians*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2020. Str. 163.

19 Dijeljenje istraživačkih podataka u humanističkim znanostima odnosi se u velikoj mjeri na ponovno korištenje podataka o baštini. Više o tome vidjeti u: Tasovac, T.; Chambers, S.; Tóth-Czifra, E. Nav. dj.

20 CERL - Heritage of the Printed Book Database. Dostupno na: <https://kxp.k10plus.de/DB=1.77/DB=1.77/LNG=EN/?COOKIE=U999,K999,D1.77,E22f837aa-2,I0,B9994+++++,SY,QDEFA,H12,,73,,76-78,,88-90,NGAST,R93.141.228.20,FN> (30. 4. 2022.)

21 European Networking Resources and Information Concerning Cultural Heritage (ENRICH) Project. Dostupno na: <https://digital.humanities.ox.ac.uk/project/enrich> (30. 4. 2022.)

Manuscriptorium: Digital Library of Written Cultural Heritage²² čiji je glavni cilj osigurati nesmetani pristup distribuiranim digitalnim reprodukcijama stare pisane baštine koja je pohranjena u različitim europskim kulturnim ustanovama, i to kako bi se stvorilo dijeljeno virtualno istraživačko okruženje potrebno za istraživanje rukopisa, starih knjiga i drugih povijesnih dokumenata. Valja navesti i Schoenberg bazu podataka²³ Digital Scriptorium,²⁴ eCodices²⁵ i druge specijalizirane baze podataka koje su uglavnom proizašle iz projektnih aktivnosti. Razvoj takvih specijaliziranih *online* kataloga, agregiranje zapisa u zajedničke baze te omogućivanje istraživačima da pretražuju istodobno više različitih baza podataka omogućeno je zahvaljujući strukturiranosti te visokoj razini standardiziranosti i interoperabilnosti metapodataka koji se rabe za opis građe u knjižnicama.

Pristupajući takvim bazama i katalozima, znanstvenici nastoje pronaći istraživački korpus na temelju različitih kriterija pretraživanja, od autora, pisara, žanrova, do materijalnih obilježja itd. Važnu ulogu u omogućavanju takva pretraživanja i pristupa sadržaju imaju kontrolirani terminološki rječnici ili vokabulari (klasifikacijski sustavi, predmetni sustavi, tezaursi) koji su u prostoru semantičkoga *weba* obogaćeni različitim odnosima i povezanim podacima te postoje u vidu ontologija. Takvi kontrolirani rječnici osiguravaju nadzor nad terminologijom koja upotrijebljena na pravi način štedi vrijeme korisniku i osigurava mu pristup pouzdanim i vjerodostojnim informacijama sadržanim u izvorima. Kontrolirani rječnici dio su informacijske infrastrukture potrebne istraživačima u području DH-a jer služe kao most između izvora, odnosno njegova sadržaja i krajnjega korisnika.

Participacija građana – otvorena znanost

Osim što je pridonijela većoj vidljivosti i dostupnosti objekata kulturne baštine, digitalizacija kulturne baštine potaknula je participativne aktivnosti povezane s kulturnom baštinom. S baštine se tako skida stigma „elitizma“, ona postaje demokratičnija, nije više namijenjena samo akademski obrazo-

22 Manuscriptorium. Dostupno na: <http://enrich.manuscriptorium.com/> (30. 4. 2022.)

23 University of Pennsylvania Libraries. The Schoenberg Institute of Manuscript Studies. Schoenberg Database of Manuscripts. Dostupno na: <https://sdbm.library.upenn.edu/> (30. 4. 2022.)

24 Digital Scriptorium. Dostupno na: <https://digital-scriptorium.org/> (30. 4. 2022.)

25 E-codices: Virtual Manuscript Library of Switzerland. Dostupno na: <https://www.e-codices.unifr.ch/en> (30. 4. 2022.)

vanim građanima i znanstvenicima, nije više zaključana u trezorima i počinje pripadati masi.²⁶ Europska strategija za kulturnu baštinu u 21. stoljeću potiče participaciju građana i ističe da valja identificirati prepreke za participaciju građana i iznjedriti rješenja koja ih prevladavaju, odnosno prilagoditi postojeće procedure kako bi se participacija građana povećala i kako bi se provodili novi participativni pristupi.²⁷ Participacija građana provodi se kroz aktivnosti tzv. građanske znanosti koja je dio sveobuhvatne inicijative Otvorena znanost, a osobito je važna u području digitalne humanistike.

Digitalna transformacija baštine i AKM digitalni laboratoriji

Digitalna transformacija kulturne baštine na razne je načine utjecala na promjene u AKM ustanovama koje se moraju prilagođavati korisnicima koji više ne zahtijevaju samo pristup analognim ili digitalnim objektima kulturne baštine, nego i podacima o njima pripremljenim za rudarenja, isporuku u druge sustave itd. To od informacijskih stručnjaka zahtijeva i unaprjeđivanje digitalnih vještina, od znanosti o podacima i digitalnoga istraživanja do sposobnosti da korisnicima, uz tradicionalnu i elektroničku građu, mogu ponuditi i podatke i kodove.²⁸ Znanstvene knjižnice Velike Britanije s time su u vezi objavile manifest Digital Shift 2030²⁹ u kojemu je istaknuto to da knjižničari moraju biti prepoznatljiviji kao stručnjaci u digitalnim istraživačkim metodama i da moraju osiguravati i fizički i digitalni istraživački prostor koji će zadovoljiti potrebe suvremenih korisnika. U dokumentu se posebno ističu specijalne zbirke, i to u kontekstu njihovih istraživačkih mogućnosti i potrebe za digitalizacijom i metapodacima, otvorenim pristupom te stvaranja digitalnoga istraživačkog okruženja u kojemu će biti moguća računalna analiza zbirke i ponovno korištenje podataka.

U kontekstu transformacije knjižničnih usluga i prostora u odnosu na nove pristupe baštini posebno se promiču digitalni laboratoriji unutar AKM usta-

26 Bachi, V.; Antonella F.; Pierotti C., i sur. Nav. dj., str. 787.

27 Europska strategija za kulturnu baštinu u 21. stoljeću (usvojio Odbor ministara 22. veljače 2017.). Str. 1. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Europska%20strategija%20za%20kulturnu%20ba%C5%A1tinu%20u%2021.%20stolje%C4%87u.pdf> (30. 4. 2022.)

28 Candela, G.; Sáez, M. D.; Esteban, M. E. i sur. Reusing digital collections from GLAM institutions. // *Journal of Information Science* 48, 2(2020), str. 1. DOI: <https://doi.org/10.1177/0165551520950246>

29 A manifesto for the digital shift in research libraries. Dostupno na: <https://www.rluk.ac.uk/digital-shift-manifesto/> (2. 5. 2022.)

nova³⁰ te tzv. *zbirke kao podatci*, pristup baštinskim podacima u kojima se podatci pripremaju na način da mogu biti isporučivani i korišteni za strojno učenje, rudarenje, analizu mreža, vizualizaciju podataka itd.³¹ Britanska knjižnica napravila je velike iskorake u tome području te objavljuje neke svoje setove podataka u sklopu British Library Laba osnovanog 2013. kao prvoga digitalnog laboratorija u sklopu informacijskih ustanova u svijetu koji je posvećen eksperimentiranju s podacima i digitalnim zbirkama.³² Godine 2018. održan je skup Library Labs na kojemu je osnovano i Međunarodno društvo AKM labova.³³ Od tada Francuska nacionalna knjižnica, Britanska nacionalna knjižnica, Kongresna knjižnica i druge velike svjetske knjižnice sve češće objavljuju svoje setove podataka u različitim formatima, uključujući Apije.³⁴ Na temelju svih tih inicijativa sastavljen je i objavljen priručnik *Open a GLAM Lab*.³⁵

AKM lab (GLAM Lab) definiran je kao „mjesto za eksperimentiranje s digitalnim zbirkama i podacima... na kojem istraživači, umjetnici, izvođači, edukatori i zainteresirana javnost mogu surađivati s predanom grupom partnera kako bi stvarala nove zbirke, alate i usluge koje će pomoći transformirati buduće načine na koje se diseminira znanje i kultura“.³⁶ AKM labovi pridonose ustanovama i zajednici u kojoj djeluju, i to zbog toga što kroz svoju inovativnost i kreativnost potiču na promjene u ustanovama u kojima djeluju, omogućuju suradnju i suradnički interdisciplinarni pristup u istraživanjima i svraćaju pozornost na postojeće, a neiskorištene, potencijale zbirki, metapodataka i digitalnih reprodukcija, potiču na usvajanja novih vještina te omogućuju dijeljenje podataka, alata i opreme.³⁷ Takvi *labovi* osiguravaju i pomoć pri uporabi i dijeljenju podataka, kao i strukturiranju podataka znanstvenih istraživanja, te pomoć informacijskih stručnjaka pri razvoju i korište-

30 Mahey, M.; Al-Abdulla, A.; Ames, S., i sur. *Open a GLAMlab*. Doha, Qatar: University College London (UCL) Qatar, 2019.

31 Padilla, T.; Allen, L.; Frost, H., i sur. *Always Already Computational: Collections as Data*. Final Report. Str. 7. Dostupno na: https://click.endnote.com/viewer?doi=10.5281%2Fzenodo.3152935&token=WzI0MDU0UNTU5lJwLjUyODEvemVub2RvLjMxNTI5MzUxIXQ.xfwd_WuqxsrAjBdYVf0WU6nab6E (30. 4. 2022.)

32 BL Labs Digital Research Space. Dostupno na: <https://data.bl.uk/> (30. 4. 2022.)

33 International GLAM Labs Community. Dostupno na: <https://glamlabs.io/> (30. 4. 2022.)

34 Popis knjižnica s poveznicama na objavljene podatke vidjeti u Candela, G.; Sáez, M. D.; Esteban, M. E.; Marco-Such, M. Nav. dj. Str. 3. DOI: <https://doi.org/10.1177/0165551520950246>

35 International GLAM Labs Community. *Open a GLAM Lab*. Dostupno na: <https://glamlabs.io/books/open-a-glam-lab/> (30. 4. 2022.)

36 Mahey, M.; Al-Abdulla, A.; Ames, S., i sur. Nav. dj., str. 31.

37 Renhart, E.; Tomić, M. Nav. dj., str. 41–42.

nju virtualne istraživačke infrastrukture.³⁸ AKM labovi tako pridonose onim istraživačkim pristupima u istraživanjima baštine koji počivaju na primjeni informacijskih i komunikacijskih tehnologija, te digitalnih istraživačkih metoda i alata u istraživanjima baštine.

Istraživanja hrvatskoga glagoljaštva u digitalnome okruženju – od Pisane baštine do GlagoLaba

U prvome dijelu ovoga rada iznijeli smo neke od teorijskih spoznaja i primjera iz prakse koji su usmjeravali aktivnosti koje su započele godine 2016. projektom Pisana baština. Ciljevi toga projekta odnosili su se na istraživanja glagoljskih rukopisa, ali i na njihovu digitalizaciju i katalogizaciju te izradu kvalitetnih kataloga uz punu pozornost na znanstvene opise rukopisa, te na osiguravanje kvalitetnih digitalnih reprodukcija, metapodataka s mogućnošću njihove isporuke, analize i vizualizacije, te oblikovanja suradničke istraživačke infrastrukture i alata za njihovo istraživanje s pomoću digitalnih istraživačkih metoda. Dodatno, ciljevima je bilo obuhvaćeno uključivanje studenata i javnosti u znanstvene i stručne aktivnosti i provedba suvremenih oblika komuniciranja glagoljske kulturne baštine.³⁹ Tako široko iskazani projektni ciljevi utjecali su na to da se kao krajnji cilj iskaže osnivanje znanstveno-istraživačkoga centra s istraživačkim virtualnim laboratorijem koji bi okupljao kroz projekt izrađene baze podataka o glagoljskim rukopisima širega zadarskog područja.

Kako bi se osigurao istraživački korpus istraživačima hrvatskoga glagoljaštva, bilo je potrebno digitalizirati te primjereno opisati glagoljske rukopise koji se nalaze u zadarskim baštinskim ustanovama, a do sada su bili manje poznati istraživačima. To je podrazumijevalo i opis rukopisa na način koji je usklađen s uzusima opisa rukopisa i stare knjige kakvi vrijede u međunarodnoj zajednici te s međunarodnim standardima i nacionalnim pravilnicima. S obzirom na to da način opisa digitaliziranih rukopisa u *online* katalozima hrvatskih ustanova nije odgovarao potrebama znanstvenika i nije bio usklađen s opisima u međunarodnim vodećim bazama podataka za rukopise, u sklopu projekta bio je izrađen aplikacijski profil za opis rukopisa koji je implementi-

38 Isto., str. 42–44.

39 Isto., str. 230–261.

ran u katalog rukopisa koji je izradila tvrtka ArhivPRO,⁴⁰ a nalazi se na portalu GlagoLab.⁴¹ Digitalizacija starih rukopisa bila je poseban izazov na koji je odgovoreno uporabom TCCS 4232 Traveller stalka za konzervatorski sigurnu digitalizaciju rukopisa i starih knjiga koji je izrađen u Vestigia institutu.

U sklopu projekta Pisana baština bio je izveden i projekt Izrada kataloga vodenih znakova rukopisa zadarskog područja od 13. do 19. stoljeća (potpora Zaklade HAZU) unutar kojega je izrađena baza podataka vodenih znakova povezana s katalogom glagoljskih rukopisa što omogućuje kontekstualizaciju i analizu obrazaca nabave i uporabe papira za potrebe pisanja glagoljskih rukopisa te tako proširuje istraživačke mogućnosti glagoljskih rukopisa. S obzirom na to da je riječ o prvoj *online* dostupnoj bazi vodenih znakova u Hrvatskoj, bilo je potrebno izraditi aplikacijski profil za opis vodenih znakova, prevesti tezaurus pojmova potrebnih za opis vodenih znakova te digitalizirati vodene znakove.⁴² Katalog i pripadajući tezaurus⁴³ nalaze se na portalu GlagoLab.

Iz projekta Pisana baština izravno je proizašao i projekt kojim se u istraživanju glagoljskih rukopisa uključuje zainteresirana javnost kroz kampanje za građanstvo, Javna znanost u području glagoljaštva: od *crowdsourcinga* do znanja (potpora DARIAH-HR-a). U sklopu projekta bile su provedene dvije javne kampanje transliteracija lokalnih starih glagoljskih rukopisa, i to kampanja Istražujmo glagoljsku baštinu zajedno i kampanja Čitamo povijest pisanu glagoljicom. U sklopu prve kampanje bio je proveden i pilot-projekt istraživanja mogućnosti, prepreka i prednosti kampanja za građanstvo u okvirima otvorene, odnosno građanske znanosti,⁴⁴ a druga je kampanja pokrenuta u

40 Više o tome vidjeti u: Tomić, M. Katalogizacija starih rukopisa uporabom Pravilnika za opis i pristup gradi u arhivima, knjižnicama i muzejima na primjeru zbirke glagoljskih kodeksa arhiva Zadarske nadbiskupije // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture 21 (2018), 189–231; Tomić, M.; Willer, M. On Manuscripts, Artificial Collections and Cataloguing Rules: The Glagolitic Manuscript Register of the Deceased and the Historic Artificial Collection // Tracing Written Heritage in a Digital Age / Ishac, Ephrem A.; Csanády, T.; Zammit Lupi, T. (ur.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021. Str. 129–158.

41 Portal GlagoLab. Katalog rukopisa. Dostupno na: <https://glagolab.unizd.hr/?pr=l&filter=10237> (30. 4. 2022.)

42 Više o tome vidjeti u: Tomić, M.; Grzunov, L.; Eškinja, Ž. Mogućnosti i pretpostavke filigranoloških istraživanja u kontekstu istraživanja zadarske glagoljske baštine // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 63 (2020), 1–2; 1–30. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.63.1-2.820>; Tomić, M.; Grzunov, L. Uloga opisa vodenih znakova pri obradi stare i rijetke građe // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 64 (2021), 2; str. 107–131. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.64.2.826>

43 Portal GlagoLab. Katalog rukopisa. Dostupno na: <https://glagolab.unizd.hr/?pr=l&filter=10239> (30. 4. 2022.)

44 Više o tome vidjeti u: Tomić, M.; Dragija Ivanović, M.; Grzunov, L. Crowdsourcing Transcription of Historical Manuscripts: Citizen Science as a Force of Revealing Historical Evidence from Croatian Glagolitic Manuscripts // Education for Information: Interdisciplinary Journal of Information Studies 37 (2021), 4; str. 443–464. DOI: <https://doi.org/10.3233/EFI-211555>

svrhu nastavka istraživanja uključivanja javnosti u istraživanja glagoljskih tekstova. Obje su kampanje objavljene na portalu GlagoLab.

Projekt Jezična, pismovna i kodikološka analiza fragmenata zbirke Ivana Berčića zadarske provenijencije u virtualnome istraživačkom okruženju (IP.01.2021.22),⁴⁵ koji financira Sveučilište u Zadru, također je rezultat i nastavak projektnih aktivnosti koje su se razvijale u sklopu projekta Pisana baština. Cilj mu je istraživanje glagoljskih fragmenata, no i osiguravanje virtualnoga istraživačkog okruženja za njihovo istraživanje, osiguravanje suradničke infrastrukture, uvjeta za korištenje digitalnih istraživačkih metoda i alata, kao i podrške znanstvenicima u korištenju i razvoju navedene infrastrukture.

Sustavan rast projektnih aktivnosti koji je u ovome članku djelomično i prikazan, kao i promatranje digitalne glagoljske baštine na način da ona postaje istraživački korpus znanstvenicima iz područja humanističkih znanosti te teorijske i praktične spoznaje iz područja DH i s njome povezane digitalne transformacije baštine, dovele su do potrebe za oblikovanjem portala čija je uloga osigurati virtualnu istraživačku infrastrukturu za suradnička istraživanja glagoljske baštine. GlagoLab: portal i digitalni laboratorij za suradnička istraživanja i promicanje hrvatskoga glagoljaštva⁴⁶ oblikuje se kroz suradnju informacijskih stručnjaka i stručnjaka iz područja humanističkih znanosti, uz snažnu potporu stručnjaka iz područja informacijskih tehnologija,⁴⁷ a njegovo je oblikovanje vođeno i teorijskim spoznajama iz područja bibliografske organizacije informacija, osobito predmetnih sustava i vokabulara, načela otvorene znanosti i njezina segmenta koji se odnosi na građanske znanosti te spoznaji o ulozi visokoškolskih knjižnica u stvaranju informacijske infrastrukture potrebne za projekte koji se provode u okvirima digitalne humanistike. Sve to upućuje na to da takav portal odgovara AKM labu, odnosno digitalnomu laboratoriju kakvi se organiziraju u europskim znanstvenim i baštinskim ustanovama, a opisani su u teorijskoj dijelu ovoga rada.

45 Više o projektu: <http://cig.unizd.hr/projekti/fragmenti-zbirke-ivana-bercica-ip01202122> (30. 4. 2022.)

46 GlagoLab - Centar za istraživanje glagoljaštva Sveučilišta u Zadru. Dostupno na: <https://glagolab.unizd.hr/> (2. 5. 2022.)

47 ArhivPRO. Dostupno na: <https://www.arhivpro.hr/> (2. 5. 2022.)

Zaključno

Put od projekta digitalizacije rukopisa do uspostave digitalnoga laboratorija za njihovo istraživanje zahtjevan je i još uvijek nedovršen, a osim teorije i prakse digitalne transformacije baštine i DH-a uključuje i uvažavanje europskih i nacionalnih strategija, zakona, pravilnika i inicijativa. Dodatno, poseban nam je izazov bio aktivno uključivanje studenata u projektne aktivnosti u svrhu stjecanja znanja i vještina iz širega područja digitalne transformacije baštine koje su od iznimne važnosti za suvremene informacijske stručnjake.

Uzimajući u obzir teorijske i praktične spoznaje o digitalnoj transformaciji kulturne baštine koja uz digitalizaciju baštine uključuje i upravljanje podacima o kulturnoj baštini, te potrebu za virtualnim istraživačkim prostorom koji omogućuje provedbu istraživanja u području glagoljštva uz korištenje digitalnih metoda i uz uvažavanje načela DH-a, u sklopu navedenih projekata posebna je pozornost usmjeravana na:

- digitalizaciju, uključujući metode digitalizacije rukopisa, rukopisnih fragmenata i vodenih znakova na papiru glagoljskih rukopisa i posebnu skrb o kvaliteti digitalnih reprodukcija
- izradu digitalnih baza podataka pri čemu se puna pozornost usmjerava na izradu aplikacijskih profila za opis digitalnih reprodukcija te interoperabilnost i integraciju podataka, na izradu kontroliranih rječnika te strukturiranje podataka na način koji omogućuje isporuku podataka iz baza podataka, njihovo rudarenje, vizualizaciju i druge analize
- uključivanje studenata informacijskih znanosti u projektne aktivnosti kako bi stjecali znanja i vještine iz područja digitalne transformacije baštine
- uključivanje javnosti u istraživanja glagoljske baštine s pomoću javnih otvorenih kampanja za građanstvo
- izradu virtualnoga istraživačkog okruženja koje omogućuje znanstvenicima iz područja humanističkih znanosti suradnički, projektni rad, pruža potporu u provedbi istraživanja te u upravljanju podacima o glagoljskoj baštini i podacima znanstvenih istraživanja, pruža potporu u odabiru i korištenju digitalnih istraživačkih alata u skladu s istraživačkim potrebama te druge srodne usluge koje znanstvenicima uobičajeno pružaju informacijski stručnjaci.

Takve aktivnosti pridonijele su početku stvaranja GlagoLab virtualnoga laboratorija u okviru Centra za istraživanje glagoljaštva. Put do GlagoLaba trajao je pet godina. Vjerujemo da će idućih pet svjedočiti razvoju GlagoLaba u referentno mjesto za digitalna istraživanja hrvatskoga glagoljaštva.

IZVORI

- A manifesto for the digital shift in research libraries. Dostupno na: <https://www.rluk.ac.uk/digital-shift-manifesto/> (2. 5. 2022.)
- ArhivPRO. Dostupno na: <https://www.arhivpro.hr/> (2. 5. 2022.)
- BACHI, V.; FRESSA, A.; PIEROTTI, C.; PRANDONI, C. The Digitization Age: Mass Culture Is Quality Culture. Challenges for Cultural Heritage and Society. // Digital heritage: progress in cultural heritage preservation: documentation, preservation, and protection: 5th International Conference, EuroMed 2014: Limassol, Cyprus, November 3-8, 2014 proceedings.
- BILIĆ, J. Projekt e-Kultura – Digitalizacija kulturne baštine. // Muzeologija 55, (2019). Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/346290> (28. 4. 2022.)
- BL Labs Digital Research Space. Dostupno na: <https://data.bl.uk/> (30. 4. 2022.)
- CANDELA, G.; SÁEZ, M. D.; ESTEBAN, M. E.; MARCO-SUCH, M. Reusing digital collections from GLAM institutions. // Journal of Information Science 48, 2(2020). DOI: <https://doi.org/10.1177/0165551520950246>
- CERL - Heritage of the Printed Book Database. Dostupno na: <https://kxp.k10plus.de/DB=1.77/DB=1.77/LNG=EN/?COOKIE=U999,K999,D1.77,E22f837aa-2,I0,B9994+++++,SY,QDEF,A,H12,,73,,76-78,,88-90,NGAST,R93.141.228.20,FN> (2. 5. 2022.)
- Digital Scriptorium. Dostupno na: <https://digital-scriptorium.org/> (30. 4. 2022.)
- E-codices: Virtual Manuscript Library of Switzerland. Dostupno na: <https://www.e-codices.unifr.ch/en> (30. 4. 2022.)
- EDMOND, J.; TOTH-CZIFRA, E. Open Data for Humanists, A Pragmatic Guide. Dostupno na: <https://zenodo.org/record/2657248#.Ym7fbtpBxPZ> (30. 4. 2022.)
- Europa 2020. Strategija za pametan, održiv i uključiv rast. Dostupno na: <https://strukturnifondovi.hr/wp-content/uploads/2017/03/Strategija-EU->

- ROPA-2020.-hr.pdf (29. 4. 2022.)
- European Networking Resources and Information Concerning Cultural Heritage (ENRICH) Project. Dostupno na: <https://digital.humanities.ox.ac.uk/project/enrich> (30. 4. 2022.)
- Europska strategija za kulturnu baštinu u 21. stoljeću. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Europska%20strategija%20za%20kulturnu%20ba%C5%A1tinu%20u%2021.%20stolje%C4%87u.pdf> (30. 4. 2022.)
- GlagoLab: portal i digitalni laboratorij za suradnička istraživanja i promicanje hrvatskoga glagoljaštva. Dostupno na: <https://glagolab.unizd.hr/> (30. 4. 2022.)
- HILL, M. J.; HENGCHEN, S. Quantifying the impact of dirty OCR on historical text analysis: Eighteenth Century Collections Online as a case study. // *Digital Scholarship in the Humanities* 34, 4(2019). DOI: <https://doi.org/10.1093/llc/fqz024>
- HUGHES, L. M. *Digitizing Collections: Strategic Issues for the Information Manager*. London: Facet Publishing, 2004.
- International GLAM Labs Community. Dostupno na: <https://glamlabs.io/> (30. 4. 2022.)
- MAHEY, M.; AL-ABDULLA, A.; AMES, S., i sur. *Open a GLAMlab*. Doha, Qatar: University College London (UCL) Qatar, 2019.
- Manifesto for the Digital Humanities. Dostupno na: <https://tcp.hypotheses.org/411> (30. 4. 2022.)
- Manuscriptorium. Dostupno na: <http://enrich.manuscriptorium.com/> (30. 4. 2022.)
- Ministarstvo kulture. Ugovor o pružanju usluga pripreme natječajne dokumentacije za projekt „Digitalizacija kulturne baštine“. Izvješće o analizi trenutnog stanja. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/kulturna%20ba%C5%A1tina/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20analizi%20trenutnog%20stanja_Digitalizacija%20kulturne%20ba%C5%A1tine%20o%C5%BEujak2018..pdf (30. 4. 2022.)
- NAUTA, G. J.; VAN DEN HEUVEL, W.; TEUNISSE, S. *Europeana DSI2– Access to Digital Resources of European Heritage*, 2014. Dostupno na: https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Projects/Project_list/ENUMERATE/deliverables/DSI-2_Deliverable%20D4.4_Europeana_Report%20on%20ENUMERATE%20Core%20Survey%204.pdf (4. 5. 2022.)
- NAUTA, G. J.; VAN DEN HEUVEL, W.; TEUNISSE, S. *D4.4. Report on ENU-*

- MERATE Core Survey 4, Europeana DSI 2- Access to Digital Resources of European Heritage. Dostupno na: https://pro.europeana.eu/files/Europeana_Professional/Projects/Project_list/ENUMERATE/deliverables/DSI-2_Deliverable%20D4.4_Europeana_Report%20on%20ENUMERATE%20Core%20Survey%204.pdf (30. 4. 2022.)
- PADILLA, T.; ALLEN, L.; FROST, H., i sur. Always Already Computational: Collections as Data. Final Report. Dostupno na: https://click.endnote.com/viewer?doi=10.5281%2Fzenodo.3152935&token=WzI0MDU0NTUsIjEwLjUyODEvemVub2RvLjMxNTI5MzUiXQ.xfwd_WuqxsAjBdYVf0WU-6nab6E (30. 4. 2022.)
- Portal Pisana baština. Dostupno na: <https://pisanabastina.unizd.hr/> (2. 5. 2022.)
- Projekt e-Kultura – „Digitalizacija kulturne baštine“. Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/izdvojena-lijavo/kulturne-djelatnosti-186/digitalizacija-kulturne-bastine-9828/projekt-e-kultura-digitalizacija-kulturne-bastine/15548> (28. 4. 2022.)
- RENHART, E.; TOMIĆ, M. Digitalizacija, bibliografska obrada, istraživanje i komuniciranje zadarske pisane baštine. // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastructure 20(2017), str. 222–267.
- RUSSO SPENA, T.; BIFULCO, F. Digital Transformation in the Cultural Heritage Sector: Challenges to Marketing in the New Digital Era. Switzerland: Springer Cham, 2021.
- SPIRO, L. This is Why We Fight: Defining the Values of the Digital Humanities. / Debates in Digital Humanities / ed. By Matthew K. Gold. Minneapolis. London: University of Minnesota Press, 2012. Dostupno na: <https://dhdebates.gc.cuny.edu/read/untitled-88c11800-9446-469b-a3be-3fdb36bfd1e/section/9e014167-c688-43ab-8b12-0f6746095335> (30.4.2022.)
- TASOVAC, T.; CHAMBERS, S.; TÓTH-CZIFRA, E. Cultural Heritage Data from a Humanities Research Perspective: A DARIAH Position Paper. 2020. Dostupno na: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02961317/document> (30. 4. 2022.)
- TERRAS, M.; DROST, S.; ELSDEN, C., i sur. The value of mass-digitised cultural heritage content in creative contexts. // Big Data and Society 8, 1(2021). DOI: <https://doi.org/10.1177/20539517211006165>
- TOMIĆ, M. Katalogizacija starih rukopisa uporabom Pravilnika za opis i pristup građi u arhivima, knjižnicama i muzejima na primjeru zbirke gla-

- goljskih kodeksa arhiva Zadarske nadbiskupije // Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture 21 (2018), str. 189–231.
- TOMIĆ, M.; DRAGIJA IVANOVIĆ, M.; GRZUNOV, L. Crowdsourcing Transcription of Historical Manuscripts: Citizen Science as a Force of Revealing Historical Evidence from Croatian Glagolitic Manuscripts // *Education for Information: Interdisciplinary Journal of Information Studies* 37 (2021), 4; 443–464. DOI: <https://doi.org/10.3233/EFI-211555>
- TOMIĆ, M.; GRZUNOV, L.; EŠKINJA, Ž. Mogućnosti i pretpostavke filigranoloških istraživanja u kontekstu istraživanja zadarske glagoljske baštine // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63 (2020), 1–2; str. 1–30. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.63.1-2.820>
- TOMIĆ, M.; GRZUNOV, L. Uloga opisa vodenih znakova pri obradi stare i rijetke građe // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 64 (2021), 2; str. 107–131. DOI: <https://doi.org/10.30754/vbh.64.2.826>
- TOMIĆ, M.; WILLER, M. On Manuscripts, Artificial Collections and Cataloguing Rules: The Glagolitic Manuscript Register of the Deceased and the Historic Artificial Collection // *Tracing Written Heritage in a Digital Age* / Ishac, Ephrem A.; Csanády, Thomas; Zammit Lupi, Theresa (ur.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021. Str. 129–158.
- Univesrity of Pensylvania Libraries. The Shoenberg Institute of Manuscript Studies. Shoenberg Database of Manuscripts. Dostupno na: <https://sdbm.library.upenn.edu/> (30. 4. 2022.)
- WILLSON, E. A. *Digital Humanities for Librarians*. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, 2020.

Urbane knjižnice i urbano knjižničarstvo: tautologija ili nova strukovna perspektiva?

Lejla Kodrić Zaimović

*Odsjek za komparativnu književnost i informacijske nauke
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu*

Uvodna razmatranja o urbanim knjižnicama i urbanome knjižničarstvu

Gradovi i knjižnice u njima oduvijek su se komplementarno razvijali, pri čemu su obje ove važne civilizacijske tekovine aktivno sudjelovale u kreiranju urbanoga ambijenta nekoga podneblja, doprinoseći mu svojim međusobnim prožimanjima. Jasno je, gradovi i njihove knjižnice kroz cjelokupnu zajedničku povijest funkcioniraju smisleno te usporedno, razvijajući svoje urbane i informacijske kapacitete, sve do novoga, aktualnog sociokulturnog ambijenta koji počiva na principima tzv. pametnoga življenja, a novi koncept pametnoga (engl. *smartness*) postaje zajednički nazivnik urbanoga života uopće, obuhvaćajući, na primjer, pametno upravljanje, pametnu tehnologiju, pametne ljude, pametnu mobilnost i dr. Aktualne alteracije gradova i knjižnica u njima pokazatelj su trajno važnoga međudnosa gradova i knjižnica u njima, ali su, istovremeno, i indikacija burnih preoblika života u gradovima danas, pa gradovima sve češće pridružujemo obilježja tzv. pametnih gradova, posljedično čemu izrasta i koncept pametne knjižnice.

Bavljenje urbanim knjižnicama i urbanim knjižničarstvom novije je područje profesionalnih istraživanja, razvijeno mahom u angloameričkome podneblju, i to prije svega u kontekstu bavljenja amblematskim primjerima knjižnica koje djeluju u gradovima – narodnim i visokoškolskim knjižnicama. Međutim, od šezdesetih godina 20. stoljeća širi se tendencija bavljenja urbanim knjižnicama *per se*, uvažavajući činjenicu da različiti tipovi knjižnica u gradovima dijele srodne prednosti, ali i poteškoće, razlikujući se time bitnije od knjižnica izvan razvijenih urbanih sredina, barem po dinamici i

intenzitetu usvajanja novih knjižničnih trendova i usluga. Počevši od šezdesetih godina 20. stoljeća, prepoznavanje specifičnosti rada i djelovanja knjižnica u urbanim sredinama biva nominalizirano i izvan prvotnoga angloameričkog konteksta, pa međunarodne profesionalne organizacije, poput IFLA-e, prepoznaju ovo područje te se uočava porast broja publikacija, časopisa, konferencija i projekata u čijemu su središtu fenomeni urbanoga knjižničarstva, i to kao objedinjujući, zajednički koncept koji knjižnice koje djeluju u gradovima suprotstavlja ne samo jedne drugima već, što je posebno važno naglasiti, širemu sociokulturnom kontekstu. Ako se uzme u obzir činjenica da sve sredine, a osobito one urbane, danas manifestiraju svoje krupne promjene, povezane sa sveobuhvatnom primjenom informacijsko-komunikacijskih tehnologija u svim sferama života i rada, ali prije svega unutar nove filozofije života zasnovane na participaciji i dijeljenju, jasno je da i knjižnice prate ove promjene, a osobito promptno te dinamično ovi procesi odigravaju se upravo u gradovima. Stoga i područje urbanoga knjižničarstva – s konceptom pametnih gradova i novoga, pametnog životnog stila – dobiva svoju novu priliku te konačnu potvrdu vlastite teorijske, akademske i strukovne zaokruženosti te valjanosti.

Jasno je, iskustva razvijenijih sredina uče nas da će alteracije gradova kakvima svjedočimo danas ozbiljno utjecati i na status te na funkcioniranje knjižnica i ostalih srodnih informacijskih ustanova, prije svega u gradovima, ali posredno, u općoj globaliziranoj slici svijeta, i izvan njih. Ne sporeći povijesnu činjenicu da su važne knjižnice nastajale te i danas nastaju i izvan urbanih sredina, jednako je tako povijesna činjenica da je nastanak knjižnica i drugih informacijskih ustanova uopće u direktnoj vezi s uspostavom i razvojem prvotnih gradova, jer su knjižnice nastale ne samo u ranim starovjekovnim civilizacijama već su nastale i za te civilizacije i gradove, pomažući procese njihova usustavljenja i administriranja. Tema odnosa knjižnica i gradova, točnije urbanih knjižnica i urbanoga knjižničarstva, nameće se kao posljedica razumijevanja promjena u knjižnicama i u gradovima u nekoliko posljednjih desetljeća, s tim da je njihov međusobni odnos oduvijek važan, od samih početaka civilizacije do danas. Od prvih civilizacija pa sve do danas gradovi su prostori manifestiranja najizraslijih, amblematskih primjera knjižničnih ustanova, izuzimajući, recimo, vrijedne samostanske knjižnice te knjižnice drugih vjerskih zajednica, od kojih neke i danas najprije djeluju izvan urbanih sredina. Konačno, upućivanjem na poveznice između knjižnica i gradova kao ekskluzivnih tvorevina društva afirmira se ideja trajnosti i

nužnosti knjižnice i pripadajuće knjižnične profesije, danas mahom na način pametne knjižnice nužne za funkcioniranje pametnih gradova. Pritom, valja naglasiti, koncept pametne knjižnice ne promatra se isključivo kao tehnološki fenomen, već prije svega kao društveni fenomen, kao nova koncepcija ili filozofija života i rada, čiji smo sudionici.

Urbano kao poveznica između knjižnica i gradova tijekom povijesti

Razvoj gradova oduvijek je pratio razvoj knjižnica i ostalih srodnih informacijskih ustanova, poput arhiva te poslije i muzeja, te je posljedica uspostave organiziranoga kolektivnog života u gradskoj zajednici te potrebe da se zapisi o reguliranju međusobnih odnosa i proizvodnih djelatnosti urede, sačuvaju i učine dostupnim, u prvo vrijeme vrlo ograničenom krugu korisnika. Stoga je diskurs o odnosu knjižnice i grada jedan od onih s dugom tradicijom i zastupljen je u znanstvenoj literaturi o razvoju gradova unutar najstarijih civilizacija, kao i u diskursu o nastanku i razvoju knjižnica, na drugoj strani. Jednako se tako mogu promatrati i međuodnosi i zajedničko trajanje arhiva i muzeja u odnosu na gradove kao njihove matice, o čemu također postoji razvijen znanstveni diskurs te pripadajuća literatura. Ipak, u razumijevanju odnosa između gradova, na jednoj, i najizraslijih tipova informacijskih ustanova – arhiva, knjižnica i muzeja – na drugoj strani, u znanstveno-metodološkome smislu nerijetko je dominirao historiografski pristup, dok su antropološki, sociološki, ekonomski, politički te informacijski pristup odabranim fenomenima obilježja tek novijega vremena.

Iako su gradovi najranija ishodišta knjižnica i ostalih srodnih ustanova, povijest nas uči da su se arhivi, knjižnice i muzeji u prošlosti i danas pojavljivali u različitim kontekstima, prateći uvjete i potrebe društva, te se pojavljujući i u izoliranim sredinama poput kraljevskih i feudalnih dvorova, samostana, ranih sveučilišta, raskrižja putova i drugdje. Međutim, čak i tad riječ je o pojavi knjižnice u izvjesnome centru moći, bilo da je „centar“ u tome trenutku predstavljen gradom kao dominantnim oblikom okupljanja ljudi u zajednici, bilo unutar tzv. seoske kulture, kakva je u izvjesnoj dimenziji s obzirom na svoju samoodrživost i integritet bila i srednjovjekovna samostanska kultura. U najranijim svojim manifestacijama, povezano s nastanakom i razvojem najstarijih civilizacija, poput one mezopotamske, knjižnice se redovno pojavljuju unutar gradova djelujući za gradove, točnije, u funkciji mjesta pohrane

gradskih administrativnih zapisa, čime se njihova najranija pojavnost više dovodi u vezu s današnjim arhivima, govoreći o modernoj koncepciji pojmo-va knjižnica i arhiv.

Historiografski i sociološki pristup izučavanju odnosa ovih dvaju važnih civilizacijskih entiteta – gradova i knjižnica u njima – prisutan je u brojnim studijama, posebice tijekom druge polovine 20. stoljeća, a iz novijega vremena i neposrednoga akademskog konteksta svakako vrijedi spomenuti znanstvenu monografiju *Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti* autora J. Stipanova. Spomenuta studija J. Stipanova jedna je od vrijednih studija današnjice koja razvoj knjižnica od glinenih pločica do digitalnih alata prepoznaje u njihovu društvenom kontinuitetu te u ulozi „knjižnica kao komunikacijskih agencija društva“.¹ Ma kako daleki bili primjeri odnosa između velikih civilizacija, velikih gradova i knjižnica u njima, poput asirske kulture i Asurbanipalove knjižnice, helenističke kulture i Aleksandrijske knjižnice, rimske kulture i grčko-latinskih knjižnica, srednjovjekovne kulture i samostanskih knjižnica, islamske renesanse i bagdadskih knjižnica, europske renesanse i medičejskih knjižnica, kao i brojnih drugih primjera, komplementarnost civilizacija, gradova i knjižnica u njima i danas nas korisno može poučiti izvjesnim kontinuitetima koji se ponavljaju tijekom povijesti i čije supostojanje zasigurno valja očekivati i u budućnosti.²

S renesansom kao „sretnim trenutkom u povijesti čovječanstva“ započinje proces jačanja institucije grada, nakon srednjovjekovnoga razdoblja izoliranosti i izmještenosti kulture unutar samostanskih zidina izvan gradova, kao i nastanak novoga, građanskog staleža, koji je sve pismeniji, pa i uloga te funkcioniranje knjižnica počinje podsjećati na svoje antičke uzore, uz porast broja privatnih knjižnica te uz postupnu obnovu ideje javne knjižnice. Nakon renesanse, reformacija Europi donosi novi društveni zamah, s porastom broja referativnih te periodičkih publikacija, a europski gradovi postaju prostor jačanja sveučilišta koja više nisu mjesta isključive reprodukcije teoloških znanja, već su i mjesta jačanja prirodnih znanosti i eksperimentalne metode, što sve skupa mijenja prirodu visokoškolskih, ali i narodnih knjižnica, dovodeći do percepcije knjižnice u gradovima kao „kuće znanja“.³ Prijelaz iz 18. u 19. stoljeće, obuhvaćajući dva prijelomna

1 Stipanov, J. *Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2010. Str. 7.

2 Kodrić Zaimović, L. *Biblioteka i grad: studije iz teorije i prakse urbanog bibliotekarstva*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2021. Str. 46.

3 Usp. Stipčević, A. *Povijest knjige*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.

dogadaja – Francusku revoluciju i industrijsku revoluciju – zadatak će posljednju riječ u uspostavi temelja modernoga europskog knjižničarstva te tekovina i ustanova od kojih mnoge postoje i danas. Vrijeme je to dovršetka procesa izgradnje profesije, ali i rađanja knjižnične znanosti, što su opet procesi odigrani u sveučilištima velikih urbanih sredina. Do početka Prvoga svjetskog rata svijet će se i tehnološki ubrzati, a dodatno komunikacijski i tijekom cijeloga 20. stoljeća. Urbana, suburbana i ruralna područja komunikacijski i infrastrukturno se povezuju, a, jasno je, knjižnice u gradovima bivaju na „prvome frontu“ iskušavanja novih komunikacijskih mogućnosti, kao i nošenja s izazovima kontinuiranja profesije u novim, izmijenjenim uvjetima, što je proces nedovršen sve do danas.

Gradovi su još uvijek glavna komponenta konglomeriranih metropolitanskih područja kakva poznajemo danas, a u općeglobaliziranome svijetu urbanizacija je proces koji neprekinuto raste i jača diljem svijeta. Stoga pitanja urbanoga postaju trajno važna, sama po sebi i s obzirom na međusobne interakcije, od kojih je ona s knjižnicama, ili, još šire govoreći, ona s informacijskim ustanovama, zasigurno jedna od važnijih i transparentnijih. Bavljenje knjižnicama u prošlosti i danas ne može ignorirati fenomene urbanoga razvoja svijeta, i to ne samo zato što je razvoj gradova i razvoj knjižnica tijekom povijest nedjeljiv, već i zbog toga što su fenomeni gradskoga života i danas suštinski važni za knjižnice, za koje gradovi i danas jesu temeljna ishodišta i prostori njihovih najsloženijih i najvidljivijih manifestacija. U općeglobaliziranoj, umreženoj slici svijeta razlike između urbanih i neurbanih sredina više nisu toliko očite kao nekad niti knjižnice u gradovima moraju nužno biti jasno diferencirane u odnosu na one izvan gradskih područja, ali su, vrlo je moguće, jedne od onih koje će ranije i u većemu kapacitetu oprobati službe i usluge primjerene novomu vremenu i zahtjevima korisnika, nerijetko pod pritiskom krajnje raznolike korisničke zajednice, izvještene u složenim informacijskim zahtjevima današnjice. Bivajući dio grada i gradske infrastrukture te jedan od gradskih servisa, knjižnice u gradovima ili urbane knjižnice oduvijek su na samom ishodištu dramatičnih društvenih promjena, a osobito dinamično čine to i danas u ambijentu pametnih gradova, dobivajući epitet pametnih knjižnica, što suštinski gledano, imajući u vidu višemilenijske društvene učinke knjižnica, predstavlja svojevrsnu tautologiju.

Zagovaranje za urbano knjižničarstvo

Ključno pitanje je li uopće opravdano teorijski izdvajati i praktično elaborirati tzv. urbano knjižničarstvo zasnovano je na nekoliko ključnih dilema i opservacija. S obzirom na to da je pitanje urbanizacije već odavno postalo univerzalno pitanje, ono zasigurno ne mimoilazi ni knjižnice, posebno imajući u vidu organsku povezanost tkiva gradova i tkiva knjižnica u počecima njihova nastajanja i danas. Trendovi u stvarnim metropolitanskim područjima, gradovima, rubnim gradovima i predgrađima, kao i studije iz urbane povijesti, urbane teorije, urbane ekonomije, urbane sociologije, urbane politike i urbanoga planiranja jasno se reflektiraju i na knjižnice u gradovima, dok je istovremeno djelatna i suprotan proces, proces stvarnih učinaka i promjena koje gradovima donose knjižnice i ostale srodne informacijske ustanove. Jasno je, knjižnice su stoljećima, pa tako i danas, djelatne i u sredinama koje ne možemo smatrati urbanim sredinama, te se postavlja pitanje opravdanosti teorijskoga i praktičnoga koncepta urbanoga knjižničarstva kao izdvojena fenomena. Jesu li međusobne sličnosti i razlike između knjižnica koje djeluju u urbanim i neurbanim sredinama dovoljno važne za njihovu bitniju diferencijaciju? Ako i postoje bitnije sličnosti, ali i razlike, jesu li od takvoga značenja da bi tvorile zasebnu kategoriju?

Knjižnice se tradicionalno diferenciraju na nacionalne, narodne, visokoškolske, specijalne i školske, s tim da su podjele prijeporne i u direktnoj ovisnosti o lokalnome / regionalnome / državnome kontekstu. Međutim, kako su fenomeni urbanoga ne samo stalno promjenjivi već i takvi da bitno utječu na funkcioniranje različitih tipova knjižnica unutar određenoga urbanog područja, postaje očito da pojam urbana knjižnica te urbano knjižničarstvo kao zaseban teorijski koncept ostvaruje svoj puni potencijal, posebno u uvjetima akceliranoga razvoja gradova i knjižnica u njima. U prilog značenju studija urbanoga knjižničarstva kao zasebnoga fenomena govore i poveznice između urbanih knjižnica – dakle, knjižnica koje po svojoj misiji i funkciji pripadaju nacionalnim, narodnim, visokoškolskim, specijalnim i školskim knjižnicama, ali koje, djelujući u urbanim sredinama današnjice, dijele niz zajedničkih povlastica, ali i poteškoća, te čije usluge i načini njihove realizacije nesumnjivo slične jedni drugima, i to u mnogo većoj mjeri nego što su im slične knjižnice iste kategorije u ruralnoj i suburbanjoj sredini u odnosu na onu urbanu. Ako je grad mikrokozmos društva te ključ njegova razumijevanja u cijelosti, onda i koncept urbanih knjižnica može biti koristan u razumijevanju

knjižnica uopće. Istina, ruralna, suburbana i urbana društva sve više dijele zajednička obilježja, poput društvenoga raslojavanja, raznolikosti populacije i dr., zbog čega su brojni profesionalni izazovi jedinstveni za sve sredine. Ipak, bivajući u središtu, urbane knjižnice promjenama izlaze ususret ranije i intenzivnije, stvarajući korpus iskustava, praksi i znanja koji s uspjehom može biti transmitiran u manje sredine.

Stoga je jasno da je fenomen urbanoga knjižničarstva, kao teorijski, akademski i strukovni fenomen prisutan još od druge polovine 20. stoljeća, što je proces usporedan sve jačemu ubrzavanju urbanizacije, te, samim time, i promjena u sistemu urbanih knjižnica. Tako se još, sad već davne, 1983. godine pod nazivom *Urban Academic Librarian* pod okriljem knjižničarskoga udruženja *City University of New York* pojavljuje prvi znanstveni časopis u čijemu su fokusu urbane knjižnice, istina u prvo vrijeme one visokoškolske, da bi 1996. godine časopis doživio svoju kontinuiranu u vidu časopisa koji širi svoju tematsku koncepciju na područje svih urbanih knjižnica, djelujući i danas kao *online* znanstveni indeksirani časopis pod nazivom *Urban Library Journal*. Danas ovaj časopis adresira fenomene urbanih knjižnica te urbanoga knjižničarstva u kontekstu urbanih okruženja u kojemu djeluju, obuhvaćajući interesom teme poput urbanih studija, mogućnosti suradnje knjižnica u gradovima, učešća lokalne zajednice u programima urbanih knjižnica, socijalne pravde, kritičke rasne studije, pitanja spola, seksualnosti i identiteta u kontekstu knjižnica, tehnologije u kontekstu privatnosti, kao i brojne druge teme.⁴ Pored toga, unutar IFLA-e djeluje *Metropolitan Libraries Section*, kao profesionalna platforma za prije svega knjižnice u gradovima većim od 400 000 stanovnika, s tim da je otvorena i za ostale tipove urbanih knjižnica koje uslužuju široka i raznolika geografska područja ovoga ili većega broja stanovnika, uključujući i glavne gradove zemalja koji mogu imati manji broj stanovnika. *Metropolitan Libraries Section* osnovana je još 1966. godine pod nazivom *International Association of Metropolitan Libraries (INTAMEL)*, u godini u kojoj je praška gradska knjižnica, slaveći svoj 75. rođendan, okupila knjižničare gradskih knjižnica, stavljajući u fokus pitanja njihova funkcioniranja u urbanome svijetu. Od 1976. pojavljuje se kao IFLA-ina Grupacija za knjižnice koje uslužuju opću populaciju, a od 2004. godine kao jedna od sekcija unutar IFLA-e.⁵ I ovakvo

4 Usp. *Urban Library Journal*. Dostupno na: <https://academicworks.cuny.edu/ulj/> (20. 4. 2022.).

5 Usp. IFLA. *Metropolitan Libraries Section*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/units/metropolitan-libraries/> (20. 4. 2022.).

strukovno prepoznavanje na najvišoj, međunarodnoj profesionalnoj razini pokazatelj je važnosti teorijskoga i praktičnoga izdvajanja fenomena urbanoga knjižničarstva i urbanih knjižnica, koji dijele niz zajedničkih obilježja u prošlosti i danas.

Jedna od najkorisnijih dostupnih studija u vezi s urbanim knjižničarstvom, posebno u smislu afirmacije urbanoga knjižničarstva kao zaokružena teorijskog i praktičnog koncepta, jest studija *Urban Librarianship: Libraries, Cities and Beyond* autorice B. Posner iz 2002. godine, koja je, čak i dvadeset godina od svojega prvotnog objavljivanja, koristan orijentir za sve buduće rasprave o odnosu gradova i knjižnica u njima, upravo stoga što detektira zajednička determinirajuća obilježja u ovim dvama civilizacijski važnim entitetima – knjižnice i grada – prepoznajući fizičke manifestacije gradova, društvenu organiziranost, stavove, ideje i konstelacije karaktera u gradovima ključnim i za djelovanje knjižnica u njima.⁶

U prilog značenju studija urbanoga knjižničarstva govori i to što je sigurno da se sve knjižnice u urbanim sredinama susreću sa sličnim izazovima, kakvi su npr. konstantna promjena, raznolikost korisničke populacije, problemi prostora i dr., što, naravno, ne isključuje činjenicu da postoje univerzalne vrijednosti knjižnične profesije koje transcendiraju urbana područja i utječu na sve knjižnice, kao što su liberalna posvećenost slobodnomu pristupu informacijama, antietično razumijevanje cenzure i sl. Kako vjeruju mnogi urbanisti, „tri nužna preduvjeta urbanog – veličina, gustoća i heterogenost – rađaju urbani način života te zajednički urbani karakter“,⁷ usprkos svim razlikama života u gradovima, dijeleći iste prednosti i poteškoće, svi koncepti urbanoga, uključujući i knjižnice, jesu jedna od pozornica na kojima se odvija „urbana drama“ te su u potrazi za pažnjom ljudi koji će u knjižnicama prepoznati „uzbudljiva gradska mjesta u kojima se ljudi i ideje susreću na obostrano koristan način“,⁸ a ovisno o tome koliko su i same dinamične, „knjižnice mogu naglasiti ili umanjiti urbanu dramu koja se odvija oko njih“.⁹

6 Posner, B. *Urban Librarianship: Libraries, Cities and Beyond*. New York: City University of New York, 2002.

7 Wirth, L. *Urbanism as a Way of Life*. // *The City Reader* / Richard LeGates; Frederic Stout, eds., 190–197. New York: Routledge, 1996. Str. 6.

8 Hall, P. *Cities in Civilization*. New York: Fromm International, 1998. Str. 35.

9 Posner, B. *Urban Librarianship: Libraries, Cities and Beyond*. New York: City University of New York, 2002. Str. 16.

Zaključna razmatranja ili Može li urbano knjižničarstvo donijeti novu strukovnu perspektivu?

Kao dio javnih usluga dostupnih u gradovima, gradski javni servis i dio šire gradske infrastrukture, knjižnice su izravni sudionici promjena koje se odigravaju u gradovima – kulturnih, ekonomskih, političkih, socioloških, tehnoloških, infrastrukturnih i dr. Njihovo sudjelovanje pritom nije pasivno prilagođavanje promjeni, već je kontinuirano inoviranje i doprinosenje složenomu gradskom amalgamu, što se svakako u širem kontekstu odnosi i na knjižnice u ostalim, neurbanim sredinama. Liderska uloga urbanih knjižnica u odnosu na ostale knjižnice svakako ne može biti zanemarena, zbog čega se urbano knjižničarstvo, osobito u vremenu burnih preoblika života u gradovima, kao i u samim knjižnicama, nameće kao potentan teorijski i empirijski okvir, donoseći nove poslovne modele i strategije te novu strukovnu perspektivu.

Današnji globalizirani svijet sve više mjesto je širenja i jačanja tzv. globalnih gradova, a sve češće spominju se i globalne ustanove kulture – osobito knjižnice i muzeji. Taj zajednički koncept novoga načina života u gradovima danas se nerijetko opisuje konceptom tzv. pametnoga grada, uz koji i knjižnice u njima, poput niza drugih javnih ustanova i djelatnosti, dobivaju karakter pametnih knjižnica. Valja svakako razmotriti i u čemu se ogleda održivost ovih koncepata, posebno u vezi s knjižnicama, te imajući u vidu i nerijetke prigovore koji, terminološki gledano, pametni grad, a s njim i pametnu knjižnicu, vide kao čistu tautologiju. Međutim, ne možemo ignorirati činjenicu da je termin pametni grad, a s njim i termin pametna knjižnica, postao koncept kojim se danas opisuje način života u gradovima, ali i pojam koji je ušao u mnoge druge profesije i djelatnosti, pa tako danas, sasvim legitimno, govorimo i o tzv. pametnome upravljanju, pametnoj ekonomiji, pametnome okolišu, pametnoj mobilnosti i dr. U svijetu u kojemu se pojavljuju nove industrije zasnovane na znanju, koncept pametnoga grada podrazumijeva i „integraciju digitalnih procesa u javnu infrastrukturu, predstavljajući ovu integraciju kao poželjno stanje, u kojem gradovi postaju „pametniji“, efikasnije organizirani, sposobni za korištenje resursa, fleksibilni, održivi, zeleni i socijalno inkluzivni“.¹⁰ U nastojanju da se vrednuju europski gradovi prosječne veličine

10 Freyberg, L. Smart Libraries: Buzz Word or Tautology. // *Elephant in the Lab* (2018). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1302988>

u kontekstu novoga koncepta pametnoga grada, uobičajeno se predlaže model koji obuhvaća šest karakteristika koje čine okvir pametnoga grada: pametni ljudi (engl. *smart people*), pametna ekonomija (engl. *smart economy*), pametno upravljanje (engl. *smart governance*), pametna mobilnost (engl. *smart mobility*), pametni okoliš (engl. *smart environment*) i pametno življenje (engl. *smart living*). Polazišna točka u razmatranju koncepta pametnoga grada jesu djelatnici znanja (engl. *knowledge workers*), a knjižničari i ostali informacijski djelatnici s višestoljetnim iskustvom i tradicijom anticipiraju uslužnu, komunitarnu te demokratsku suštinu knjižnične i srodnih profesija.

Iako se termin pametna knjižnica ponegdje pojavljuje kao najbrži način njezine samopromocije, stvarna knjižnična praksa, osobito u urbanim sredinama te pametnim gradovima današnjice, već prepoznaje izvjestan korpus profesionalnih strategija, zahvaljujući kojima sasvim legitimno govorimo o pametnim knjižnicama, ne sporeći, naravno, njihove ranije učinke te sposobnost reinventiranja. „Koncept pametne knjižnice ne manifestira se kao jedinstveni model ili kao projekt, već kao proces ili novi način realizacije, koji je manje linearan i manje strukturiran, a naglašeno inovativan i kreativan“.¹¹ I autorica L. Freyberg, baveći se pametnom knjižnicom, izdvaja nekoliko korisnih i inovativnih koncepata unutar kojih pozicionira djelovanje pametnih knjižnica danas: upotreba fizičkoga prostora (fleksibilnost i udobnost prostora), digitalna strategija (digitalni alati, servisi te korisna primjena tehnologija), kao i kooperacija (s korisnicima i s drugim ustanovama).¹² Jasno je, koncept pametne knjižnice ne svodi se doslovno na upotrebu pametnih tehnologija ili tehnologije u knjižnicama uopće, jer su se knjižnice oduvijek reinventirale, a pojedini koncepti i strategije koji i danas čine okvir pametnih knjižnica nastali su i ranije, poput koncepta informacijskih dobara, zelenih knjižnica, globalne knjižnice i sl. Spomenuti koncepti središnje su teme i u alteraciji knjižnica koju nazivamo pametnim knjižnicama, i to ne toliko s obzirom na svoju tehnološku pozadinu koliko zbog učešća u širem sociokulturnom kontekstu, osobito kontekstu pametnoga grada te promjena koje se, posljedično, najočiglednije odigravaju upravo u urbanim sredinama. „Pametnu knjižnicu netko može izjednačiti sa suvremenom knjižnicom uopće. Ovo je točno u dijelu da pametne knjižnice jesu dio novog, suvremenog koncepta knjižnice; knjižnice se kreću prema naprijed i usvajaju nove društvene

11 Schöpfel, J. *Smart Libraries*. // *Infrastructures* 2018, 3(4), 43. DOI: <https://doi.org/10.3390/infrastructures3040043>

12 Freyberg, L. *Smart Libraries: Buzz Word or Tautology*. // *Elephant in the Lab* (2018). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1302988>

i tehnološke mogućnosti, ali i izazove koje oni nose. Međutim, ovo je pogrešno ako se termin suvremena ograničava na novu, modernu tehnologiju uz izuzimanje društvene i humane dimenzije, i bez, iznad svega, povezanosti s urbanim okruženjem pametnih gradova¹³.

Stoga su temeljne strategije i koncepti koji oblikuju pametnu knjižnicu danas, poput pametnih službi i usluga, pametnih ljudi, pametnih mjesta te pametnoga upravljanja, najprije povezani s urbanim okruženjima pametnih gradova, a što sve skupa iznova afirmira urbano knjižničarstvo kao koristan teorijski i empirijski okvir, danas možda nužniji nego ikada prije.

IZVORI

- FREYBERG, L. Smart Libraries: Buzz Word or Tautology. // *Elephant in the Lab* (2018). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1302988>
- HALL, P. *Cities in Civilization*. New York: Fromm International, 1998.
- IFLA. Metropolitan Libraries Section. Dostupno na: <https://www.ifla.org/units/metropolitan-libraries/> (20. 4. 2022.)
- KODRIĆ ZAIMOVIĆ, L. *Biblioteka i grad: studije iz teorije i prakse urbanog bibliotekarstva*. Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, 2021.
- POSNER, B. *Urban Librarianship: Libraries, Cities and Beyond*. New York: City University of New York, 2002.
- SCHÖPFEL, J. Smart Libraries. // *Infrastructures* 2018, 3(4), 43. DOI: <https://doi.org/10.3390/infrastructures3040043>
- STIPANOV, J. *Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 2010.
- STIPČEVIĆ, A. *Povijest knjige*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
- Urban Library Journal. Dostupno na: <https://academicworks.cuny.edu/ulj/> (20. 4. 2022.)
- WIRTH, L. *Urbanism as a Way of Life*. // *The City Reader* / Richard LeGates; Frederic Stout, eds., 190–197. New York: Routledge, 1996.

13 Schöpfel, J. Smart Libraries. // *Infrastructures* 2018, 3(4), 43. DOI: <https://doi.org/10.3390/infrastructures3040043>

Čitateljske navike studenata u vrijeme pandemije bolesti COVID-19

Zoran Velagić

Marijana Đurčević

Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Uvod

Svjetska je zdravstvena organizacija 30. siječnja 2020. godine potvrdila da je svijet pogođen pandemijom bolesti COVID-19 (koju uzrokuje nepoznat soj virusa SARS-CoV-2 ili koronavirus).¹ Od ožujka do svibnja iste godine uvedeno je i u Hrvatskoj potpuno zatvaranje (tzv. *lockdown*) s ciljem sprječavanja širenja virusa pa su građani, bez obzira na to jesu li mu ili nisu bili izravno izloženi, osjetili njegove posljedice. Otkazani su brojni događaji, zatvorene su akademske i druge institucije, a rad se, koliko god je bilo moguće, prebacio u *online* okružje. Rad od kuće, ili rad na daljinu, ubrzo je postao uobičajena praksa. Studenti i profesori za sve su aktivnosti, poput predavanja, konzultacija, pa čak i ispita upućeni na platforme poput Zooma, Skypea, MS Teamsa, Google Meeta, Google Classrooma i sl.

Takve su okolnosti vrlo brzo naišle na odjek i u svijetu knjige i nakladništva, a često se čula pretpostavka da će se sada, uz dovoljno vremena za čitanje, ljudi posvetiti upravo toj aktivnosti, jer čitanje ne samo da krati vrijeme nego omogućuje bijeg od stvarnosti i pomaže u lakšem nošenju sa stresom i ostalim tegobama nametnutim pandemijom. U tome je kontekstu vrlo ilustrativan primjer britanskih novina *The Guardian* koje su objavile priču meksičke spisateljice Valerije Luiselli ultimativno naslovljenu *Ne bismo uspjeli*

1 World Health Organization. Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV). Dostupno na: [https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)) (18. 8. 2021.)

bez knjiga.² Pa ipak, spoznaje o čitanju u vrijeme pandemije još su uvijek ne-potpune i usto najčešće razasute po brojnim izvješćima i tržišnim analizama ili pak medijskim osvrtima. Iako je, dakle, već tijekom *lockdowna* postavljeno pitanje o njegovu utjecaju na prakse i navike čitanja i iako su otada prošle dvije godine, detaljnih i potpunih znanstvenih analiza o utjecaju pandemije na čitateljske navike još uvijek je malo. S jedne strane, raspoložemo podatcima o padu prodaje tiskanih knjiga i neznatnome rastu prodaje e-knjiga, barem kada je riječ o manjim europskim tržištima.³ S druge strane, čini se da je u Francuskoj pandemija ubrzala i povećala korištenje e-knjiga i audioknjiga u dobroj skupini od 15 do 24 godine. Podatci iz travnja 2021. govore o milijun novih čitatelja u godinu dana, dok je 26 % ispitanika u istome razdoblju poslušalo svoju prvu audioknjigu.⁴ Nielsen BookScan također raspoláže podatcima o rastu prodaje knjiga u Velikoj Britaniji tijekom 2020. godine. Prodano je više od 200 milijuna tiskanih knjiga, što znači da je prvi put nakon 2012. godine prodaja knjiga u odnosu na prethodnu godinu porasla.⁵ Podatci koji se odnose na Italiju govore pak o znatnome rastu prodaje e-knjiga – riječ je o 37 %, dok je prodaja tiskane knjige tek neznatno porasla,⁶ što svjedoči da je pandemija potaknula kupnju proizvoda dostupnoga od kuće i usto dostupnoga odmah.

Najdetaljnije dosadašnje istraživanje o utjecaju pandemije na svijet knjige i nakladništva objavljeno je u studenome 2021. godine. Riječ je o The digital consumer book barometer: Ebooks and audiobooks in Canada, Germany, Italy, Spain, Brazil, Mexico. Prednost toga istraživanja je što proizlazi iz kontinuiranoga praćenja tržišta i digitalnih trendova u nakladničkoj industriji, posebice elektroničkih i audioknjiga, u razdoblju od 2019. do prve polovice 2021. godine s obzirom na cijenu, žanr i oblik distribucije. Usto, istraživa-

2 Luiselli, V. Without books, we would not have made it': Valeria Luiselli on the power of fiction // The Guardian. 29. svibnja 2021. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2021/may/29/without-books-we-would-not-have-made-it-valeria-luiselli-on-the-power-of-fi> (15. 3. 2022.)

3 Kovač, M.; Gudiniavičius, A. Publishing under COVID-19 in small book markets. // Knygotyra 75 (2020), str. 17–37. Dostupno na: <https://www.journals.vu.lt/knygotyra/article/view/20783> (19. 9. 2021.)

4 Anderson, P. France's New Report: 2020 Has 'Converted' Many Readers, 2021. Dostupno na: <https://publishingperspectives.com/2021/04/frances-new-report-2020-has-converted-many-new-readers-covid19/> (18. 9. 2021.)

5 Flood, A. Book sales defy pandemic to hit eight-year high // The Guardian. 25. siječnja 2021. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2021/jan/25/bookshops-defy-pandemic-to-record-highest-sales-for-eight-years> (15. 3. 2022.)

6 Anderson, P. AIE: Italy's Trade Book Publishing Sales Grow 2.4 Percent in 2020. Dostupno na: <https://publishingperspectives.com/2021/01/italy-trade-publishing-sales-grow-2-4-percent-in-2020-covid19/> (15. 3. 2022.)

nje nije ograničeno na jedno tržište što autorima barem donekle omogućuje komparativnu perspektivu. Rezultati pokazuju da je njemačko govorno područje (Njemačka, Austrija, Švicarska) zabilježilo porast čitanja određenih žanrova e-knjiga, posebno kriminalističkih romana i trilera. Godine 2020. znatno je porastao broj preuzetih naslova te broj članarina i posuđivanje knjiga u knjižnicama. U Italiji, koja je početkom pandemije bila izrazito pogođena virusom, zabilježen je porast preuzimanja e-knjiga. Popularni žanrovi su publicistika i izvanžanrovska beletristika. U Španjolskoj je porasla prodaja i tiskanih i elektroničkih izdanja. Dominantni žanrovi su ljubavni romani i obrazovanje. Čitatelji su na svim tržištima pokazali najveći interes upravo za elektronička i audioizdanja zbog njihove veće i lakše dostupnosti u uvjetima pandemije.⁷ Navedeno je istraživanje vrlo važno i stoga što svjedoči o različitim preferencijama koje različita tržišta pokazuju s obzirom na cijenu i žanrove. Usto, autori smatraju da je pandemija potaknula fiksiranje već stvorenih tržišnih odnosa u području e-knjige. Drugim riječima, upozoravaju na to da utjecaj pandemije ne treba preuveličati – jer ona nije stvorila tržište e-knjige, već je potaknula njegov razvoj.

Kada je riječ o situaciji u Hrvatskoj, podatci istraživanja tržišta knjiga u Republici Hrvatskoj za 2021. godinu pokazuju da pandemija kod najvećega broja ispitanika nije promijenila čitateljske navike – 48 % ispitanika odgovorilo je da čita jednako kao i prije, 21 % da čita više, a 15 % da čita manje nego prije pandemije.⁸ Od navedenih 48 % svaka treća osoba čitala je više samo u vrijeme najstrožega zatvaranja. Kada je riječ o čitanju e-knjiga, 54 % ispitanika odgovorilo je da čita podjednako e-knjiga kao i prije pandemije, 28 % da čita više, 11 % da čita manje nego prije pandemije, a 7 % ispitanika ne čita e-knjige.

Istraživanje o čitateljskim navikama studenata tijekom pandemije prezentirano u ovome radu na tragu je navedenih istraživanja i doprinosi razumijevanju promjena koje je pandemija unijela u čitateljske navike i prakse studentske populacije.⁹

7 Wischenbart, R.: Fleischhacker, M. A. The digital consumer book barometer: a report on ebook and audio-book sales in Canada, Germany, Italy, Spain, Brazil, Mexico. Dostupno na: https://libranda.com/wp-content/uploads/2021/06/11entwurf_2021-the-digital-consumer-book-barometer.pdf (16. 12. 2021.)

8 Istraživanje tržišta knjiga u Republici Hrvatskoj za 2021. Dostupno na: <https://mvinfo.hr/clanak/rezultati-istrazivanja-trzista-knjiga-u-republici-hrvatskoj-za-2021> (15. 3. 2022.)

9 Ovaj je rad nastao na temelju diplomskoga rada Marijane Đurčević (Đurčević, M. Utjecaj pandemije COVID-19 na čitateljske navike: diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet, 2022.).

Istraživanje čitateljskih navika studenata u vrijeme pandemije

Istraživanje je provedeno s ciljem propitivanja promjena čitateljskih navika studenata tijekom pandemije, odnosno tijekom potpunoga zatvaranja u razdoblju od ožujka do svibnja 2020. godine. Konkretno, nastojalo se odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

- 1) kakve se bile čitateljske navike studenata do potpunoga zatvaranja s obzirom na učestalost čitanja, omiljene žanrove i sl.
- 2) kako su ispitanici provodili slobodno vrijeme tijekom potpunoga zatvaranja s ciljem definiranja vremena posvećenoga čitanju
- 3) kakve su bile čitateljske navike studenata tijekom potpunoga zatvaranja s obzirom na učestalost čitanja, omiljene žanrove i sl. i
- 4) kolika je bila učestalost čitanja tijekom samoizolacije, ako je ona ispitaniku bila propisana.

Istraživanje je provedeno metodom anketiranja putem Google Forms obrasca. Poveznica na obrazac dijeljena je putem društvenih mreža u grupama u kojima se nalaze uglavnom ili najviše studenti. Odgovori su prikupljeni od sredine do kraja rujna 2021. godine. Anketiranje je bilo u potpunosti anonimno. Upitnik je sadržavao 25 pitanja otvorenoga i zatvorenoga tipa raspoređenih u tri kategorije. Prva se kategorija odnosila na demografske pokazatelje (spol, dob, fakultet, smjer, godina studija), druga na čitateljske navike prije pandemije (učestalost čitanja, omiljeni žanrovi i područja i sl.), a treća na čitateljske navike za vrijeme potpunoga zatvaranja (razdoblje od ožujka do svibnja 2020. godine).

U istraživanju su sudjelovala 202 ispitanika, od kojih je 148 (73 %) žensko-ga, a 54 (27 %) muškoga spola. Budući da dominiraju studentice, rezultati istraživanja uglavnom se temelje na stavovima čitateljica.

Više od pola ispitanika, njih 113 (56 %) u dobi je između 22 i 25 godina. Slijede ispitanici u dobi između 18 i 21 godine (njih 71 ili 35 %), zatim u dobi između 26 i 29 godina (njih 15 ili 7 %) te po 2 ispitanika iz dobnih skupina 30 – 33 i 34 i više godina (po 1 % od ukupnoga broja ispitanika).

Od 202 ispitanika njih 66 pohađa Filozofski fakultet (32,67 %), 18 Ekonomski fakultet (8,91 %), 11 Pravni fakultet (5,45 %), 9 Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija (4,46 %), 8 Prehrambeno-tehnološki fakultet (3,96 %), dok je po 7 studenata s Fakulteta za dentalnu medicinu i zdravlje, s Medicinskoga fakulteta i s Prirodoslovno-matematičkoga fakul-

teta (po 3,47 %). Ostali su fakulteti oni koje je naveo po jedan ispitanik te su stavljani pod istu kategoriju (ukupno 34,16 %).

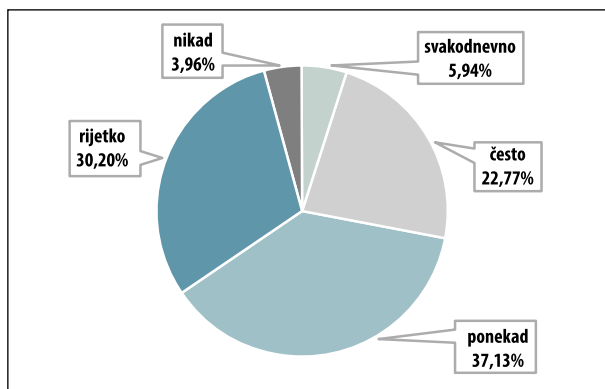
S obzirom na znanstvena područja, najviše ispitanika (104) studira na fakultetima iz područja društvenih znanosti (51,49 %), potom slijede tehničke znanosti (44 ispitanika ili 21,78 %), zatim 19 ispitanika iz biomedicinskih znanosti (9,41 %), po 10 ispitanika iz biotehničkih, humanističkih i prirodnih znanosti (po 4,95 %), 3 iz ostalih znanosti (1 %) i 2 iz umjetničkoga područja (0,99 %).

Najviše ispitanika pohađa 2. godinu diplomskoga studija (61 ili 30,2 %), slijedi 45 ispitanika s 3. godine preddiplomskoga studija (22,28 %) i 33 s 2. godine preddiplomskoga studija (16,34 %). Po 21 student pohađa 1. godinu preddiplomskoga i prvu godinu diplomskoga studija (10,4 %). Na apsolviranoj godini je 12 studenata (5,94 %), 6 studenata je s integriranoga studija (2,97 %) te po jedan s 4. godine preddiplomskoga studija, dovršetka studija i poslijediplomskoga studija (0,5 %).

Rezultati istraživanja

Čitateljske navike studenata prije pandemije

Pitanja u nastavku odnose se na čitateljske navike studenata do potpunoga zatvaranja s obzirom na učestalost čitanja, omiljene žanrove i sl. Na pitanje o učestalosti čitanja prije pandemije (mimo redovitih studentskih obaveza) dobiveni su sljedeći odgovori: 5,94 % studenata (njih 12) odgovorilo je da čita svakodnevno, 22,77 % (46) često, 37,13 % (75) katkad, 30,2 % (61) rijetko te 3,96 % (8) nikad (Slika 1).

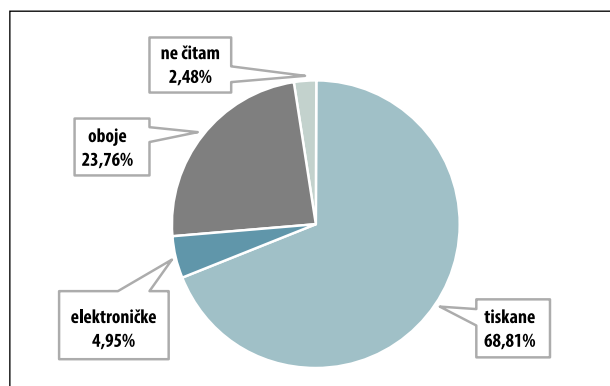

SLIKA 1. Učestalost čitanja prije pandemije

Uz pitanje koje su žanrovi i područja najviše čitali bili su ponuđeni znanstvena fantastika, fantazija, kriminalistički romani, ljubavni romani, putopis, povijest, tehnologija, umjetnost, psihologija, vjera i stručna literatura, a ispitanicima je ponuđeno da navedu i ostala područja ili žanrovi (Tablica 1). Najčitaniji žanr su kriminalistički romani koje je navelo 84 ispitanika (14,76 %), slijede ljubavni romani (76 ispitanika ili 13,36 %), a na posljednjemu mjestu su putopisi (11 ispitanika, 1,93 %). Među žanrovima koje su naveli sami ispitanici su biografije, horori, *self help* priručnici i *young adult* novele (po dva ispitanika ili 0,35 %), te autobiografije, developerski blogovi, klasici, romani, distopije, lektira i svjetska književnost (jedan ispitanik ili 0,18 %). Četiri su ispitanika navela da ne čitaju.

TABLICA 1. Žanrovi i područja koje su ispitanici čitali prije pandemije

Žanr	Postotak ispitanika
kriminalistički romani	14,76 %
ljubavni romani	13,36 %
psihologija	13,01 %
stručna literatura	12,13 %
fantazija	10,02 %
znanstvena fantastika	8,79 %
povijest i vjera	7,03 %
tehnologija	5,1 %
umjetnost	3,51 %
putopis	1,93 %

SLIKA 2. Preferirani oblik knjige prije pandemije

Na pitanje u kojemu obliku preferiraju knjige, 139 ispitanika odgovorilo je da preferira tiskane knjige (68,81 %), 10 elektroničke knjige (4,95 %), 48 nema preferencija (23,76 %), a 5 ispitanika (2,48 %) navelo je da ne čita (Slika 2).

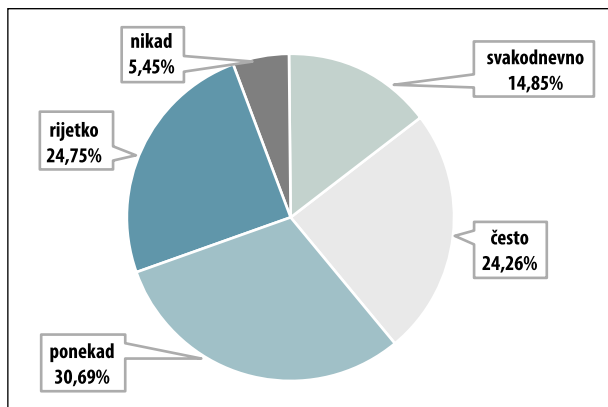
Čitateljske navike studenata tijekom potpunoga zatvaranja zbog pandemije

Na početku istraživanja čitateljskih navika studenata tijekom potpunoga zatvaranja bilo je ponuđeno pitanje o provođenju slobodnoga vremena s višestrukim odabirom gdje su bile ponuđene aktivnosti poput čitanja knjiga, čitanja časopisa, pohađanja *online* tečajeva, obavljanja studijskih obaveza, praćenja vijesti, tjelesnih aktivnosti, kuhanja, pospremanja, korištenja društvenih mreža, provođenja vremena s ukućanima, igranja kompjutorskih ili mobilnih igrica i bavljenja hobijima (Tablica 2). Ispitanici su također mogli dodati druge aktivnosti. Najviše ispitanika, njih 167 navelo je da je obavljalo studijske obaveze (14,21 %), 160 se koristilo društvenim mrežama (13,62 %), 143 su provodila vrijeme s ukućanima (12,17 %), 119 je čitalo knjige (10,13 %). Od ostalih aktivnosti koje su ispitanici mogli dodati dvoje je navelo gledanje filmova i serija (0,17 %), a po jedan (po 0,09 %) naveo je volontiranje, druženje s prijateljima, rad u vrtu i nastavak aktivnosti koje su bile uobičajene prije *lockdowna* (Tablica 2).

TABLICA 2. Slobodno vrijeme tijekom potpunoga zatvaranja

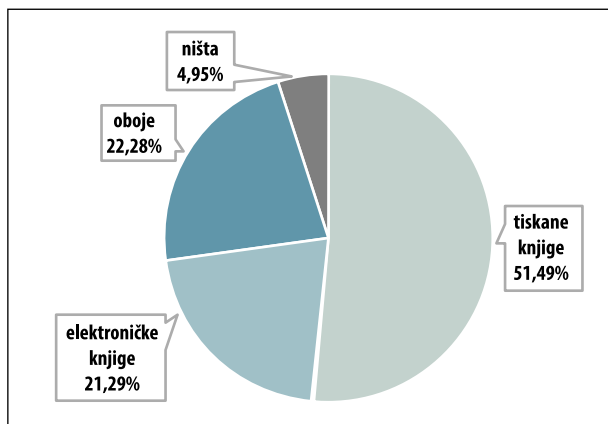
Aktivnost	Postotak ispitanika
studijske obaveze	14,21 %
društvene mreže	13,62 %
vrijeme s ukućanima	12,17 %
čitanje knjiga	10,13 %
tjelesna aktivnost	8,43 %
pospremanje	8,26 %
kompjutorske ili mobilne igre	7,57 %
praćenje vijesti	7,49 %
kuhanje	7,49 %
hobi	6,72 %
online tečajevi	2,47 %
čitanje časopisa	0,94 %

Na pitanje o učestalosti čitanja tijekom potpunoga zatvaranja (mimo redovitih studentskih obaveza) 30 ispitanika (14,85 %) navelo je da je čitalo svakodnevno, 49 ispitanika (24,26 %) često, 62 ispitanika (30,69 %) katkad, 50 ispitanika (24,75 %) rijetko i 11 ispitanika (5 %) nikad (Slika 3).

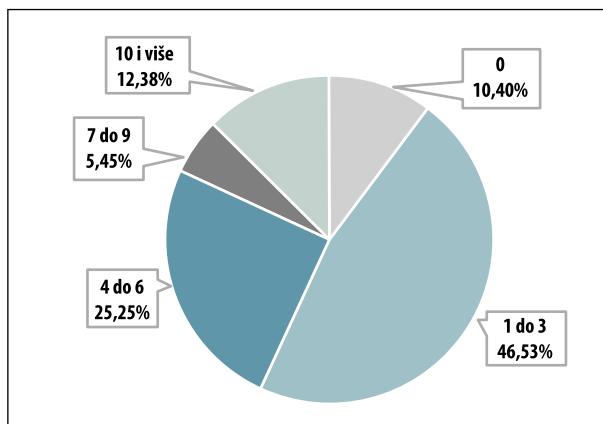

SLIKA 3. Čitanje za vrijeme potpunoga zatvaranja

Uz pitanje koje su žanrove i područja najviše čitali bili su ponuđeni isti žanrovi i područja kao i kod istraživanja čitateljskih navika prije pandemije i njihov redoslijed zastupljenosti je isti kao i prije pandemije. Kada je riječ o dodanim kategorijama, ispitanici su naveli horor (3 ispitanika, 0,57 %), po dvoje ispitanika navelo je *self help* priručnike, biografije i autobiografije (0,38 %) te po jedan ispitanik (0,19 %) svjetsku književnost, distopije, romane, novele, ruski realizam, triler i developerske blogove. Ništa nije čitalo 8 ispitanika (1,52 %).

SLIKA 4. Preferirani oblik knjige za vrijeme potpunoga zatvaranja

SLIKA 5. Broj knjiga pročitanih u vrijeme potpunoga zatvaranja

S obzirom na preferirani oblik, 104 ispitanika prednost daju tiskanim knjigama (51,49 %), a njih 43 e-knjigama (21,29 %). 45 ispitanika (22,28 %) podjednako preferira i tiskane i elektroničke knjige, a 10 ispitanika (4,95 %) nije navelo ništa (Slika 4).

Na pitanje koliko su otprilike knjiga pročitali za vrijeme potpunoga zatvaranja, najviše ispitanika (94 ili 46,53 %) navelo je 1 do 3 knjige, 51 ispitanik (25,25 %) 4 do 6 knjiga, 11 ispitanika 7 do 9 knjiga (5,45 %), a 25 ispitanika navodi da je pročitalo 10 i više knjiga (12,38 %). Niti jednu knjigu nije pročitao 21 ispitanik (10,4 %) (Slika 5).

Slijedila je grupa od osam tvrdnji pri čemu su ispitanici na skali od 1 (uopće se ne slaže) do 5 (potpuno se slaže) trebali izraziti stupanj slaganja, odnosno neslaganja s tvrdnjama kojima su dodatno propitivani poticaji i učinci čitanja u vrijeme pandemije.

S prvom tvrdnjom, *Tijekom potpunoga zatvaranja dosta sam čitao/čitala o pandemiji i virusu SARS-CoV-2*, 27 (13,37 %) ispitanika se uopće ne slaže, 38 (18,81 %) djelomično se ne slaže, 37 (18,32 %) niti se slaže niti se ne slaže, 52 (25,74 %) djelomično se slaže i 48 (23,76 %) u potpunosti se slaže.

S drugom tvrdnjom, *Tijekom potpunoga zatvaranja izbjegavao/izbjegavala sam čitati bilo što o bolesti COVID-19*, 67 (33,17 %) uopće se ne slaže, 44 (21,78 %) djelomično se ne slaže, 30 (14,85 %) niti se slaže niti se ne slaže, 42 (20,79 %) djelomično se slaže i 19 (9,41 %) u potpunosti se slaže.

S trećom tvrdnjom, *Čitanjem u slobodno vrijeme tijekom potpunoga zatvaranja pokušavao/pokušavala sam pobjeći od trenutačne pandemijske situacije*, 48 (23,76 %) ispitanika se uopće ne slaže, 32 (15,84 %) djelomično se ne slaže,

42 (20,79 %) niti se slaže niti se ne slaže, 43 (21,29 %) djelomično se slaže i 37 (18,32 %) u potpunosti se slaže.

S četvrtom tvrdnjom, *Čitanje je koristilo mojemu mentalnom zdravlju*, 10 (4,95 %) ispitanika se uopće ne slaže, 11 (5,45 %) djelomično se ne slaže, 44 (21,78 %) niti se slaže niti se ne slaže, 59 (29,21 %) djelomično se slaže i 78 (38,61 %) u se potpunosti slaže.

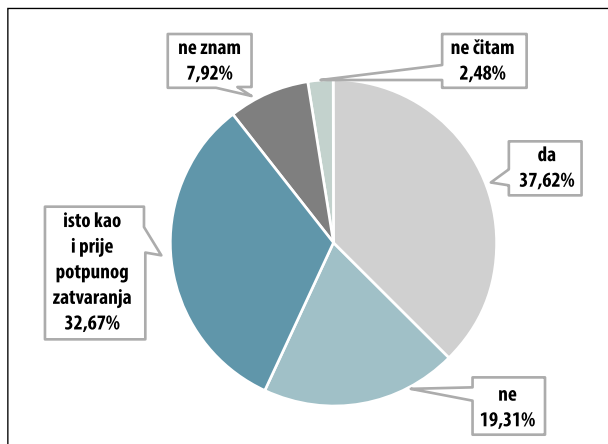
S petom tvrdnjom, *Čitao/čitala sam najviše iz dosade da si skratim vrijeme*, 27 (13,37 %) ispitanika se uopće ne slaže, 42 (20,79 %) djelomično se ne slaže, 46 (22,27 %) niti se slaže niti se ne slaže, 59 (29,21 %) djelomično se slaže i 28 (13,86 %) u potpunosti se slaže.

Sa šestom tvrdnjom, *Tijekom potpunoga zatvaranja napokon sam pronašao/pronašla dovoljno vremena za čitanje*, 37 (18,32 %) ispitanika se uopće ne slaže, 36 (17,82 %) djelomično se ne slaže, 37 (18,32 %) niti se slaže niti se ne slaže, 46 (22,27 %) djelomično se slaže i 46 (22,27 %) u potpunosti se slaže.

Sa sedmom tvrdnjom, *Čitam više stručne literature potrebne za studij nego prije potpunoga zatvaranja*, 64 (31,68 %) ispitanika se uopće ne slaže, 43 (21,29 %) djelomično se ne slaže, 32 (15,84 %) niti se slaže niti se ne slaže, 42 (20,79 %) djelomično se slaže i 21 (10,4 %) u potpunosti se slaže.

S osmom tvrdnjom, *Više čitam u slobodno vrijeme (mimo redovitih studentskih obaveza) nego prije potpunoga zatvaranja*, 34 (16,83 %) ispitanika se uopće ne slaže, 30 (14,85 %) djelomično se ne slaže, 58 (28,71 %) niti se slaže niti se ne slaže, 43 (21,29 %) djelomično se slaže i 37 (18,32 %) u potpunosti se slaže.

Naposljetku, od ispitanika se tražilo da procijene jesu li tijekom potpunoga

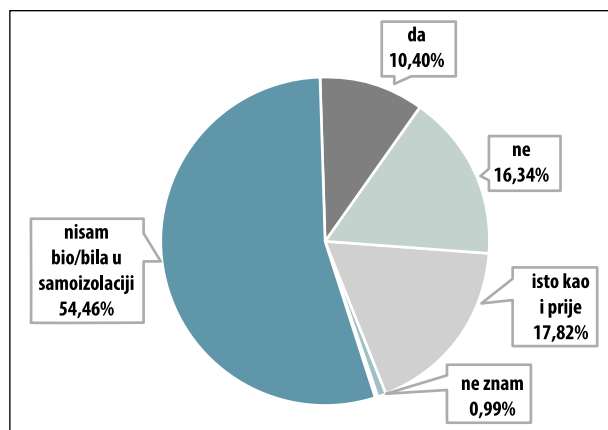

SLIKA 6. Raspodjela odgovora na pitanje Jeste li za vrijeme potpunoga zatvaranja čitali više nego prije toga razdoblja?

zatvaranja čitali više nego prije. Čak je 76 ispitanika ili 37,62 % navelo da je čitalo više, 39 ili 19,31 % da nije čitalo više, a 66 ili 32,67 % čitalo je isto kao i prije potpunoga zatvaranja. Procjenu nije moglo dati 16 ispitanika (7,92 %), a 5 (2,48 %) njih je odgovorilo da nije čitalo (Slika 6).

Čitateljske navike studenata u samoizolaciji

Posljednje pitanje odnosilo se na čitateljske navike u samoizolaciji. Na pitanje jesu li čitali više u vrijeme samoizolacija, ako su bili u samoizolaciji, 110 ispitanika (54,46 %) odgovorilo je da nije bilo u samoizolaciji, dok je od onih koji su u njoj bili njih 21 (10,4 %) navelo da je čitalo više, 33 (16,34 %) nije čitalo više, 36 (17,82 %) čitalo je jednako kao i prije pandemije, a 2 su ispitanika (0,99 %) navela da ne znaju (Slika 7).

SLIKA 7. Raspodjela odgovora na pitanje Ako ste jednom (ili više puta) od početka pandemije bili u samoizolaciji, jeste li tada čitali više?

Analiza rezultata i zaključak

Kada je riječ o čitateljskim navikama studenata prije pandemije, 5,94 % studenata navelo je da je čitalo svakodnevno. Većina ispitanika je navela da je čitala katkad, a najmanje njih da nikad ne čita. Najčitaniji žanrovi bili su kriminalistički romani, ljubavni romani, psihologija i stručna literatura. Preferirani oblik knjige je tiskana knjiga.

S obzirom na način provođenja vremena tijekom potpunoga zatvaranja, najčešća aktivnost bilo je obavljanje studijskih obaveza, a potom korištenje društvenih mreža i provođenje vremena s ukućanima. Na četvrtome je mjestu bilo čitanje knjiga (što je navelo 10,13 % ispitanika). Kada je riječ o čitateljskim navikama tijekom pandemije, 14,85 % ispitanika navelo je da je tijekom potpunoga zatvaranja čitalo svakodnevno što je u odnosu na čitanje prije pandemije porast od 8,91 %. Omiljeni žanrovi (kriminalistički romani, ljubavni romani, psihologija, stručna literatura) isti su kao u vrijeme prije pandemije. Najčešće čitani oblik knjige je tiskana knjiga. Kao i kod čitanja prije pandemije, najviše je ispitanika navelo da čita katkad. U odnosu na razdoblje prije pandemije zabilježen je rast elektroničkih knjiga kao preferiranoga oblika (4,95 % prije pandemije, 21,29 % za vrijeme potpunoga zatvaranja). Najviše ispitanika navelo je da je za vrijeme potpunoga zatvaranja pročitao od 1 do 3 knjige.

Tablica u nastavku prikazuje usporedbu rezultata istraživanja o čitanju prije i u vrijeme pandemije. Vidljivo je kako je u obama razdobljima najviše ispitanika na pitanje o učestalosti čitanja navelo da čita katkad, a u razdoblju tijekom pandemije dolazi do rasta svakodnevnoga čitanja za 8,91 %. Omiljeni žanrovi i područja su u obama razdobljima jednaki (kriminalistički romani, ljubavni romani, psihologija, stručna literatura). Stručna se literatura u vrijeme potpunoga zatvaranja čitala podjednako kao i prije. Preferirani oblik knjige je u obama razdobljima tiskana knjiga iako je u vrijeme pandemije vidljiv porast čitanja elektroničkih knjiga (za 16,34 %) što se može pripisati njezinoj brznoj i lakšoj dostupnosti.

TABLICA 3. Usporedba čitateljskih navika prije i u vrijeme pandemije

Razdoblje	Učestalost čitanja	Omiljeni žanrovi i područja	Preferirani oblik knjige
Prije pandemije	svakodnevno (5,94 %) katkad (37,13 %)	kriminalistički romani (14,76 %) ljubavni romani (13,36 %) psihologija (13,01 %) stručna literatura (12,13 %)	tiskane knjige (68,81 %) elektroničke knjige (4,95 %) oboje (23,76 %)
Tijekom potpunoga zatvaranja	svakodnevno (14,85 %) katkad (30,69 %)	kriminalistički romani, ljubavni romani i psihologija (13,28 %) stručna literatura (11,39 %)	tiskane knjige (51,49 %) elektroničke knjige (21,29 %) oboje (22,28 %)

Skupina pitanja u kojoj su ispitanici izrazili stupanj slaganja odnosno neslaganja s predloženom tvrdnjom dala je detaljniji uvid u poticaje, prakse i ishode „pandemijskoga“ čitanja. Većina ispitanika slaže se s tvrdnjom da su tijekom potpunoga zatvaranja dosta čitali o pandemiji i virusu, dok se većina uopće ne slaže s tvrdnjom da su tijekom potpunoga zatvaranja izbjegavali čitati bilo što o pandemiji, što svjedoči o potrebi za informiranjem o tekućim događanjima. Da studenti u čitanju nisu vidjeli bijeg od trenutačnoga stanja, na što, primjerice, implicira slučaj Valerije Luiselli naveden u uvodu, razvidno je iz većinskoga neslaganja s tvrdnjom da su čitanjem u slobodno vrijeme tijekom potpunoga zatvaranja pokušavali „pobjeći“ od trenutačne pandemijske situacije. No studenti jesu u čitanju vidjeli psihički korisnu aktivnost, jer se s tvrdnjom da je čitanje koristilo njihovu mentalnom zdravlju većina ispitanika u potpunosti slaže. Iz slaganja, odnosno neslaganja s dvjema sljedećim tvrdnjama može se zaključiti da je čitanje bilo jedna od aktivnosti slobodnoga vremena tijekom potpunoga zatvaranja, ali da nije imala prioritet pred ostalim aktivnostima. Tako se većina ispitanika djelomično slaže s tvrdnjom da su čitali najviše iz dosade, dok se s tvrdnjom da su tijekom potpunoga zatvaranja napokon pronašli dovoljno vremena za čitanje većina ispitanika niti slaže niti ne slaže. Većinsko neslaganje s tvrdnjom da su čitali više stručne literature potrebne za studij nego prije potpunoga zatvaranja svjedoči da se opseg studentskih obaveza nije bitno promijenio.

Naposljetku, budući da se većina ispitanika niti slaže niti ne slaže s tvrdnjom da više čitaju u slobodno vrijeme (mimo redovitih studentskih obaveza) nego prije potpunoga zatvaranja, može se zaključiti da pandemija nije imala veći i dugotrajniji utjecaj na čitateljske navike studenata. Takav zaključak potvrđuju i odgovori studenata o čitanju tijekom eventualne samoizolacije, kada se također čitalo podjednako kao i prije.

S obzirom na studentsku populaciju i njezine čitateljske navike, istraživanje je stoga pokazalo da su za vrijeme potpunoga zatvaranja prosječno vrijeme posvećeno čitanju i omiljeni žanrovi ispitanika uglavnom bili isti kao i prije pandemije. Premda ispitanici preferiraju knjige u tiskanome obliku, zabilježen je mali rast korištenja elektroničkih knjiga što se može pripisati njihovoj lakšoj i bržoj dostupnosti u uvjetima potpunoga zatvaranja. Većina ispitanika nije izbjegavala informacije o pandemiji i nastojala se informirati o toj temi. Čitanje se stoga nije shvaćalo kao „bijeg“ od stvarnosti, ali većina ispitanika smatra da čitanje jest pomoglo njihovu psihičkom zdravlju.

IZVORI

- ANDERSON, P. AIE: Italy's Trade Book Publishing Sales Grow 2.4 Percent in 2020. Dostupno na: <https://publishingperspectives.com/2021/01/italy-trade-publishing-sales-grow-2-4-percent-in-2020-covid19/> (15. 3. 2022.)
- ANDERSON, P. France's New Report: 2020 Has 'Converted' Many Readers, 2021. Dostupno na: <https://publishingperspectives.com/2021/04/frances-new-report-2020-has-converted-many-new-readers-covid19/> (18. 9. 2021.)
- ĐURČEVIĆ, M. Utjecaj pandemije COVID-19 na čitateljske navike: diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet, 2022.
- FLOOD, A. Book sales defy pandemic to hit eight-year high // The Guardian. 25. siječnja 2021. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2021/jan/25/bookshops-defy-pandemic-to-record-highest-sales-for-eight-years> (15. 3. 2022.)
- Istraživanje tržišta knjiga u Republici Hrvatskoj za 2021. Dostupno na: <https://mvinfo.hr/clanak/rezultati-istrazivanja-trzista-knjiga-u-republici-hrvatskoj-za-2021> (15. 3. 2022.)
- KOVAČ, M.; GUDINAVIČIUS, A. Publishing under COVID-19 in small book markets. // Knygotyra 75 (2020.), 17–37. Dostupno na: <https://www.journals.vu.lt/knygotyra/article/view/20783> (19. 9. 2021.)
- LUISELLI, V. Without books, we would not have made it': Valeria Luiselli on the power of fiction // The Guardian. 29. svibnja 2021. Dostupno na: <https://www.theguardian.com/books/2021/may/29/without-books-we-would-not-have-made-it-valeria-luiselli-on-the-power-of-fi> (15. 3. 2022.)
- WISCHENBART, R.; FLEISCHHACKER, M. A. The digital consumer book barometer: a report on ebook and audiobook sales in Canada, Germany, Italy, Spain, Brazil, Mexico. Dostupno na: <https://www.wischenbart.com/page-4> (16. 12. 2021.)
- World Health Organization. Statement on the second meeting of the International Health Regulations (2005) Emergency Committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019-nCoV). Dostupno na: [https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)) (18. 8. 2021.)

Suradnja narodnih knjižnica i nakladnika u svrhu promicanja čitanja na primjeru Gradske knjižnice Zadar i Naklade Ljevak

Matea Bakmaz
Gradska knjižnica Zadar

Narodne knjižnice kao promicatelji kulture

Unutar svake zajednice, lokalne ili šire, narodne knjižnice zauzimaju važan segment kulturnoga života društva. Promicanje kulture čitanja zasigurno je temeljni zadatak, odnosno misija narodnih knjižnica. Koncept knjižnica kao kulturnih središta stavlja pred njih izazov što uspješnijega pronalaska puta do svoje publike, pri tome promičući kulturne sadržaje, a ponajprije čitanje i pisanu riječ. Prema Međunarodnome savezu knjižničarskih društava (IFLA), narodna knjižnica osigurava pristup znanju, informacijama i cjeloživotnomu učenju te je na raspolaganju cjelokupnoj zajednici bez obzira na društvene norme i odrednice.¹ Razni teorijski pristupi kulturi osiguravaju definiranje pojedinih uloga unutar društva, pa tako i ulogu knjižnice te stavljaju narodnu knjižnicu u okvir unutar kojega ona djeluje. Isto tako, potrebno je definirati kulturne procese u kojima narodne knjižnice djeluju, a istovremeno one kao ustanove u kulturi osiguravaju slobodan pristup informacijama, prostor za provođenje slobodnoga vremena, mjesto socijalne uključenosti za sve dionike društva kao i programe koji osiguravaju cjeloživotno učenje.² Tako knjižničar i teoretičar Michael Gorman³ ističe model *postojane knjižnice* kao proizvoda društva i potrebe pojedinca čiji su zahtjevi sve veći, što stavlja knjižnice pred različite izazove te pri tome ističe informacijsku službu kao najvažniju u tome

- 1 Usp. IFLA i UNESCO-ov manifest za narodne knjižnice. // IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice / uredile Christie Kootz i Barbara Gubin. 2. hrvatsko izdanje. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2011., str. 5.
- 2 Usp. Kovačević, J. Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017. Str. 15.
- 3 Gorman, M. Postojana knjižnica: tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006.

lancu. Nasuprot tomu, skandinavski model lokalne knjižnice definira knjižnicu kao kulturno središte te ističe knjižnicu kao prostor inspiracije, prostor učenja, prostor susreta te izvedbeni prostor. Prostor i odnosno mogućnosti međusobno se isprepliću. Prostor susreta i prostor izvedbe predviđaju mjesta, platforme za razmjenu znanja, interesa i vrijednosti. Javni prostor koji nudi distribuciju nakladničke produkcije, prezentiranja proizvoda prema korisničkoj populaciji.⁴ Različiti pristupi i načini rada svakako ovise o kulturnome kontekstu unutar kojega se narodna knjižnica nalazi, no u svakome slučaju krajnji cilj ostaje isti, a to je promicanje kulture. Narodne knjižnice to čine na mnoge načine, a temeljni su promicanje kulture čitanja odnosno promicanje čitanja i pisane riječi te promicanje čitateljskih navika. U radu *Promocija i promicanje čitanja u narodnim knjižnicama Republike Hrvatske* istražuju se i donose termini *promocija čitanja* i *promicanje čitanja*.⁵ Kad je riječ o narodnim knjižnicama, razdvaja se definicija pojma *promocija čitanja* od pojma *promicanje čitanja*, odnosno prvi pojam obuhvaća marketinške aktivnosti knjižnice, a drugi pojam podrazumijeva konkretne čitalačke aktivnosti. *Promocija* se definira kao *knjižnične aktivnosti koje se mogu promovirati*, pri tome misleći na aktivnosti koje promiču čitanje. Spomenute aktivnosti definiraju se kao „skup aktivnosti koje se sustavno provode kako bi se programi, aktivnosti, radionice i materijali koji promiču čitanje predstavili sadašnjim i potencijalnim korisnicima knjižnice i cijeloj javnosti, a sve u svrhu poziva pojedincima i skupinama na sudjelovanje u programima i aktivnostima koje promiču čitanje, zadovoljavaju njihove potrebe te stvaraju kvalitetne čitalačke navike.“ Radi boljega i jasnijega razumijevanja te njihove primjene svakako valja razlikovati značenja. U kontekstu ovoga rada, *promocija čitanja* je ono što donosi vidljivost knjizi, i kao formi i kao sadržaju, te su i nakladnička kuća i narodna knjižnica karike u lancu kulturne aktivnosti.

Organizacija i promidžba književnih susreta

Kulturna događanja pridonose razvoju svakoga društva, kreiraju i usmjeravaju kulturne politike zajednice unutar koje se odvijaju te omogućuju interakciju s publikom, odnosno dobivanje realne povratne informacije o

4 Usp. Kovačević, J. Nav. dj., str. 37–49.

5 Usp. Bokan, A.; Cupar, D. *Promocija i promicanje čitanja u narodnim knjižnicama Republike Hrvatske*. // *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti* 10, 1(2017), 53-54. Dostupno na: <https://hrcaak.srce.hr/260914> (10. 3. 2022.)

stvarnoj kulturnoj potrebi i zadovoljstvu ponuđenim. Pri tome možemo govoriti o društvenoj odgovornosti koja se očituje u odnosu pojedine organizacije prema korisnicima njezinih usluga. To utječe i na opću sliku te ovisi i o marketinškome i strateškome upravljanju. Kad je riječ o knjižnicama kao neprofitnim organizacijama, društvena je odgovornost svakako dio njihova poslovanja.⁶ Kulturne politike kreiraju se od više prema nižoj razini, a unutar lokalne kulturne politike svakako svoje mjesto nalaze i narodne knjižnice, odnosno kulturna događanja koja organiziraju. Književni susret jedan je od redovitih programa koje svaka narodna knjižnica nudi. Organizacijom književnih susreta ostvaruje se dvojaka uloga knjižnice, potiče se stvaranje čitateljskih navika te korištenje knjižnične građe, ali se radi i na promidžbi knjižnice i njezinih usluga. Književni susreti organiziraju se u prostorima knjižnice ili u većim javnim dvoranama te se pritom čitatelji odnosno publika susreću s autorom odnosno piscem književnih djela. Susreti se mogu organizirati, prigodno i tematski ili mogu biti u vezi s određenim programom ili projektom koji knjižnica provodi. Osim redovitih posjetitelja i korisnika knjižnice, takva događanja mogu privući i druge članove zajednice na dolazak, kao potencijalne buduće nove korisnike.⁷ Organizacija samoga kulturnog događanja, u ovome slučaju književnoga susreta, zahtijeva pravovremenu i jasnu komunikaciju između knjižnice i nakladničke kuće ili direktno autora, definiranje termina održavanja, planiranje gostiju sugovornika te dogovaranje uvjeta dolaska određenoga književnika odnosno autora. Početni korak najčešće je komunikacija između knjižničara koji dogovara susret i nakladnika koji zastupa autora. Kriterij pri biranju autora kojega knjižnica želi ugostiti ovisi o prigodi. Najčešći kriterij jest aktualnost i čitanost novih naslova, odnosno trenutačna popularnost autora. Ako je riječ o tematski određenoj manifestaciji ili nekoj datumu koji se obilježava, onda pozivanje autora ovisi o uklapanju njegovih djela u zadanu temu ili prigodu. Nakon dogovora oko uvjeta gostovanja i određivanja termina, slijedi planiranje samoga susreta i sudionika. Prije održavanja događanja valja doprijeti do ciljane publike te raditi na promidžbi. Pritom svaka ustanova ima svoju strategiju promocije odnosno marketinške

6 Galić, G; Milas, D. Komuniciranje posebnih događaja u kulturi. // Život u digitalnom dobu: društveni aspekti: zbornik radova druge međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Fedor Rocco“ iz područja komunikacija i marketinga / glavna urednica Tanja Grmuša. Zagreb: Visoka poslovna škola s pravom javnosti, 2016., str. 293–309. Dostupno na: https://www.bib.irb.hr/837180/download/837180.Zbornik_radova_-_Book_of_Proceedings_FR_2016_-online.pdf (31. 3. 2022.)

7 Usp. Tadić, K. Rad u knjižnici. Opatija: Naklada Benja, 1994. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/infoz/biblio/nastava/dz/text/katm.htm> (31. 3. 2022.)

komunikacije. To podrazumijeva cjelovit program usmjerenih aktivnosti za uspješno komuniciranje s ciljanim skupinama u svrhu ostvarenja definiranih komunikacijskih ciljeva. Kad je riječ o komuniciranju unutar kulture i umjetnosti, onda to podrazumijeva tri zadaće – *informirati*, *podsjetiti* i *nagovoriti*. Informirati potencijalne posjetitelje o programu koji im se nudi, podsjetiti na termin održavanja putem društvenih mreža ili drugih kanala kojim se ustanova koristi te kroz osobni kontakt nagovoriti potencijalnu publiku na dolazak.⁸

Nakladnička produkcija kulturnoga identiteta

Kultura kao temelj i kreator kulturnoga identiteta pojedine nacije, a time i kulturne raznolikosti, istovremeno mora čuvati proizvedena kulturna dobra, ali i nadograđivati nova. Nakladništvo kao grana kulture ima tržišnu ulogu i kulturnu ulogu. Tržišnom ulogom dograđuje kulturu, a kulturnom ulogom doprinosi očuvanju kulture odnosno kulturnih dobara.⁹ Prema Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskoga zavoda Miroslava Krleža,¹⁰ nakladništvo je „djelatnost kojom djelo postaje dostupno javnosti, a uključuje pribavljanje i odabir rukopisa, uređivanje, grafičko-likovno oblikovanje, organizaciju tiskanja ili drugog oblika proizvodnje, promidžbenu djelatnost te raspacavanje. U povijesti su te poslove obavljali autori, tiskari i knjižari, pa se do kraja 20. st. razvoj nakladništva može pratiti i pod pojmovima tiskarstvo i knjižarstvo.“

Nakladništvo kao kulturna djelatnost nadzire cijeli proces objave knjižnoga djela te financira distribuciju očekujući profit, no istovremeno je sukreator kulturnoga identiteta društva koje pokriva. Objavlivanjem se predviđa uspjeh knjige, odnosno potencira se da će objavljeno djelo polučiti dobre rezultate kod čitatelja. No to je uvijek rizik jer se ne može sa sigurnošću znati kako će se knjiga pozicionirati na tržištu i hoće li privući dovoljnu pažnju da postane proizvod za masovnu prodaju.¹¹ Ta neprestana dvojakost uloga koju nakladništvo ima potiče njegov razvoj i mijenjanje, prilagođavanje vremenu u kojemu je. Tako se nakladništvo istovremeno može razumjeti kao kulturna i kao

8 Usp. Pavičić, J.; Alfirević, N.; Alkesić, Lj. Marketing i menadžment u kulturi i umjetnosti. Zagreb: Masmedia, 2006. Str. 191–193.

9 Usp. Tomašević, N. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015., str. 78.

10 Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslava Krleža. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/> (4. 5. 2022.)

11 Usp. Tomašević, N. Nav. dj., str. 84–86.

komercijalna djelatnost, a isto tako se ne može razumjeti ni kao isključivo kulturna ni kao isključivo komercijalna djelatnost. Može se kazati da se dva lica nakladništva konstantno isprepliću. Postavlja se pitanje kolika je vrijednost svake knjige koju nakladnik distribuira, odnosno ima li ona kulturnu vrijednost ako ne uspije doći do ciljane publike, do čitatelja. S druge strane, uloga nakladnika je i poticanje širenja knjige te svako objavljeno djelo doprinosi kulturnoj baštini jedne zemlje. Razlikujemo knjige koje su odraz postojeće kulture i vrijednosti i one koje stvaraju nove kulturne dosege i vrijednosti.¹²

Sinergija narodnih knjižnica i nakladničkih kuća – primjer Gradske knjižnice Zadar i Naklade Ljevak

Prema definiciji Hrvatskoga jezičnog portala¹³ sinergija se definira kao „zajednički napor, suradnja više čimbenika u obavljanju jednog posla ili funkcije“. Stavljajući to u kontekst narodnih knjižnica i nakladničkih kuća, sinergija se odnosi na suradnju s ciljem promicanja knjiga i čitanja, popularizaciju kulturnih događanja i dobara, ali i uzajamno podržavanje djelatnosti imajući na umu potrebitost jedni drugih. Upravo se na primjeru suradnje Gradske knjižnice Zadar i Naklade Ljevak može pokazati primjer dobre prakse. U daljnjemu tekstu navest će se aktivnosti suradnje u razdoblju od 2018. do 2022. godine.

Početkom 2018. godine Gradska knjižnica Zadar ugostila je Jasnu Kovačević, dugogodišnju voditeljicu Knjižnice i čitaonice Bogdana Ogrizovića u Zagrebu koja je predstavila svoju knjigu *Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života*. Autorica se osvrnula na kulturnu i društvenu ulogu knjižnice kao ustanove u kulturi koja i uz stalne društvene promjene ostaje ustanova otvorena prema ljudima i društvu. Osim autorice, o knjizi su govorile i urednica prof. dr. sc. Nives Tomašević te recenzentica dr. sc. Martina Dragija Ivanović.¹⁴

Kulturna manifestacija Zadar čita kontinuirani je program poticanja čitanja koji jednom godišnje, u trajanju od tjedan dana, organizira Gradska

12 Usp. Radalj, M. Knjiga i nakladništvo u odnosima s javnošću. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016. Str. 35.

13 Hrvatski jezični portal. Dostupno na: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=main> (2. 5. 2022.)

14 Usp. Jasna Kovačević: „Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života“. Gradska knjižnica Zadar. Dostupno na: <https://www.gkzd.hr/content/jasna-kova%C4%8Devi%C4%87-narodna-knji%C5%BEnica-sredi%C5%A1te-kulturnog-i-dru%C5%A1tvenog-%C5%BEivota> (5. 5. 2022.)

knjižnica Zadar pozivajući i druge ustanove iz područja kulture i odgoja i obrazovanja, socijalne skrbi, kao i udruge i pojedince da se svojim programima pridruže manifestaciji. Tako je 2019. godine održano više od 110 programa u organizaciji Gradske knjižnice Zadar i brojnih pridruženih sudionika: vrtići, osnovne škole, srednje škole, nekoliko odjela sa Sveučilišta u Zadru, Narodni muzej Zadar, Arheološki muzej Zadar, Austrijska knjižnica Dr. Alois Mock, Znanstvena knjižnica Zadar, županijske narodne knjižnice, domovi za starije osobe i drugi. Gradska knjižnica Zadar te je godine svoje glavne programe organizirala u suradnji s Nakladom Ljevak. Manifestacija je otvorena književnim gostovanjem Ivane Šojat koja je predstavila svoj roman *Ezan*. Razgovor s književnicom moderirale su izv. prof. dr. sc. Nives Tomašević s Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru te doc. dr. sc. Sanja Knežević s Odjela za kroatistiku Sveučilišta u Zadru. Druge večeri književne manifestacije Zadar čita gost je bio autor Nebojša Lujanović. Susret su moderirale izv. prof. dr. sc. Nives Tomašević s Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru te izv. prof. dr. sc. Miranda Levanat-Peričić s Odjela za kroatistiku Sveučilišta u Zadru.¹⁵

Mjesec hrvatske knjige 2021. godine održao se u razdoblju od 15. listopada do 15. studenoga. Tema manifestacije bila je *Hrvatski autori u Godini čitanja*.¹⁶ Kako su u to vrijeme, odlukama Stožera civilne zaštite Republike Hrvatske i preporukama Hrvatskoga zavoda za javno zdravstvo, bile propisane posebne epidemiološke mjere uzrokovane pandemijom, nisu bila dozvoljena javna okupljanja i događanja u većemu broju.¹⁷ Tako su Gradska knjižnica Zadar i Naklada Ljevak organizirale virtualno predstavljanje knjige *Znati(želja)* autorica Anite Peti-Stantić i Vedrane Stantić. Na predstavljanju su sudjelovale autorica dr. sc. Anita Peti-Stantić i urednica knjige prof. dr. sc. Nives Tomašević. Susret se mogao pratiti putem YouTube kanala GKZD gdje je i dalje dostupan.¹⁸

U prosincu 2020. godine Gradska knjižnica Zadar je u suradnji s Društvom knjižničara Zadar, Odjelom za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru i Nakladom Ljevak organizirala virtualno predstavljanje knjige *Knjižnična*

15 Usp. Izvješće o radu Gradske knjižnice Zadar i financijsko izvješće za 2019. godinu. Dostupno na: https://www.gkzd.hr/sites/default/files/sluzbene_informacije/Izvjesce_o_radu_GKZD_u_2019.g_0.pdf (6. 5. 2022.)

16 Mjesec hrvatske knjige. Dostupno na: <https://www.mhk.hr/> (6. 5. 2022.)

17 Koronavirus.hr. Dostupno na: <https://www.koronavirus.hr/zadnje-azurirano/57> (6. 5. 2022.)

18 Gradska knjižnica Zadar. YouTube.hr. Dostupno na: <https://www.youtube.com/channel/UCv5kjZ0aTh1tAZ-JPFUHU0w> (6. 5. 2022.)

arhitektura. Na predavljanju su sudjelovale autorice Tatjana Aparac-Jelušić i Sanjica Faletar Tanacković, recenzentica Kornelija Petr Balog te urednica knjige Nives Tomašević. Susret se mogao pratiti putem YouTube kanala GKZD gdje je i dalje dostupan.¹⁹

Za otvorenje manifestacije Zadar čita 2022., u suradnji Gradske knjižnice Zadar i Naklade Ljevak, organizirano je gostovanje autorice Helene Sablić Tomić koja je predstavila svoju knjigu *Kartografija ljubavi: Dunavom*. Susret se mogao pratiti putem YouTube kanala GKZD gdje je i dalje dostupan.²⁰

Knjižničari i nakladnici kao promicatelji čitanja

Na spomenutim primjerima kvalitetne i dobre suradnje između Gradske knjižnice Zadar i Naklade Ljevak na organizaciji književnih susreta i promocijama knjiga pokazan je uspješan model promicanja čitanja i kulture općenito. Takva vrsta događanja pruža mogućnost pozitivnoga marketinga i promidžbe za knjižnicu i za nakladnika. Sva dobro osmišljena i organizirana događanja omogućuju kvalitetnu i interaktivnu prezentaciju i komunikaciju s javnostima.²¹ Važnu ulogu u organizaciji imaju knjižničari i nakladnici koji zastupaju svoje ustanove odnosno firme. Dio su kulturnoga sektora te svojim angažmanom pridonose uspješnoj realizaciji suradnje i u konačnici održavanja planiranih književnih susreta ili drugih događanja. Kao izravni kreatori unutar svojih djelatnosti, imaju priliku oslušivati potrebe i želje publike i prema tome usmjeravati potencijalno planiranje. Ključ uspjeha zasigurno je kvalitetna komunikacija, razumijevanje materije i knjižnica i nakladničkih kuća te dosljednost u promicanju čitanja, pri tome imajući na umu da u svakome obavljenom poslu na prvome mjestu mora biti promocija knjiga i čitanja.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Usp. Pavičić, J.; Alfirević, N.; Alkesić, Lj. Nav. dj., str. 268.

IZVORI

- BOKAN, A.; CUPAR, D. Promocija i promicanje čitanja u narodnim knjižnicama Republike Hrvatske. // *Libellarium: časopis za istraživanja u području informacijskih i srodnih znanosti* 10, 1(2017), 51–76. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/260914> (10. 3. 2022.)
- GALIĆ, G; MILAS, D. Komuniciranje posebnih događaja u kulturi. // *Život u digitalnom dobu: društveni aspekti: zbornik radova druge međunarodne znanstveno-stručne konferencije „Fedor Rocco“ iz područja komunikacija i marketinga / glavna urednica Tanja Grmuša*. Zagreb: Visoka poslovna škola s pravom javnosti, 2016., str. 293–309. Dostupno na: https://www.bib.irb.hr/837180/download/837180.Zbornik_radova_-_Book_of_Proceedings_FR_2016_-online.pdf (31. 3. 2022.)
- GORMAN, M. Postojana knjižnica: tehnologija, tradicija i potraga za ravnotežom. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2006.
- Gradska knjižnica Zadar. YouTube.hr. Dostupno na: <https://www.youtube.com/channel/UCv5kjZ0aTh1tAZ-JPFUHU0w> (6. 5. 2022.)
- Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/> (4. 5. 2022.)
- Hrvatski jezični portal. Dostupno na: <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=main> (2. 5. 2022.)
- IFLA i UNESCO-ov manifest za narodne knjižnice. // *IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice / uredile Christie Kootz i Barbara Gubin*. 2. hrvatsko izdanje. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2011.
- Izvjješće o radu Gradske knjižnice Zadar i financijsko izvješće za 2019. godinu. Dostupno na: https://www.gkzd.hr/sites/default/files/sluzbene_informacije/Izvjjesce_o_radu_GKZD_u_2019.g_0.pdf (6. 5. 2022.)
- Jasna Kovačević: „Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života“. Gradska knjižnica Zadar. Dostupno na: <https://www.gkzd.hr/content/jasnakova%C4%8Devi%C4%87-narodna-knji%C5%BEnica-sredi%C5%A1te-kulturnog-i-dru%C5%A1tvenog-%C5%BEivota> (5. 5. 2022.)
- Koronavirus.hr Dostupno na: <https://www.koronavirus.hr/zadnje-azurirano/57> (6. 5. 2022.)
- KOVAČEVIĆ, J. Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
- Mjesec hrvatske knjige. Dostupno na: <https://www.mhk.hr/> (6. 5. 2022.)
- PAVIČIĆ, J.; ALFIREVIĆ, N.; ALKESIĆ, Lj. Marketing i menadžment u kul-

- turi i umjetnosti. Zagreb: Masmedia, 2006.
- RADALJ, M. Knjiga i nakladništvo u odnosima s javnošću. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2016.
- TADIĆ, K. Rad u knjižnici. Opatija: Naklada Benja, 1994. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/infoz/biblio/nastava/dz/text/katm.htm> (31. 3. 2022.)
- TOMAŠEVIĆ, N. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

Narodna knjižnica: središte kulturnoga i društvenoga života ili društveni svjetionik u vremenu bolesti COVID-19?

Jasna Kovačević

*Knjižnice grada Zagreba
Knjižnica i čitaonica Bogdana Ogrizovića*

Položaj knjižnice u društvu i način rada u vrijeme pandemije

Položaj i razvoj knjižnica, posebice u posljednje vrijeme, obilježile su mnoge vrlo turbulentne političke, ekonomske i tehnološke promjene u društvu, no ono što obilježava narodnu knjižnicu 21. stoljeća je po Pareek i Gangrade¹ to da je knjižnica prvak intelektualne slobode i javnih politika koje podupiru tu slobodu, ali knjižnica i inspirira, podržava učenje, promiče znanje i pismenost, učvršćuje zajednice i pruža slobodan pristup informacijama, tehnologiji i vještinama.²

Upravo zbog ovih poljuljanih temelja u izvanrednoj situaciji kakva nas je zadesila pandemijom bolesti COVID-19, Radovan Vrana i ja proveli smo istraživanje kojemu je cilj bio prikupiti podatke o korištenju građe i usluga knjižnice nakon zatvaranja svih sustava Knjižnica grada Zagreba 19. ožujka 2020. godine, nakon čega je grad Zagreb osim pandemije pogodio i potres od kojega se nismo oporavili do danas. Istraživanje je pokazalo da su članovi i korisnici knjižnice tradicionalno vjerni knjižnici i da su se, baš poput nje, uspješno prilagodili novonastaloj situaciji.

No, kako su knjižničari doživjeli knjižnicu i rad s korisnicima, naveli su u svojim razmišljanjima nakon razgovora provedenih tijekom veljače 2021. godine.

1 Pareek, N.; Gangrade, A. Role of the libraries as information resources in globalization // *International Journal of Librarianship and Administration* 7, 1(2016), str. 13–23.

2 Vrana, R.; Kovačević, J. Narodna knjižnica kao društveni svjetionik u vremenu bolesti COVID-19. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 64, 1(2021), str. 32.

Mišljenja knjižničara – informatora o radu Knjižnice i čitaonice Bogdana Ogrizovića tijekom pandemije

Knjižnica u doba pandemije

Knjižničarka – informatorica (M. C. P.), Odjel za djecu i mladež

Budući da smo se u vrijeme ove pandemije izazvane virusom SARS-CoV-2 svi našli u istoj kriznoj situaciji, i djelatnici i korisnici, uvođenje novih mjera u knjižnice prihvaćeno je u većoj mjeri s razumijevanjem. Naravno, uvijek bi se tu i tamo pojavili buntovni pojedinci koji bi svoje nezadovoljstvo ili neslaganje, ne konkretno radom knjižnice, već političkom situacijom i/ili odlukama Stožera, iskazivali prema nama djelatnicima.

Dio korisnika vrlo pozitivno je prihvatio i novu uslugu knjižnice e-knjige jer su na taj način mogli iz udobnosti svojega doma izabrati, posuditi i pročitati knjigu, a više od 1000 naslova e-knjige u katalogu KGZ-a čini zaista dobar fond i izbor za svakoga. Dio korisnika, što zbog manjka informatičke pismenosti, što zbog toga što su se u doba dugotrajnih mjera socijalne distancije zaželjeli fizički posjetiti knjižnicu, ipak i dalje radije posuđuje tradicionalnu tiskanu knjigu. No, ne smije se zanemariti i ipak mnogo veća količina tiskanih knjiga u fondu u odnosu na e-knjigu. Što se tiče preporuka unutar beletristike, ako nisu došli s već unaprijed određenim naslovima koje bi posudili, korisnici su češće birali tematski „lakšu“ literaturu, tj. nešto s čime bi se u ova krizna vremena mogli malo opustiti i napraviti odmak od stvarnosti, što često i naglase kao motiv posudbe knjiga. Dodatni programi knjižnice, tribine i promocije knjiga, održavali su se i održavaju se i dalje, naravno, unutar zadanih okvira mjera zaštite s obzirom na epidemiološku situaciju i, unatoč tomu, vrlo dobro su posjećeni.

Smatram da smo se mi kao knjižnica vrlo dobro prilagodili novim uvjetima, svjesni da moramo imati više razumijevanja i fleksibilnosti prema korisnicima i njihovim zahtjevima u doba krize. Pri produžavanju knjiga uvijek uzimamo u obzir i dugotrajne samoizolacije, a također izlazimo ususret s većim brojem knjiga koje korisnici mogu posuditi.

Ono što bih posebno istaknula kao izazov za nas knjižničare koji smo u direktnome kontaktu s korisnicima bio je trenutak u kojemu je za ulaz u prostor knjižnice kao javne ustanove prema odluci Stožera civilne zaštite bilo potrebno obavezno predočiti dokaz o testiranju, cijepljenju ili preboljenju zarazne bolesti COVID-19. Bilo je tu vrlo nezgodnih situacija, nerazumijevanja korisnika,

a i problema s provođenjem te odluke jer uz svoj redovan posao bilo je teško, pogotovo za vrijeme ulaska većega broja ljudi, istovremeno i kontrolirati ljude, zaustavljati ih i biti COVID redar, a katkad i epidemiolog jer su korisnici dolazili s različitim vrstama potvrda, različitim objašnjenjima i situacijama. Nama je u svakome trenutku, uz dosljedno provođenje te odluke, bilo važno i da korisnici ipak dobiju uslugu ili informaciju na način na koji je mogu dobiti u slučaju da ne ispunjavaju tražene uvjete za ulazak u sam prostor knjižnice. Knjižnice, odnosno, njezini djelatnici dovedeni su tom odlukom Stožera u jako nezahvalan položaj, posebno jer organizacijski nije bilo moguće provoditi tu odluku u knjižnicama bez poteškoća i onako kako bi to zapravo trebalo, npr. s pomoću automata za pregled COVID potvrda na ulazu ili zaštitara/portira. Odluku o prestanku važenja te odluke stoga su dočekali s olakšanjem i korisnici i mi knjižničari.

Svako doba nosi svoje izazove, a ovo je bio jedan od većih. Kakve će biti negativne ili pozitivne posljedice ove situacije za knjižničarstvo u Hrvatskoj, tek će se moći analizirati i o njima raspravljati u budućnosti. No, jedna od pozitivnih stvari koju je potaknula ova pandemija jest poticanje digitalizacije knjižničarske djelatnosti, organizacija virtualnih seminara i razvijanje ostalih *online* usluga knjižnice.

Knjižničarka – informatorica (T. R.), Odjel za odrasle

Dolaskom korone i prvotnoga šoka izazvanog zatvaranjem knjižnica i potresom, polako se privikavamo na „novo normalno“ i na promjene u nekim segmentima rada, ali i svakodnevnoga života. Nakon mjesec dana *lockdowna*, knjižnice su ponovno otvorene, ali način rada malo je drukčiji. Prema tadašnjim epidemiološkim mjerama, uz obavezno nošenje maski i dezinfekciju, zabranjuje se rad čitaonicama, održavanje promocija i tribina, tj. bilo kakvo okupljanje u zatvorenim prostorima, smanjen je broj korisnika koji istovremeno mogu boraviti u knjižnici, knjige se nakon povrata stavljaju u karantenu u trajanju od tri dana, a zatim se dezinficiraju i vraćaju u posudbu. Nova su pravila kod dijela korisnika izazvala negodovanje, ali većina je uglavnom prihvaćala epidemiološke mjere.

Kako bismo zadovoljili potrebe korisnika za našim uslugama, kojim se u ovo krizno vrijeme nisu mogli u potpunosti koristiti, te njihove čitalačke navike, u knjižnicama smo se nastojali maksimalno prilagoditi novoj situaciji. Povećao se obujam *online* usluga, uz već postojeću uslugu provjere statusa i rezervacije knjiga putem našega *online* kataloga, sada je otvorena mogućnost

online upisa, te posudba i čitanje e-knjiga pomoću aplikacije Zaki Book.

Većina sadržaja preselila se na internet, od zabavnih do edukacijskih, od sadržaja za odrasle do sadržaja za djecu. Sada su naši korisnici putem aplikacije Zoom i društvenih mreža (Facebook ili Instagram) mogli sudjelovati u programima koji su se prije pandemije održavali u prostorijama samih knjižnica.

Bilo je to novo iskustvo za korisnike naših usluga i za same djelatnike, zapravo učenje u hodu novih tehnologija i novih mogućnosti. Mnogi bi rekli: „Svako zlo za neko dobro.“ Usprkos mogućnosti korištenja *online* usluga, većini je korisnika dolazak u knjižnicu bila najdraža opcija. Kao da se povećao interes za knjigu, a knjižnice su pokazivale fleksibilnost dopuštajući posudbu većega broja knjiga na duži rok. Tijekom vremena Stožer donosi nove odluke, otvaraju se čitaonice i polako se vraćaju sadržaji uživo, ali s ograničenim brojem korisnika i uz pridržavanje epidemioloških mjera, ali uvode se i COVID potvrde.

Odlukom Stožera civilne zaštite Republike Hrvatske, za ulazak u sve državne i javne ustanove potrebna je europska COVID potvrda ili neki drugi važeći dokaz o testiranju ili preboljenju. Tako su se i knjižnice našle u toj delikatnoj situaciji, jer se korisnici koji nisu imali važeće dokumente nisu mogli koristiti prostorima knjižnice. Dio šire javnosti, pa tako i dio naših korisnika s negodovanjem je dočekao nove mjere. Odjednom smo se našli u situaciji da uz svakodnevni posao moramo kontrolirati COVID potvrde, PCR testove, liječničke nalaze i ostale dokumente, za koje često nismo ni znali što znače. Nova pravila bila su dosta nerazumljiva i nelogična, što je stvaralo priličnu konfuziju. Naravno da nam je to otežavalo svakodnevni posao, kao da smo se više bavili COVID potvrdama nego knjigama. Nakon tri mjeseca COVID potvrde su ukinute, polako se vraćamo na „staro normalno“, barem se nadamo.

Knjižničarka – informatorica (V. B.), Odjel za nabavu i obradu knjiga

Knjižnica i čitaonica Bogdana Ogrizovića nastojala je odmah nakon izlaska iz *lockdowna* (koji je trajao od 21. ožujka do 27. travnja 2020. godine) i u uvjetima epidemije nastaviti sa svim svojim uobičajenim aktivnostima. Kao jedna od informatora koji su uključeni u uslugu Pitajte knjižničara i tijekom *lockdowna* sam odgovarala na *online* upite korisnika, jer je ova usluga neprekidno bila dostupna korisnicima. Zbog nemogućnosti fizičkoga dolaska u knjižnicu i posudbe knjiga morali smo se još više potruditi pronaći relevantne izvore na mreži do kojih korisnici mogu doći i iz udobnosti svojega doma. U to je vrijeme porasla i posudba e-knjiga, a nakon početka normalnoga rada

korisnici su se, u skladu s preporukama, pojačano koristili mogućnosti *online* rezervacije željenih naslova. Naviku češćega korištenja *online* rezervacija zadržali su do danas.

Čim je knjižnica ponovno počela raditi, i korisnici su se vratili. U početku možda u manjemu broju, ne samo zbog straha od koronavirusa, nego i zbog potresa koji je 22. ožujka 2020. pogodio Zagreb, a u kojemu je najviše stradao upravo centar grada gdje je smještena i naša knjižnica. No, Knjižnice grada Zagreba korisnicima su izašle ususret time što su dopustile posudbu većega broja jedinica građe na dulji rok od uobičajenoga. Već u lipnju 2020. vratili smo se normalnomu radu uz poštovanje svih propisa u vezi s bolesti COVID-19 kao što su obavezno nošenje zaštitnih maski, ograničen broj korisnika čitaonica i posjetitelja na događanjima, evidencija svih gostiju na događanjima, dezinfekcija vraćene građe, držanje razmaka, postavljanje pregrada od pleksiglasa na pultove.

Posao u vezi s nabavom i obradom knjižnične građe odvijao se uobičajeno. Nakladnici su slali nova izdanja, a dinamika nabave ovisila je o sredstvima. Nažalost, zbog financijske situacije u kojoj se našao grad i smjene gradske vlasti knjižnica u 2021. godini nije dobila čitav iznos za nabavu što se negativno odrazilo na ponudu novih naslova. Osim frustrirajuće situacije s nedostatnim sredstvima za nabavu, donekle nam je teško pala odluka o obveznim COVID potvrđama za sve korisnike knjižnice. Sve smo korisnike morali tražiti da predoče važeću COVID potvrdu, ali nismo imali ovlasti i mogućnosti očitavati ih. Ova situacija zahtijevala je mnogo strpljenja i takta.

Na kraju smo se i korisnici i mi relativno brzo prilagođavali na nove uvjete, a nadam se da ćemo se u skorije vrijeme vratiti staromu normalnom.

Knjižničarka – informatorica (K. K. A.), Odjel za odrasle

U ovome delikatnom vremenu naša je temeljna djelatnost ostala neokrnjena. Ljudi su pokazivali povećan interes za čitanje knjiga, vjerojatno iz razloga što je knjiga uvijek predstavljala izvor introspekcije, lakšega suočavanja s nesmiljenom stvarnošću, nešto poput lijeka koji uzimamo kada nam je teško i kada teže tumačimo svijet oko sebe. S obzirom na to da je klasično nakladništvo nastavilo objavljivati kvalitetne (i manje kvalitetne) naslove, naše je korisnike mogućnost rezerviranja knjiga potpuno zadovoljavala i nije im bilo teško čekati knjige koje su novoobjavljene. Primijetili smo i povećan interes za poeziju naših i stranih pjesnika, što je zanimljiv fenomen ovoga vremena.

Mi smo manje-više bili otvoreni za korisnike tijekom cijeloga vremena pandemije i strpljenje ljudi bilo je na znatnoj kušnji u situacijama malo duljega čekanja na usluge naših kolegica i kolega, što smo kompenzirali dajući im više naslova, na dulji rok. Sa zadovoljstvom smo konstatairali kako se mlađa publika sve više okreće knjizi, i to klasičnim, ali i modernim, futurističkim i distopijskim naslovima.

Obrazovana ženska publika svakodnevno čini velik dio našega čitateljskog miljea, dok je za naš fond knjiga na stranim jezicima interes povećan.

Nažalost, veći dio vremena pandemije naši najmlađi članovi bili su zakinuti za dulji boravak u prostoru Knjižnice koji je njima namijenjen, kao i sveučilištarci u vrijeme kada nije radila čitaonica, ali je s ublažavanjem epidemioloških mjera čitaonica opet svakodnevno popunjena. Također su se vratila naša brojna događanja, koja su svi sudionici jedva dočekali, provođena uz epidemiološke mjere, ali ipak su značila povratak na nekadašnje vrijednosti.

Uvođenjem COVID potvrda, primijetili smo, nažalost, kako se podijeljenost, frustriranost i zamor populacije odražava i na komunikaciju u knjižničnome prostoru, što je ipak jedna prolazna situacija kojoj svi želimo što brži nestanak.

Knjižničarka – informatorica (Ž. L.), Odjel nabave knjiga

Radim u službi nabave i obrade građe, zadužena sam za nabavu i klasifikaciju građe. Na početku pandemije svi mi djelatnici knjižnice reagirali smo isto. U nevjerici smo postavljali mnoga pitanja u vezi s organizacijom rada te dijelili osjećaj neizvjesnosti, koji je katkad dovodio u pitanje samu bit naše djelatnosti – hoćemo li uspjeti u novonastaloj situaciji održati kontakt s našim korisnicima te hoćemo li im imati što ponuditi. Sve nedoumice i tjeskobu oko bliže i dalje budućnosti dodatno su povećala i dva zagrebačka potresa. No, posao se nastavio. Uprava Knjižnice uvijek je pravodobno reagirala na promjene tijeka pandemije i usmjeravala nas naputcima, a mi smo pratili situaciju prilagođavanjem rješenja svakodnevnih zadataka, bilo da je riječ o dezinfekciji građe, drukčijoj organizaciji unutar prostora ili povećanoj pažnji prema korisnicima.

Služba nabave nastavila je s radom i primanjem „ogleda“. Smanjili su se ili skratili neposredni kontakti s izdavačima i dobavljačima, a ustalila komunikacija elektroničkom poštom i telefonom. Informacije o novim knjigama koje bi se prije dobivale u razgovoru sada su se počele u većoj mjeri prikupljati s mrežnih stranica izdavača. To se odnosi i na mene koja sam u kontaktu s izdavačima i na kolegice koje sada individualno proučavaju pristiglu oglednu građu i više

se koriste internetom jer smo za vrijeme pandemije zbog, po epidemiološkim standardima, neodgovarajućega prostora prestali održavati redovite dvotjedne sastanke informatora – „oglede“ na kojima razgovaramo o novim knjigama.

Vrijeme je pokazalo da izdavaštvo odolijeva izazovu pandemije. Na tome tragu obradovao nas je i Interliber 2021. godine, koji je nakon jednogodišnje stanke okupio izdavače koji su mnogobrojna nova izdanja popratili i bogatim dodatnim programima. I naši su nam članovi ostali vjerni; potražnja za tiskanom knjigom nije se smanjila. Količina nabavljene knjižne građe ista je u dvije protekle pandemijske godine, no s obzirom na prosjek pet predpandemijskih godina, manja je za 20 %. Iako se taj pad bilježi u doba pandemije, ona nije jedini uzrok smanjenoga opsega nabave koja, nažalost, ne može pratiti potražnju.

Sastanci koordinirane nabave, koji se redovito održavaju za mrežu Knjižnica grada Zagreba već tri desetljeća, bili su se prorijedili na vrhuncu pandemije, no i kvalitativno promijenili nabolje. Na sastancima se više pozornosti posvećuje redovitim problemima poslovanja, dogovori su učinkovitiji, a rješenja konkretna. Više se ne inzistira na upoznavanju s novim oglecima, s obzirom na to da sve knjižnice u mreži dobivaju manje-više iste knjige i imaju svoje timove knjižničara – informatora, ta je odluka bila dobra.

Probleme u vezi s klasifikacijom građe rješavala sam s koordinatoricom Odjela klasifikacije za KGZ putem *online* interne komunikacije, što je bila novost za obje strane. Zahvaljujući tehničkoj potpori naše informatičke službe, sastanak je uspješno odrađen, kao i sastanak na platformi Zoom. Velika novina u komunikaciji knjižničarske struke početka – Zoom sastanak – u 2022. godini već nam je standard u komunikaciji.

Knjižničarka – informatorica (A. V.), Odjel knjiga na stranim jezicima

Početkom 2020. godine, kada se cijeli svijet suočio s novim nepoznatim virusom i velikim brojem smrtnih slučajeva, te Svjetska zdravstvena organizacija proglasila pandemiju bolesti COVID-19, donesene su nove epidemiološke mjere kojih su se svi trebali pridržavati, pa tako i knjižničarska struka i njezini korisnici. Takvo novo okruženje i poslovanje dodatno je pogoršao jak potres u ožujku 2020. godine, kada je privremeno trebalo zatvoriti prostore knjižnica zbog oštećenja. U ožujku iste godine Stožer civilne zaštite Republike Hrvatske donio je odluku da se ograniči rad u knjižnicama te su knjižnice bile primorane promijeniti svoje dotadašnje poslovanje. S pojavom pandemi-

je, te posljedičnim zatvaranjem knjižnice i prisilnim održavanjem razmaka od dva metra, knjižničari su izmijenili način poslovanja i pružanja usluge.

Kao i sve ostale knjižnice u Hrvatskoj, tako se i Knjižnica Bogdana Ogrizovića prilagodila novim okolnostima i uvjetima rada u ovoj, do sada, prvi put nastaloj situaciji. U knjižnici smo nastojali cijelo vrijeme pandemije, koja traje do danas, svojim posjetiteljima osigurati slobodan pristup svim sadržajima namijenjenima korisnicima. Ono što se najviše promijenilo bio je način rada s korisnicima, uz ozbiljna ograničenja korištenja prostora i nemogućnost angažmana i suradnje za aktivnosti kakav je bio prije pandemije.

Na samome početku pandemije knjižnica je pružala usluge upisa, posudbe i vraćanja knjiga, ali bez dugotrajnoga zadržavanja u prostorima knjižnice i čitaonice. Aktivnosti se u knjižnici nisu provodile, ali se dio postojećih aktivnosti preselio u mrežno okruženje, a sve s jednim od osnovnih ciljeva – promicanja knjižnice, knjige i čitanja. Korisnicima smo davali informacije telefonski, elektroničkom poštom i obavljali *online* rezervaciju knjiga.

Korisnici su se nastavili koristiti građom koju su već imali posuđenu, povećan je broj posudbe knjiga odjednom s tri na pet, a primijećeno je da su posudba e-knjiga i korištenje knjižničnih digitalnih usluga bili najveći za vrijeme *lockdowna*. Srećom, Knjižnice grada Zagreba pokrenule su uslugu posudbe e-knjige još 2019. godine (pomoću aplikacije Zaki Book), pa korisnicima nije bila uskraćena njihova čitateljska navika.

Kako se epidemiološka situacija poboljšavala, tako su se protuepidemiološke mjere smanjivale, pa je korisnicima uz predočenje članskih iskaznica bilo dopušteno i korištenje čitaonice. Upisivali smo vrijeme dolaska i odlaska svakoga člana koji boravi u čitaonici.

Međutim, odlukom Stožera civilne zaštite o obvezama posjedovanja COVID potvrda za sve javne i državne institucije, pa tako i za knjižnice, korisnici su bili dužni pri ulasku u knjižnicu pokazati imaju li važeću COVID potvrdu ili drugi odgovarajući dokument o preboljenju ili cijepljenju da bi se mogli koristiti prostorom knjižnice.

Budući da je pravo na slobodan pristup informacijama temeljno ljudsko i demokratsko pravo, a ujedno jedna od glavnih misija knjižnica, postojala je zabrinutost među korisnicima, a tako i među nama knjižničarima, da ćemo sa sve većim mjerama koje je donosio Stožer civilne zaštite morati uskratiti pristup u knjižnicu, a time ujedno i informacijama. Naprotiv, nije bilo nikakvih znatnih neugodnosti od korisnika, jer su knjižnice omogućile *online* upis i posudbu građe putem kataloga i onima koji nisu imali COVID potvrdu.

Osim *online* posudbe e-knjiga, knjižnica je neke svoje usluge premjestila u *online* okruženje, tako da su se *online* odvijale promocije knjiga, a komunikacija među korisnicima održavala se na društvenim mrežama. Primjerice, odjel Američkoga kutka, koji je u sklopu Knjižnice Bogdana Ogrizovića, sva je svoja događanja premjestio u virtualno okruženje – grupni sastanci održavali su se putem aplikacije Zoom ili na Facebook stranici American Corner Zagreb.

Nakon što su knjižnice ponovno otvorile svoja vrata, potreba za posudbom knjiga sve je više rasla i primijećeno je da su korisnici jedva dočekali da mogu doći u knjižnicu i posuđivati knjige u fizičkome obliku. Pandemija je dovela do nagle promjene svih aspekata našega svakodnevnog života, pa tako i onih povezanih s knjigom i čitanjem. Mnogi su bili zatvoreni u svojim domovima, izolirani zbog širenja zaraze i nisu mogli prisustvovati kulturnim zbivanjima. Očigledno je da građani, a time i korisnici knjižnica, traže bijeg od stvarnosti u one aktivnosti koje ne zahtijevaju toliki intelektualni angažman, pa je primijećeno da je nakon ponovnoga otvaranja knjižnica porastao broj upisa u knjižnicu, posudbe knjiga, osobito beletristike, kako bi ublažili postojeće stanje bombardirano vijestima o bolesti COVID-19.

Čitanje literature, kao jedna od omiljenih aktivnosti, vidimo sada, ostalo je jedna od najkorisnijih kulturnih aktivnosti koja je uvijek bila dostupna, čak i onda kada su knjižnice bile zatvorene. Ono što mogu primijetiti o čitateljskim navikama korisnika prije pandemije i sada dok smo još uvijek u njoj, u Knjižnici Bogdana Ogrizovića bitne razlike nema. Mogu samo zaključiti kako je čitanje ostalo jedna vrsta one aktivnosti koja nas nakratko stavlja u situacije i mjesta u kojima se u stvarnome životu možda nikad ne bismo našli i na taj način pruža bijeg od mjesta ili situacije u kojoj se trenutačno nalazimo, a koja nam je u ovim trenutcima prijeko potrebna. Stoga, ako želiš znati i osjećati – čitaj!

Knjižničarka – informatorica (A. P.), Odjel za djecu i mladež

Dječji odjel Knjižnice i čitaonice Bogdana Ogrizovića po organizaciji prostora, ali i aktivnosti umnogome se razlikuje od drugih dječjih knjižnica u mreži KGZ-a. Specifičnost pozicije same knjižnice, kao i dječjega odjela u njoj, strogi centar grada i dob stanovništva uvelike utječu na cirkulaciju korisnika i same knjižnične građe. Ako spomenemo da su mnoge važne institucije sudstva, obrazovanja: osnovnih, srednjih, visokoškolskih ustanova, kazališta i muzičkih škola, ne zaboravimo i na vrtiće, u našoj neposrednoj blizini, odaje se dojam da u većini slučajeva služimo kao tranzitna knjižnica u kojoj je duh klasične kvar-

tovske dječje knjižnice nemoguće postići. To ne znači da odjel nije posjećen i voljen, no aktivnost same Knjižnice koja svojim raznovrsnim programima, tribinama, promocijama i izložbama svakodnevno ugošćuje stanovnike našega grada diktira tempo i mogućnost djelatnosti na dječjem odjelu. Naravno, u promocijama dječjih pisaca, raznovrsnim radionicama i igraonicama korisnici rado sudjeluju i svaka aktivnost potvrđuje da naši mali korisnici rado dolaze i da se ugodno osjećaju u prostoru. Pandemija, koja već dvije godine uvjetuje život svakoga od nas aktivnosti dječjega odjela stavila je na čekanje. Ni knjižnice nisu bile izostavljene iz novoga načina rada i odnosa prema korisnicima. No, važno je napomenuti da su knjižnice brzo i uspješno odgovorile na sve izazove nove situacije i da su vrata našim korisnicima uvijek bila otvorena. Uz poštovanje mjera i uzajamno poštovanje knjiga je do svakoga korisnika pronašla put. Rad na dječjem odjelu Knjižnice bazira se na posudbi građe i aktivnosti su do daljnega uvjetovane mjerama koje se u potpunosti poštuju.

Potres u Zagrebu također je uvelike utjecao na način rada Knjižnice i dječjega odjela. Strogi centar grada u kojemu se nalazi i naša Knjižnica uvelike je stradao u potresu. Mnogi stanovnici bili su prisiljeni napustiti svoje domove, a nastradale su i škole i vrtići. Strah i nesigurnost još uvijek se osjete u komunikaciji s korisnicima, a lica malih korisnika koja su bila u Knjižnici u vrijeme potresa na Banovini teško je zaboraviti. Bili smo sretni kada smo se nakon nekoga vremena ponovno vidjeli i kada smo se uvjerali da je želja za susretom i knjigom veća od straha. Mnogi naši korisnici zbog oštećenja škola pohađali su, ili još uvijek pohađaju, nastavu u drugim školama, ali je važno napomenuti da nas nisu zaboravili i da je knjiga važan dio njihova odrastanja.

Želje su velike, nadamo se da će situacija u kojoj živimo uskoro završiti i da ćemo nadoknaditi sve izgubljene trenutke koje smo trebali provesti zajedno u Knjižnici. Djeca to željno očekuju, a neću pogriješiti ako kažem i mi. I zato mi je rečenica jednoga malca koji je bio u Knjižnici za vrijeme potresa uvijek sa mnom: „Znaš, teta, sad me je strah, ali znaš doći ću ti ja opet.“

Zaključak

Uloga i položaj knjižnice u modernome društvu tema je mnogih istraživanja i promišljanja u nas i svijetu, ne samo zbog ekonomskih problema nego i posljedica prirodnih nepogoda i bolesti koje su zadesile globalno društvo. U Hrvatskoj je to posebno naglašeno zbog još uvijek aktualne pandemije te

razornoga potresa koji je pogodio Zagreb i Banovinu.

Zato su hvalevrijedna istraživanja naših članova i korisnika, ali i zaposlenika knjižnice koji daju najbolji uvid u rad knjižnica u ovim zaista posebnim vremenima. Na temelju iznesenih razmišljanja moguće je zaključiti kako potreba za knjižničnim uslugama nije opala, nego, dapače, korisnici su imali potrebu doći u knjižnicu. I u vrijeme nakon potresa i jednomjesečnoga zatvaranja, kada još nije bio ni uspostavljen javni promet, korisnici su pješačili kako bi došli do željene knjige. Korisnici su u većini slučajeva pokazali da uglavnom žele tradicionalnu tiskanu knjigu iako je porast za čitanjem e-knjiga pomoću aplikacije Zaki Book posebice iskazan među mlađom populacijom, kao i usluga *online* rezervacije. Posudba je pokazala kako je povećan interes za čitanje knjiga, kao što je povećan interes za čitanje poezije, što se pokazuje kako svojevrsni fenomen ovoga vremena. Potrebno je istaknuti i kako je knjižnica kontinuirano nastavila sa svojim posebnim programima (promocije knjiga, gostovanja autora, izložbe...) na opću radost naših korisnika, a kako sve kolegice navode, i nama zaposlenicima i našim članovima najteže je padalo traženje dokaza o testiranju, cijepljenju ili preboljenju bolesti, jer nismo imali odgovarajuće uvjete. Sva sreća da je ta odluka Stožera trajala svega mjesec dana. I, napokon, dobrim se pokazalo poticanje digitalne knjižničarske djelatnosti u smislu organizacije virtualnih seminara kao i razvijanje virtualnih *online* usluga knjižnica.

IZVORI

- KOVAČEVIĆ, J. Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
- PAREEK, N.; GANGRADE, A. Role of the libraries as information resources in globalization // International Journal of Librarianship and Administration 7, 1(2016), 13–23.
- VRANA, R.; KOVAČEVIĆ, J. Narodna knjižnica kao društveni svjetionik u vremenu bolesti Covid-19. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 64, 1(2021), str. 27–52.

Fenomen nostalgije u zavičajnoj i popularnoj kulturi

Monika Batur

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu

*Ovaj rad posvećujem profesorici Nives Tomašević
uz sjećanje na Zadar i Kulturalne studije*

Uvod

I bez detaljnije analize lako je zaključiti da suvremeno društvo dotiče i obuzima težak i snažan val nostalgije. Moguće je i vrlo je vjerojatno da se na neki način nađemo u dodiru s nostalgijom – bilo da smo iz određenoga osobnog razloga i emocionalne potrebe nostalgični, pa svjesno ili nesvjesno stremimo nostalgičnim praksama i proizvodima ili nismo nostalgični, ali smo s nostalgijom u dodiru jer smo konzumenti nekih od produkata kulturne industrije koja je prožeta nostalgičnom notom. Često se postavlja pitanje i zašto je društvo toliko nostalgično, iz kojih potreba nastaje toliko kulturnih trendova s dozom nostalgije, štoviše, otkud dolazi opsesija nostalgijom? Vjerojatno je da se u svakome razdoblju mogu pronaći nostalgične kulturne reprezentacije, ali gotovo je sigurno da su posljednjih nekoliko godina, kriza uzrokovana pandemijom i, za određene dijelove Hrvatske, krize uzrokovane potresom pojačale potrebu za bijegom od stvarnosti i povratkom nečemu što je prošlo, poznato, mirno i manje stresno.

Nostalgičnu notu, dakle, možemo uočiti u najrazličitijim aspektima suvremenoga društva i suvremene popularne kulture, od odijevanja i modnih trendova, oglašavanja, kulinarstva i industrije hrane, preko književnosti, glazbe, filmskih i drugih izvedbenih umjetnosti u izravnoj stvarnosti i u onoj virtualnoj. Nadalje, zavičajna kultura nameće se kao jedan od poligona za proučavanje fenomena nostalgije jer se različite kulturne prakse čuvanja sje-

ćanja ostvaruju u dodiru sa zavičajnom kulturom, odnosno ostvaruju se u oživljavanju ili očuvanju zavičajne kulture. U ovome će se radu stoga nastojati identificirati i prikazati nostalgичne pojavnosti u suvremenoj popularnoj kulturi i zavičajnoj kulturi te će se definirati njihova glavna obilježja s kulturološkoga i informacijsko-komunikacijskoga aspekta.¹

Teorijska određenja nostalgije

Nostalgija (od grč. *nóstos*: 'povratak kući' + -algija) definira se kao fenomen patnje i čežnje za kojom prostornom ili vremenskom dimenzijom, odnosno u užemu smislu određuje se kao čežnja za zavičajem i boli koja se povezuje s prostornom dimenzijom ili s odsutnošću iz kraja i okoline u kojoj je čovjek živio, a u širem poimanju kao nezbiljska čežnja za prošlim vremenima, povijesnim epohama, kulturama, događajima, razdobljima života, minulim osjećajima i sl.²

Pojam nostalgije potječe iz 17. stoljeća kada ga je J. Hofer prvi put objasnio, doslovce označavajući patološki fenomen *želje za povratkom kući*, a u svrhu dijagnosticiranja psihofizičkoga stanja u kojemu su se našli vojnici i mornari tijekom ratova daleko od svojega zavičaja, a imali su simptome poput vrućice, nesаницe, tahikardije, manjka apetita i slabosti. Pokretljivost i mogućnost putovanja tada je bila vrlo ograničena, a životni ritam prekidao se samo događajima poput ratova ili prirodnih katastrofa. Stoga je odlazak daleko od zavičaja značio anomaliju i u mnogo pojedinaca izazivao disruptivno, patološko stanje.³

Osim što je povezan s patološkim stanjem definiranim u 17. stoljeću, pojam nostalgije u današnjemu smislu, u značenju specifičnoga fenomena koji proizlazi iz odnosa prema prošlosti, a može se predočiti kroz razne sfere kulture, različito je vrednovan. Kritika nostalgiji zamjera romantičarske note i naivnost *u potrazi za izgubljenim vremenima*, no imajući na umu sve druš-

1 Pri izradi ovoga rada upotrijebljen je dio korpusa preliminarnih istraživanja pod mentorstvom dr. sc. Ane Barbarić, red. prof. u okviru PDS-a Informacijskih i komunikacijskih znanosti na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, na čije je programe autorica upisana uz financijsku potporu Stipendije za izvrsnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

2 Nostalgija. // Hrvatska enciklopedija. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44154> (30. 3. 2022.)

3 Goulart Ribeiro, A. P. Between remembering and forgetting: memory, culture, and the nostalgia market in the Brazilian mediascape. // *Media and the global south: narrative territorialities, cross-cultural currents* / edited By Mehita Iqani, Fernando Resende. London: Routledge, 2019. Str. 158.

tvne mijene i okolnosti koje utječu na značenje pojma nostalgije, jasno je da je nostalgija premrežena različitim kulturnim i estetskim vrijednostima koje je potrebno pomnije proučiti. Nostalglična sjećanja često nisu neutralna, nego su zamršena i isprepletena političkim orijentacijama, društvenim normama i kulturnim vrijednostima, nadasve ona nose inherentno društvenu dimenziju.⁴ Stoga unatoč proliferaciji novijih istraživanja nostalgije koja naglašavaju njezin potencijal koji je kreativan i pozitivan za pojedince i društva, istraživači ipak trebaju uzeti u obzir i primjere koji svjedoče o nepoželjnoj uporabi nostalgličnih emocija, primjerice u političke svrhe, poput podržavanja totalitarnih režima ili pak njezinoj sposobnosti da se potaknu rasistički ili nacionalistički diskursi i djelovanja.⁵ Različite su interpretacije i klasifikacije nostalgije, a jedna od njih je razlikovanje osobne ili individualne nostalgije, koja proizlazi iz subjektivnih iskustava ljudi, i kolektivne ili grupne nostalgije koja se odnosi na društvena emocionalna iskustva povezana s kolektivnim sjećanjima, a ona u nekim slučajevima mogu prerasti i u tzv. *epidemiju nostalgije*.⁶

Jedan od trendova suvremenoga društvenog života zasigurno je i *kultura sjećanja* koju obilježava strah od zaboravljanja i nametnuta obveza ili opsesija pamćenja, pa se tako s jedne strane stvaraju *proizvodi sjećanja*, a s druge strane oni se konzumiraju: povijesni filmovi, serije, knjige predmeti. U takvim slučajevima *vintage* – ono što je izvorno staro i *retro* – ono što izgleda staro, pomiješani su i izgubljeni u potrazi novih oblika lijepoga.⁷

Za prikaz nostalgije u suvremenoj kulturi važno je teorijski odrediti *digitalnu nostalgiju* koja se odnosi na različite pojave nostalgije u digitalnome svijetu, bilo da je nostalgija obilježje, sastavni dio ili posljedica određenih digitalnih objekata, praksi, okruženja. Potencijal digitalne nostalgije nalazi se u činjenici da je u digitalnome okruženju, kroz nove medije, platforme društvenih mreža i druge komunikacijske mogućnosti, olakšan i proširen pristup različitim kulturnim i umjetničkim izražajima koji mogu izazivati nostalgiju, posebice onu za mjestom i vremenom.⁸ Platforme društvenih medija i mreža na različite se načine bave organizacijom sjećanja: pretvaraju sjećanja u

4 Menke, M.; Schwarzenegger, C. Media, communication and nostalgia: finding a better tomorrow in the yesterday?. // *Medien & Zeit* 31, 4(2016), str. 2–5.

5 Kalinina, E. What do we talk about when we talk about media and nostalgia?. // *Medien & Zeit* 31, 4(2016), str. 13.

6 Isto, str. 7.

7 Goulart Ribeiro, A. P. Nav. dj., str. 157.

8 Više o temi digitalne nostalgije: Baltezarević, R.; Milić, M. Digitalna nostalgija – marketinška strategija pretvaranja novog u staro. // *Megatrend revija* 18, 2(2021), 63–76. DOI: <https://doi.org/10.5937/MegRev2102063B>

objekte koje je moguće odrediti i kvantificirati – *prošle objave* za koje se smatra da imaju ispravne karakteristike ponovno se označavaju kao *sjećanja* koja se zatim mogu bodovati i ocjenjivati. Društvene mreže tako su u nešto više od desetljeća, osim medija za komunikaciju, zalaženjem u domenu osobne i kolektivne prošlosti, postale mediji sjećanja.⁹

Teorijski pogledi na nostalgiju u popularnoj i zavičajnoj kulturi

Popularna kultura temelj je suvremene kulture, a oblici kojima se ona izražava, odnosno popularni kulturni izričaji, primjerice popularni žargoni, *sitcomovi* ili moda, dominantniji su od visoke kulture. Ne zanemarujući postojanje kapitalistički uvjetovane kulturne produkcije, Labaš i Mihovilović iznose tezu o suvremenome medijskom društvu koje je u isto vrijeme potrošač i proizvođač popularne kulture te je razrađuju na ideji popularnosti i prihvaćanja sadržaja u društvu, što posljedično dovodi do toga da se putem popularnih sadržaja mogu reflektirati i očitati obilježja socijalnoga okruženja, trendova, vrijednosti i shvaćanja suvremenoga društva.¹⁰ Niz je pristupa pojmu popularne kulture, a navedeni autori naglasak stavljaju na semiotički pristup koji kulturu određuje kroz razmjenu značenja – „kulturu je moguće doživljavati kao svojevrsni obrazac prema kojemu, dekodiranjem značenja, oblikujemo vlastiti pogled na svijet“.¹¹ Nadalje, svoju raspravu o popularnoj kulturi i masovnim medijima oblikuju analizom obilježja popularne kulture poput emocionalnosti, progresivnosti, raskida s tradicijom, kontradiktornosti, zadovoljstva i konflikta. Za kontekst ovoga rada važno obilježje upravo je bliskost, mogućnost identifikacije sa sadržajem i *emocionalnost*, odnosno emocionalni efekti koje kulturni izričaji imaju na pojedinca ili na društvo, primjerice gledatelji uživaju u *sapunicama* zbog emocionalne sastavnice i mogućnosti emocionalne identifikacije s temama i likovima, a poznat televizijski fenomen je i *Seinfeld*, serija o svemu i o ničemu, koji potvrđuje teoriju popularnosti na temelju bliskosti sadržaja i životnoga iskustva.¹² Također, važan vid emocionalne snage popularne kulture je *nostalgija*: „Ona se posebno veže uz glazbu – određene pjesme,

9 Jacobsen, B. N.; Beer, D. Quantified nostalgia: social media metrics, and memory. // *Social Media + Society* 7, 2(2021), str. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1177/20563051211008822>

10 Labaš, D.; Mihovilović, M. Masovni mediji i semiotika popularne kulture. // *Kroatologija* 2, 1 (2011), str. 95–96. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/75496> (30. 3. 2022.)

11 Isto, str. 97.

12 Isto, str. 113–114.

melodije, tekstovi i izvođači ljude vraćaju u prošla vremena, u mladost, kada su im bili posebna zadovoljstva i kada su ih povezivali s cjelokupnim zadovoljstvima mladenačkoga života i prošlih, 'boljih' vremena".¹³

Nostalgичni fenomeni i ponavljanje nedavne prošlosti na svim područjima suvremene popularne kulture karakteristični su za kasnomodernu retrokulturu, a to se u prvome redu odnosi na pojave proslave i oživljavanja tehnološki zastarjelih medija: vinilnih ploča, pisačega stroja, *Walkmana*, prvih kućnih računala, polaroidnih fotografija... U ovakve se pojave ubrajaju i ironični znalci *campa* koji iz prošlih modnih trendova i vlastitih fascinacija iz djetinjstva izvlače najraskošnije predmete, ali također pronalazimo istinsko uvažavanje zaboravljenih kulturnih izraza, medija, dizajna ili glazbe bez primjese ironije.¹⁴

Zavičajna kultura drugi je aspekt kulturnih fenomena koji se promatra u ovome radu, a pri teorijskome određenju pojmova, važno je naglasiti da će se značenje zavičajne kulture zasigurno preklapati s nekim drugim perspektivama kulturnih izričaja, kao što se to događa i s temeljnim definicijama kulture ili sličnih fenomena koje je nemoguće jednoznačno odrediti. Pod suvremenom zavičajnom kulturom u kontekstu ovoga rada smatrat će se svi izričaji i oblici kulture koji imaju snažne poveznice sa zavičajem, odnosno s određenim lokalitetom, bilo da su svojim temama i sadržajima ili pak postankom (u duhovnome ili materijalnome smislu) povezani s tim lokalitetom. Naziv *zavičajna kultura* izveden je u ovome kontekstu prema nazivlju knjižničarstva, koje kao jedna od grana informacijskih i komunikacijskih znanosti razvija teoriju o *zavičajnoj građi*, koja se prikuplja, obrađuje, čuva i daje na korištenje u okviru *zavičajnih zbirki*. Osim knjižnica, organizacijom zavičajne građe bave se muzeji, arhivi i druge baštinske ustanove ili udruženja, ali i alternativne, neformalne zajednice zainteresiranih pojedinaca, izvan utjecaja ustanova u kulturi. U angloameričkome nazivlju semantička se mreža razvija oko pojma lokalnoga, odnosno lokalne kulture, lokalne povijesti i u širem smislu lokalnih studija. *Lokalna kultura* odnosi se na iskustva svakodnevnoga života u specifičnim i prepoznatljivim lokalitetima te odražava osjećaje primjerenosti, udobnosti i ispravnosti običnih ljudi – attribute koji definiraju osobne izbore i promjenjive ukuse.¹⁵

13 Isto, str. 102–103.

14 Schiermer, B.; Carlsen H. B. Nostalgia, irony and collectivity in late-modern culture: the ritual watching of The Disney Christmas Show in Scandinavia. // *Acta Sociologica* 60, 2(2017), 158–175. DOI: <https://doi.org/10.1177/0001699316659321>

15 Local culture. // Britannica. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/local-culture> (15. 2. 2022.)

Kada kritika vrednuje organizacije koje se bave prikupljanjem, očuvanjem i širenjem izričaja zavičajne kulture i zavičajne ili lokalne povijesti, dvojaki su stavovi – dio autora smatra da su prakse sjećanja često povezane s regresivnim očuvanjem i otporom promjenama te čežnjom za romantiziranom prošlošću na štetu suvremenosti, te u tome smislu uloga nostalgije u okviru ovih aktivnosti shvaćena je kao nazadna pojava. S druge strane, postoje istraživanja koja daju drukčije perspektive, sugerirajući potencijal za alternativno, otvorenije i pozitivnije tumačenje praksi lokalne i zavičajne povijesti. Bavljenje temama iz zavičajne kulture može kao posljedice imati pružanje osjećaja kontinuiteta i stabilnosti, što se ne mora nužno tumačiti kao nazadno, već, naprotiv, može biti mehanizam s pozitivnim ishodom, putem kojega članovi zajednice mogu prihvatiti i osnažiti razvoj društvene i fizičke strukture svojega mjesta. Na temelju navedenih ideja dolazi se do pojma *produktivne nostalgije*, koji sugerira to da prakse povezane sa zavičajnom kulturom donose odgovore na promjene povezane sa zavičajem u pozitivnijemu svjetlu. Produktivnost nostalgije u ovome slučaju utemeljena je u stvaranju zajednice unutar prostora, nudeći osjećaj osobnoga i društvenoga kontinuiteta za one stanovnike koji dulje žive u nekome zavičaju i one novije.¹⁶

Bez obzira na to kako kritika vrednuje zavičajnu kulturu i aktivnosti povezane s njom, porast interesa za zavičajnim sadržajima i njihovom organizacijom može se uočiti u drugoj polovici 20. stoljeća, usporedno sa sveopćim *postmodernim* društvenim i kulturnim obratom, a taj se trend rasta proteže i na *post-postmodernu, globalno* ili *virtualno doba*, kako Oraić Tolić označava razdoblje od 90-ih godina 20. stoljeća naovamo pri razradbi obrata u znanstvenoj paradigmi, a analogno i kulturnoj paradigmi.¹⁷ Porast i kontinuitet zanimanja za zavičajnu kulturu može se objasniti i kroz konkretnije uzroke, primjerice, Reid ih pronalazi u često užurbanome, a i nefunkcionalnome načinu života u 20., a posebice u 21. stoljeću, koji katkad dovodi do toga da su pojedinci odsječeni od vlastite povijesti, pa se kao čimbenici privlačnosti zavičajnih studija javljaju nostalgija i želja za osjećajem pripadnosti i povratkom korijenima. Zavičajni studiji, nadasve u mrežnome okruženju, opisani su i kao pokušaji prevladavanja udaljavanja dijaspore od lokalnih zajedni-

16 Wheeler, R. Local history as productive nostalgia? Change, continuity and sense of place in rural England. // *Social and Cultural Geography* 18, 4(2017), str. 466–467, 480. DOI: <https://doi.org/10.1080/14649365.2016.1189591>

17 Oraić Tolić, D. *Akademsko pismo: strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente*. 2. dopunjeno izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021. Str. 58.

ca. Čini se nekako paradoksalnim da kako naše društvo postaje pokretljivije, potreba da pojedinac otkrije svoje korijene i dozna više detalja o svojemu podrijetlu postaje sve izraženija.¹⁸

Nostalgični kulturni izričaji

Različiti suvremeni kulturni izričaji koriste se nostalgijom kao važnom iskustvenom i emocionalnom dimenzijom u svojem oblikovanju, a kako bi se istraživanje postavilo u zadane okvire, iz beskrajne količine primjera koji nas okupiraju u suvremenoj kulturi, napraviti će se izbor i pregled slučajeva iz popularne i zavičajne kulture, i to kroz presjek 15 sektora koji prema Howkinsu čine kreativnu ekonomiju (oglašavanje, arhitektura, likovne umjetnosti, umjetnički obrt, dizajn, moda, film, glazba, izvedbene umjetnosti, nakladništvo, istraživanje i razvoj, softver, igranje i igre, TV i radio, videoigre),¹⁹ a o kojima Nives Tomašević detaljno raspravlja u svojoj knjizi *Kreativna industrija i nakladništvo*.²⁰ Pritom će se neki od sektora prikazati kroz samostalne primjere, dok će neki sektori biti prikazani kroz jedan primjer koji ujedinjuje više sektora.

Ukupno gledajući, sektor oglašavanja i marketinga prepoznao je potencijal nostalgije te se iz pregršti primjera koji obiluju nostalgичnim elementima ovdje izdvaja jedan, recentniji: trgovački lanac Konzum jubilarnu godinu obilježava marketinškom kampanjom pod sloganom: „Već 65 godina kod nas možete kupiti sve, ali osmijeh je uvijek besplatan“. Cijela se kampanja temelji na obilježjima marketinga nostalgije, baštine poduzeća i nostalgije brendova. Na mrežnim stranicama poduzeća dostupne su infografike i vremenske lente koje na specifičan način prikazuju razvoj poslovanja i baštinu poduzeća, a marketinške aktivnosti predočene su u prigodnome prodajnom retrokatalogu koji je vizualno oblikovan kao nostalgичni kolaž *vintage* mode, automobila, kućanskih pomagala i ostalih pojavnosti iz svakodnevice od 60-ih godina 20. stoljeća naovamo, pa se prema tome može odrediti kao izričaj koji donosi obilježja i sadržaje popularne i zavičajne kulture u isto vrijeme.²¹

Nostalgija u arhitekturi prepoznaje se u nizu retroelemenata u dizajnu interijera i eksterijera i arhitektonskih rješenja kojima svjedočimo, i to od izbora

18 Reid, P. H. *The digital age and local studies*. Oxford: Chandos, 2003. Str. 35–36.

19 Howkins, J. *Kreativna ekonomija: kako ljudi zarađuju na idejama*. Zagreb: Binoza, 2003.

20 Tomašević, N. *Kreativna industrija i nakladništvo*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

21 Konzum: 65 godina. // Konzum. Dostupno na: <https://www.konzum.hr/65-godina> (27. 4. 2022.)

Nostalgija u modi i modnome izričaju ponovno je jedan od poligona s beskrajnim oblicima, pa će se izdvojiti samo jedan recentni primjer, koji je gotovo sigurno prešao u kolektivni trend mladih iz nekoliko generacija te je zasigurno postao dio suvremene popularne kulture. Retroizdanja tenisica, a posebice reizdanje Nike Air Jordan 1, čiji izvorni model potječe iz 80-ih godina 20. stoljeća, preplavilo je javne prostore i ujedinilo modni interes i stil milenijalaca i onih generacija mladih rođenih i više od 20 godina od vremena nastanka izvornih tenisica.

Glazba, kao i drugi umjetnički izričaji, lako može biti medij nostalgičnih elemenata. Primjer koji se izdvaja nije najrecentniji, ali je izrazito plodan pojam za ovu raspravu, a obilježava popularnu, ali i zavičajnu kulturu. Saša Antić, jedan od pjevača splitske glazbene skupine The Beat Fleet, autor je jedne u nizu glazbenih uspješnica iz 2010. godine čiji se tekst, glazba i spot na više načina poigravaju s motivom nostalgije, ali i ukupnošću nostalgične estetike. Počevši od naslova Nostalgična, preko dobro poznatih stihova koji evociraju kult dobrih, starih vremena: *I ove stare melodije bude memorije / Čiste nostalgije, i ne znan šta mi je / Stari s bafama, stara s ogromnon trajnon / Sestra i ja cili umazani slajon / I sve je daleko i tajno / Al' ditetu sve je sjajno / Znan, ni onda nije sve bilo bajno / Al' pari mi se puno lipše / I ove kapi kiše ka da šapću „nikad više“*, pa sve do intermedijalnoga i citatnoga *semplerskoga* eksperimenta s melodijom pjesme Sve što znaš o meni Arsena Dedića.²³

Jedan od plodonosnih i višesektorskih primjera evociranja nostalgije i slavljenja zavičajne kulture kroz različite medije zasigurno je djelo *Dnevnik malog Perice* Vjekoslava Majera iz 1942. godine. Književna uspješnica koja je postala lektirni naslov, a obrađuje priče iz svakodnevice jedne gornjogradske zagrebačke obitelji 30-ih godina, poslužila je kao predložak za antologijski film *Tko pjeva, zlo ne misli* Kreše Golika iz 1970., koji slovi za jedan od najgledanijih filmova u povijesti hrvatske kinematografije. Inspiriran scenarijem za navedeni film Rene Medvešek je režirao kazališnu predstavu s glazbenim ulomcima *Tko pjeva zlo ne misli* koja je premijerno izvedena 2017. godine u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu i otada je dio redovnoga programa.²⁴ Tijekom pandemije, odnosno tijekom potpunoga zatvaranja ili *lockdowna* u prvoj polovici 2020. godine ovaj je kulturni fenomen postao dio digitalnoga svijeta kroz projekt Kazalište u vašim domovima koji je omogu-

23 TBF – Nostalgicna // Youtube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=1sT-5BA2flc> (30. 3. 2022.)

24 Tko pjeva zlo ne misli: Vjekoslav Majer - Krešo Golik - Rene Medvešek. // Hrvatsko narodno kazalište. Dostupno na: <https://www.hnk.hr/hr/drama/predstave/tko-pjeva-zlo-ne-misli/> (30. 3. 2022.)

ćio besplatne projekcije predstava putem Youtubea.²⁵ Nostalgичni potencijal nastavlja se razvijati i dalje, kroz još jedan sektor kreativne industrije, a to je televizijski medij: radnja *Dnevnika malog Perice* doživjela je svojevrsan nastavak kroz *Dnevnik velikog Perice*, televizijsku seriju emitiranu 2021. godine, čija je radnja smještena 30-ak godina poslije, odnosno 60-ih godina 20. stoljeća. Televizijski novitet intertekstno je, intermedijalno i citatno povezan s izvornim književnim djelom, kao i filmskim izričajem, primjerice lik Ane Šafranek, jednako kao i u filmu, i u seriji tumači glumica i pjevačica Mirjana Bohanec. Ovaj fenomen popularne i zavičajne kulture koji obuhvaća sektore književnosti, filma i televizije, glazbe, primijenjenih i izvedbenih umjetnosti temelji se na više nostalgичnih elemenata koji ostvaruju individualnu, kolektivnu, produktivnu i druge vrste nostalgije.

Igračke i igre elementi su djetinjstva i samim time osnova za razvijanje nostalgичnih emocija i sjećanja. Suvremenske kockice brenda Lego, tzv. *legići*, na suvremenome tržištu pojavljuju se u retroizdanjima, od replika pisaćega stroja do tematskih izdanja posvećenih televizijskim hitovima iz 80-ih i 90-ih, primjerice *Seinfeld*, *Prijatelji* ili *Sam u kući...* S milenijalcima, generacijama koje su odrastale 80-ih i 90-ih godina, na sličan se način nostalgичnim evokacijama poigrava i industrija videoigara koja razvija čitav svijet retrogaminga u koji se ubraja više trendova: od ponovnoga igranja izvornih starih konzola i igrica, preko retroigrica na novim konzolama, sve do ponovnih i poboljšanih izdanja konzola koja oponašaju vanjski dizajn izvornih konzola (Slika 2) i omogućuju neizmijenjeno igračko iskustvo – izvornu rezoluciju, glazbu, upravljačke funkcije itd. Produkt-dizajn kao jedan od vidova sektora dizajna na najrazličitije načine i kroz najrazličitije proizvode unosi elemente nostalgije, osim navedenih igraćih konzola ili dizajniranja igraćaka, mogu se dodati i primjeri dizajna retrosatova (npr. Casio) ili dizajna retrouređaja za instant-fotografiranje (npr. Fujifilm Instax, Slika 3).

Za primjer istraživanja i razvoja kao sektora kreativne ekonomije nameće se pojam digitalne nostalgije koja se ostvaruje kroz razvoj društvenih mreža, posebice Facebooka i Instagrama, kao platformi sjećanja, koje počivaju na algoritmima za organiziranje objava i sjećanja te čije aplikacije imaju inkorporirana rješenja i oblike softvera koji omogućuju korisnicima društvenih mreža oblikovanje sadržaja s nostalgичnim elementima, primjerice efektima i filtrima.

25 Tko pjeva zlo ne misli: Kazalište u vašim domovima, 24sata. // Youtube. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=hk2ly79cc_k (30. 3. 2022.)

SLIKA 2. Retroizdanja igračih konzola

SLIKA 3. Retroizdanje uređaja za instant-fotografiju

U konačnici, analiza primjera u ovome radu završit će sektorom nakladništva, pisanja i stvaranja knjiga pri čemu će se analizirati nostalgичni elementi u knjigama izabranima iz bogatoga uredničkog opusa Nives Tomašević. Uzete su dvije knjige objavljene u 2021. godini, obje su nastajale prije i za vrijeme pandemije, jedna pripada znanstvenomu, a druga književnomu diskursu, ali u objema se može prepoznati nostalgичna obilježenost. Iako pripadaju različitim stilovima i diskursima, knjige se dotiču u ideji putovanja te obje, svaka na svoj način, nalaze mjesto u suvremenoj popularnoj i zavičajnoj kulturi.

Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu knjiga je dviju autorica, Ivane Hebrang Grgić i Ane Barbarić, koje su u okviru znanstvenoga projekta Hrvatski iseljenički tisak proučavale nakladničku djelatnost Hrvata u Novome Zelandu od vremena prvih iseljenika pa sve do danas.²⁶ Iako knjiga pripada znanstvenomu diskursu, izašla je u nakladničkome nizu Bibliotheca Academica, donosi rezultate znanstvenoga istraživanja i pisana je objektivnim, znanstvenim stilom, nemoguće je ostati ravnodušan i oteti se dojmu nostalgичnih i emotivnih tonova koji prožimaju ovo djelo, počevši od samoga naslova, što je citat iz pisma jednoga iseljenika iz Hrvatske u Novi Zeland s kraja 19. stoljeća. Tema dijaspore i života u tuđini, posebice ako se u novoj zemlji nije ostvario svojevrsan san u materijalnome i duhovnome smislu, nosi sama po sebi osjećaje različitih vrsta, a posebice kada se o tim iskustvima doznaje iz primarnih izvora i osobnih svjedočanstava poput pisama, pjesama, tekstova i

26 Hebrang Grgić, I.; Barbarić, A. *Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.

oglasa iz novina, fotografija i sl. Navedene izvore autorice su proučavale u okviru projekta te su u knjizi donijele isječke iz starih, zaboravljenih novinskih izdanja koji zrcale sliku društvenih prilika pojedinca i zajednice u Novome Zelandu, a te su izvore prenijele u knjigu u obliku tekstnih parafraza i citata, vizualnih isječaka iz starih novina i preslika starih fotografija, što sve na svoj način predstavlja nostalgični čimbenik u knjizi. Također, dizajn naslovnice, koji je izradila Ana Pojatina, uz suvremenu fotografiju novozelandskoga pejzaža uključuje i element poštanskoga žiga s pisma ili razglednice, što danas, gotovo kao izgubljeni komunikacijski medij, evocira na neka prošla vremena... (Slika 4). Ova knjiga na temelju izvora u kojima se donose svjedočanstva o svakodnevicu određenoga vremena, malo povijesti i obiteljskoj povijesti, odgovara opisu kulturnoga izričaja koji je povezan sa zavičajnim studijama ili zavičajnom kulturom.

SLIKA 4. Naslovnica knjige *Ni s kućom ni bez kuće*

Kartografija ljubavi: Dunavom knjiga je Helene Sablić Tomić u kojoj autorica ujedinjuje intertekstno, hermeneutičko i zbiljsko putovanje Dunavom i dunavskim lokalitetima s dunavskim književnim i glazbenim opusom, povezano metaforički i s idejom kartografije ljubavi ili *ljubavi kao putovanja*. Reminiscencije na putovanja, mirise, boje i okuse posjećenih mjesta te na

pročitane knjige dunavskih tema ili pisaca isprepletene su bljeskovima iz djetinjstva, šetnjama dunavskim pejzažima i baranjskim lokalitetima, odnosno elementima zavičajne i obiteljske povijesti, a svemu nabrojenom, kao i načinu izlaganja kroz sjećanja na proživljeno, nostalgija je inherentna: „Nije moje trenutačno okruženje nalikovalo kuhinji prepunoj lonaca, poklopaca i različitih kuhinjskih pomagala, već je, rekla bih, više sličilo dućanu cimetine boje u kojemu se izlažu i prodaju predmeti obiteljskog sjećanja. Boja ružičaste ciklame dominira zidovima, na njima pokoji ukrasni tanjur oslikan cvijećem i potpisan mjestom odakle je došao, uokvireni džepni stari satovi, jedan Wiehlerov goblen s motivom vaze ispunjene granama jesenjeg lišća, ispod koje stoji pehar dopola napunjen crnim vinom, nekoliko polica s knjigama: jedna mala na kojoj stoje tri bilježnice rukom napisanih recepata, dvije pisane običnom olovkom na njemačkom i hrvatskom jeziku, dok su u trećoj, osim recepata uz čiji naziv piše ime osobe od koje je preuzet, izrezani oni iz Burde, Svijeta i Praktične žene, uz papiriće s dječjim crtežima i razglednicama s mora“.²⁷

Zaključak

Perspektive i potencijali nostalgije kao osjećaja i kao kulturnoga fenomena predstavljeni su i raspravljeni u ovome radu, a prikazani su i primjeri koji oslikavaju i svjedoče o moći i mogućnosti nostalgije u različitim kulturnim reprezentacijama. Moć nostalgije je nepobitna, a nju su prepoznali i različiti sektori kreativne ekonomije, što je vidljivo kroz prikazane primjere, neovisno o tome potječu li izabrani primjeri kulturnih proizvoda i praksi iz komercijalne ili nekomercijalne domene. Kada je riječ o suvremenoj popularnoj kulturi, ne smije se zanemariti komercijalna uvjetovanost koja se pojavljuje u krugu stvaranja popularne kulture, odnosno stvaranja simultanoga proizvođača i potrošača kulturnih izričaja. Ipak, cilj ovoga rada nije bilo vrednovanje popularne kulture ni njezinih izvora, već prikaz stanja i obilježja fenomena nostalgije u kulturi. S druge strane, kao prilog teoriji organizacije zavičajne kulture i zavičajnih studija, važno je identificirati i inkorporirati u daljnjemu radu potencijal nostalgije, koja za zavičajnu kulturu i zajednicu može biti dobrobit u jačanju osjećaja pripadnosti i budućemu razvoju.

²⁷ Sablić Tomić, H. Kartografija ljubavi: Dunavom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021. Str. 38–39.

IZVORI

- BALTEZAREVIĆ, R.; MILIĆ, M. Digitalna nostalgija – marketinška strategija pretvaranja novog u staro. // *Megatrend revija* 18, 2(2021), 63–76. DOI: <https://doi.org/10.5937/MegRev2102063B>
- GOULART RIBEIRO, A. P. Between remembering and forgetting: memory, culture, and the nostalgia market in the Brazilian mediascape. // *Media and the global south: narrative territorialities, cross-cultural currents* / edited By Mehita Iqani, Fernando Resende. London: Routledge, 2019. Str. 157–169.
- HEBRANG GRGIĆ, I.; BARBARIĆ, A. Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
- HOWKINS, J. Kreativna ekonomija: kako ljudi zarađuju na idejama. Zagreb: Binoza, 2003.
- JACOBSEN, B. N.; BEER, D. Quantified nostalgia: social media metrics, and memory. // *Social Media + Society* 7, 2(2021), 1–9. DOI: <https://doi.org/10.1177/20563051211008822>
- KALININA, E. What do we talk about when we talk about media and nostalgia?. // *Medien & Zeit* 31, 4(2016), str. 6–15.
- Konzum: 65 godina. // *Konzum*. Dostupno na: <https://www.konzum.hr/65-godina> (27. 4. 2022.)
- LABAŠ, D.; MIHOVILOVIĆ, M. Masovni mediji i semiotika popularne kulture. // *Kroatologija* 2, 1 (2011), 95–121. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/75496> (30. 3. 2022.)
- Local culture. // *Britannica*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/local-culture> (15. 2. 2022.)
- MENKE, M.; SCHWARZENEGGER, C. Media, communication and nostalgia: finding a better tomorrow in the yesterday?. // *Medien & Zeit* 31, 4(2016), str. 2–5.
- Nostalgija. // *Hrvatska enciklopedija*. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44154> (30. 3. 2022.)
- ORAIĆ TOLIĆ, D. Akademsko pismo: strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente. 2. dopunjeno izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
- REID, P. H. *The digital age and local studies*. Oxford: Chandos, 2003.
- RIBARIĆ, L. Pogledajte novi mural na zagrebačkoj Kustošiji: podsjeća na sretno razdoblje 80-ih. // *Jutarnji list*. 17. siječnja 2022. Dostupno na: <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/pogledajte-novi-mural-na-zagrebackoj-kustosiji>

- podsjeca-na-sretno-razdoblje-80-ih-15146248 (30. 3. 2022.)
- SABLIĆ TOMIĆ, H. Kartografija ljubavi: Dunavom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
- SCHIERMER, B.; CARLSEN H. B. Nostalgia, irony and collectivity in late-modern culture: the ritual watching of The Disney Christmas Show in Scandinavia. // *Acta Sociologica* 60, 2(2017), 158–175. DOI: 10.1177/0001699316659321
- TBF – Nostalgicna // Youtube. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=1sT-5BA2flc> (30. 3. 2022.)
- Tko pjeva zlo ne misli: Kazalište u vašim domovima, 24sata. // Youtube. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=hk2ly79cc_k (30. 3. 2022.)
- Tko pjeva zlo ne misli: Vjekoslav Majer - Krešo Golik - Rene Medvešek. // Hrvatsko narodno kazalište. Dostupno na: <https://www.hnk.hr/hr/drama/predstave/tko-pjeva-zlo-ne-misli/> (30. 3. 2022.)
- TOMAŠEVIĆ, N. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
- WHEELER, R. Local history as productive nostalgia? Change, continuity and sense of place in rural England. // *Social and Cultural Geography* 18, 4(2017), str. 466–486. DOI: <https://doi.org/10.1080/14649365.2016.1189591>

Zarobljeni duh i molitva ljubavi: aspekti religiozne lirike Miroslava Slavka Mađera

Hrvoje Mesić

*Akademija za umjetnost i kulturu Sveučilišta
Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*

Uvod: Vjerovao sam u jednoga čovjeka, u jednu krv!

Miroslav Slavko Mađer,¹ pjesnik i komentator ljudske duše, odnosno senziбилni oslušivač i izražavatelj nutarnjega, vanjskog i književnog života – kako ga je nazvao Ante Stamać,² prvi put se u književnosti javlja 1946. godine po najprije u Srednjoškolcu, a potom u beogradskoj Mladosti. Generacijski i pjesnički pripadao je piscima okupljenima oko književnoga časopisa *Krugovi*, koji je pokrenut 1952. godine, i po njemu su prozvani krugovašima. Krugovaši (V. Pavletić, S. Mihalić, S. Novak, A. Šoljan, Z. Golob, J. Barković, N. Milićević, J. Pupačić, R. Ivšić, M. S. Mađer, I. Slamnig, V. Gotovac, Z. Tomičić, Č. Prica, I. Vrkljan, V. Parun, V. Krmpotić itd.), kozmopolitski orijentirani, otvaraju hrvatsku književnost vanjskim utjecajima i tendencijama europske i svjetske književnosti, zalažu se za estetsku obnovu književnosti s pravom na vlastiti izraz, oslobađanja književnosti od utjecaja politike, odnosno poetike socijalističkoga realizma. Dubravko Jelčić ističe Mađerov početak kao

1 Miroslav Slavko Mađer, pjesnik, esejist, radijski urednik, dramaturg, književni kritičar, prozaik za djecu i odrasle rođen je u Hrtkovima (Srbija) 1. srpnja 1929. godine, a umro je u Zagrebu, 14. kolovoza 2015. godine. Osnovnu i srednju školu završio je u Vinkovcima, a diplomirao je 1956. godine južnoslavenske jezike i književnost na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Objavio je više od 20 knjiga pjesama (izbor: Utaman, U čovjeku, Pjevat će Slavonija, Žita zemlje, Jesenja berba, Putna glazba, Daleki vlak, Izgubljene prolaznosti, Kasni rimarij, Stari hram). Pisao je i romane s elementima autobiografije, feljtona, dnevničke proze i društvene kronike (izbor: Asser Savus, Gdje lopoči cvjetaju, Lirski susjed), putopise (Neput), kratke priče (Oči neba, Snovi, Domaće stvari), pjesme igrokaze i priče za djecu (Dječje priče, pjesmice, humoreske, radijske igre i bilješkice), dramske tekstove za radio i televiziju (Junaci), antologije (Vinkovci u stihu, Upamtite Vučkovar), popularnoglazbene pjesme (Pjevat će Slavonija, Lijeni Bosut, Kukuruzi se njišu, Panonska zemlja, Pjesma starog ratara). Usp. Mađer, M. S. Hrvatska enciklopedija. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37951> (29. 4. 2022.)

2 Usp. Stamać, A. Putna glazba: Komentator ljudske duše. // Hrvatski obzor 3, 104(1997), str. 45.

pjesnika vjetrova nad Slavonijom koji se, došavši na studij u Zagreb, ubrzo stopio s gradom tako da je postao pjesnikom grada, dok je pjesmom *Ljudske oči*, objavljenom u *Krugovima*, 1953. godine, stekao osobito priznanje.³ Kao suvremenog pjesnika upravo su Mađera časopisi, kulturni tjednici i suradnje uvelike formirali u pisanju i mišljenju o pisanju. Rano je Mađerovo pjesništvo, prema tumačenju Vlaste Markasović, prepoznato i kao „generacijski tipičan valer, kao egzemplum u polemikama s deklariranim ‘slobodnjačkim’ zahtjevima za književnošću kao umjetnošću riječi“.⁴ Nepresušni izvor inspiracije Mađer je tražio u poeziji Verhaerena i Whitmana u prijevodima Tina Ujevića kojega je nazivao pjesničkim divom i čijim se pjesničkim stilom neprestance nadahnjivao. Stoga je 2008. godine, kada je Mađer dobio Nagradu Tin Ujević Društva hrvatskih književnika za zbirku *Stihovi dugih naslova*, akademik Ante Stamać istaknuo da je upravo Miroslav Slavko Mađer izravnom jezičnom gestom i voljnim pristankom očitovao sličnost s najvećim hrvatskih pjesnikom prošloga stoljeća i kao takav postao Tinov zakonski nasljednik.⁵ Hrvojka Mihanović-Salopek, vrsna poznavateljica književnoga rada i izvrsna urednica izabranih djela Miroslava Slavka Mađera, ističe da je upravo Mađerovo „neposredno i blisko obraćanje čitatelju kao prijateljskom sugovorniku unijelo nov, slobodniji odnos prema percipijentu poruke, koji postaje bitni zavjerenik i latentni sudionik referencijalno-lirskog iskaza (...) na razotkrivanju najdubljeg prostora čovjekove emotivne, refleksivne i ontološki zapitane nutrine (...) od krugovaškog inauguriranja Thomasa S. Eliota, anglosaksonske gradnje stiha i egzistencijalističkog usmjerenja nije ostao imun ni Mađerov pjesnički subjekt, koji unutar struje ‘pjesništva egzistencije’ sve više naginje ontološkim preokupacijama“.⁶ Miroslav Slavko Mađer, o kojemu se od svih pripadnika mlade hrvatske književne generacije ponajviše govorilo i pisalo, dobro je poznao bol, strah, patnju i tugu (pjesništvo egzistencije), a posebice nakon rano preminuloga brata Slavka, također pjesnika, kada uzimajući ime pokojnoga brata Slavka kao srednje književno ime tvorbeno spaja

3 Usp. Jelčić, D. I Jedni i drugi: kroatološke teme: eseji, kritike, komentari, sjećanja: 1956. – 2014. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 2015., str. 410–411.

4 Markasović, V. Književnokritička recepcija stvaralaštva Miroslava S. Mađera. // Miroslav S. Mađer i kritika / priredila Vlasta Markasović. Zagreb: Stajer-graf, 2004., str. 11.

5 Usp. Šalat, D. Komentator ljudske duše: razgovor s Miroslavom Slavkom Mađerom. Dostupno na: <https://www.matica.hr/kolo/313/Komentator%20ljudske%20du%C5%A1e/> (29. 4. 2022.)

6 Mihanović-Salopek, H. Miroslav S. Mađer – pjesnik panonske rapsodije riječi. // Mađer, M. S. Izabrana djela: Izabrane pjesme I. / odabrala i priredila Hrvojka Mihanović-Salopek. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonско-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata; Krešendo, 2014. Str. 19–21.

„svojevrsnu pitku stihovnu kantilenu s ‘misaonim’ pjesničkim praksama“⁷ uz obrazloženje da je riječ o jedinstvu krvi. Naime, u (auto)biografskome tekstu *Jedinstvo krvi*, objavljenom 1955. godine u *Krugovima*, Miroslav S. Mađer ističe snažnu vezu sa svojim bratom Slavkom, s presudnim utjecajem majke Lucije: „Ali ipak, pogled koji sam znao zadržati na njemu, a koji je izražavao čuđenje, naivnost i nerazumijevanje, bio je već onaj, koji je postepeno odavao intuitivnu vezu s bratovom samoćom pjesnika. (...) On je samo fizički bio uz nas, jeo i spavao s nama, ali je bio izvan nas daleko negdje u nejasnome svijetlu svojih misli i osjećaja. Volio me ne samo bratski, volio me je jače i više nego što sam mogao spoznati i uvidjeti, uvijek više od sebe. Mislim da je u meni gledao život, kome je htio nadodati sebe, sa kojim se htio udružiti u jednoga čovjeka u jedan život radosti“⁸. Mađer, nadalje, ističe bratovu bezgraničnu energiju radosti prema prirodi i stvarima, zemlji, zraku, žitu itd., pisao je Slavko, dok je bio bolestan i ležao u sanatoriju sam i izgubljen u tuberkulozi, o radosti, životu, vjeri, pobjedi života i pobjedi mladosti: „Tako se borio i protiv bolesti, a lijekovi nisu pomagali, borio se za sunce, želio je željeti, želio je živjeti, i voljeti stvarati. I kada čovjek ne bi mogao proplakati nad smrću i nad tako rano izgubljenim životom, morao bi proplakati nad smrću i nad tako rano izgubljenim životom, morao bi proplakati zbog onog divnog i ujedno tragičnog oduševljenja za radost, za smisao stvaranja“⁹. Ostale su Slavkove pjesme kao ostavština u bratovim rukama, pjesme čovjeka koji nije doživio život da ga živi, pjesnika koji nije doživio svoju poeziju u obliku javne afirmacije i rada. Miroslav ih nije mogao odmah objaviti zbog tadašnjih književnih tendencija i tzv. estradnoga jezika i poezije te zbog naglašenoga subjektivizma. Razmišljajući ipak kako da oživi Slavkove pjesme, u Miroslavu se javljala potreba „da ih prisvojim, da se nadovežem na njih, da ih unesem u svoj poetski organizam i da se uz njega mrtvoga, uz njega koga više nema kao živog pjesnika, vežem stvaralački. I otud iz tih razmišljanja, iz toga odnosa i takve orijentacije sazrela je moja odluka o ujedinjavanju Slavka i Miroslava u Miroslava Slavka Mađera. Vjerovao sam u jednoga čovjeka, u jednu krv“¹⁰. Analizirajući i razmišljajući, stoga, o ovome piscu, autoru panonskih krajolika, uočava se pjesništvo duše koje prožima spontanost, srdačnost jednostav-

7 Bošnjak, B. Miroslav Mađer: pjesništvo zavičajnog nomadizma. // Književno djelo Miroslava S. Madera / urednici Dubravko Jelčić i Martina Grgurovac. Vinkovci: Privlačica; Zebra, 2009. Str. 24.

8 Mađer, M. *Jedinstvo krvi*. // Mađer, S.; Mađer, M. S. *Izabrane pjesme* / urednik Josip Pupačić. Zagreb; Vinkovci: Matica hrvatska, 1969. Str. 117.

9 Isto, str. 118.

10 Isto, str. 120.

nosti te topla humanistička duhovnost. Slavonsku je zavičajnost Miroslav S. Mađer obilježio na razmeđu djetinjstva, poleta mladosti zrele kontemplacije u kojoj spoznaje kršćansku duhovnost. Postati kao skrušena molitva – budi nebo, budi zemlja – temeljna je, dakle, duhovna poruka idilične nostalgije Miroslava S. Mađera. Ispisuje pjesnik Mađer molitvenim obraćanjem i ove poruke: potrebno je ostati ponizan, biti skroman, očistiti se gorskom vodom, doživjeti prolaznost kao kruh i pronaći slobodu. Bog iskušava čovjeka dajući mu signal patnje, no suvremenik želi ići samo stranputicom. Na tome putu deciviliziranoga društva, zarobljenog tehnikom, čovjek – suvremenik gubi identitet i negira humanost. Katkad je ljubav, pozitiva u lošem, pretočena u egzistenciju dobrih djela i drevnih zavjeta koje daje Bog Čovjeku, napisanom u Bibliji. Stoga je poezija Miroslava Slavka Mađera „skrivala u sebi intimnu dramu čovjeka iz koje će se, kasnije, izviti sadržaji čovjekova života i ljubavi (...) mada duboko, u osnovi ovih lirskih kantilena leži čovjekova tragika, one predstavljaju himnodije svijetu u kome živi, radi, voli i trpi – čovjek (...) po svojoj iskrenosti i snazi po originalnosti i nadasve, po humanizmu ona odražava vid života našeg vremena i našeg čovjeka; njegove patnje, borbu i čežnju za boljim i ljudskim životom“.¹¹ Mađerova je lirika nekonfliktna te označava iskrenu ispovijed čovjeka toplim, molitvenim obraćanjem.

Svjetlo na putu gubitka urbanoga humanizma

Religiozno-duhovno pjesništvo u hrvatskoj književnosti obuhvaća mnogo-brojne antologije jer je motiv kršćanstva duhovna os hrvatskoga pjesništva tijekom stoljeća. No još uvijek ne postoji cjelovita tematska antologija pjesništva o Kristu. Treba istaknuti da se posebice devedesetih godina 20. stoljeća u centru prikupljanja i pisanja upravo ističe kršćanska duhovna baština. Vladimir Lončarević uočava kako je ovu činjenicu utoliko važnije istaknuti jer je hrvatska književnost tijekom moderne i nakon nje doživjela „više pokušaja duhovnog prevrednovanja, pa i same pokušaje da se kršćanska duhovna baština iz nje iskorijeni ili zabaci na sam rub književnog interesa. Tako je nakon neuspjele ideološke proskripcije neposredno nakon Drugog svjetskog rata čest pristup pri ocjeni značenja te baštine u našoj književnosti od moderne nadalje bila kritička trivilizacija kršćanskog pjesničkog izražaja ili njegovo

11 Mađer, M. S. Utaman (predgovor J. Pupačić). Zagreb: Lykos, 1957. Str. 55–58.

potpuno prešućivanje. Pokazalo se međutim suprotno: religiozna, pa tako i kršćanska lirika plodna je, raznolika i trajno utjecajna na razvoj hrvatskoga pjesništva. Suvremena kritička recepcija to uostalom sve više potvrđuje.¹² Miroslav Slavko Mađer pjesništvo Kristova nadahnuća obrađuje u zavičajnosti te jezično i stilski određuje prostor kojemu pridaje posebnost i metaforično ga povezuje s narodnim duhovnim vjerskim elementima. Estetika ga (muzikalno) pomiče do „poljskih raspela“ u stihovima koje dodiruje šapat Gospodina i humanizira pejzaž koji nemirnom tišinom slavi postojanje ljepote. Treba istaknuti, nadalje, prema tumačenju Hrvojke Mihanović-Salopek, kako Mađer pripada rijetkim pjesnicima 21. stoljeća koji ne izražavaju uobičajenu indiferentnost, poigravanje s apsurdnošću ili sveopći cinizam prema pojedinim devijacijama suvremene civilizacije, (...) pjesnik Mađer nalazi se, pišući svoje pjesme Bog silazi s neba koje je previsoko, u Bibliju, Molitve, Našašće, u duševnome ushitu kao protagonist zbivanja, kao zbiljski putnik – hodočasnik, (...) odnosno poklonik duhovne tišine.¹³ Poznata Mađerova pjesma *Pjevat će Slavonija* pjesma je tuge i sreće, bola i smijeha te odiše tonom postojanja, dubinom slavonske brazde, širinom duše itd., postajući himna unikatnoga Božjeg djela nastalog na našem slavonskom rajskom prostoru. Slavonska tema je univerzalna, protočna poput rijeka, oduvijek je postojala kao rapsodija susreta čovjekoljubivosti, uprta pogleda u Nebo s prekrizanim rukama molitve. Svakodnevnica i interpretacija čovjeka Panonije, raslojenog od inata, čudne neuništivosti, utkana je u traženju putokaza kamo dalje?! Vladimir Rem naglašava kako su Mađeru, baš kao i M. A. Reljkoviću, neopravdano zamjerali tzv. slavonski kompleks regionalizma jer iako je bio i zaljubljenik i zavjerenik rodne provincije (Hrtkovci, Vinkovci), jednako je zapažen i kao pjesnik velegrada – Zagreba.¹⁴ Misija umjetničko-književnoga diskursa treba dati neki razložan odgovor na pitanja: Zašto smo ovdje i jesmo li djeca Gospodinova? Gdje je pjesničko poslanje? Tko je ipak ON? Skicira li smjerokaze i razvoj Čovjeka?! Samozatajnost pjesnika Mađera, ovjenčana krajnostima nestajanja, opraštanja, negdje na raskršćima vjetra, pronalazi nit

12 Lončarević, V. Predgovor. // *Krist u hrvatskom pjesništvu: od Jurja Žižgorića do naših dana: antologija duhovne poezije / izabrao i priredio Vladimir Lončarević*. Split: Verbum, 2007. Str. 7.

13 Usp. Mihanović-Salopek, H. *Mađerova posthuma – „Stihovi se družu samo s oblacima“*. // *Mađer, M. S. Izabrana djela: Posthuma IV / odabrala i priredila Hrvojka Mihanović Salopek*. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonsko-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata; Kresendo, 2019. Str. 19, 24.

14 Usp. Rem, V. *Čudan si ti, grade... // Mađer, M. S. Pjevat će Slavonija / urednik Vladimir Rem*. Vinkovci: Društvo književnika Hrvatske, Sekcija za Slavoniju i Baranju; Iskra, 1982. Str. 5–7.

poveznicu s Nebom kao utjehom vječnosti. Usporedba je imaginarnost Slavonije i Srijema (Mađerov rodni prostor) gdje je zemlja, prah, osnovni kapital koji se ostavlja na zadnjemu putovanju ususret Bogu gdje mrtvi za nas žive čekajući negdje daleko. Sead Begović naglašava da Mađer nikada nije bježao od „intimističkih općih mjesta, smatrajući to kao ‘oporuku svakoga slavonskog tragičnog i svečanog sažimanja glede pripadnosti rodnoj ravnici’. Treba istaći da M. S. Mađer možda jest zahvalni zavičajac, ali se također dobro zna da svi tako motivirani, a dobri pjesnici rodnog »tla« (primjerice Jesenjin) na kraju završe kao svjetski pjesnici“.¹⁵ Pjesma Misa est problematizira i propituje banalni odnos čovjeka naspram Gospodina Isusa Krista, naglašava ideal i djela čovjeka grješnika i uzvišenosti Boga Krista. Naime, realnost da se površno vjeruje ipak ostaje u blatu svakodnevice, možda malo čistiji... još daleki Isusu – naglašava Mađer. Pjesma Unutarnje ponašanje ističe kako kršćanska duhovnost u povijesnome slijedu negira civilizacijski okvir koji čovjeka nije promijenio nabolje u duhu Krista. Bijeg u prirodu te ladanjske skute sela nisu pružili spokoj, duševni mir, zato je to naličje ljubavi, a lice Boga koji je u nama naziva se prava ljubav. Simbolika poljskoga raspela jest odnos uzvišenosti Bogu naspram banalnosti suvremenoga grešnika (svatko od nas prema Mađeru). Miroslav S. Mađer u nastavku problematizira na koji način pomiriti sveto i obično (otići čiste duše pred Gospodina, oprostiti svima koje volimo ili ne volimo?!). I daje odgovor: jedino molitvene oči i sklopljene ruke pomažu jer intelektualno (znanstveno) seciranje vjere ne daje odgovor jer nije ponizno, skrušeno, iskreno, kristovsko opraštanje i ideal kakav treba biti. Katica Čorkalo Jemrić ističe kako je Mađer često zaokupljen pitanjem hoće li umjetnost, „zahvaćena pošastima eksperimenta, estradizacije i kiča, uspjeti preživjeti tehnološko doba tako protivno njezinoj esencijalnoj biti, te zaključuje da je pisana riječ najugroženija s obzirom da današnji čovjek sve više sluša i gleda, a sve manje čita. A ipak vjeruje da će književnost preživjeti, kao i ostale umjetnosti, jer će mnogoliki i složeni život zahtijevati očitovanje neugasiva ljudskoga duha i darovitosti“.¹⁶ U takvome razmišljanju, Mađer zaključuje: Čovječe, uči od raspela, budi Kristovo nadahnuće ako želiš biti bolji, sadržaj-niji, iskonski putnik prema Nebu. Pjesma Stare molitve ističe biblijsku motivaciju o skromnosti, čistoj vodi, sretnome kruhu, jednostavnosti, slobodi –

15 Begović, S. Savez s nesklonošću i proturječjima epohe. // Mađer, M. S. Stari hram: iz pjesnikove ostavštine / urednica Marijana Rukavina Jerkić. Zagreb: Stajer-graf, 2017. Str. 139.

16 Čorkalo Jemrić, K. Kolumna pisana srcem. // Mađer, M. S. Zavičajni zapisi: o Vinkovcima i Vinkovčanima / urednica Katica Čorkalo Jemrić. Vinkovci: Privlačica, 2009. Str. 9.

Božjoj volji. Snaga Duha moli Boga da čovjeku ulije snagu da ne poklekne izazovima. Mađer ističe da užurbanost suvremenoga čovjeka, s tehničkim inovacijama, njega dehumanizira i obogaćuje grješnim, gramzivim prokletstvom (novac kao đavolsko gnojivo!), a izlaz je traženje puta prema Bibliji što znači postati plemenit i cjelovit. Istu poruku Mađer iskazuje i u pjesmi Crni glasovi koja opisuje civilizacijski glib krvavoga vremena i brodolomnoga nesretnika (nestajanje čovječnosti i humanizma, a slijedi umiranje i nestanak čovjeka). Izlaz je, tumači Mađer, u traženju i nalaženju Boga. Poruka je možda i u pjesmi Molitve koja naglašava kako Bog sniva u pjesnicima, Bibliju valja čitati opet i cijeli je svijet treba čitati (možda bi tada svijet bio bolji?!). Pjesma Milosrdna pjevna sloboda ističe poruku – izbor je naš, izbor je moj! U pjesmi se uporabom mislenih imenica (mirna java, suton, ljubav, zagrljaj, ekološka svijest, svete riječi, drhtav korak) daje jača smislenost, muzikalnost i jačina Mađerove poruke. S obzirom na povijesnu razinu,¹⁷ treba istaknuti da se Mađer, otrgnut od klasičnoga shvaćanja i osjećaja transcencije kao objavljenog Boga, našao pred starim pitanjima o smislu u novim uvjetima. Naime, Mađer u svojim pjesmama ističe ništavilo, bijeg u carstvo tišine koje jedino može spasiti lice i obraz Božjega stvora na putu k vječnosti – to je svetilište tišine. Alati pokreta do sebe mogu biti, prema Mađeru, poznati zvuci tišine i šutnje preko molitve koja se provodi kroz san, potiče pjev duše, ideala slobode, vođena duhovnom rukom. Mađer ističe kako svako ljudsko biće u jednome trenutku poželi osjetiti supstrat čovjeka blizinom srca i trzaja napetoga tijela. Čovjek gol do srca, slobodan poput pjesnika traži pomoć Nebeskoga zamišljenog kao rukoljub vedrim pticama. S obzirom na kritičku razinu,¹⁸ u kojoj se odnos prema smislu gleda kao odnos prema posljednjim konzekvencijama metafizičkih i ontoloških pitanja, Mađerovo pjesništvo karakterizira se pozivanjem na raznovrsne entitete za ontološka počela (Priroda, Život, Povijest), kao i, u kasnijim razdobljima stvaralaštva, fluidnim osjećanjem numinoznoga božanstvenog, svetog što se pokazivalo evokacijom i slutnjom. Naime, Mađer ističe kako idilična nostalgija vidno prokazuje prljavu stvarnost svakodnevlja na suprotstavljenome polu koja zrcali optimizmom, mirisom voća i tišinom riječi. Priroda je nebesko gnijezdo pokraj šume i čiste rijeke koja pruža gostoprimstvo tjeskobnomu samcu. Pjesnički ideal ljubavi, mirnoće, zagrljaja, pozitivnih vibracija nudi se kao rješenje poput no-

17 Jurica, N.; Petrač, B. Uvod. // U sjeni transcencije: antologija hrvatskoga duhovnoga pjesništva od Matoša do danas / sastavili Neven Jurica i Božidar Petrač. Zagreb: Školska knjiga, 1999. Str. 10.

18 Isto, str. 11.

stalgije u simbolu rječice, zelenila, obale i ptice... Dakle, Mađerova „čežnja za kategorijom beskonačnosti utjelovljena je u viziji nepregledne panonske ravnice, cesta koje vode u nedogled, dok je šuma i stablo kao arbor vitae pojam i fenomen obnavljajuće prirodne vitalnosti, energije zavičaja i univerzuma istodobno“.¹⁹ Kao nomad, lualica, izgubljeni samac bez sidra, Čovjek vapi za silaskom Boga na svoje pute. Tako bi drhtavim korakom, umilnim udahom u zagrljaju svete riječi našao put i doživio preporod. Dakle, Mađer ističe da je Spasitelj Isus svjetlo na putu gubitku urbanoga humanizma, savjetuje svakoga čovjeka da se makne od opačina, uroni u tišinu molitve i voli sklopljenih ruku. Bog me prati u stopu, drži za ruku, želi mi svetkovinu da ne budem stranac i brani me od grijeha – naglašava Mađer. S obzirom na estetičku razinu,²⁰ Mađera kritika, kao i književni ukus, nije dovoljno prepoznala kao religiozno-duhovnog pisca možda i zato što se pri izboru pjesama za uvrštavanje u antologije nije težilo ponuditi zaokruženu, čvrstu i nepromjenljivu vrijednosnu sliku hrvatskoga pjesništva, već sa željom da se svakog pjesnika predstavi s onoliko pjesama koliko je dovoljno za potpunu i neupitnu prezentaciju pjesnikovih duhovnih nagnuća. Mađer se u antologiji *U sjeni transcencije: antologija hrvatskoga duhovnoga pjesništva od Matoša do danas* (1999.) predstavio četirima pjesmama (Predodžbe stvari, Tajne, Kome to govorim, Stvoritelju, Svetilište tišine), dok se u antologiji *Krist u pjesništvu: od Jurja Šižgorića do naših dana: antologija duhovne poezije* (2007.) predstavio samo dvjema pjesmama (Misa est..., Unutarnje ponašanje) što je nedvojbeno nedovoljno. Naime, Miroslav S. Mađer danas je jedan od rijetkih pjesnika koji „ne iskazuje indiferentnost za društveni aureal, on još uvijek vjeruje u moć angažirane riječi koja će svojom tragikom, vapajem, ironijom ili apelom prokazati suvremena zastranjenja, ali u nadi za probuđenom svijješću čovjeka koji će ih pokušati ispraviti (...) pjesnik mora na određeni način biti demijurg“.²¹ Vjera i religijska čežnja u Mađera prožimaju vrhunske stranice hrvatske poezije uopće. Stoga je Mađerov duhovno-religiozni opus nedovoljno istražen i analiziran, nepravedno zapostavljen u antologijama, a upravo se njegova pjesnička duhovnost izgrađuje na matrici kršćanske duhovnosti, koja proizlazi

19 Mihanović-Salopek, H. U vrenju unutarnjeg života. // Mađer, M. S. Izabrana djela: Izabrana proza II. / odabrala i priredila Hrvojka Mihanović-Salopek. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonsko-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata; Krešendo, 2016. Str. 38.

20 Isto, str. 12.

21 Mihanović-Salopek, H. Miroslav S. Mađer – pjesnik panonske rapsodije riječi. // Mađer, M. S. Izabrana djela: Izabrane pjesme I / odabrala i priredila Hrvojka Mihanović Salopek. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonsko-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata; Krešendo, 2014. Str. 27.

iz osobe Isusa Krista i njegove uloge u čovjekovoj povijesti. Upravo zanemareni, zaboravljeni, „vodeći osvrtnik“,²² pjesnički nadareni Mađer, u kontekstu religiozno-duhovne lirike, treba pronaći svoje mjesto u budućim istraživanjima iste lirike s ciljem muzealizacije njegovih pjesama u hrvatsku antologiju religiozno-duhovne lirike 20. i 21. stoljeća.

Zaključak: Mali čovjek na putu ljubavi, molitve i sebe

Humanistički apel (pjesnička polemika) poezije Miroslava Slavka Mađera, kao opreka hermetičkoj stezi, jest poziv na vraćanje vrednota na kojima se temelji svijet kršćanstva. Jedino duhovni Čovjek postaje putnik u Nebesko. Mađer ovaj apel iskazuje učestalom uporabom metafora krajolika, muzikalnosti stiha te egzistencijalne refleksivnosti. Pjesnik Čovjeka i Prirode u izgubljenoj prolaznosti stihovima naglašava egzistencijalna stanja i nudi duhovnu hranu molitvom. Njegova receptura nalaže duhovni mir te kako treba učiti misaoni bitak i u samoći, u slobodnosti čekati odgovor, možda i pokraj Bosuta, nadomak Srijema i Marije Bistrice. Dubravko Jeličić, u svojem programskom tekstu *Nacrt o pjesništvu Miroslava Slavka Mađera*, potvrđuje tezu da je Mađer pjesnik čovjeka i prirode, onakvih kakvih su „od iskona i kakvi će biti, valjda, sve dok ih bude: i prirode i čovjeka – stoga mu pjesme nisu rezonanca povijesti ni metafora politike, već prave himne životu: elementarnom, izvanvremenskom životu (...) jer sve do pojave Miroslava S. Mađera mi zapravo nismo imali poeziju zemlje ovako širom otvorenu i razigranu, ovako neobuzdano raspjevanu, jednostavnu i neiscrpnu kao što je neiscrpn i jednostavna priroda sama“.²³ Tiha iluzija suvremene civilizacije negira čovječnost, ubrzava izvanjsko, ambalažira duh. Sam stav autentičnoga stvaratelja (poet-monumentaliteta²⁴) i pjesnika Miroslava Slavka Mađera jest povratak starim i mudrim Božjim zakonima življenja. Put oporavka, čita se u pjesmama Mađera, kreće iskrenim srcem, jednostavnošću, tihom molitvom i tišinama profinjene duše. Mađer ističe jadrnost tehnike koja pojedinca drži u kavezu bez slobode. Moguće promjene su čiste ruke, dječja iskrenost duše.

22 Fabrio, N. Mađerov slavonizam (ili kako bi rekli ilirci: Primorac Slavoncu). // Književno djelo Miroslava S. Mađera / urednici Dubravko Jeličić i Martina Grgurovac. Vinkovci: Privlačica; Zebra, 2009. Str. 47.

23 Usp. Jeličić, D. *Nacrt o pjesništvu Miroslava S. Mađera*. // Mađer, M. S. *Izabrane pjesme / izabrao Dubravko Jeličić*. Zagreb: Naprijed, 1991. Str. 150–151.

24 Usp. Mađer, M. S. *Izgubljene prolaznosti: stihovi u prozi*. Zagreb: M. S. Mađer; Grafocentar, 2009. Str. 166.

Bog iskušava čovjeka – pjesnika Mađera te on kao glasnik šapuće mogućí rasplet i spas od dehumaniziranoga stroja, zarobljenog u tijelu suvremenika, bez glasa, dok je sitost nahranjena stresom. Odbacivanjem tišine čovjek se gubi u pustinji civilizacije i tehnike koja ništi sve duše i prezire izbor stranca za slobodom koji komunicira molitvom. Ispod te površnosti postoji voda, bistra vedrina, crna slutnja iskre života utopljena u hlapljenju kao stvarnost suvremenoga traganja. Pjesnik i bjegunac Miroslav S. Mađer nudi alternativu kroz poetiku jednostavnosti nasuprot vulgarnoj zarobljenosti tehnologijom jer samo treba blagovati duhovnu hranu te tako i istinsku slobodu pojedinca. To je, biblijski rečeno, zagrljaj Neba i Isusova poslanja ljubavi: odustati biti automat! Mirko Hunjadi ističe: „Nismo mrtvi, piše Mađer u pjesmi posvećenoj vukovarskom prijatelju. (...) Kao kruh nam je potrebna ova pjesnikova odrješita poruka. Jer je istinita, jer je zalog pjesnikova humaniteta, a to je trajno Mađerovo opredjeljenje i poetsko očitovanje“.²⁵ Ipak, već iz sadašnjih se spoznaja o Miroslavu Slavku Mađeru, može zaključiti barem jedno: Nemoj skladištiti suvremeni otpad, on razara duh! Bezuvjetno voli male stvari, otkrivaj sebe i živjet ćeš sretan! Mali čovjek na putu ljubavi, molitve i sebe!

IZVORI

- JELČIĆ, D. I jedni i drugi: kroatološke teme: eseji, kritike, komentari, sjećanja: 1956. – 2014. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 2015.
- Književno djelo Miroslava S. Mađera. Vinkovci: Privlačica; Zebra, 2009.
- Krist u hrvatskom pjesništvu: od Jurja Šižgorića do naših dana: antologija duhovne poezije. Split: Verbum, 2007.
- MAĐER, M. S. Daleki vlak. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika; GZH, 2008.
- MAĐER, M. S. Hrvatska enciklopedija. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37951> (29. 4. 2022.)
- MAĐER, M. S. Izabrana djela: Izabrana proza II. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonsko-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata; Krešendo, 2016.

25 Hunjadi, M. Maderova riječ u sudbini Domovine. // Mađer, M. S. Žita zemlje / urednik Mirko Hunjadi. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica; Iskra, 1993., str. 77.

- MAĐER, M. S. Izabrana djela: Izabrane drame i dječja književnost III. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonsko-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata; Krešendo, 2017.
- MAĐER, M. S. Izabrana djela: Izabrane pjesme I. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonsko-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata; Krešendo, 2014.
- MAĐER, M. S. Izabrana djela: Posthuma IV. Osijek: Društvo hrvatskih književnika, Ogranak Slavonsko-baranjski-srijemski; Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata; Krešendo, 2019.
- MAĐER, M. S. Izabrane pjesme. Zagreb: Naprijed, 1991.
- MAĐER, M. S. Izgubljene prolaznosti. Zagreb: M. S. Mađer; Grafocentar, 2009.
- MAĐER, M. S. Pjevat će Slavonija. Vinkovci: Društvo književnika Hrvatske, Sekcija za Slavoniju i Baranju; Iskra, 1982.
- MAĐER, M. S. Razgovor stvari. Vinkovci: Riječ, 2007.
- MAĐER, M. S. Stari hram: iz pjesnikove ostavštine. Zagreb: Stajer-graf, 2017.
- MAĐER, M. S. Zavičajni zapisi: o Vinkovcima i Vinkovčanima. Vinkovci: Privlačica, 2009.
- MAĐER, M. S. Žita zemlje. Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica; Iskra, 1993.
- MAĐER, S.; Mađer, M. S. Izabrane pjesme. Zagreb; Vinkovci: Matica hrvatska, 1969.
- Miroslav S. Mađer i kritika. Zagreb: Stajer-graf, 2004.
- ŠALAT, D. Komentator ljudske duše: razgovor s Miroslavom Slavkom Mađerom. Dostupno na: <https://www.matica.hr/kolo/313/komentator-ljudske-duse-20653/> (29. 4. 2022.)
- U sjeni transcencije: antologija hrvatskoga duhovnoga pjesništva od Matoša do danas. Zagreb: Školska knjiga, 1999.

Hrvatske čestitarske koleda kao odjeci praslavenskih obrednih tekstova

Lidija Bajuk

Institut za etnologiju i folkloristiku

O koledama i koledavanju općenito

Južnoslavenska *koleda*, *koledba*, *kolenda* ili *koledva* imenuje čestitarski ophod u novogodišnjemu razdoblju, na Badnjak i Novu godinu. Taj je ophod također zabilježen na Poklade, Uskrs, Jurjevo, Filiplje, Spasovo, Duhove, Ivanje, Sv. Anu, Veliku Gospu, Miholje, Sisevete, Martinje, Materice, Božić, Stjepanovo, Staru godinu, Sv. tri kralja, Svijećnicu.¹ Pojam se izvodi iz latinske riječi *calendae* koja se odnosi na prvi dan u mjesecu, točnije na prvi dan prvoga mjeseca u godini. Također imenuje osobite pjesme u kolu, zatim panj badnjak i krijes, obredno pecivo i dar, zbog čega im se pretpostavlja uključenost u običajno-obredne prakse praslavenskoga kulta nekoga božanstva.² Budući da je izgovaranje osobnoga imena božanstava bilo tabu, pripjevni dio neke izvanliturgijske ili paraliturgijske ophodne pjesme, čija je kompozicija trodijelno strukturirana prema semantičkome obrascu *traženje domaćina – pozdrav dopusnica, pohvala – dobre želje, traženje darova – zahvala i blagoslov ili kletva*,³ često sadrži zakodiran zaziv božanstvu.⁴

1 Milčetić, I. *Koleda u Južnih Slavena*. Zagreb: Knjižnica Jugoslavenske akademije, 1917., str. 59; Gavazzi, M. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Hrvatski sabor kulture, 1991., str. 50, 76.

2 Lozica, I. 2003. *Poganska baština*. Zagreb: Golden marketing, 2002., str. 173–181; Katičić, R. *Zeleni lug*. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska; Mošćenička Draga: Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, 2010., str. 346–349.

3 Perić-Polonijo, T. *Koleda – tekst u ophodu*. // *Dani Hvarskog kazališta 2 – srednjovjekova i folklorna drama i kazalište: eseji i građa o hrvatskoj drami i kazalištu / ur. N. Batušić i dr.* Split: Književni krug, 1985., str. 361, 376–383.

4 U sklopu projekta *Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse* (IP-2019-04-5621), autorica rada o tome je pod naslovom *Invocations, Incantations, Onomatopoeia and Other Croatian Traditional Verbalisations of Delight* izlagala na 18th ISFNR Congress *Encountering Emotions in Folk Narrative and Folklife* 5. – 8. 9. 2021., u organizaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Katedre hrvatske usmene književnosti i Odsjeka za etnologiju i antropologiju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Danak svanu, koledo, / sunce granu, koledo, / i obasja koledare. / I obasja naše dvore, koledo, / naše dvore i timare, koledo, / i obasja koledare. / Naše gore, koledo, / plodne njive, koledo, / i livade, koledare. / Oblak zastre, koledo, / vedro nebo, koledo, / munja šica koledare. / I ori se grmljavina, koledo, / kiša pada iz oblaka, koledo, / i nakvasi vrtle naše. / I ovlaži prašne dvore, koledo, / prašne dvore i timare, koledo, / i razgali koledare. / I napoji naše njive, koledo, / naše njive i livade, koledo, / i okupa koledare. / Sunce zađe, koledo, / rosa padne, koledo, / i natopi koledare. / Naše gore, koledo, / plodne njive, koledo, / i livade, koledare. (božićna pjesma iz slavonske Posavine)⁵

Krećući se naoposun (u smjeru Sunčeva prividnog kretanja), ophodni *koledari* pjevali su ih pred svakom kućom, a završno pjevano kolo plesali (igrali) na istaknutoj mjesnoj lokaciji (na uzvisini, raskrižju ili gumnu, pokraj vode, oko stabla ili krijesa) zvanj Igrišće, Kolarišće, Koledišće, Kolišće i sl.⁶ Najstariji poznati zapis o koledavanju iz Bugarske datira u 9. stoljeće,⁷ a na hrvatskome području prvi se put spominje u Statutu Grada Dubrovnika u 13. i opširnije u 16. stoljeću⁸.

Muško, žensko i žensko-muško koledavanje

U hrvatskoj tradiciji učestaliji su muški ophodi pokladnih *mačkarā* ili *maškarā*, jurjevskih *đureka* ili *đurđara*, adventskih (na Sv. Barbaru, Sv. Luciju i Sv. Nikolu) i novogodišnjih (na Božić i Svijećnicu) *bajača*, *fiolā*, *kole(n)dara*, *koleđana*, *koljana* i *čaroicā*, zatim trikraljevskih *barbaša*, *betle(he)mara*, *betlemaša*, *pastira* ili *zvezdara*, također pojedinačnih muških *gost(nik)a*, *polaznika*, *polāženika*, *poležaja*, *poležara* ili *položaj(nik)a* itd. Do sredine 20. stoljeća među rumunjsko-rekaškim Hrvatima uobičajilo se zajedničko koledavanje dviju muških skupinā predvođenih zajedničkim *vojvodom*, jedne skupine na

5 Knežević, G. Naše kolo veliko – Hrvatski dječji folklor (građivo iz 19. i 20. st.). Zagreb: Etno, 1993., str. 157.

6 Ivančan, I. Narodni plesni običaji Banije i Pounja. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1986., str. 19, 21; Gavazzi, M. Nav. dj., 185–186, 200–211; Tolja, N. Imotica kakve više nema. Imotica: Udruga Imotica, 2008. Str. 268–269.

7 Gluhak, A. Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb: August Cesarec, 1993. Str. 328.

8 Obradović-Mojaš, J. Kolenda u Dubrovniku. Tradicija kolendavanja od 13. do 21. stoljeća. Dubrovnik: Zavičajna kuća Dubrovnik, 2017. Str. 30–34.

čelu s *tancovođom* i druge s *kolovođom*,⁹ što možda upućuje na prvotno dva zasebna ophoda domicilnoga i doseljenoga stanovništva.

Dobro j'tro, gazda i gazdarica! / Došo nam sveti Đurđa u zelenoj dolami, / zelen ko gora, mokat ko voda. / Na gumnu vam žitni stog, / na njem' sjedi gospod bog. / Nekom dijeli šakom, nekom kapom, / a vama srećom i punom vrećom! / Kol'ko ima grančica, tol'ko bilo račića; / kol'ko ima pupića, / tol'ko bilo purića; / kol'ko ima listića, tolk'ko bilo pilića! (jurjevska pjesma iz Moslavine)¹⁰

Dobro jutro vam, Bog dej! / Denes je svete Barbare den, / a ja sam pak došel ka vam nekaj povem. / Ja vam želem ka bi imeli / v kocu prasice, v štali ždrebece, / v pojati telice! / Ja vam želem da bi vam pole rodilo / žitom i pšenicom, i svem biljem u obilju! / Ja vam želem da bi vam gorice rodile / z rujnim vincem tuliko / da bi vi meli lagve na lagvi, / da bi na sakim lagvu zrasla zelena kitica / na koju bi mogla sestti zlatna ftičica / ka bi zapopevala: / „Zdravo, Marija, / ovoj hiži milosti puna, / a napose sveta Barbara / na sve strani, / z Božjim telom naj nas nahrani, / sada i na smrtnom času! / Falen budi Jezuš Kristuš!” (barbinjska pjesma iz Međimurja)¹¹

Dobar večer, domaćine! / Evo gosta iz daljine, / evo gosta čarojica! / Dajte im, dajte! / Što ćete im dati? / Cipela je šulja, / ide voda nutra. (zimski pjesma čarojičara iz Banovine)¹²

U znaku domorodačkih božića koje su nadvladali indoeuropski ratnički bogovi i kršćanski Bog, jurjevsko-božićni ženski ophodi *fijole*, svječnički *koledušnjaki*, uskršne *posestrime*, jurjevske *jurjašice*, filipaljske *filipovčice*, spasovske *križarice* i ivanjske *ivančice*, *kresovalj(k)e*, *kri(je)snice*, *ladajinke*, *ladarice*, *po-kresnice* ili *tijokalice*, također povorka djevojaka s uskršnim košarama, ljetnih

9 Krpan, S. Hrvati u Rekašu kraj Temišvara. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Kršćanska sadašnjost, 1990. Str. 141–142.

10 Lovrenčević, Z. 1. Narodne pjesme iz okolice Bjelovara, sv. X. (rkp 211 N). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1953. – 1956., str. 211 N, 15256.

11 Žganec, V. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, knjiga I. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor, 1990. Str. 128.

12 Ivančan, I. Nav. dj., str. 23.

žetelicā i pogrebnih narikača,¹³ pokazuju da je javni život djevojaka i udanih ženā patrijarhalne seoske zajednice bio dopušten samo u svete blagdanske dane.

Dobar večer, gazdarice, / prid kućom ti fiole! / Prid kućom ti zelen bor, / za njegov svezan konjic tvoj, / na njem jaši (Milan) tvoj; / na glavima krunica, / u ruci mu grančica, / na grančici tičica. / tičica je popivala, / Mlado lito dozivala: / „Fiole, fiole, / svakom budi fiole!” (božićna pjesma iz Like)¹⁴

Filip i Jakob goru lomio. / (Filipovčice, jakobovčice, / drvce zeleno, jajce šareno.) / Goru lomio, Boga molio: / da nam Bog da, da kiša pade, / da kiša pade, da trava raste, / da trava raste, da paun pase. (prvosvibanjska pjesma iz Srijema)¹⁵

Ladarice ladaju, / (ladoj, lepo ladoj) / Ivanu se nadaju! / Bog vam dao pune dvore, / pune dvore i obore! / Darujte nas, ne držte nas, / mi moramo dale iti, / vaše dvore ostaviti, / Sunce nisko, blato sklisko! (ivanjska pjesma iz Bilogore)¹⁶

Tako je nakon pokrštanja prva novogodišnja čestitarka kao navodno zlo- nosna bila nepoželjna, iako u inverzno-transvestitsko pokladno doba poimana srećonosnom.¹⁷ Na marginaliziranje ženskih godišnjih ophoda utjecale su i godišnje procesije glagoljaških bratovština.

Donedavni hrvatski božićni čestitari, sastavljeni od udavača i ženika, lič- ke su *kolenbače*,¹⁸ baški trikraljevski *koledvari*,¹⁹ karaševski par – djevojčica i

13 Huzjak, V. Zeleni Juraj. Publikacija Etnološkoga seminara FF Sveučilišta u Zagrebu II. Zagreb: JAZU, 1957., str. 26; Ivančan, I. Narodni plesovi Dalmacije 2. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, 1981., str. 23; Hećimović Seselja, M. Tradicijski život i kultura ličkog sela Ivčević Kosa. Zagreb: Mladen Seselja; Gospić: Muzej Like, 1985., str. 185–186; Gavazzi, M. Nav. dj., str. 39, 43–44, 59, 62–63, 74, 97–98; Širola, B. Folklor i muzička umjetnost. // Hrvatsko kolo, knj. 2. Zagreb: Matica hrvatska, 1931., str. 53–54; Žganec 1971., str. 195. Citirano prema: Knežević, G. Naše kolo veliko – Hrvatski dječji folklor (građivo iz 19. i 20. st.). Zagreb: Etno, 1993., str. 184, 193; Stipišić Delmata, Lj. I rič se Bogom učini – oratorijska kantata (kolende i božićni napjevi kod puka u Dalmaciji, Primorju i Istri). Zagreb: Ansambli narodnih plesova i pjesama Lado, 2006., str. 76; Matunci, G. M.; Matunci, J. Djeca se šale. Dječje igre iz Bilogore. Veliko Trojstvo: Općina Veliko Trojstvo, 2010. Str. 138–139.

14 Gavazzi, M. Nav. dj., str. 203–204.

15 Gavazzi, M. Nav. dj., str. 59–60.

16 Matunci, J. Nav. dj., str. 153.

17 Gavazzi, M. Nav. dj., str. 21, 173.

18 Ivančan, I. Nav. dj., str. 23.

19 Širola, B. Folklor i muzička umjetnost. // Hrvatsko kolo, knj. 2. Zagreb: Matica hrvatska, 1931., str. 53–54 u Knežević, G. Nav. dj., str. 184.

dječak.²⁰ Pokladnim pripremama u Putnikovićima svaki mladi muški plesač nazočio bi uz sestru.²¹ Posvjedočeni su ženske *križarice* i muški *krstari* ili *krstonoše* u istočnoj Hrvatskoj;²² ženske *do(j)d(ol)e* u Istri i Slavoniji te muške *dodole* u Mađarskoj i *dodule*, *dudule*, *đuđule*, *ojlule* ili *rosomanke* u Bugarskoj, ženske *barbaruše* na Krku, *prperuše* u Istri i *preperuše* na Pašmanu i Žumberku (i *prepelice* na Žumberku), *papaluge* ili *perperude* u Srbiji i *paparude(le)* u Rumunjskoj te muške *prporuše* u zapadnoj Slavoniji, Hrvatskome primorju i Južnovelebitskome podgorju, odnosno muške *peperude*, *peperuge* ili *perperone* u Albaniji.²³

U prošleme stoljeću bila je uobičajena nedjeljna šetnja nakon mise dviju zasebnih skupinā djevojaka i mladića.²⁴ Transvestitski izgled kastavskih *zvončara*, dalmatinskih *pr(i)pirušā* i *čarojicā* te slavonskih *kraljicā* ili *ljeljā* upućuje na hermafrodizam pretkršćanskih božanstava kojima ti folklorni likovi odjekuju²⁵ i čiji su predstavljači možda prvo bili razdvojeni na dvije ophodne skupine koje su se na vrhuncu obreda ponovno spojile.

Sretno jutro, vam seljani, / (oj, dodo le, moj križo le!) / Zatekosmo sve čobane, / rano jutro gdje blaguju, / nuz trpezu vino piju. / Hvalu dajte višnjem Bogu / i Mariji, Božjoj Majci, / što su vam se site krave, / site krave istelile, / sve volove vitoroge; / kobile se izdriebile, / sve konjice vilovite; / ovce su se izjanjile, / sve janjići vilorujni; / Krmače se ispratile, / sve praščići mesonosni. / Čobani vam potcikuju, / a čobanke vijence vijuju; / čobani su dobri gosti, / a čobanke igračice! (križevska pjesma iz zapadne Slavonije)²⁶

Njihovo simboličko vremensko-prostorno susretanje i prožimanje u znaku cikličkoga uspostavljanja kulta rodnosti i plodnosti ogleda se i u dubrovačko-primorske leksemu *prudelj* ‘leptir’ i ‘kolendar’²⁷ te srednjodalmatinskom

20 Hategan, P. Karaševski Hrvati. // Riječi 1–4 (2015), str. 21.

21 Ivančan, I. Narodni plesni običaji južne Dalmacije. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1985., str. 261.

22 Ivanković, Z. Običajne pjesme Komletinca. Vinkovci: Matica hrvatska, 2003. Str. 16–18.

23 Stepanov 1971, 306 u Knežević, G. Nav. dj., str. 236; Trošelj, M. Mitske predaje i legende Južnovelebitskog podgorja. Zadar: Ogranak MH, 2011., str. 95; Čulinović-Konstantinović, V. Dodole i prporuše – narodni običaji za prizivanje kiše. // Narodna umjetnost 2/1 (1964), str. 79, 92; Ujević, M. Dodole. // Hrvatska enciklopedija (1941. – 1945.), sv. 5. Zagreb: Naklada konzorcija hrvatske enciklopedije, 1941. Str. 143–144.

24 Lulić, J. Odnos muškarac – žena simboliziran u svadbenim običajima u Kalima (otok Ugljan), rukopisni magistarski rad. Kali: Narodna knjižnica, 1990. Str. 23.

25 Lozica, I. Kraljice u akademiji. // Narodna umjetnost 37/2 (2000), str. 77.

26 Kuhač, F. K. Južno-slovenske narodne popijevke, V. Zagreb: JAZU, 1941, br. 267.

27 Prema osobnom kazivanju autorici teksta kazivača iz Dubrovačkog primorja

višćica za imenovanje i ‘noćne leptirice’ i ‘vještice, zle žene.’²⁸

Prporuše hodile, / terem boga molile, / da nam dade kišicu, / da nam
rodi godina, / šenica bjelica, / i vinova lozica, / i nevjesta đetića, / do
prvoga Božića! / Daruj nama, striko naša, / oku brašna, striko naša,
/ bublu masla, / striko naša, / runce vune, striko naša, / jedan sirčić,
striko naša, / šaku soli, striko naša, / dva-tri jajca, striko naša! / Ostaj
zbogom, striko naša, / koja si nas darovala! (jurjevska pjesma iz zapad-
ne Slavonije)²⁹

Sakralizacija krajobraza i tematsko-motivska koleda

Jedno je od bitnih obilježja zaposjedanja zemlje unošenje je vlastitih bo-
žanstava u područje na kojemu je praslavenski svećenik – posrednik zapo-
sjedatelja vjernika i božanstava vlastitoga naroda, prema topografskim mit-
skim tekstovima uočio prirodne ili zatečene tragove praslavenske božanske
nazočnosti. Zatim slijedi obredno (pre)imenovanje, usklađeno s kulturnom
orijentacijom prema Suncu (istok : zapad, sjever : jug), zatim pravno do-
kazivanje o stvaranju i uređivanju svijeta te zaključno po-kazivanje mjesta
mitskih zbivanja i ustoličavanje vođe. A pod okriljem godišnjih i životnih
srećonosnih kružnih kretanja posvećenih ophodnika pjevača, svirači i ple-
sači su oko lokalnih prirodnih ili oko umjetnih objekata na nekadašnjim
obredištima potvrđenima lokalnom toponimijom, uz uporabu kulturnih re-
kvizita i glazbala, pjevali stihovane svete tekstove o stvaranju svijeta i svrsi
života, a nakon polaganja prisege častili se osobitim jestvinama. Tim su
strukturiranim kretanjima, propisanim oblicima i osobitim pjesmama pre-
dočavali kozmičke cikluse i kretanje nebeskih sfera, štujući božanske stva-
rateljice i stvarateljice.

Božanstvima se, dakle, pripisuju stvaranje i ciklična obnova svijeta, a čovje-
ku sakralizacija okoliša njima u čast. Preljub je uzrok prvotnoga kozmogo-
nijskog sukoba između nebeskoga gromovnika i podzemne pernatu-runjave
zvijeri. Gromovima bijući i natrag u podzemlje tjerajući božanskog uzroč-
nika Nereda (Kaosa), gromovnik vraća nevjernu suprugu, oslobađa vode te

28 Stipišić Delmata, Lj. Nav. dj., str. 1347.

29 Čubelić, T. Lirske narodne pjesme. Zagreb: Školska knjiga, 1956. Str. 43.

na početku dana i polugodišnjega razdoblja ponovno uspostavlja Red (Kozmos). Hijerogamijski božanski blizanci ciklički pokreću rodnost i plodnost, smrtnicima neprihvatljiv incestuozan brak između teomorfni sila prirode opravdava se obnavljanjem prirode. Njihov predodređeni proljetni susret i ljubavna veza u *zelenome lugu* okrunjeni su božanskom svadbom na ljetni suncostaj, koja je prototip svim ljudskim svadbama. No, s dolaskom zime mladost, snaga, ljepota i vrline im onemoćaju i zgasnu.³⁰ O tome s vremenom fragmentirane i više ili manje zakodirane pod utjecajem kršćanske reinterpretacije pjevaju izvaliturgijske i paraliturgijske kolede, međusobno se suodnoseći na tematsko-motivskoj razini bez obzira na to pripadaju li istomu ili različitomu hrvatskom području:

Dobar večer, gospodar, / izajdite pred svoj dvor! / Pred dvorom je konjic vran, / na konjicu sedalce! / Na sedalcu junak mlad, / na junaku kapica. / Na kapici tičica, / una lipo poje, / dobro leto zove: / saki trsak po koprenčik, / grebenica tri-četiri, hoj! / Fala, fala, gospodaru, / gospodaru, gospodinje, / na vem lepom daru! (jurjevska pjesma iz Pokuplja)³¹

Bog, daj dobar večer, (Jezuš i Marija!) / I 'vom gospodinu / i svoj hižnoj družbi! / Stani gori, gospodar, / vrzi na se plašt modar / ter se šeci na svoj dvor! / Na dvoru je zelen bor, / pod borom je vrani konj, / na njim sedi sinak tvoj; / s đundašcem osedlan, / s zlatnom uzdom obuzdan. / V ruki drži jabuku, / na jabuki kiticu. / Na kitici je ptica, / dobro leta klica: / da bi obrodilo / žito i pšenica, / i vino crljeno / ki je budu pili / i veseli bili / 'vomu gospodaru / ki će nam dat piti / i veselim biti! (novogodišnja pjesma iz Gradišća)³²

Na to Mlado leto, zdravi, veseli, / tusti, debeli kak šumski jeleni! / Daj vam Bog konjiče, voliče, / račiće, puriče, živinice, praščiče, / v štali ždrebece, v pojati telice, / v kocu prasice, a mej malo žganice! / Jare jarine, črne hajdine, žarke pšenice, zlata i srebra! / Dušnoga zveličenja,

30 Belaj, V. Hod kroz godinu. Zagreb: Golden marketing, 1998., str. 207–208; 2007., str. 420–426; 2009., str. 16; 2014., str. 46–72, 87, 100, 175; Katičić, R. Zeleni lug. Zagreb: Ibis grafika: Matica hrvatska; Mošćenička Draga: Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, 2010. Str. 389–396.

31 Knežević, G. Nav. dj., str. 158–159.

32 Kuhać, F. Nav. dj., br. 253.

mira Božjega, / blagoslova Božjega pak najveć! / Falen budi Jezuš Kri-
stuš! (božićna bajalica iz Međimurja)³³

... Bog, pomagaj tomu stanju, / tomu stanju, gospodaru, / gospodaru,
vse družine, / vse družine po se hiže, / od najvećšeg do najmenjšeg! /
Rodilo vam pole žitkom, / vsaka laca, pol vaganca; / rodila vam gora s
vinom, / vsaka loza pol vedarca; / rodila vam toga žirom; / vsaka grana
pol vagana! / Ne drž'te nas totu doge, / tu je blace do kolenca, / ša-
rem kravam do vimenca, / vranem konjom do stremenca! / Mi idemo
prašnim potom, / prašnim potoim, tamnim logom. / Ostalo vam totu
zdravlje, / vam na domu, nam na potu! (ivanjska pjesma iz Hrvatskoga
zagorja)³⁴

Oj, ulice, baulice, / na dvi strane jabučice! / A na treće sokol sedi, / so-
kol sedi i besedi: / „Jašio sam konja vrana, / pa sam našo zlatnu granu,
/ pa sam odno kulundžije, / da mi skuje troje ključe, // da otvorim bila
grada, / i da videm šta j' u gradu. / U gradu su devet braća / i deseta
sestra Marta. / Svi se redom razgovar'u: / - A šta ćemo sestra Martom?
/ Komu ćemo sestru dati? / 'e li Suncu, 'el Mesecu? / Sunce će nas ugri-
jati, / a Mesec će kumovati. / Kum, kum, ode dida u podrum! (svijeć-
nička pjesma iz Baranje)³⁵

... Vi pošljite vaše Mare / da pokupu zlatne rese. / Da odnesu u zlatara,
/ ... / da joj skuje dijamant. / Veselo, veselo! / Ako bude dobre sreće /
more steći vjerenika. / Kolendo, kolendo! (božićna pjesma iz dubro-
vačkih Martinovića)³⁶

Uočljiva je i njihova povezanost s pojedinim radnim i (pred)svadbenim lju-
bavnim pjesmama, odnosno s dječjim pjesmicama i uspavankama izvođeni-
ma izvan običajno-obrednoga vremenskog razdoblja.

Naša moba sakupljena, / (sele, žetva je, aj, aj, aj, / ustaj, ne spavaj!) /
okićeni ko svatovi. / Karat će nas stara majka. / Mladi momci i devojke,

33 Žganec, V. Nav. dj., br. 122.

34 Kuhač u Knežević, G. Nav. dj., str. 228.

35 Knežević, G. Nav. dj., str. 193–194.

36 Bonifačić Rožin 1962: br. 393 u Perić-Polonijo, T. Nav. dj., str. 373.

/ da zberemo s njime zlato! / Gromovniče, zatvor' neba! / Da ne padne mutna dažda, / da nam žito ne uquine, / trebat će nam u svatovi. / Da napusti laki vetar, / da žeťoće rashlađuje. (žetvena pjesma iz Banata)³⁷

Došla je vrana, / donesla purana. / (Hitro, hitro, bum-bum-bum, veselil svoje goste bum!) // Došel je zajec, / donesel koš jajec. // Došla lisica, / donesla dva sirca. // Došel je vukek, / donesel je kukek. (dječja pjesma iz Hrvatskoga zagorja)³⁸

Zibu-haju, / dete malo, / s kolca doli palo, / pak se je zaklalo. / Dajte, mama, / sira, kruha, / dok se juha kuha! / Cicu-micu, / idem k stricu, / vlovil bum lesicu, / denem na stolicu. / Dajte, mama, malo mesa, / Marinoga resa! / Šilo-bilo / je hodilo, / zaklalo kobilo, / zla se zahodilo. / Dajte, mama, staro vino, / v torbi je na klino! / Kato, zlato, / nejdik brato, / velko ti je blato, / blatna budeš, Kato! / Dajte, mama, meni mleko, / tam je na poceko! (uspavanka iz Međimurja)³⁹

Pjevajući o Suncu, Mjesecu i zvijezdama, o vjetru i kruni, o stablu svijeta sa zlatnom ili resastom granom, sokolom u krošnji i zmajem u korijenju stabla svijeta, o vodi premoštenoj zaljuljanim mostom, o razgovoru bora i jele, o sukobu sokola i zmaja i o letećemu zčaju nad Dunavom, o babi i djedu, o lovcu i zvjerčici, košutici ili vili, o osobitome cvijetu i o ophodnicima i njihovu putu, molbama, željama i prijetnjama, o kolu ili kući koju grade ophodnici, o kralju i kraljici ili o sestri i devetero braće u zlatovratim bijelim dvorima, o osobitome gradu, kući ili mostu, o zaključanoj kućnoj ostavi, konobi, staji ili toru, o udavači zaigranoj jabukama ili narančama i o zakotrljanoj jabuci, o rodnim poljima, voćnjacima, vrtovima i ružičnjacima, o lijepoj jahačici ili o lijepome konjaniku, o vili i konju, o pastirici i pastiru, o ubogome dječaku ili djevojčici na konju uz stablo i o bratu i sestrici, o sokolu i djevojci i o udavači i ženiku, o odlomljenoj grani i kovanju zlatnih ključeva, o djevojci prurušenoj u mladića i o mladiću prurušenom u djevojku, o usnulome pojedincu ili paru pod krošnjom stabla, o spavaču između dviju djevojaka, o spavačici između dvaju mladića i o usnulome sinu, o brodicu s djevojkom i jahačem na obali, o galiji s mornarima, o otetoj djevojci na galiji, o svatovskim vijećnicima za zlatnim stolom, o osobitoj

37 Kuhać, F. Nav. dj., br. 332.

38 Isto, str. 150.

39 Žganec, V. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja (svjetovne), I. sv. Zagreb: JAZU, 1924., br. 12.

svadbi, o djevojačkome kolu pokraj vode i o lijepoj vodonoši, o krijesu i svetcu, o spaljenome gradu, o svađi svekrve i nevjeste, o svetoj noći i rođenju djeteta, o božiću i njegovim trima sestricama, o bijegu i povratku božića, o darivanju ophodnika itd. – ti „drevni oblici narodne obredne lirike“⁴⁰ potvrđuju fragmentiranje ostihotvorenih južnoslavenskih svetih tekstova.

Svadbena koleda

I starije svadbene pjesme pjevale su se u kolu – oko usađenoga dvorišnog stalbca, stola i ognjišta te na mjesnim raskrižjima.⁴¹ Stihovi *koleda* koju su s papirnatom zvijezdom na štapu pjevala trojica dječaka iz Jarovce – nekadašnjega sela i današnje gradske četvrti u Bratislavi (u kojoj žive potomci Hrvata svojedobno pristiglih u Slovačku pred Osmanlijama) sadrži pripjevni zaziv podudaran s pripjevnim zazivom južnodalmatinskih *kolendā*, potvrđujući povezanost ekvinocijskih ophodnih pjesama za plodonosnu kišu, solsticijskih za očekivano vjenčanje mladih i rodnu godinu te svadbenih o stvaranju svijeta, uspostavljanju nove obitelji i ciklusu plodnosti:

Va voj chiži divojka, (veselimo se)! / Tanke boke visoke. / Ab' joj došao zaručnjak / Va vom ljeti lip, bogat. / Na polici raduju. / Chvalen but, Ježuš mali! / Na se vjek vjekov, amen! (trikraljevska pjesma iz Jarovce)⁴²

Koledāni kolo grade, / (koledo, koledo!) / Što ćemo im darovati, / (veselo, veselo!) / Toraljicu, bokaricu, / i dva ovna vitoroga, / jednu kravu trećakinju / i devojku uhodnicu. (božićna pjesma iz Boke kotorske)⁴³

Od dvora do dvora, / do kraljevog stola. / 'di kralj pije vina i kraljica š njime. / Da nam darujete, / da nam ponudite, / ovide, nama kažu, / seku

40 Propp 1961: 7 u Perić-Polonijo, T. Nav. dj., str. 361.

41 Novak, M. Tragovi hrvatske mitologije. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2007., str. 292–308.

42 Mrázová-Faltanová 1999, 112. Ta je pjesma potvrđena na širem području Gradišća:

Va 'voj hiži divojka, veselimo se! / Tanke boke, visoke, veselimo se! / Škandarom je pokrta, veselimo se! / Pod škandarom sto dukat', veselimo se! / Da b' joj došao zaručnjak, veselimo se! / Va 'vom ljeti lip, bogat, veselimo se! / Jabuke se črljenu, veselimo se! / Na polici raduju, veselimo se! / Daj nam svakomu jednu, veselimo se! / Čemo ti zahvaliti, veselimo se! / Hvaljen bud', Ježuš mali, veselimo se! / Na vse vjek' vjekom, amen, veselimo se! Gradišće. Karakaš, B. Antologija hrvatskih narodnih pjesama / Anthologie Kroatischer Volkslieder. Beč/Wien: Kulturno i sportsko društvo Zagreb / Kultur und sportverein Zagreb, 2013. Str. 155.

43 Čubelić, T. Nav. dj., str. 51.

neudatu! / Mi ćemo je udat' / i u mleku kupat'. / Neka bude bela / ko i ono mleko, / nek' bude rumena / ko ona ružica! / Ružica se pojavila / zlatnome kralju. / U našega kralja / sablja okovana, / u naše kraljice / suknja od ružice. (kraljička pjesma iz slavonske Posavine)⁴⁴

Tancali su Vlašici / po zeleni dražici! / med nimi je Dorka, / prelepa divojka. / Odi, Dore, na svet bor, / tam ćeš najti lepi dvor! / Na tim dvoru kitica, / na kitici tičica popeva - / - sega leta zeva. (svadbena pjesma iz Prigorja)⁴⁵

„Kamen-moste, ne lilaj se, / ... / dok ne pređem preko tebe, / da napojim žedne gerze...“ / „Kud su išli kad s' umorni?“ / „Išli jesu po djevojku.“ / „Je l' daleko ta djevojka?“ / „Pa baš nije ni daleko: / do nje ima devet gora / i deseti bor zeleni.“ / „Je li lijepa ta djevojka?“ / „Pa baš nije ni lijepa: / iz lica joj sunce sija, / a iz čela mjesečina.“ (svadbena pjesma iz Banovine)⁴⁶

Kobile se ždrijebile, krave telile, ovce jarile, krmače prašile, pure, guske i kokoške legle! (mladina svadbena bajalica iz Slavonije)⁴⁷

Umjesto zaključka: o kristijaniziranoj koledi

Na tragu Katičićeve rekonstrukcije praslavenskoga mitskog kazivanja studijom *Hoditi – roditi* (1989.), zaziv „bogu i boginjama“ i formulaični stih „dobro mu dan dohodio“ arhaičniji su od s vremenom preoblikovane dubrovačke *gradske kolende*:

Ovdi mi vas Bog i dobar večer, / u našega gospara Ivana! / Dobro mu dan dohodio / i svi dani unaprida. Amen! / Puška puca na veselje! / Prikupimo prijatelje! / Svak se miče, / svak se muči, / Božić nam je / sutra u kući. / U gospara vašega / pri' dvore pivajmo, / braćo, do zore!

44 Vinkešević, J.; Pavić, A. Pjesmom i plesom na vezove. Narodne pjesme i plesovi Slavonije i Baranje. Đakovo: Savez KUD-ova Slavonije i Baranje, Ogranak MH Đakovo, 2005. Str. 30.

45 Rožić, V. Prigorje. Narodni život i običaji. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2002. Str. 297.

46 Ivančan, I. Narodni plesni običaji Banije i Pounja. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1986. Str. 59.

47 Vitez, Z. Hrvatski svadbeni običaji. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2003. Str. 64.

/ A sad mi vas Bog veselio, / čestitome Vlahu / da se veselite! / Bog i boginje dali vam zdravlje i veselje, / i duhovno spasenje. (božićna pjesma iz Dubrovnika)⁴⁸

Taj pjesmotvorni zaziv predstavlja muško-žensko astralni *uroboros* čiji su simbolički kružni oblici uklopljeni u novogodišnje tradicijske obredno-običajne prakse:

Kolovođo, diko naša! (Kolendo, kolendo!) / Treni okom, kreni kolom! (Veselo, veselo!) / Kolo ti se okretalo, / kao Sunce, kao Mjesec, / na kolo ti magla pala! / Nije magla od oblaka, / nego kolo djevojaka. (božićna pjesma s Pelješca)⁴⁹

Takvo je i *biračko kolo* – javno susretno djevojaka i mladića stasalih za brak i obitelj.

Osim vjerske značajke, u prošlosti je bio važan za mlade osobe koje su se vjenčavale. Održavali su se tzv. *dernecki* (...) Momci su zamirili djevojke i pozivali ih u kolo. Dok su oni igrali kolo, njihovi su očevi odlučili komu će dati svoju kćer. Poslije Božića počele bi napovijedi... (Imotska krajina)⁵⁰

A sačuvane kolede s raznih hrvatskih strana, koje su se izvodile u godišnjim običajno-obrednim praksama, ne prožimaju samo etnička, sadržajna, tematsko-motivska, izvodačka obilježja, nego i pretkršćanski i kršćanski elementi.

Drenak drenku roža cvela, / okol njega kolo igra. / V onom kolu lepa Mara / ka Jezusa odzibala. / Nju Marija darovala / kaj Jezusa odzibala... (pjesma u kolu iz središnje Hrvatske)⁵¹

Dobar vam večer, gospodar! / (Na mlado leto, veselimo se!) / Na hiži vam zelenje, / u kući vam veselje. / U kući vam zlatan stol, / a na njemu zelen bor. / Okolo njega klupčica, / na njoj sedi Marija. / Marija drži Isusa, / Isus drži jabuku. / Isus pomane z jabuku, / u ono pole široko.

48 Stipišić Delmata, Lj. Nav. dj., str. 76–77.

49 Miličević, J. Etnološka i folklorna građa poluotoka Pelješca (rpk. 769). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1964., str. 45, br. 14.

50 Dropuljić, J.; Božinović, V.; Bilić, A. Običaji moga kraja. // Most 7 – list učenika osnovne škole (2012./2013.). Donji Proložac: OŠ Ivan Leko., str. 18

51 Deželić, Đ. Hrvatske narodne pjesme puka Štokavskoga i Kajkavskoga (rukopis, MH 186). Zagreb: HAZU, 1859., str. 179, br. 245.

/ Da bi vam pole rodilo / onom šenicom belicom! / Isus pomane z jabuku / u onu goru visoku. / Da bi vam gora rodila / i z onim venom rumenim! (božićna pjesma iz Bilogore)⁵²

Šetal se Ivan po zlatem mostu. (Na Ivanu je zlatno znamenje.) / Soprti i deva Marija. / V rokaj si nese sina Jezusa. / „Krsti mi, Ivo, sina Jezusa!“ / „Kak bi ga krstil, sam sam ne krščen? / Nesam se vučil decu krstiti. / Neg' sam se vučil s kosom kositi. / S kosom kositi, konje sedlati. / Konje sedlati, dalko jahati. / Čez gore visoke, čez vode gliboke.“ (pjesma u kolu oko ivanjskoga krijesa, Međimurje)⁵³

Budući da „ono što jest nastalo je iz onoga što je bilo i njime je određeno“,⁵⁴ izvanliturgijske i paraliturgijske koledarske pjesme možemo ubrojiti u najstarije hrvatsko duhovno nasljeđe.

IZVORI

- BELAJ, V. Hod kroz godinu. Zagreb: Golden marketing, 1998.
- ČUBELIĆ, T. Lirske narodne pjesme. Zagreb: Školska knjiga, 1956.
- ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, V. Dodole i prporuše – narodni običaji za prizivanje kiše. // Narodna umjetnost 2/1 (1964), str. 73–95.
- DEŽELIĆ, Đ. Hrvatske narodne pjesme puka Štokavskoga i Kajkavskoga (rukopis, MH 186). Zagreb: HAZU, 1859.
- DROPULJIĆ, J.; BOŽINOVIĆ, V.; BILIĆ, A. Običaji moga kraja. // Most 7 – list učenika osnovne škole (2012/2013). Donji Proložac: OŠ Ivan Leko.
- GAVAZZI, M. Godina dana hrvatskih narodnih običaja. Zagreb: Hrvatski sabor kulture, 1991.
- GLUHAK, A. Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb: August Cesarec, 1993.
- HATEGAN, P. Karaševski Hrvati. // Riječi 1-4 (2015), str. 5–48.
- HEĆIMOVIĆ SESELJA, M. Tradicijski život i kultura ličkog sela Ivčević

52 Matunci, G. M. Bilogorski običajnik, Božić – Božićnica KUD-a Veliko Trojstvo. Veliko Trojstvo: Općina Veliko Trojstvo, 2012., str. 75.

53 Žganec, V. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja. Zagreb: v. n., 1916., br. 6.

54 Katičić, R. Što nam znači povijest (nestručna razmišljanja). // Boristenu u pohode. Helenske i indijske šetnje i teme (misli i pogledi). Zagreb: Matica hrvatska, 2008., str. 13.

- Kosa. Zagreb: Mladen Seselja; Gospić: Muzej Like, 1985.
- HUZJAK, V. Zeleni Juraj. Publikacija Etnološkoga seminara FF Sveučilišta u Zagrebu II. Zagreb: JAZU, 1957.
- IVANČAN, I. Narodni plesovi Dalmacije 2. Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, 1981.
- IVANČAN, I. Narodni plesni običaji južne Dalmacije. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1985.
- IVANČAN, I. Narodni plesni običaji Banije i Pounja. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 1986.
- IVANKOVIĆ, Z. Običajne pjesme Komletinca. Vinkovci: Matica hrvatska, 2003.
- KARAKAŠ, B. Antologija hrvatskih narodnih pjesama / Anthologie Kroatischer Volkslieder. Beč/Wien: Kulturno i sportsko društvo Zagreb / Kultur und sportverein Zagreb, 2013.
- KATIČIĆ, R. Što nam znači povijest (nestručna razmišljanja). // Boristenu u pohode. Helenske i indijske šetnje i teme (misli i pogledi). Zagreb: Matica hrvatska, 2008.
- KATIČIĆ, R. Zeleni lug. Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska; Mošćenička Draga: Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga, 2010.
- KNEŽEVIĆ, G. Naše kolo veliko – Hrvatski dječji folklor (gradivo iz 19. i 20. st.). Zagreb: Etno, 1993.
- KRPAN, S. Hrvati u Rekašu kraj Temišvara. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske: Kršćanska sadašnjost, 1990.
- KUHAČ, F. K. Južno-slovenske narodne popijevke, V. Zagreb: JAZU, 1941.
- LOVRENČEVIĆ, Z. 1. Narodne pjesme iz okolice Bjelovara, sv. X. (rkp 211 N). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1953.-1956.
- LOZICA, I. Kraljice u akademiji. // Narodna umjetnost 37/2 (2000), 67–85.
- LOZICA, I. 2003. Poganska baština. Zagreb: Golden marketing, 2002.
- LULIĆ, J. Odnos muškarac – žena simboliziran u svadbenim običajima u Kalima (otok Ugljan), rukopisni magistarski rad. Kali: Narodna knjižnica, 1990.
- MATUNCI, G. M. Bilogorski običajnik, Božić – Božićnica KUD-a Veliko Trojstvo. Veliko Trojstvo: Općina Veliko Trojstvo, 2012.
- MATUNCI, G. M.; MATUNCI, J. Djeca se šale. Dječje igre iz Bilogore. Veliko Trojstvo: Općina Veliko Trojstvo, 2010.
- MILČETIĆ, I. Koleda u Južnih Slavena. Zagreb: Knjižnica Jugoslavenske akademije, 1917.

- MILIĆEVIĆ, J. Etnološka i folklorna građa poluotoka Pelješca (rkp. 769). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 1964.
- MRÁZOVÁ-FALŤANOVÁ, L. Výročné zvyky v Jarovciach a Čunove. // Chorvátska národnosť na Slovensku. História, onomastika, národopis / ed. J. Botik. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1999., 108–122.
- NOVAK, M. Tragovi hrvatske mitologije. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2007.
- OBRADOVIĆ-MOJAŠ, J. Kolenda u Dubrovniku. Tradicija kolendavanja od 13. do 21. stoljeća. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, 2017.
- PERIĆ-POLONIJO, T. Koleda – tekst u ophodu. // Dani Hvarskog kazališta 2 – srednjovjekova i folklorna drama i kazalište: Eseji i građa o hrvatskoj dramati i kazalištu / ed. N. Batušić i dr. Split: Književni krug, 1985., 358–397.
- ROŽIĆ, V. Prigorje. Narodni život i običaji. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2002. [1908.].
- STIPIŠIĆ DELMATA, Lj. I rič se Bogon učini – oratorijska kantata (kolende i božićni napjevi kod puka u Dalmaciji, Primorju i Istri). Zagreb: Ansambl narodnih plesova i pjesama Lado, 2006.
- STIPIŠIĆ DELMATA, Lj. Anima Delmatica. Zagreb: Profil, 2012.
- ŠIROLA, B. Folklor i muzička umjetnost. // Hrvatsko kolo, knj. 2. Zagreb: Matica hrvatska, 1931.
- TOLJA, N. Imotica kakve više nema. Imotica: Udruga Imotica, 2008.
- TROŠELJ, M. Mitske predaje i legende Južnovelebitskog podgorja. Zadar: Ogranak MH, 2011.
- UJEVIĆ, M. Dodole. // Hrvatska enciklopedija (1941.–1945.), sv. 5. Zagreb: Naklada konzorcija hrvatske enciklopedije, 1941.
- VINKEŠEVIĆ, J.; PAVIĆ, A. Pjesmom i plesom na vezove. Narodne pjesme i plesovi Slavonije i Baranje. Đakovo: Savez KUD-ova Slavonije i Baranje, Ogranak MH Đakovo, 2005.
- VITEZ, Z. Hrvatski svadbeni običaji. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga, 2003.
- ŽGANEC, V. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja. Zagreb: v. n., 1916.
- ŽGANEC, V. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja (svjetovne), I. sv. Zagreb: JAZU, 1924.
- ŽGANEC, V. Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja, knjiga I. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor, 1990.

N
I
V
E

Sve Nivesine bibliografije i biografija

Bibliografije radova

Bibliografija izv. prof. dr. sc. Nives Tomašević raspoređena je u tri velike skupine. Prva skupina obuhvaća objavljene knjige, članke i poglavlja u knjigama, znanstvene uredničke knjige te popis izlaganja. Drugu skupinu obuhvaćaju popisi mentoriranih studentskih ocjenskih radova (završni, diplomski i doktorski). Posljednja skupina je najveća, a obuhvaća popise knjiga koje je Nives Tomašević uredila u svojoj dugogodišnjoj uredničkoj karijeri. Popisi su razvrstani prema nakladničkim kućama u kojima je radila (Naklada Slon, Mozaik knjiga te Naklada Ljevak). Unutar svake nakladničke kuće navedene su biblioteke koje je uređivala te unutar svake biblioteke, kronološki su navedene sve knjige koje im pripadaju. Neke su biblioteke, poput Biblioteke Rukoljub, mijenjale nakladnika kako se urednica selila u drugu nakladničku kuću. Posljednji u nizu popisa čine ostala izdanja Naklade Ljevak, ona koja ne pripadaju niti jednoj imenovanoj biblioteci, ili su uvrštena u neke biblioteke u kojima je Nives Tomašević bila gostujuća urednica na jednom ili dvama izdanjima. Na kraju su popisane sve nagrade koje su osvojile knjige ili autori knjiga koje je Nives Tomašević uredila, biografija Nives Tomašević te popis nagrada koje je dobila osobno.

I. Objavljene knjige i radovi

Autorske knjige

1. Tomašević, N. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
2. Tomašević, N.; Horvat, J. Nevidljivo nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.
3. Tomašević, N.; Kovač, M. Knjiga, tranzicija, iluzija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.

Uredničke znanstvene knjige

1. Međunarodni interdisciplinarni umjetničko-znanstveni skup Pajo Kolarić i njegovo doba: zbornik radova. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2021.

2. Empowering the visibility of Croatian cultural heritage through the Digital Humanities / Tomić, Marijana; Willer, Mirna; Tomašević, Nives (ur.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2020.
3. Mirna Willer: Festschrift / Katić, Tinka; Tomašević, Nives (ur.). Zadar: Sveučilište u Zadru, 2020.

Poglavlja u knjigama i radovi u zbornicima sa skupova

1. Horvat, J., Mijoč, J., Tomašević, N. Paradigm of digital communication: The potential of multiple science script. 4th International Scientific Symposium „Economy of eastern Croatia – vision and growth“. Mašek Tonković, A, (ur.). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2015., 325–340.
2. Horvat, J.; Ljevak, P.; Tomašević, N., Gavranović, D. Književna kritika, nakladničke i knjižničarske anotacije u modernim i tradicionalnim medijima. 17. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture. Despot, I.; Gavranović, D. (ur.). Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2014., 70–90.
3. Horvat, J.; Mijoč, J.; Ljevak, P.; Tomašević, N. Economic expedience of glagolitic script in publishing sector of creative industry. 3rd International Scientific Symposium „Economy of eastern Croatia – vision and growth“. Mašek Tonković, A, (ur.). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, 2014., 321–334.
4. Tomašević, N. Epistolarni dijalog Pisma u pismu. Irena Vrkljan, Korčam kroz sobu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014., 121–131.
5. Tomašević, N.; Horvat, J.; Gavranović, D. Virtualni marketing nakladničkih materijalnih dobara. 16. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture. Tomašević, N.; Despot, I. (ur.). Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2013., 202–223.
6. Tomašević, N.; Horvat, J.; Lendić, S. Postmaterijalizam i kulturna kreativnost. Imaginacije prostora: centri i periferije – metropole i provincije u književnostima i kulturama Srednje Europe: zbornik. Oraić Tolić, D.; Kulcsár Szabó, E. (ur.). Zagreb: Disput, 2013., 21–35.
7. Horvat, J.; Tomašević, N. Uvodna razmatranja o Bibliji i postmodernističkim postupcima u književnosti. Sanjari i znanstvenici: Zbornik u čast 70-godišnjice rođenja Branke Brlenić-Vujić. Liović, M. (ur.), Osijek:

- Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera, 2013., 241–254.
8. Horvat, J.; Tomašević, N.; Gavranović, D. Eugen od Savoje: literarno-turističko-dokumentaristička poveznica srednjoeuropskog kulturnog konteksta i izgradbeni element romana Bizarij. 15. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture. Hasenay, D.; Krtalić, M. (ur.). Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2012., 255–283.
  9. Ivanović, M. D.; Tomašević, N. Slobodno vrijeme i čitanje. Međunarodni interdisciplinarni stručno-znanstveni skup „Knjiga i slobodno vrijeme“. Zbornik radova. Pecotić, E. i dr. (ur.). Split: Gradska knjižnica Marka Marulića Split, 2011., 32–42.
  10. Kos-Lajtman, A.; Tomašević, N. Autobiografski diskurs u prozi Višnje Stahuljak. Zlatni danci 12 – Život i djelo(vanje) Višnje Stahuljak: Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa. Pintarić, Ana (ur.). Osijek: Filozofski fakultet Osijek, Filozofski fakultet Pečuh, 2011., 31–54.
  11. Horvat, J.; Tomašević, N. Glagoljica kao tema knjige – kulturnog suvenira. 14. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture. Faletar Tanacković, S.; Hasenay, D. (ur.). Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2011., 180–197.
  12. Tomašević, N. Odnos hrvatskoga srednjovjekovlja prema smrti (s osobitim obzirom na Ples smrti Vincenta iz Kastva u Beramu). Istra u umjetnosti i znanstvenim disciplinama: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa. Mihanović-Salopek, H.; Prosoli, A. (ur.). Zagreb: Udruga Prosoli – Sveta glazba, 2010., 47–61.
  13. Mijoč, J.; Horniš, M.; Tomašević, N.; Horvat, J. Book as a Souvenir: Partnership between Atourism Potentials, Cultural Identity Promotion and Publisher's Profits. 3rd International Scientific Conference: Tourism and Quality of Life. Lazanski, T. J. (ur.). Portorož, Slovenija: Založba Turistica/ Fakulteta za turistične študije Portorož, Univerzana Primorskem, 2010., 296–307.
  14. Horvat, J.; Tomašević, N. Lik i djelo Svetog Konstantina Ćirila Filozofa u romanu Az. Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija. Velev, I.; Girevski, A.; Makarijoska, L.; Piperkoski, I.; Mokrova, K. (ur.). Skopje: Univerzitetot, 2010., 197–211.

Radovi u časopisima

1. Despot, I.; Ljevak Lebeda, I.; Tomašević, N. „Freemium“ business models in publishing. New packaging for the needs of readers in the digital age. *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 8, 1(2015), 81–89.
2. Tomašević, N.; Ljevak Lebeda, I. Role of Publishing in the Cultural and Creative Industry. *Knygotyra* 62(2014), 47–59.
3. Tomašević, N.; Despot, I. Impact of EU's Single European Market on e-Books and its Implications Regarding Publishing Industries in Small Countries. *Knygotyra* 62(2014), 60–72.
4. Tomašević, N. The nomenclature of publishing activities within the framework of creative and cultural industry. *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 6, 1-2(2013).
5. Tomašević, N. Nakladnička recepcija Zore Dirnbach. *Književna republika*. 8(2010) 1/3, 263–266.
6. Horvat, J.; Tomašević, N.; Lendić, S. Semiotički marketing Konstantina Ćirila Filozofa: glagoljičko prezentiranje kršćanstva kao preteča suvremenog semiotičkog marketinga. *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 2, 2(2009), 161–180.
7. Tomašević, N. Kulturna industrija. *Kolo* 3–4(2008), 114–125.
8. Tomašević, N. Istraživanje stajališta o čitanju i njihov utjecaj na nakladništvo (ocjena zainteresiranosti za književne vrste). *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 1, 2(2008), 221–242.

Sudjelovanje na skupovima

1. Tomašević, N. Čitanje pametnih tekstova i proširivanje čitateljske stvarnosti // *Digitalna pismenost i strategije digitalne uključenosti*. Bjelovar, 8. 9. 2021.
2. Hebrang Grgić, I; Tomašević, N. Korištenje digitalnih zbirki u nakladništvu // 8. festival hrvatskih digitalizacijskih projekata. Zagreb, 2018.
3. Tomašević, N.; Tomić, M.; Batur, M. Contextualization and reconstruction of collections and items of old and rare books in digital environment // *Heritage Culture and Digital Humanities: A Bond Between the Old*

- and the New. Osijek: Odjel za kulturologiju, 2017.
4. Tomić, M.; Tomašević, N. Reading heritage through Jasna Horvat's Novel // International Conference Diaspora Tourism – Global and National Perspectives. Zadar, 2017.
  5. Tomašević, N.; Tomić, M. Looking for identity: glagolitic as the driving wheel in the cooperation between the croats in the fatherland and in the diaspora // International Conference Diaspora Tourism – Global and National Perspectives. Zadar, 2017.
  6. Tomašević, N.; Tomić, M.; Batur, M. Kemija nakladničkog poslovanja // Kreativna riznica. Osijek, Hrvatska, 2017.
  7. Tomašević, N.; Lemić, V. Book digital archives: topotheque case study. // Research and teaching: status, prospects, networking, Zadar, 20-21 October 2017.
  8. Mijoč, J.; Horvat, J.; Tomašević, N. Digital exchange of unpublished authorial content: a precondition for establishing creative market. // 6. Međunarodni znanstveni simpozij Gospodarstvo istočne Hrvatske – vizija i razvoj: Zbornik radova, Osijek 2017.

Znanstvena recenzija

1. Kuhlthau, Carol C.; Maniotes, Leslie K.; Caspari, Ann K. Istraživačko učenje u 21. stoljeću. Zagreb: Školska knjiga, 2019.
2. Stipanov, Josip. Komunikacija i društvo: od početka do danas. Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru, 2019.

II. Mentorski rad

Doktorski radovi

1. Brezinščak, Renata. Nakladništvo muzejskih publikacija geološke tematike i njihov kreativni potencijal za Hrvatski prirodoslovni muzej, 2021., doktorska disertacija, Akademija za umjetnost i kulturu, Osijek
2. Dabo, Krešimir. Komparativna analiza komunikacije i odnosa s javnošću Etnografskog muzeja i Ansambla Lado, 2020., doktorska disertacija, Doktorska škola, Osijek
3. Despot, Ivona Integracija digitalne tehnologije i oblikovnih postupaka

- u nakladnički sadržaj, 2019., doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Poslijediplomski sveučilišni studij Društvo znanja i prijenos informacija, Zadar
4. Ljevak, Petra. Poslovne strategije nakladnika i korisnici digitalnih društvenih mreža, 2017., doktorska disertacija, Poslijediplomski doktorski studij Društvo znanja i prijenos informacija, Zadar
  5. Mesić, Hrvoje. Pamćenje grada i dokument u digitalno doba: baštinska građa Župe sv. Mihaela arkandela u Osijeku, 2017., doktorska disertacija, Doktorska škola, Osijek
  6. Ljevak Lebeda, Ivana. Nakladnički vidovi oblikovanja udžbenika, 2017., doktorska disertacija, Poslijediplomski doktorski studij Društvo znanja i prijenos informacija, Zadar
  7. Kovačević, Jasna. Utjecaj knjižničnih programa na posudbu knjiga i čitanje, 2015. doktorska disertacija, Poslijediplomski doktorski studij Društvo znanja i prijenos informacija, Zadar

Diplomski radovi (redovni i izvanredni)

1. Festini, Ljiljana. Uloga nakladništva u narodnim knjižnicama: stvaranje lokalnog identiteta i očuvanje kulturne baštine u zavičajnim zbirkama, 2019.
2. Horvat-Delić, Jasna. Multikulturalne usluge narodnih knjižnica u funkciji integracije imigranata, 2019.
3. Kalinić Delić, Maja. Značaj i perspektiva nakladništva u Hrvatskoj, 2019.
4. Karinja, Roberta. Važnost ilustratora u oblikovanju knjige, 2019.
5. Milekić, Martina. Nakladničko oblikovanje naslovnica knjiga o feminizmu, 2019.
6. Mandić, Matea. Uloga narodnih knjižnica u promicanju tolerancije, 2019.
7. Šimunović, Josipa. Uloga nakladništva u očuvanju kulturne baštine, 2019.
8. Barbaroša, Kristina. Narodna knjižnica kao kulturno središte zajednice, 2019.
9. Dukić, Matea. Grafičko oblikovanje dječjih knjiga u Hrvatskoj, nekad i sad, 2018.
10. Orešković Bugarija, Ivana. Feminizmi u djelima Marije Jurić Zagorke, 2018.

11. Dekić, Biljana Mihaela. Uloga narodnih knjižnica u multikulturalnom okruženju: knjižnične usluge za nacionalne manjine, imigrante i strance, 2018.
12. Kotarac, Matea. Kreativno nakladništvo, 2018.
13. Kerner, Katarina. Knjiga kao kulturni suvenir, 2017.
14. Crnica, Sunčica. Glagoljica kao tema suvremenih nakladničkih proizvoda, 2017.
15. Majnarić-Pleše, Ivana. Promocija dječje književnosti u narodnim knjižnicama, 2017.
16. Halužan, Ivana. Kulturološka uloga narodnih knjižnica kroz suradnju s nakladnicima, 2016.
17. Džoić, Zrinka. Queer literatura u narodnim knjižnicama, 2016.
18. Poznanović, Kristina. Nakladnici i autobiografska proza (zastupljenost autobiografske proze u hrvatskom nakladništvu), 2016.
19. Parać, Petra. Novi trendovi kod nakladnika – priručnici self-help literature, 2016.
20. Nježić, Renata. Uloga i važnost grafičkog dizajna u izradi udžbenika, 2016.
21. Mandić, Katarina. Analiza kulturnih događanja u hrvatskim narodnim knjižnicama s ciljem promicanja književnosti, 2016.
22. Bakmaz, Matea. Nakladnici lektirnih naslova u Hrvatskoj, 2016.
23. Balog, Ana. Projekti za poticanje čitanja: prikaz projekata u Republici Češkoj, 2016.
24. Visković, Ivana. Zašto žene čitaju Chick lit?, 2015.
25. Milanja, Vesna. Stavovi žena o žanru chick lit literature, 2015.
26. Pulić, Nikolina. Promocijske aktivnosti izdavačke djelatnosti Gradske knjižnice „Juraj Šižgorić“ u Šibeniku, 2015.
27. Miljković, Nataša. Biblioteke hrvatskih nakladničkih kuća za tinejdžere, 2015.
28. Vidović Žanetić, Katarina. Interes nakladnika za djela Marije Jurić Zagorke, 2015.
29. Javor, Ena. Razvoj nakladništva u Hrvatskoj od 1990., 2015.
30. Kalebić, Nevenka. Promocija knjige i poticanje kulture čitanja kao model suradnje nakladnika i knjižnica, 2015.
31. Batur, Jelena. Novi trendovi u promidžbi knjige kod nakladnika, 2015.
32. Basioli Vrandečić, Maja. Čitateljske navike učenika srednje škole Gračac, 2014.

33. Šarinić, Ana. Čitanje u obitelji, 2014.
34. Visković, Hajdi. Popularna kultura i izdavačka scena u Hrvatskoj, 2014.
35. Vukić, Maja. Nakladništvo književnih djela na temu glagoljice u Hrvatskoj, njihova recepcija i utjecaj na baštinske projekte i na primjeru romana Az Jasne Horvat, 2014.
36. Pećirko, Marija. Utjecaj chick-lita na suvremene mlade žene na Jadranu, 2014.
37. Peraić, Kristina. Rodni segmenti nakladničkog tržišta, 2014.
38. Peša, Maja. Nakladništvo za mlade dobne uzraste, 2014.
39. Nežić, Mišela. Čitanje u obitelji, 2014.
40. Bogdanović, Luca. Žanr „Chick lit“ literatura-zabava ili zarada nakladniku?, 2013.
41. Radić, Tea. Uloga edukativne slikovnice, osvrt na edukativnu slikovnicu u Hrvatskoj, 2013.
42. Sobotinčić Štropin, Ksenija. Suradnja knjižnica i nakladnika, 2013.
43. Nikšić Šulentić, Ivana. Put rukopisa od autora do čitatelja, 2013.
44. Tabula, Martina. Knjižnične usluge za korisnike domova za starije i nemoćne osobe, 2012.
45. Berak, Snježana. Književne nagrade, 2012.
46. Jelinić, Marijana. Njegovanje kulture čitanja, 2012.
47. Prkić, Nataša. Žanr chick-lit literature: zabava ili zarada nakladniku, 2012.
48. Šišul, Sanja. Dijete i slikovnica, 2012.
49. Pancirov, Amalija. Uloga knjižničara pri odabiru knjige za dijete i mladog čitatelja, 2012.
50. Bonači, Ana. Od brevijara do chicklita: pregled povijesnoga razvoja ženskoga čitanja na zapadu, 2011.
51. Gomezelj (Ivković), Irena. Knjiga – kulturni proizvod kreativnih industrija Republike Hrvatske, 2011.
52. Triva, Ivan. Utjecaj književne kritike na posudbu knjiga u knjižnicama, 2011.
53. Krolo, Katarina. Marketing i propaganda knjige u tiskanim medijima, 2010.
54. Rakić Mamut, Ines. Vrsta i karakteristike čitatelja literarne knjige, 2010.
55. Šaškor, Marija. Poticaji razvijanju čitateljskih navika adolescenata, 2010.
56. Šaškor, Dražen. Potencijali bloga: novog virtualnog medija, 2010.

Završni radovi

1. Grdović, Paula. *Feminizam: prve spisateljice u Hrvatskoj*, 2018.
2. Krželj, Mija. *Kulturalno-nakladnički aspekti Biblije*, 2017.
3. Nović, Renata. *Položaj nakladničkog sektora u Republici Hrvatskoj*, 2017.
4. Salopek, Ana. *Tiskarstvo u Slavoniji u 18. i 19. stoljeću*, 2017.
5. Festini, Liljana. *Suradnja knjižnica i nakladnika s posebnim naglaskom na CIP zapisa*, 2016.
6. Cvitković-Đone, Nina. *Cenzura knjiga za djecu i mlade kroz povijest*, 2016.
7. Malec, Ana-Marija. *Suradnja narodnih knjižnica i nakladnika: analiza aktivnosti knjižnica*, 2016.
8. Lisica, Tajana. *Nakladnička djelatnost u knjižnicama*, 2016.
9. Muftić, Edita. *Pisci kao nositelji supkultura*, 2015.
10. Pandža, Ira. *Nakladnici i njihove biblioteke*, 2015.
11. Vicković, Petra. *Važnost ilustratora u dječjim knjigama*, 2015.
12. Dukić, Matea. *Nakladnici školskih udžbenika u Hrvatskoj*, 2015.
13. Dević, Martina. *Promotivne aktivnosti nakladnika*, 2014.
14. Petrić, Iva. *Promjene u nakladništvu pod utjecajem novih tehnologija*, 2014.
15. Ivković, Zrinka. *Uloga nakladništva u stvaranju supkultura*, 2014.
16. Lučić, Iva. *Promjena u nakladništvu pod utjecajem novih tehnologija*, 2014.
17. Bakmaz, Matea. *Nakladnici dječjih knjiga u Hrvatskoj*, 2013.
18. Džoić, Zrinka. *Nakladništvo rodne književnosti*, 2013.
19. Kasap, Marta. *Ilustratori dječjih knjiga*, 2013.
20. Vukančić, Josipa. *Nakladničko strukturiranje i ustroj biblioteka za mladež*, 2013.
21. Batur, Jelena. *Uloga medija u promociji knjige*, 2012.
22. Bogdanić, Andrea. *Urednik: drugo lice autora*, 2012.
23. Tomić, Viktorija. *Autor i autorsko pravo tiskanih knjiga*, 2012.
24. Salamon, Petra. *Knjiga kao kulturno dobro i kulturni proizvod s osvrtom na romane Az i Bizarij*, 2012.
25. Majstorović, Lara. *Knjižnica – mjesto suradnje nakladnika i knjižnice*, 2012.
26. Gaćina, Jakov. *Cenzura knjige kroz povijest*, 2011.
27. Peša, Maja. *Povijest tiskarstva i nakladništva u Zadru od kraja 17. do 19. stoljeća*, 2011.

28. Šarlija, Anita. Žene i čitanje kroz povijest, 2011.
29. Balog, Ana. Cenzura u tiskanim medijima u Hrvatskoj, 2010.
30. Buterin, Ante. Nakladnici glazbenih knjiga u Hrvatskoj od 2000. do 2010. godine, 2010.
31. Stepić, Kristina. Žene i čitanje, 2009.

III. Urednički rad

Nakladnička kuća Slon (1992. – 1996.)

1. Benčić, Živa; Flaker, Aleksandar (ur.). Ludizam: zagrebački pojmovnik kulture 20. st. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta: Slon, 1996.
2. Banac, Ivo; Prosperov Novak, Slobodan; Branko Sbutega. Stara književnost Boke. Zagreb: Slon. 1993.
3. Majdak, Zvonimir. Oproštajni gaableatz. Zagreb: Slon. 1992.
4. Banac, Ivo. Protiv straha. Zagreb: Slon. 1992.
5. Žutelija, Željko. Croatia bez filtera. Zagreb: Slon. 1992.

Biblioteka Rukoljub

6. Pavličić, Pavao. Dobri duh Zagreba. Zagreb: Slon, 1996.
7. Stahuljak, Višnja. Sjećanja. Zagreb: Slon, 1995.

Biblioteka Slon za mladež

8. Pavličić, Pavao. Mjesto u srcu. Zagreb: Slon, 1996.
9. Cvenić, Josip. Udžbenik priča: za završne razrede odrastanja. Zagreb: Slon, 1995.
10. Ende, Michael. Priča bez kraja. Zagreb: Slon, 1995.
11. Škrinjarić, Sunčana. Dva smijeha. Zagreb: Slon, 1994.
12. Seton, Ernest Thompson. Vinipeški vuk i druge pripovijesti. Zagreb: Slon, 1994.
13. Balog, Zvonimir. Zeleni mravi. Zagreb: Slon, 1994.
14. Lagerlof, Selma. Legende o Kristu. Zagreb: Slon, 1994.

Nakladnička kuća Mozaik knjiga (1996. – 1999.)

Biblioteka Slon za mladež

15. Hercigonja, Želimir. Srebrnasta nit snova: bajke i priče. Zagreb: Mozaik knjiga, 1999.
16. Pilić, Sanja. E, baš mi nije žao. Zagreb: Mozaik knjiga, 1998.
17. Dahl, Roald. Matilda. Zagreb: Mozaik knjiga, 1998.
18. Horvat, Joža. Dupin Dirk i lijena kobilica. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
19. Horvat Vukelja, Željka. Putovanje patuljka Zvončića. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
20. Parun, Vesna. Uspavanka za poljubac. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
21. Hercigonja, Želimir. Bajkovnica. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
22. Jan, Bernard. Priča o Luki. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
23. Škrinjarić, Sunčana. Dva smijeha. Zagreb: Mozaik knjiga, 1996.
24. Lagerlof, Selma. Legende o Kristu. Zagreb: Mozaik knjiga, 1996.

Biblioteka Rukoljub

25. Tribuson, Goran. Trava i korov: novi zapisi o odrastanju. Zagreb: Mozaik knjiga, 1999.
26. Gavran, Miro. Margita ili Putovanje u prošli život. Zagreb: Mozaik knjiga, 1999.
27. Tomašević, Nives (ur.). Čarolija stiha. Zagreb: Mozaik knjiga, 1999.
28. Moho, Theresia. Marijanci: djetinjstvo u Hrvatskoj: 1928. – 1945. Zagreb: Mozaik knjiga, 1998.
29. Matanović, Julijana. Zašto sam vam lagala. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
30. Golub, Ivan. Hodočasnik u Hrvatsku. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
31. Pavličić, Pavao. Kako preživjeti mladost. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
32. Škrinjarić, Sunčana. Kazališna kavana. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
33. Balog, Zvonimir. Šus zvijezda. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
34. Cvenić, Josip. Kajinov pečat. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
35. Pavličić, Pavao. Vodič po Vukovaru. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
36. Stahuljak, Višnja. Zagrebačke minijature. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.
37. Stahuljak, Višnja. Sjećanja. Zagreb: Mozaik knjiga, 1996.

Posebna izdanja

38. Bajuk, Lidija. Kneja. Zagreb: Mozaik knjiga, 1999.
39. Mihaljević, Romeo. Anđeoska konverzacija. Zagreb: Mozaik knjiga, 1997.

Nakladnička kuća Naklada Ljevak (1999. – danas)

Biblioteka Povijest umjetnosti u Hrvatskoj

40. Horvat-Levaj, Katarina. Barokna arhitektura. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
41. Šimat Banov, Ive. Hrvatsko kiparstvo od 1950. do danas. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
42. Križić Roban, Sandra. Hrvatsko slikarstvo od 1945. do danas: odgovornost slike u vrijeme nestrpljivog pogleda. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
43. Pelc, Milan. Renesansa. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.

Biblioteka Otvorena knjiga

44. Horvat, Jasna. Antiradar. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.
45. Horvat, Jasna. AZ. Zagreb: Ljevak, 2020.
46. Buljan, Mirjana. Četvrti krug. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
47. Horvat, Jasna. OSvojski. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
48. Leman, Lucija. Republika Mu: kronika jednog preživljavanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
49. Oraić Tolić, Dubravka. Doživljaji Karla Maloga. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
50. Stojšavljević, Vladimir. Opijum za narod. Zagreb: Ljevak, 2018.
51. Horvat, Jasna. Atanor. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
52. Oraić Tolić, Dubravka. Peto evanđelje: sedam dana u Svetoj Zemlji. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
53. Horvat, Jasna. Vilijun. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
54. Vrkljan, Irena. Protokol jednog rastanka. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
55. Sablić-Tomić, Helena. Skriveno u oku. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
56. Vrkljan, Irena. Koračam kroz sobu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
57. Lauer, Reinhard. Miroslav Krleža: hrvatski klasik. Zagreb: Naklada Lje-

- vak, 2013.
58. Vrkljan, Irena. Rastanak i potonuće. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
  59. Horvat, Jasna. Vilikon. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
  60. Sablić-Tomić, Helena. O strasti, čitanju, dokolici: mali eseji. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
  61. Kolanović, Maša. Udarnik! Buntovnik? Potrošač: popularna kultura i hrvatski roman od socijalizma do tranzicije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
  62. Horvat, Jasna. Auron. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
  63. Nemeč, Krešimir. Čitanje grada: urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
  64. Šur-Puhlovski, Marina. Ljubav. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
  65. Zlatar, Andrea. Rječnik tijela: dodiri, otpor, žene. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
  66. Lovrenčić, Sanja. Zlatna riba i istočni Ariel. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
  67. Vrkljan, Irena. Žene i ovaj suludi svijet. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
  68. Horvat, Jasna. Az. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
  69. Horvat, Jasna. Bizarij. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
  70. Stahuljak, Višnja. Potres. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
  71. Viočić, Božidar. Isprika: ogledi i pamćenja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
  72. Ilinčić, Dražen. Najkraće priče. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
  73. Brešan, Ivo. Ništa sveto. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
  74. Vrkljan, Irena; Horvat, Jasna. Pismo u pismu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
  75. Popović, Dimitrije. Raspeće strasti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
  76. Vrkljan, Irena. Svila nestala, škare ostale. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
  77. Vrkljan, Irena. Dnevnik zaboravljene mladosti: 1957. – 1966. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
  78. Vujičić, Kristijan. Gospodin Bezimeni. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
  79. Brešan, Ivo. Katedrala. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
  80. Paljetak, Luko. Pregovaranja: pjesme. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
  81. Vuković Runjić, Milana. Ulica nevjernih žena. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
  82. Brešan, Ivo. Gorgone. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
  83. Paljetak, Luko. Grenlandski leptiri. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
  84. Vrkljan, Irena. Sestra, kao iza stakla. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.

85. Andričević, Andrea. Doministrova gospođa. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
86. Novak, Slobodan. Pristajanje. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
87. Vrkljan, Irena. Zelene čarape. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.

Biblioteka Razotkrivanja

88. Kos-Lajtman, Andrijana. Poetika oblika: suvremene konceptualne i hipertekstualne proze. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
89. Škopljanac, Lovro. Književnost kao prisjećanje: što pamte čitatelji. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
90. Knežević, Sanja. Mediteranski tekst hrvatskog pjesništva: postmodernističke poetike. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
91. Peruško, Ivana. Poetika progonstva: Gor'kij i Bulgakov između srpa i čekića. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
92. Detoni-Dujmić, Dunja. Lijepi prostori: hrvatske prozaistice od 1949. do 2010. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
93. Jukić, Tatjana. Revolucija i melankolija: granice pamćenja hrvatske književnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
94. Lugarić Vukas, Danijela. Ruski bard: modusi popularnoga u kantautorskoj poeziji Bulata Okudžave i Vladimira Vysockog. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
95. Solar, Milivoj. Nakon smrti Sancha Panze: eseji i predavanja o postmodernizmu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
96. Kramarić, Zlatko. Identitet, tekst, nacija: interpretacije crnila makedonske povijesti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
97. Gavran, Miro. Književnost i kazalište: eseji, razgovori, zapisi i nostalgična prisjećanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
98. Maroević, Tonko. Družba da mi je: domaći književni portreti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
99. Batušić, Nikola. Riječ mati čina: Krležin kazališni krug. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
100. Fališevac, Dunja. Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad: studije o dubrovačkoj književnoj kulturi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
101. Slabinac, Gordana. Sugovor s literarnim đavlom: eseji o čitateljskoj nesanicu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
102. Nemeč, Krešimir. Putovi pored znakova: portreti, poetike, identiteti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.

103. Zima, Zdravko. Lovac u labirintu: eseji & elzeviri. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
104. Benčić, Živa. Lica Mnemozine: ogledi o pamćenju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
105. Oraić Tolić, Dubravka. Muška moderna i ženska postmoderna: rođenje virtualne kulture. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
106. Paljetak, Luko. Sastavljanje Orfeja: studije, drame, pjesme, ogledi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
107. Tenžera, Veselko. Sadašnjost za vječnost: izbor iz djela. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
108. Maković, Zvonko. Riječi s izložbe: studije i ogledi iz likovnih umjetnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
109. Viočić, Božidar. Lica i sjene: razgovori i portreti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
110. Vrkljan, Irena. Naše ljubavi, naše bolesti: intimna esejistička proza. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
111. Zlatar, Andrea. Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
112. Lederer, Ana. Vrijeme osobne povijesti: ogledi o suvremenoj hrvatskoj drami i kazalištu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
113. Fabrio, Nedjeljko. Ruža vjetrova: sjevernojadranski i drugi eseji. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
114. Matanović, Julijana. Krsto i Lucijan: rasprave i eseji o povijesnom romanu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
115. Šicel, Miroslav. Pisci i kritičari: studije i eseji iz hrvatske književnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
116. Tatarin, Milovan. Bludnica i svetica: starohrvatska legenda o Mariji Egipćanki. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
117. Ujević, Tin. Tin u izlogu: autobiografski zapisi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
118. Sablić Tomić, Helena. Intimno i javno: suvremena hrvatska autobiografska proza. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.

Bibliotheca Academica

119. Oraić Tolić, Dubravka. Zagrebačka stilistička škola: zlatno doba hrvatske znanosti o književnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
120. Peti-Stantić, Anita. Čitanjem do (spo)razumijevanja: od čitalačke pisme-

- nosti do čitateljske sposobnosti. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
121. Hebrang Grgić, Ivana; Barbarić, Ana. Ni s kućom ni bez kuće: nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
  122. Oraić Tolić, Dubravka. Akademsko pismo: strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente. 2. dopunjeno izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
  123. Aparac Jelušić, Tatjana; Faletar Tanacković, Sanjica. Knjižnična arhitektura: prostor, kultura, identitet. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.
  124. Bajuk, Lidija. Međimurska popevka. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.
  125. Lujanović, Nebojša. U rovovima interpretacija: strategija i tragedija nelegitimnog čitanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.
  126. Mesić, Hrvoje. Baštinska kultura u pamćenju grada. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
  127. Oraić Tolić, Dubravka. Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
  128. Peti-Stantić, Anita. Čitanjem do (spo)razumijevanja: od čitalačke pismenosti do čitateljske sposobnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
  129. Lemić, Vlatka. Arhivi i digitalno doba. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
  130. Češi, Marijana. Stvaranje pisanjem: ovladanost pisanim jezikom na kraju obveznoga obrazovanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
  131. Hebrang Grgić, Ivana. Kratka povijest knjižnica i nakladnika: s kodovima i aplikacijom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
  132. Kovačević, Jasna. Narodna knjižnica: središte kulturnog i društvenog života. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
  133. Topić, Nada. Knjižara Morpurgo u Splitu (1860. – 1947.) i razvoj kulture čitanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
  134. Velagić, Zoran; Jakopec, Tomislav; Pehar, Franjo; Selthofer, Josipa. Elektroničko nakladništvo?. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
  135. Hebrang Grgić, Ivana. Časopisi i znanstvena komunikacija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
  136. Lemić, Vlatka. Arhivi i arhivistika za suvremenog korisnika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
  137. Tomašević, Nives. Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
  138. Tomić, Marijana. Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.

139. Jelušić, Srećko. Oglеди o nakladništvu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
140. Tomašević, Nives; Horvat, Jasna. Nevidljivo nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru, 2012.
141. Kos-Lajtman, Andrijana. Autobiografski diskurs djetinjstva. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
142. Oraić Tolić, Dubravka. Akademsko pismo: strategije i tehnike klasične retorike za suvremene studentice i studente. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
143. Velagić, Zoran. Pisac i autoritet: bit autorstva i sustav autorizacije vjerskih knjiga u 18. stoljeću. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
144. Sablić Tomić, Helena. Hrvatska autobiografska proza: rasprave, predavanja, interpretacije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
145. Paljetak, Luko. Vanjski rub: studije i ogledi o stranim književnostima i književnicima. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.

Biblioteka SMS

146. Šojat-Kuči, Ivana. Oblak čvoraka. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
147. Šojat, Ivana. Zmajevi koji ne lete. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.
148. Klepac, Jadranka. Miris knjige. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
149. Klepac, Jadranka. Kora od jabuke. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
150. Mihelčić, Nada. Draga mama, Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
151. Stark, Ulf. Luđaci i bezveznjaci. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
152. Mihelčić, Nada. Bilješke jedne gimnazijalke. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
153. Defoe, Daniel. Robinson Crusoe. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
154. Klepac, Jadranka. Kora od jabuke. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
155. Craig, Joe. Jimmy Coates: Ubojica. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
156. Farmer, Nancy. More trolova. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
157. Mihelčić, Nada. Bilješke jedne gimnazijalke. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
158. Stahuljak, Višnja. Pepeljara s majmunskom glavom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
159. Klepac, Jadranka. Miris knjige. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
160. Farmer, Nancy. Kuća škorpiona. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
161. Sudeta, Đuro. Mor: fantastična pripovijest. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
162. Šesto, Silvija. Tko je ubio Pašteticu? Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.

163. Rajki, Igor. Mamac za duhove. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
164. Bayle, Reine-Marguerite. Mine. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
165. Combesque, Marie Agnes. Dva kraja lanca. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
166. Combesque, Marie Agnes; Pilić, Sanja. Različitosti, od vrijeđanja do umorstva. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
167. Lice, Stjepan. S dobrim vjetrom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.

Biblioteka Rukoljub

168. Stamać, Lucija. Labud. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
169. Cikojević, Dalibor. Ostavština jednog skladatelja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
170. Cvenić, Josip. Glad. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
171. Zlatar, Andrea. Svakodnevne razglednice. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
172. Tripković, Luka (prir.). Tebi, Zagrebe, govorim. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
173. Tomaš, Stjepan. Odněkud dolaze sanjari. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
174. Vorobjova, Natalija. Žena u crnom rublju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
175. Bauer, Ludvig. Prevođenje lirske poezije: romanetto buffo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
176. Cvenić, Josip. Kraljica noći. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
177. Radauš, Vanja. Buđenje snova. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
178. Kušan, Ivan. Nasljednik indijskog cara: Jakša Kušan od 150. godine pr. Kr. do 1980. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
179. Stahuljak, Višnja. Pripovijetke raznolike: predratne, ratne i poratne. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.

Biblioteka Slon za mladež u Nakladi Ljevak

180. Kušec, Mladen. Zagrli me. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
181. Primorac, Branka. Moj djed astronaut. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
182. Horvat, Joža. Svjetionik. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
183. Hercigonja, Želimir. Vladar ledene osame: bajke i priče. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
184. Fine, Anne. Ružan san. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
185. Klepac, Jadranka. Patuljci žive u kuglama. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.

186. Čustović, Ajla. Islam i ljudska prava. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
187. Mijić Vulinović, Ivana. Sustav zaštite ljudskih prava: s posebnim osvrtom na pravo na pravično suđenje, načelo zabrane diskriminacije, slobodu izražavanja i pravo na prekid trudnoće. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
188. Pisma Ireni: rekonstrukcija izgubljenog vremena iz arhiva I. V. / priredile Sandra Križić Roban, Nives Tomašević. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
189. Horvat, Jasna; Mijoč, Josipa. Osnove statistike, 4. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
190. Kramarić, Zlatko. Kritika političkog uma. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
191. Peti-Stantić, Anita; Stantić, Vedrana. Znati(želja): Zašto mladi trebaju čitati popularnoznanstvene tekstove, i to odmah?. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
192. Sablić Tomić, Helena. Kartografija ljubavi: Dunavom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
193. Horvat, Jasna; Mijoč, Josipa. Istraživački SPaSS. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.
194. Nemeč, Krešimir. Leksikon likova iz hrvatske književnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2020.
195. Wolf, Maryanna. Čitatelju, vrati se kući. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
196. Majdenić, Valentina. Mediji, tekst, kultura. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
197. Ileš, Tatjana. Kulturnom geografijom kroz književnu baštinu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
198. Matanović, Julijana. Knjiga o Fabriju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
199. Buljubašić, Ivana. Oulipo i književnost ograničenja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
200. Horvat, Jasna; Mijoč, Josipa. Osnove statistike. 3. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
201. Nemeč, Krešimir. Glasovi iz tmine. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
202. Rudan, Igor. Točna boja neba. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
203. Beauvoir, Simone de. Drugi spol. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
204. Piršl, Elvi i sur. Vodič za interkulturalno učenje. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
205. Varga Oswald, Tina. Peter Esterhazy. Uvod u postmodernizam. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.

206. Daraboš, Maja. Evolucija konkurentne prednosti: u potrazi za uspjehom u hiperkonkurentnim uvjetima. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
207. Ćurković, Jure. Svjetionik duše. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
208. Paladino, Zrinka. Nikola Filipović: majstor arhitekture. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
209. Šolman, Mladenka. Jasenka Bulj – slika, fotografija, video. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
210. Sablić, Marija. Interkulturalizam u nastavi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
211. Golub, Ivan. Običan čovjek. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
212. Horvat, Jasna; Mijoč, Josipa. Osnove statistike. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
213. Trojan, Ivan. Milan Ogrizović: kazališni čovjek. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
214. Pelc, Milan. Theatrum humanum: ilustrirani letci i grafika 17. stoljeća kao zrcalo vremena. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
215. Oraić Tolić, Dubravka. Čitanja Matoša. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
216. Golub, Ivan. Običan čovjek. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
217. Majdenić, Valentina. Regionalni tekst dječje književnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
218. Rosandić, Dragutin. Obrazovni kurikulum, standardi i kompetencije: s posebnim usmjerenjem na jezično-književno područje. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
219. Pelc, Milan. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
220. Horvat, Jasna; Mijoč, Josipa. Osnove statistike. Zagreb: Naklada Ljevak; Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2012.
221. Hodak, Sonja; Holy, Mirela. Komunikacijske strategije magije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
222. Primorac, Strahimir. Linija razdvajanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
223. Ropac, Darko. Homeopatijom do zdravlja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
224. Vukadinović, Radovan; Čehulić Vukadinović, Lidija. Politika europskih integracija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
225. Marković, Predrag. Katedrala Sv. Jakova u Šibeniku. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
226. Popović, Dimitrije. Blud i svetost: esej o Mariji Magdaleni. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.

227. Morvan, Lydwine; Morvan, Stephanie. Gmazovi: žabe i družina. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
228. Renko, Nataša. Marketing malih i srednjih poduzeća. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
229. Curtis, Susan Dorothy. Nalik vatri. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
230. Novak Prosperov, Slobodan. Pričaj mi o Europi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
231. Perković, Darija. Što vidiš? Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
232. Vorobjova-Hrzić, Natalija. U obnaženim zrcalima. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
233. Šicel, Miroslav. Povijest hrvatske književnosti XX. stoljeća. Knjiga 5. Razdoblje sintetičkog realizma (1928. –1941.). Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
234. Renko, Nataša. Strategije marketinga. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
235. Sablić Tomić, Helena; Šarić, Davor. Dnevnik nevidljivog. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
236. Nikčević, Sanja. Što je nama hrvatska drama danas. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
237. Zlatar, Andrea. Prostor grada, prostor kulture: eseji iz kulturne politike. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
238. Valent, Mirko. Kaos. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
239. Šicel, Miroslav. Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Knjiga 4. Hrvatski ekspresionizam. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
240. Tuđen, Branko. S političarima u četiri oka: dnevničke bilješke glavnog urednika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
241. Mihanović Salopek, Hrvojkja. Iz duhovnog perivoja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
242. Vorobjova-Hrzić, Natalija. Proročanski prsti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
243. Šicel, Miroslav. Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Knjiga 2. Realizam. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
244. Renko, Nataša. Strategije marketinga. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
245. Šicel, Miroslav. Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Knjiga 3. Moderna. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
246. Staničić, Mladen. Dugo putovanje Hrvatske u EU. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.

247. Bilić, Vesna i sur. Izbor tema za satove razrednih odjela. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
248. Dujmović, Tihomir. Apсурdna vremena. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
249. Koroman, Veselko. Sabrane pjesme. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
250. Šicel, Miroslav. Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća, knj. 1. Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoae: (1750-1881). Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
251. Starešina, Višnja. Vježbe u laboratoriju Balkan. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
252. Novak, Slobodan. Protimbe: prerađene i proširene Digresije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
253. Croce, Benedetto. Brevijar estetike. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
254. Lozić, Ivan. Čarolija ukusa: putopisi sladokusca. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
255. Kramarić, Zlatko. Pohvala ljudskoj gluposti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
256. Dražančić, Ante. Nazivlje u ginekologiji i porodništvu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
257. Kisić-Kolanović, Nada. NDH i Italija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
258. Podboj, Spomenka. Španjolska rapsodija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
259. Mihanović, Nedjeljko. Za jedinu i vječnu Hrvatsku. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
260. Krpina, Drago. Uzroci poraza. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.

Biblioteka Bookmarker

261. Katić, Mario. Smrt u dalmatinskom zaleđu: mirila od rituala do teatra. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
262. Horvat, Jasna. Antiatlas. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.

Biblioteka Cicero

263. Šojat, Ivana. Sama. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
264. Glavurčić, Edit. Jagode i papar. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
265. Tomić, Ankica. Vice versa. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
266. Szécsi, Noémi. Komunist Monte Kristo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
267. Genis, Alexander. Ruski hljepčić i druga kulinarska putovanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.

268. Tomić, Ankica. *Damen kapric*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
269. Bulgakov, Mihail. *Kako se kalio Majstor: rana proza Mihaila Bulgakova*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.

Biblioteka Graham Greene

270. Genova, Lisa. *Svaka nota odsvirana*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
271. Genova, Lisa. *Još uvijek Alice*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
272. Young, P. William. *Laži o Bogu u koje vjerujemo*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
273. Larsson, Asa. *Prolivena krv*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
274. Kwan, Kevin. *Suludo bogati Azijci*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
275. Young, P. William. *Eva*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
276. Roth, Veronika. *Pobunjena*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
277. Larsson, Asa. *Sunčeva oluja*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2016.
278. Roth, Veronika. *Four*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
279. Roth, Veronika. *Odana*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
280. Young, P. William. *Prekretnica*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
281. Roth, Veronika. *Pobunjena*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
282. Tolić, Tatjana. *Zovem se nebo*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
283. Kerman, Piper. *Narančasta je nova crna: moja godina u ženskom zatvoru*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
284. Jess-Cooke, Carolyn. *Dnevnik anđela čuvara*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
285. Young, P. William. *Prekretnica*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
286. Mitchel, Rain. *Priče iz studija za jogu*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
287. Cross, Julie. *Oluja*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
288. Jess-Cooke, Carolyn. *Dnevnik anđela čuvara*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
289. Sundaresan, Indu. *Dvadeseta supruga*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
290. Gregson, Julia. *Istočno od sunca*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
291. Suri, Manil. *Smrt Višnua*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
292. Sundaresan, Indu. *Dvadeseta supruga*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
293. *Knjiga bez imena*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
294. Tavares, Miguel Sousa. *Ekvator*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
295. See, Lise. *Zaljubljena Peonija*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.

296. Byrne, Lorna. Molitve iz dubine srca. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
297. Byrne, Lorna. Anđeli u mojoj kosi. 4. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
298. Byrne, Lorna. Ljubav s neba. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
299. Byrne, Lorna. Stube prema nebu. 3. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2018.
300. Byrne, Lorna. Anđeli na vrhovima mojih prstiju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
301. Byrne, Lorna. Anđeoska poruka nade. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
302. Byrne, Lorna. Ljubav s neba. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
303. Lari Mari. Bez ljubavi i mržnje. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
304. Lari Mari. Bez ljubavi i mržnje. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
305. Byrne, Lorna. Stube prema nebu. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
306. Byrne, Lorna. Anđeoska poruka nade. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
307. Byrne, Lorna. Anđeli u mojoj kosi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
308. Byrne, Lorna. Stube prema nebu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
309. Čudina, Vera. Kriična točka. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
310. Čudina, Vera. Koa. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
311. Kendrick, Stephen; Kendrick, Alex. Ljubavni izazov. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
312. Čudina, Vera. Crni biser. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
313. Čudina, Vera. Ako oči nisu mrtve. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
314. Byrne, Lorna. Anđeli u mojoj kosi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
315. Čudina, Vera. Koa: kap vode pronade put. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
316. Divjak, Tatjana. Male ideje za sretniji život. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
317. Van Praag, Menna. Muškarci, novac i čokolada. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.

Ostala izdanja

318. Brođanac, Mirna. Lanina škola. Zagreb: Naklada Ljevak, 2022.
319. Lujanović, Nebojša. Kad odrasli zabrljaju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
320. Francetić, Zdenko Antun. Mornarički dočasnik. Zagreb: Naklada Ljevak, 2017.
321. Matić-Halle, Mirjana. Sreća. Zagreb: Naklada Ljevak, 2015.
322. Arslani, Marita. Pouzdan izvor. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014. (*Biblioteka Balkan noir*)

323. Starešina, Višnja. EU u 100 koraka: izbor kolumni objavljenih u tjedniku Lider 2005. – 2013. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
324. Ivanišević, Latica. Žena tužnih očiju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2012.
325. Ropac, Darko. Sjene prošlosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
326. Dokoza, Marijana. Naranyjin plač. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
327. Ivanković, Nenad. Ona. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
328. Doherty, Berlie. Velika tajna. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011. (*Biblioteka Strani pisci*)
329. Tessaro, Kathleen. Elegancija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011.
330. Coleman, Rowan. Odjednom majka: njezina odjeća je dizajnerska: djecu je dobila već gotovu. 2. izd. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011. (*Biblioteka Strani pisci*)
331. Gall, Zlatko. Brodska kuharica. Zagreb: Naklada Ljevak, 2011. (*Biblioteka Špajzbuk*)
332. Ivanišević, Latica. Slušaj i gledaj, Laticice: sudbina jedne obitelji. Zagreb: Naklada Ljevak, 2010.
333. Alasko, Carl. Emocionalno smeće: skrivena pošast koja prijeti razaranju naših veza – što je i kako je zaustaviti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009. (*Biblioteka 180 stupnjeva*)
334. Kirshenbaum, Mira. Kada se dobri ljudi upuste u ljubavnu aferu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009. (*Biblioteka 180 stupnjeva*)
335. Popović, Edo. Priručnik za hodače. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009. (*Biblioteka 21*)
336. Kukci i ostale životinjice. Zagreb: Naklada Ljevak, 2009.
337. O'Regan, Fintan J. Kako se nositi s djecom problematična ponašanja: ne mogu učiti, ne žele učiti, ne zanima ih. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
338. Woolfson, Richard C. Kako imati sretno dijete: odgovori na emotivne potrebe djeteta između 4 i 12 godina. Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.
339. Coleman, Rowan. Odjednom majka: njezina odjeća je dizajnerska: djecu je dobila već gotovu. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007. (*Biblioteka Strani pisci*)
340. Dresto, Vesna; Bosanac, Andrea. Prva predstava: priručnik za voditelje početnike dramsko-scenskih skupina u osnovnoj školi. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
341. Kellow, Juliette. Čudotvorna hrana za djecu: 25 super namirnica koje će vašu djecu održati u dobrom zdravlju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
342. Mattes, Wolfgang. Rutinski planirati – učinkovito poučavati: savjetnik. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.

343. Mattes, Wolfgang. Nastavne metode: 75 kompaktnih pregleda za nastavnike i učenike. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007.
344. Burnett, Tom; Games, Alex. Tko doista vlada svijetom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2007. (*Biblioteka Zavjera*)
345. Signier, Jean-François. Tajna društva. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
346. Tessaro, Kathleen. Bezazlenost. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006. (*Biblioteka Strani pisci*)
347. Woolfson, Richard C. O čemu moje dijete razmišlja? Razumijevanje beba i mališana od rođenja do treće godine života. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
348. Rhatigan, Pamela. Umirite svoju bebu na prirodan način. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
349. Omiš i Poljica. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
350. Brešan, Davorka. Likovni pojmovnik i reprodukcije. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
351. Delalandre, Benoit. Moj atlas Larousse. Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
352. Fiamengo, Jakša. Ovjera beskraj. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
353. Tessaro, Kathleen. Elegancija. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
354. Pigozzi, Paolo. Velika knjiga prirodnih terapija: simptomi, dijagnoze, liječenje metodama iz prirode. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
355. Horvat, Jasna. Alemperkina kazivanja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2005.
356. Clinton, Bill. Moj život. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
357. Doherty, Berlie. Velika tajna. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
358. Novak, Slobodan. Moje univerzijade. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004. (*Djela hrvatskih pisaca*)
359. Robinson, Kelly Chester. Savršena veza. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004. (*Biblioteka Strani pisci*)
360. Bilić, Vesna; Zloković, Jasminka. Fenomen maltretiranja djece. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004.
361. Miller, Andrew. Kisik. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004. (*Biblioteka Strani pisci*)
362. Supek, Ivan. Proces stoljeća. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
363. Vuković, Milan. Desetljeće koje se pamti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
364. Phillips, Max. Umjetnikova žena. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
365. Hruba, Andres. Nevolje s Catherinom. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
366. Prette, Maria Carla; De Giorgis, Alfonso. Povijest umjetnosti. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
367. Vranjić-Golub, Dragica. Školjka. Zagreb: Naklada Ljevak, 2003. (*Suvre-*

- meni pisci hrvatski)*
368. Puljak, Lucija. Vježbenica. Lektira 1. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
369. Puljak, Lucija. Vježbenica. Lektira 2. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
370. Puljak, Lucija. Lektira 1: lektira za prvi razred osnovne škole. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
371. Puljak, Lucija. Lektira 2: lektira za drugi razred osnovne škole. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
372. Konjić, Zdenko. Kazneni postupak. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002. (*Pravna biblioteka*)
373. Pričiće iz vesele šume. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
374. Na seoskom imanju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
375. Safari. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
376. Vrhovac, Yvonne. Govorna komunikacija i interakcija na satu stranog jezika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
377. Stahuljak, Višnja. Mjesec na modrim ljestvama. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001. (*Biblioteka Biseri. Novi niz*)
378. Kušan, Ivan. Tri tornja. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001. (*Biblioteka Biseri. Novi niz*)
379. Pile. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
380. Priča, priča, pričica. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
381. Zeko. Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.
382. Vladović, Borben. Lirika. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000. (*Suvremeni pisci hrvatski*)
383. Mitovi i legende iz cijeloga svijeta. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
384. Konjić, Zdenko. Trajanje kaznenog postupka i pravo na suđenje bez za-kašnjenja u RH. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000. (*Pravna biblioteka*)
385. Krtica Krešo. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
386. Sović Staša. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
387. Vjeverica Vesna. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
388. Zeko Zdenko. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
389. Snjegović. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
390. Zvučna slikovnica ciju-ciju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
391. Zvučna slikovnica kva-kva. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
392. Zvučna slikovnica piju-piju. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
393. Licitari slagalica: puzzle. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
394. Zvučna slikovnica vau-vau. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.
395. Povratak Svetog Nikole. Zagreb: Naklada Ljevak, 1999.

IV. Nagrade dodijeljene za uređene knjige

Nagrada Grigor Vitez – nagrada “Ptica”

2022. Ivana Šojat. Zmajevi koji ne lete (Biblioteka SMS)

Nagrada Milovan Gavazzi Hrvatskoga etnološkog društva za zaštitu kulturne baštine

2021. Lidija Bajuk. Međimurska popevka (Bibliotheca Academica)

Godišnja nagrada Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

2017. Ivana Hebrang Grgić. Časopisi i znanstvena komunikacija (Bibliotheca Academica)

Najljepše oblikovane knjige u Hrvatskoj

2016. Jasenka Bulj. Slikarstvo, fotografija, video (posebno izdanje)

Nagrade povjesničara umjetnosti Radovan Ivančević

2015. Katarina Horvat Levaj. Barokna arhitektura (Biblioteka Povijest umjetnosti)

2013. Ive Šimat Banov. Hrvatsko slikarstvo od 1950 do danas (Biblioteka Povijest umjetnosti)

2010. Predrag Marković. Šibenska katedrala, prvih 150 godina gradnje (Biblioteka Povijest umjetnosti)

2007. Milan Pelc. Renesansa (Biblioteka Povijest umjetnosti u Hrvatskoj)

Nagrada Judita (Društvo hrvatskih književnika)

2015. Marijana Tomić. Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije (Bibliotheca Academica)

Nagrada Kiklop za debitansku knjigu

2014. Larissa Kunić, Marieta Kola. Bez ljubavi i mržnje (posebno izdanje)

Nagrada Kiklop pjesnička knjiga godine

2014. Irena Vrkljan: Koračam kroz sobu (Biblioteka Otvorena knjiga)

Nagrada Zvane Črnja za najbolju knjigu eseja

2012. Dunja Detoni Dujmić. Lijepi prostori (Biblioteka Razotkrivanja)

Nagrada Kosta Racin za znanstvenu knjigu

2012. Zlatko Kramarić. Identitet, tekst, nacija (Biblioteka Razotkrivanja, prijevod na makedonski)

Nagrade HAZU za književnost

2012. Dubravka Oraić Tolić. Akademsko pismo (Bibliotheca Academica)

2010. Jasna Horvat. AZ (Biblioteka Otvorena knjiga)

2009. Božidar Violić. Isprika (Biblioteka Otvorena knjiga)

Nagrada Jutarnjeg lista za najbolju publicističku knjigu

2009. Božidar Violić. Isprika (Biblioteka Otvorena knjiga)

Nagrada Mato Lovrak za najbolji dječji roman

2009. Jadranka Klepac. Kora od jabuke (Biblioteka SMS)

Nagrada Kiklop za znanstveno-popularnu knjigu

2008. Milan Pelc. Renesansa (Biblioteka Povijest umjetnosti u Hrvatskoj)

Nagrade Ksaver Šandor Gjalski

2008. Ivo Brešan. Katedrala (Biblioteka Otvorena knjiga)

2001. Stjepan Tomaš. Odnekud dolaze sanjari (Biblioteka Rukoljub)

Vjesnikova nagrada za književnost I. G. Kovačić

2007. Zdravko Zima. Lovac u labirintu (Biblioteka Razotkrivanja)

2006. Dubravka Oraić Tolić. Muška moderna i ženska postmoderna (Biblioteka Razotkrivanja)

Nagrada Matice hrvatske za znanost Oton Kučera

2007. Milan Pelc. Renesansa (Biblioteka Povijest umjetnosti u Hrvatskoj)

Nagrada Matice hrvatske za književnost August Šenoa

2006. Slobodan Novak. Pristajanje (Biblioteka Otvorena knjiga)

Nagrada iz fonda „Miroslav Krleža“

2005. Slobodan Novak. Pristajanje (Biblioteka Otvorena knjiga)

Nagrada Matice hrvatske A. G. Matoš

2005. Ana Lederer. Vrijeme osobne povijesti (Biblioteka Razotkrivanja)

Nagrada HAZU Josip Juraj Strossmayer

2004. Za najbolji izdavački projekt Biblioteka Razotkrivanja

Nagrade J. J. Strossmayer za najuspješniji izdavački pothvat

2003. Sabrana djela Milana Begovića

2002. Biblioteka Razotkrivanja

Nagrada Slavić (Društvo hrvatskih književnika)

1997. Mihaljević, Romeo. Anđeoska konverzacija

Biografija

Izv. prof. dr. sc. Nives Tomašević rođena je 16. siječnja 1954. u Zagrebu, gdje je završila osnovno i srednje školovanje. Na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu diplomirala je jugoslavenske jezike i književnost 1986. godine. Godine 2007. završila je na Filozofskome fakultetu u Zagrebu poslijediplomski doktorski studij Hrvatska kultura i obranila doktorski rad pod mentorstvom prof. dr. sc. Dubravke Oraić Tolić pod naslovom *Tranzicija u izdavaštvu i proizvodnja knjige kao kulturnoga kapitala* te stekla akademski stupanj doktorice znanosti iz područja humanističkih znanosti, polja filologije, grane kroatistike. U Upisnik znanstvenika upisana je pod brojem 319811. Stručnim, praktičnim, znanstvenim i akademskim radom posvetila se svekolikomu području nakladništva: više od 30 godina (od 1974. do 2008.) radila je u nakladničkim kućama i uredila je veći broj knjiga i nakladničkih nizova, a akademsku i znanstvenu karijeru razvijala je u društvenim znanostima, polju informacijskih znanosti. Karijeru u nakladništvu započela je kao pripravnica u Nakladničkoj kući Tehnička knjiga i u Izdavačko-knjižarskoj radnoj organizaciji Mladost, u čijim je okvirima radila kao savjetnica, a poslije i voditeljica Znanstvene knjižare Mladost na Cvjetnom trgu u Zagrebu, koja je pod njezinim vodstvom postala poznato i važno mjesto okupljanja tadašnjih akademskih građana, studenata, intelektualaca i bibliofila. Godine 1988. postala je pomoćnica direktora za knjigu u Mladosti, gdje ostaje do kraja postojanja poduzeća 1992. godine. Od 1992. do 1996. godine radi u vlastitoj nakladničkoj kući Naklada Slon. Karijeru je dalje nastavila kao glavna urednica u Nakladi Mozaik knjiga, a od 1999. kao glavna urednica i pomoćnica direktora za nakladničku djelatnost u Nakladi Naprijed, preimenovanoj 2000. godine u Nakladu Ljevak. Godine 2009. zaposlena je kao viša asistentica na Odjelu za knjižničarstvo, odnosno današnjemu Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, gdje je 2010. postala docentica, a 2015. izabrana je u znanstveno zvanje znanstvene savjetnice i znanstveno-nastavno zvanje izvanredne profesorice u području društvenih znanosti, polje informacijske i komunikacijske znanosti. Stručno se usavršavala kroz različite međunarodne programe, primjerice: stručno usavršavanje u njemačkoj nakladničkoj kući Grossohaus Wegner u Hamburgu (1989.), stručna usavršavanja u slovenskoj nakladničkoj kući Mladinska knjiga u Ljubljani (1996. i 1997.) te stručni seminar Internet 2013: Shaping policies to advance media freedom u organiza-

ciji OSCE-a (Organization for Security and Co-operation in Europe) održan u Beču. Sudjelovala je na stranim i domaćim sajmovima knjiga (Frankfurt, Leipzig, Ljubljana, Beograd, Skoplje, Prag, London, Jeruzalem, Moskva; Interliber u Zagrebu, Sajam knjiga u Puli). Uz materinski hrvatski jezik, poznaje engleski i ruski (na visokim razinama) te slovenski jezik (na početnoj razini). Sudjelovala je s izlaganjima i predavanjima na različitim znanstvenim konferencijama i stručnim skupovima u zemlji i inozemstvu.

Sudjelovala je i u većim stručnim projektima nakladnika i ustanova s područja kulture i znanosti. Izvršna je voditeljica projekta Ministarstva kulture Hrvatska kulturna baština (projekt započeo 2012. i traje do daljnjega). Suradnica je na znanstvenome projektu *Digitalizacija, bibliografska obrada i istraživanje tekstova zadarsko-šibenskog područja iz razdoblja do kraja 19. st. pisanih glagoljicom, bosančicom i latinicom* Sveučilišta u Zadru, Odjel za informacijske znanosti u suorganizaciji *Vestigia* – Manuscript Research Center i Karl-Franz-University of Graz, Austria (trajanje projekta: 1. 1. 2016. – 31. 12. 2020.).

Aktivno sudjeluje u organizaciji znanstvenih i stručnih skupova. Autorica je jedne i suautorica dviju knjiga.

Tijekom stručne djelatnosti Nives Tomašević uredila je i iznimno velik broj knjiga i pokrenula veći broj biblioteka, među ostalima Biblioteku Rukoljub i Slon za mladež u nakladničkoj kući Slon, Biblioteku Strani pisci u nakladničkoj kući Mozaik, a u Nakladi Ljevak biblioteke: Povijest hrvatske književnosti, Povijest umjetnosti, Otvorenu knjigu, Bibliothecu Academicu i Razotkrivanja. Urednica je velikog broja znanstvenih monografija. Autori knjiga kao i nakladničke biblioteke koje je uređivala nagrađeni su prestižnim nagradama.

Na Sveučilištu u Zadru, Odjel za informacijske znanosti (2009. – 2019.) izvodila je nastavu na preddiplomskome studiju, nositeljica je kolegija: Osnove usmene i pisane kulture, Osnove nakladništva, Odlike knjige i nakladništva, Uvod u književnost, Uvod u sociologiju knjige i čitanja; na diplomskome studiju nositeljica je kolegija: Odlike knjige i nakladništva I, Komparativne studije nakladništva i knjižarstva, Kulturalne studije, te nastavu na poslijediplomskome doktorskom studiju Društvo znanja i prijenos informacija (voditeljica modula Nakladništvo), nositeljica je kolegija Socio-kulturološki vidovi nakladništva i knjižarstva, suradnica na kolegiju Ekonomika nakladništva; organizatorica je četiriju doktorskih ljetnih škola.

Na Sveučilištu J. J. Strossmayera u Osijeku angažirana je na Doktorskoj školi (2018. –), u nastavi na poslijediplomskome interdisciplinarnom sveu-

čilišnom studiju Kulturologija nositeljica je kolegija Filozofija informacijskih znanosti. Na Sveučilištu J. J. Strossmayera na Akademiji za umjetnost i kulturu nositeljica je kolegija: Digitalna komunikacija baštine i korisnika, Metodologija istraživanja u kulturi, Medijske i kulturne politike, Menadžment u kulturi I. i II. Na Poslovnome veleučilištu Zagreb (2018. –) suradnica je u nastavi preddiplomskoga stručnog studija menadžmenta i produkcije u kulturi na kolegijima: Povijest hrvatske kulture, Suvremena književna kultura. Mentorirala je 85 završnih radova na preddiplomskome studiju te diplomskih radova na diplomskome studiju na Odjelu za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru. Mentorica je doktorskih radova na poslijediplomskim studijima Sveučilišta u Zadru i Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku.

Članica je Matice hrvatske i ICARUS Hrvatska. Dobitnica je nekoliko visokih nagrada u Republici Hrvatskoj: godine 2004. dobila je Nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Josip Juraj Strossmayer za najbolji izdavački projekt – Biblioteka Razotkrivanja, čija je urednica. Godine 2003. dobitnica je Povelje Grada Osijeka za promicanje osječke pisane riječi, dok je 1997. primila odlikovanje Republike Hrvatske Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića za zasluge u kulturi.

Nagrade za znanstveni i stručni rad

1. Nagrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Josip Juraj Strossmayer za najbolji izdavački projekt – Biblioteka Razotkrivanja, 2004.
2. Povelja Grada Osijeka za promicanje osječke pisane riječi, 2003.
3. Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića za zasluge u kulturi, 1997.
4. Nagrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Izabrana djela M. Begovića

- **Tisak**
- Sveučilišna tiskara d.o.o.
-
-
- **Naklada**
- 150 primjeraka